ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

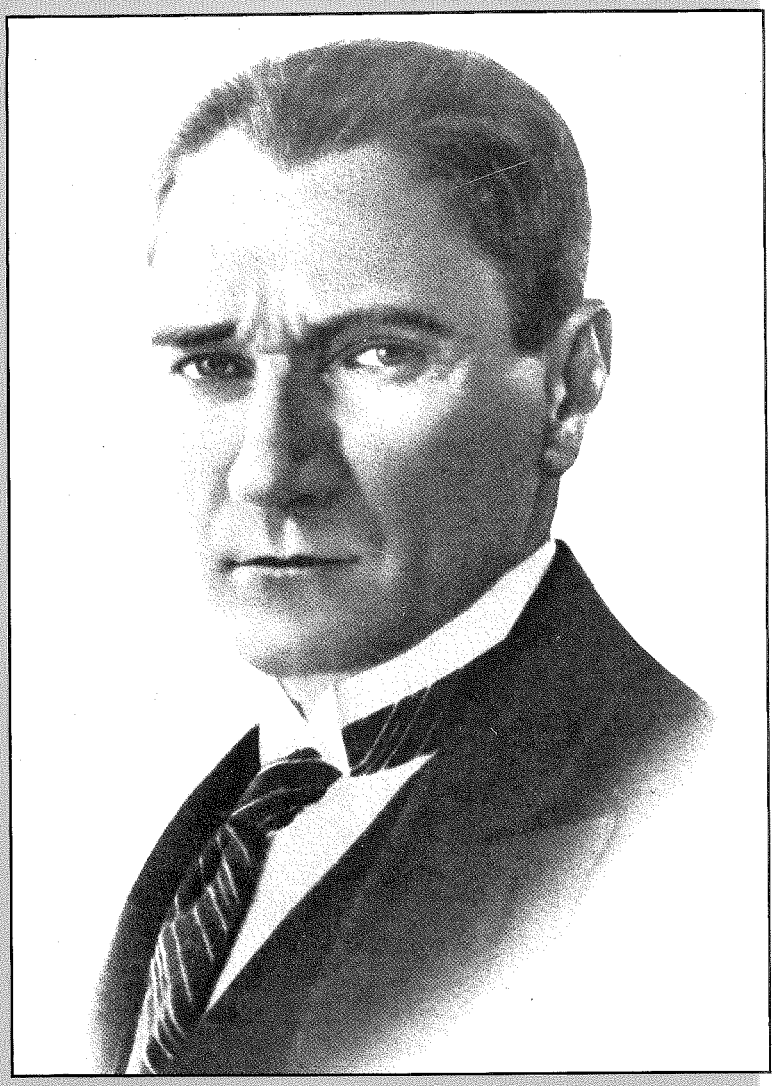

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

Cilt : VI Kasım 1989 Sayı : 16

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK KÜLTÜR,DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

Cilt : VI Kasım 1989 Sayı : 16

İÇİNDEKİLER

Ölümünün 51. Yılında Atatürk'ü Anma Toplantısı	: Cumhurbaşkanı Sayın Turgut Özal'ın Konuşması	1
Prof. Dr. Hamza Eroğlu	: Türkiye Cumhuriyeti'nin İlânı ...	7
Prof. Dr. İsmet Giritli	: Atatürkçülük İdeolojisinin Dogmatik İdeolojilere Üstünlüğü	27
Prof. Dr. Yılmız Altuğ	: Foreign Policy of Atatürk	39
Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı	: Atatürk ve Tarih Boyutu İçinde Çağdaşlaşma	47
Dr. Mehmet Önder	: Müzeler ve Atatürk	63
E. Korg. Cemal Enginsoy	: ABD Kaynaklarına Göre Atatürk	75
Prof. Dr. Yücel Özkaya	: Atatürk Biyografisinden Sayfalar I	93
Prof. Dr. Ünsal Yavuz	: Atatürk'te Ulusal ve Evrensel Boyutlarıyla Barış Kavramı	153
Dr. Hüner Tuncer	: Türk Kadınının Geçirdiği Evrimin Tarihçesi ve Bugünkü Durumu	163
Sadi Borak	: Lâtife Hanım, Ünlü Gazeteci Price'a Hayatını ve Özelliklerini Anlatıyor	173
Nusret Baycan	: Fevzi Çakmak	177
Dr. Fethî Tevetoğlu	: Millî Mücadele Kahramanlarından Baha Sait Bey	207
Prof. Dr. Mustafa Karahasan	: Kitap Tanıtma : Harp Yönetimi ve Atatürk	223

Levent Şahverdi Arşivi

T Ü R K T A R İ H K U R U M U B A S I M E V İ – A N K A R A
1 9 9 0

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

CİLT : VI KASIM 1989 SAYI : 16

ÖLÜMÜNÜN 51. YILINDA ATATÜRK'Ü ANMA TOPLANTISI

Ölümünün 51. yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu, büyük kurtarıcı Atatürk'ü anmak üzere "Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu" tarafından 10 Kasım 1989 günü Ankara'da Türk Dil Kurumu konferans salonunda bir toplantı düzenlenmiştir. Bu toplantıda Cumhurbaşkanı Sayın Turgut Özal bir konuşma yapmıştır. Ayrıca Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı Suat İlhan "Bir Kültür Unsurumuz Atatürkçülük", Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yüksek Kurul Üyesi Ord. Prof. Dr. Reşat Kaynar "Atatürkçülüğün Günümüzdeki Değeri", Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yüksek Kurul Üyesi Prof. Dr. Yüksel Ülken "Atatürk ve İktisadî Sistem", Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı Prof. Dr. Utkan Kocatürk "Atatürkçülüğün Geleceği" konularında birer konuşma yapmışlardır.

Aşağıda Cumhurbaşkanımız Sayın Turgut Özal'ın konuşmasını sunuyoruz.

Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Konuşması

Değerli Misafirler,

Cumhuriyetimizin kurucusu ve ilk Cumhurbaşkanı Ulu Önder Atatürk'ün ebediyete intikal edişinin 51. yılında O'nu bir kez daha minnetle anıyoruz.

Türkiye Cumhuriyeti'nin 8. Cumhurbaşkanı olarak yapacağım bu ilk konuşmanın, Atatürk'ü anma gününe tesadüf etmesi benim için ayrı bir derin duygu, müstesna bir şereftir.

Levent Şahverdi Arşivi

Artık O'nu yas tutmadan anıyoruz. 10 Kasımlarda, Atatürk gibi dünya ölçülerinde müstesna bir lidere sahip olmanın coşku ve gururunu yaşıyoruz. 10 Kasımlarda O'nun bıraktığı eserlerin büyüklüğünü bir kere daha derinlemesine düşünüp, hissediyoruz. Büyük liderler, bazen büyük icatlar gibi zor anlarda ortaya çıkarlar. Bazen dünyayı kasıp kavuran savaşların çaresizliği insanları yeni buluşlara, yeni teknolojilere doğru zorlar. Bazen de beka savaşı veren bir millet, eşsiz bir lider yaratır.

Altı asır üç kıtada yaşamış ve zamanında dünyayı titretmiş koskoca bir imparatorluğun çöktüğü, neredeyse bir avuç toprağın bile vatan olarak kendisine çok görüldüğü bir dönemde Türk milleti, Atatürk'ü, Atatürk de Türk milletini yaratmıştır. Geçen seneki konuşmamda söylediğim gibi temennim, Türk milletinin yeni bir Atatürk yaratacak duruma bir daha düşmemesidir. Zira hiçbir millet varlığını bir lidere bu ölçüde borçlu olmamıştır.

Atatürk hür bir insandı. Tabiat itibariyle hiçbir kalıba sığmazdı. Çünkü en büyük tutkusu hür düşünce ve hürriyetti. Bunun için istibdata karşı çıktı, bunun için Türk milletinin tutsak edilmesine tahammül edemedi, İmparatorluğun küllerinden bir Millî Devlet yarattı.

Atatürk Türk Milleti'nin üstün kabiliyetlerine samimiyetle inanmış bir insandı. Nitekim kalıcı reformlarının ilhamını Türk milletinin büyük hasletlerinden alarak yola çıkmıştır. Türkiye'yi çoğulcu demokrasi dönemine bu inançla hazırlamıştır.

Atatürk ekonomi alanında da milletinin çalışkanlığına, yaratıcılığına sonsuz güven duyuyordu. Türk milletinin alışkın olmadığı ticarette, sanayide teşebbüs kabiliyetini göstereceğinden emindi. Nitekim, Atatürk, İzmir'de yapılan 1. İktisat Kongresi'nde liberal ekonomik görüşünü ortaya koymuştur. Ancak, ülkede sermaye birikiminin ve altyapının yetersizliği ve daha sonra bütün dünyayı saran büyük ekonomik kriz sonucu, devletin öncülüğünü benimsemekten başka bir alternatife sahip olmamıştır.

Şimdi, geçen yıl yaptığım konuşmadaki bazı ifadelerimi sizlere tekrarlamak istiyorum:

"Ölümün geldiği anda, belki hiçbir lider Atatürk kadar tarihî misyonunu gerçekleştirmemişti. Ancak bir faninin ömrü, hayalinde ve aklında milleti için taşıdığı misyonu tam olarak gerçekleştirmeye yetecek kadar uzun değildir. Atatürk'ün ömrü de, mucizevî başarılarına rağmen, rüyasını tamamlamaya yetmemişti.

Levent Şahverdi Arşivi

Geçen yarım asırda millet hayatında acı ve tatlı büyük olaylar vuku buldu. Bu arada milletçe olgunlaştık. Hayatı ve ölümü olgun insanların hüzünlü gerçekçiliğiyle görmeye başladık. Ölümünü izleyen yılların duygu dolu yası, yerini, giderek bu büyük insanın doğmuş, yaşamış ve başarmış olmasını sağlayan Allah'a sonsuz bir şükür duygusuna bırakmaya başladı.

Şimdi artık Atatürk mucizesini yaratan insanı, insan olarak, ileri görüşlülüğü, zekâsı, dirayeti ve aynı zamanda umutsuzluk ve yılgınlık anlarıyla izlemek, incelemek ve anlamak aşamasına vardık.

Bu hepimiz gibi etten yaratılmış insanın eşsiz macerasını şuurlu şekilde bilmek, eserini varlığının her zerresiyle yaratırken geçirdiği tüm istihaleleri hissetmek mecburiyetindeyiz.

Atatürk Türk'ün tarihî serüveninde hayat ve ölümle karşılaştığı benzersiz, şartların yarattığı bir liderdir. Taklit edilmesi imkânsızdır. Milletin, Atatürk olmasaydı yok olmaktan kurtulamayacağını hissetmiş bulunması O'na karşı duyduğu minnetin sonsuz boyutlarını oluşturmuştur. Bu duygu biraz da lidersiz milletin aczinin de ikrarı gibidir. Böyle bir ortamda Atatürk'ün ister istemez tabulaştırılması, hatta kendiliğinden tabulaşmasını anlamak mümkündür. Oysa, Atatürk, "Hürriyet ve istiklâl benim karakterimdir" derken, bu vasfın her Türk ferdinde bulunmasını arzu etmiştir. Mümeyyiz vasfı hürriyet ve istiklâl olan bir milletin, liderini ne denli büyük olursa olsun, insan üstü niteliklere büründürmesi mümkün olmamalıdır. Ünlü konuşmasından sildiği satırlarda "naçiz vücudunun bir gün toprak olacağı"nı söylemesi ve Türk Milleti'nden sadece "unutulmamayı" istemesi; sonra ondan bile vazgeçmesi, O'nun da ne ölçüde insan olduğunu simgeleyen derin bir tevazu örneği değil midir?

Türk Milleti'nin Atatürk'ü unutması imkânsızdır. Önemli olan O'nu nasıl hatırlayacağıdır. Türk Milleti'nin bugün Atatürk'den ilham ve güç alarak, akılcı aşamada, O'nu tabulardan sıyrılmış bir insan olarak hatırlaması, O'na gerçekten lâyık olduğumuzu kanıtlayacaktır. Bu Atatürk'ü küçültmez. Tersine bir insanın maddî varlığının tüm doğal zaaflarına rağmen ne kadar yücelebileceğini göstermesi bakımından gerçek boyutlarına kavuşturarak, büyütür.

Atatürk'e böyle akılcı, bilinçli ve gerçekçi bir yaklaşımın yararları çoktur. Herşeyden önce, O'nun büyük değer verdiği Türk Gençliği'nin yaratıcı geleceği böyle bir yaklaşıma bağlıdır. Gençliğimizin, kendisi ve milletimiz için başarılı bir hayat yaratması, bir bakıma, yakın tarihimizin bu

Levent Şahverdi Arşivi

büyük kahramanını kendisine örnek alabilmesi, O'nun gibi davranabilmesiyle gerçekleşebilir.

Gençlerimiz kendileri için seçtikleri çalışma alanlarında Ata'larının zekâsı, fedakârlığı, cesareti ve yaratıcılığıyla başarıya ulaşabilirler. Oysa Atatürk'e her sahada insanüstü vasıfların atfedilmesi böyle bir örnek almaya imkân vermeyecektir.

Öte yandan, Atatürk devrine bugünün şartlarından bakarak çekinmeden eleştiride bulunmak belki her zaman insafla bağdaşmayacak, ancak iki zaman parçasında yaşayan toplumların farklı ihtiyaç ve gereklerini anlamakta yarar sağlayacaktır. Bu durum, biraz da, insan zekâsının tenkit etmeden kavramaktaki zaafının bir sonucudur. Ancak, Atatürk'ün eleştirilmekten korkacak bir yanı yoktur. Zira O'nun yarattığı eser, Türk Milleti ve Cumhuriyeti olarak bizleriz ve bizim kurumlarımızdır. Eleştiriler ise sonuçta O'nun hayaline erişmeyen bizlerin hatalarından ibaret olacaktır.

Değerli Misafirler,

Atatürk hakkında bugüne kadar çok yazılmıştır. Ancak O'nu, bahsettiğim şekilde, herşeyden önce bir insan olarak ve ülkemize kazandırdıklarını günümüzün dinamikleri ışığında ve kalıplara bağlı kalmadan ele alacak araştırmalar yapılmasına, kitaplar yazılmasına ihtiyaç vardır. Bu görev de Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ile üniversitelerimize, araştırma kurumlarımıza, bilim adamlarımıza ve nihayet hepimize düşmektedir.

Değerli Misafirler,

21. yüzyıla doğru yol alırken, üç temel hürriyeti geliştirmenin, onları titizlikle korumanın, uygar dünyanın saygın devletlerinden biri olmak için vazgeçilmez şartlar olduğunu görmeliyiz.

Bu üç hürriyet, serbest düşünce, din ve vicdan hürriyeti ile teşebbüs hürriyetidir.

Atatürk "Kimsenin düşüncelerine ve vicdanına egemen olunamaz"der.

Gerçekten, O'nun yarattığı Türkiye Cumhuriyeti'nde, düşündüğünü söyleyemeyen, düşünme kabiliyeti çeşitli şekillerde engellenen, düşünceye saygıyı öğrenemeyen bir toplumun ilerlemesine, gelişmesine imkân var mıdır?

Levent Şahverdi Arşivi

Düşünce hürriyetini besleyen hoşgörüdür. Düşünceye saygısı, hoşgörüsü olmayan toplumlar, kamplaşma, kutuplaşma, bölünme ve parçalanma tehlikelerini de birlikte yaşarlar.

Türk Milleti, genciyle, yaşlısıyla, kadınıyla, erkeğiyle, Atatürk'ün yarattığı birlik ve beraberliğimizin daima üzerine titremelidir.

Hoşgörü ile beslenen bir diğer hürriyet de din ve vicdan hürriyetidir.

Dini ve vicdanı baskı altında tutulmayan huzurlu insan, mutlu yaşama kabiliyet ve isteklerine sahiptir.

Lâik, demokratik ve aynı zamanda da gelişmiş ülkeler, bu hürriyete sımsıkı sarılabilmeyi başarmış ülkelerdir.

Din ve vicdan hürriyetinin temel şartı ise lâikliktir. Büyük Atatürk'ün ifade ettiği gibi "Lâiklik, yalnız din ve dünya işlerinin ayrılması demek değildir. Tüm yurttaşların vicdan, ibadet ve din özgürlüğü de demektir". Bu ilke O'nun bize bıraktığı en değerli mirastır.

Üçüncü hürriyet teşebbüs hürriyetidir. Ferdin iş kurma, risk alma, daha çok çalışıp, daha çok üretme hevesi engellenirse bir milletin kalkınması da o ölçüde zorlaşır. Atatürk'ün özlemini duyduğu çağdaş medeniyet seviyesine ulaşmanın lokomotifi, bu teşebbüs hürriyetidir.

Değerli Misafirler,

Sözlerime son vermeden önce şu hususları da ifade etmek istiyorum: Kuruluşunun 66. yılında Türkiye Cumhuriyeti, Büyük Atatürk'ün hayal edip de, zamanın kısıtlı imkânlarıyla ancak bir kısmını gerçekleştirebildiği büyük ekonomik atılımları, bugün, çok büyük ölçüde tamamlamış olmakla, bir yerde Atatürk'ün vasiyetini de yerine getirmiş bulunmanın haklı gururunu duymalıdır. Basit bir fabrika kurmak, bir ticarethane açmak için dahi sermayesi olmayan genç Cumhuriyet, bugün binlerce, onbinlerce fabrika bacasından çıkan dumanların çevreyi kirletmesine mani olma çabasına düşmüş, modernliğin sorunlarıyla karşı karşıya, olgun bir Cumhuriyet'tir.

Halkımız, bugün, altyapısını tamamlamış, tarımsal üretimini yakında iki misline çıkartacak muazzam projeler gerçekleştirebilen, ürettiği ve ihraç ettiği binlerce çeşit sanayi mamulü en gelişmiş ülkelerde dahi rekabet edebilen, Avrupa Topluluğu'na tam üyelik için müracaatta bulunmuş, 21. yüzyılın teknoloji çağına süratle kendisini hazırlamakta olan, kentleriyle

Levent Şahverdi Arşivi

köyleriyle modernleşen bir ülke haline gelmenin mutluluğunu yaşamaktadır.

Türkiyemiz, öyle inanıyorum ki, bu temposunu devam ettirdiği takdirde, 2000'li yılların başlarında dünyanın önde gelen devletlerinden biri olacaktır. Bunun için de, başta Büyük Atatürk'ün ideal ve ilkelerinden aldığımız ilham olmak üzere herşeyimiz mevcuttur.

Aziz Atatürk'ü Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'nun, bu değerli kuruluşun çatısı altında rahmetle ve derin minnet hisleriyle anıyorum.

Levent Şahverdi Arşivi

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN İLÂNI

Prof. Dr. HAMZA EROĞLU

A- Cumhuriyetin İlânının Hazırlıkları

1 Nisan 1923'de seçimin yenilenmesine karar veren T.B.M.M.i, Cumhuriyeti resmen ilân etmemesine rağmen görevini büyük bir sorumlulukla yapan tarihî meclis olmuştur.

Birinci Büyük Millet Meclisi seçimin yenilenmesine karar vererek dağıldıktan sonra Mustafa Kemal Paşa, yeni meclis toplanıncaya kadar yetiştirilmek üzere bir kısım uzman arkadaşlarını yeni bir Anayasa tasarısı hazırlamakla görevlendirmiş ve zaman zaman toplantılara başkanlık ederek bu yoldaki çalışmaları kendi düşünce ve direktifleri ile aydınlatmıştı. Özellikle konuşmalarında, millî hükûmetin mahiyetinin Cumhuriyet olduğu halde onu kesin olarak ifade ve ilân etmemenin devlet idaresinde zaaf olduğunu, ilk fırsatta Cumhuriyeti ilân ederek bu zaafı ortadan kaldırmanın gereğini belirtmiştir[1].

İkinci Meclis 11 Ağustos 1923'de toplanmıştı. Cumhuriyetin ilânı bu meclis tarafından gerçekleştirilmekle beraber, Lozan Barış Andlaşmasının imzası ve T.B.M.M.i tarafından onaylanması, Ankara'nın yeni kurulan Devletin İdare Merkezi olması gibi iki önemli kararın alınmasını da öncelikle gerekli kılıyordu.

Lozan Barış Andlaşması 24 Temmuz 1923'de imzalanmış ve yeni Meclis Lozan Barış Andlaşması ile eklerini tasdik etmiştir. T.B.M.M.i yeni bekleyişler içersindedir. Bu arada cereyan eden bir kaç olay, Cumhuriyetin ilânı hazırlıklarını belirtmesi bakımından önemlidir.

1. Mustafa Kemal Paşa'nın Hazırladığı Anayasa Değişikliği

Lozan Barış Andlaşmasının imzasından sonra Mustafa Kemal Paşa, Özel Kaleminde memur olan ve kişisel güvenini kazanmış bulunan Ha-

[1] Bk. İslâm Ansiklopedisi, 10 ncu Cüz, "Atatürk" maddesi, s. 772.

Levent Şahverdi Arşivi

san Rıza Soyak'ı çağırarak bir kaç küçük kâğıt parçasını vermiş ve şöyle demiştir:

— "Bunları al, müsvedde halindedirler, beyaz edeceksin. Yazılar karışıktır, dikkat et, okuyamadığın veya anlayamadığın yer olursa bana sorarsın. Bunları şimdilik yalnız sen ve ben bileceğiz; âmirlerine dahi bahsetmene lüzum yoktur".

Hasan Rıza Soyak, Mustafa Kemal Paşa'nın kullandığı küçük bir not defterinden koparılmış ve onun el yazısı bulunan bu sahifeleri okuyunca bunların 20.1.1921'de kabul edilen Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun devlet şekline ait maddelerini değiştiren ve Türkiye Devletine, "Cumhuriyet" şeklini kazandıran taslak olduğunu görmüştür.

Mustafa Kemal Paşa tarafından hazırlanan metin aynen şöyledir:

"Türkiye Devletinin hükûmet şekli Cumhuriyettir".

"Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur".

"Meclis, hükûmetin inkisam ettiği idare şubelerini, icra vekilleri vasıtasıyla idare eder".

"Türkiye Cumhurreisi, Umumî Heyet tarafından, Türkiye Büyük Millet Meclisi azası meyanından bir intihap devresi için seçilir. Reisin vazifesi yeni Cumhurreisinin intihabına kadar devam eder. Tekrar intihap olunmak caizdir. Türkiye Cumhurreisi, devletin reisidir; bu sıfatla lüzûm gördükçe Büyük Millet Meclisine ve Vekiller Heyetine riyaset eder".

"Başvekil, Cumhurreisi tarafından ve meclis azası arasından intihap olunur. Diğer vekiller, Başvekil tarafından yine Meclis azası arasından intihap olunduktan sonra heyeti umumiyesi, Cumhurreisi tarafından Meclis'in tasvibine arzolunur. Meclis içtima halinde değilse, tasvip işi Meclis'in içtimaına talik olunur".

Hasan Rıza Soyak, verilen metni yeni baştan düzenliyerek yazdırdıktan sonra, Mustafa Kemal Paşa'nın konu ile ilgili talimatını almıştır.

"Şimdi bunu al, Adliye Vekili Seyit beye götür, yarına kadar bunları okusunlar. Cumhuriyet ve halk hâkimiyeti mefhumları ile umumî hukuk kaideleri bakımından tetkik etsinler ve mütalâalarını bildirsinler. Meselenin şimdilik üçümüzün arasında kalmasını arzu ettiğimi de Seyit Beye söylersin".

Levent Şahverdi Arşivi

Verilen emir yerine getirilmiş, Seyit bey müsveddeleri okuduktan sonra, geri verirken görüşlerini, Hasan Rıza Soyak'a "pek mükemmel bulduğunu, esaslarda mutabık olduğunu, tashih haddi olmamakla beraber, birkaç nokta da Gazi'nin emirlerine imtisal ederek, mütalâalarını kaydettiğini", söylemiştir[2].

Falih Rıfkı Atay'ın Cumhuriyetin ilânı ile ilgili olarak Cankaya adlı eserinde, 11 Eylül 1923'de tuttuğu notlar konuya açıklık getirmesi bakımından dikkatimizi çekmektedir.

T.B.M.M.de Mustafa Kemal Paşa'nın odasında cereyan eden olaylar, Cumhuriyetin ilânından önce, Cumhuriyetin ilânı ile ilgili görüşmeleri dile getirmektedir. Konunun ele alınışına Parti Tüzüğünde yapılacak değişiklikler sebep olmuştur.

"Gazi dedi ki"

— Cumhuriyet ne demektir? Kamusa baktım, "chose publique" kelimeleriyle tercüme edilmiştir. Bizde manası ne olmalı?

Gazi'nin sözü hangi konu üstüne getirmek istediği belli idi. Kanun-u esâside (Anayasada) hükûmet şeklini açıkca göstermek sırası geldiğini söyleyen Sabri Bey:

— Mesele bugünkü vaziyetin ifade edilmesinden ibarettir, dedi.

Gazi: — Ben projeyi (sözkonusu parti tüzüğü projesi) gördüm. Çok eksik yerleri var. Bu hafta kendim uğraşacağım. Sonra bazı arkadaşlarla hususî müzakerede bulunuruz ve fırkaya getiririz, dedi.

Yunus Nadi: — Bunu en kuvvetli zamanımızda yapmalıyız.

Gazi, kalemini masaya vurarak;

— En kuvvetli zamanımız bugündür, dedi.

Sonra yeni Kanun-u Esasî'nin kendi niyetine göre ilk maddesini okudu. "Türkiye Cumhuriyet usulü ile idare olunan bir halk devletidir"[3].

Falih Rıfkı Atay, bu açıklamalardan sonra notlarında şu hususa yer vermektedir.

[2] Olayın cereyan tarzı ve değişiklik metni için lütfen Bk. Hasan Rıza Soyak, Atatürk'den Hatıralar, C. I., s. 181-183; Naşit Uluğ, Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı, İstanbul, 1973, s. 355-357; Feridun Fazıl Tülbentçi, Cumhuriyet Nasıl Kuruldu, Sel Yayınları, İstanbul 1955, s. 31-34.

[3] Falih Rıfkı Atay, Çankaya, Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar, İstanbul, 1969, s. 374.

Levent Şahverdi Arşivi

"Nihayet yakında Cumhuriyetin ilân olunacağını Mecliste Mustafa Kemal Paşa'nın ağzından işitiyorduk. Haber ağızdan ağıza yayılarak, Mecliste herkes şüpheden kurtulacaktır"[4].

Falih Rıfkı Atay, bu açıklamaları yaparken asıl amacının da ne olduğunu şöyle ifade etmektedir:

"10 Eylül'den 29 Ekime kadar kırkdokuz gün var. Yukarıdaki notu buraya alışımın sebebi, Cumhuriyet meselesinin sonuna kadar bir sır olarak saklayıp, bir gece, top sesleri ile ansızın ortaya çıkmış olmadığını anlatmaktadır"[5].

2. Atatürk'ün Rauf Beye Devlet Reisliği Makamını Kuvvetlendireceğine Dair Verdiği Söz

Lozan Barış Andlaşmasının imzalanmasından hemen sonra Rauf Bey (Orbay), Vekiller Heyeti Reisliğinden çekilirken, Atatürk'ten, "Devlet Reisliği Makamını takviye ediniz", diye rica etmişti.

Atatürk, Rauf Beye, "Dediğinizi yapacağıma katiyen emin olunuz, "cevabını vermiştir. Atatürk, Rauf Beyin ne demek istediğini pek güzel anladığını belirterek gerekli açıklamayı yapmaktadır.

"Rauf Bey, Devlet Reisliği makamı olarak hilâfet makamını düşünüyor ve o makama kuvvet ve salâhiyet teminini benden rica ediyordu... Rauf Beyin benim müsbet cevabımın medlulünü anlayıp anlamadığı meşkûktür (şüpheli). Bilâhare Cumhuriyet ilânından sonra kendisiyle Ankara'da vukubulan bir mülâkatımızda, ne için muarız olduğunu, yapılmış olan şeyin Ankara'dan müfareket ederken (ayrılırken) benden yapılmasını rica ettiği ve benim söz verdiğim meseleden başka bir şey olmadığını söylediğim zaman, "Ben", demişti, "Devlet reisliği makamını takviye ediniz derken asla Cumhuriyet ilânını tasavvur ve kastedmemiştim". Halbuki efendiler, benim verdiğim cevabın medlûlü tamamen o idi. Filhakika bence devlet riyaseti ile T.B.M.M.si makamını memzuç (karışık) bulundurmak, millî hükûmetimizin mahiyeti, Cumhuriyet Hükûmeti olduğu halde onu kat'i olarak ifade ve ilân etmemek bir zaaf teşkil etmekte idi. İlk fırsatta resmen Cumhuriyet ilân etmek ve Devlet Reisliğini, Cumhurreisliği makamında temsil ederek kuvvetli bir vaziyet vücuda ge-

[4] Falih Rıfkı Atay, Çankaya, Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar, İstanbul, 1969, s. 374-375.
[5] a.g.e., s. 375.

Levent Şahverdi Arşivi

tirmek elzem idi. Rauf beye bunu yapacağıma katiyen söz vermiştim. Eğer maksadıma intikal edememiş ise, zannederim, noksan bende değildir..."[6].

3. Atatürk'ün Yabancı Bir Gazeteciye Cumhuriyetle İlgili Açıklaması

Üçüncü önemli olayda Mustafa Kemal Paşa"nın Wiener Neue Freie Presse muhabiri Lazar'a 22 Eylül 1923'de verdiği demeçtir[7]. Bu demeç gerek ülkede ve gerekse dışarıda büyük yankılar uyandırmıştı. Mustafa Kemal Paşa bu beyanatında ilk defa "Cumhuriyet" kelimesini açıkca ortaya atmış bulunuyordu. O sırada Ankara'da bulunan İkdam Gazetesi muhabiri Mecdi Sayman'da demecin doğruluğunu görüşme sırasında orada hazır bulunan Hamdullah Suphi Tanrıöver'e doğrulatmış, Tanrıöver'in haberin yayınlanmasında sakınca görmesine rağmen hemen gazetesine bildirmişti. Demeç'in bir özeti Türkçe ilk olarak İkdam gazetesinde yayınlanmıştı.

Gazeteci Lazar'ın sorusuna Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhuriyetin ilânı ile ilgili cevabı çok kesindi.

— Yeni Türkiye Teşkilâtı Esasiye Kanununun ilk maddelerini tekrar edeceğim.

"Hakimiyet bilâ-kayd'ü şart milletindir. İcra kudreti, teşriî salâhiyeti milletin yegâne hakiki mümessili olan mecliste tecelli ve temerküz etmiştir".

Bu iki kelimeyi bir kelimede hulâsa etmek kaabildir. "Cumhuriyet". Yeni Türkiye'nin emr-i teceddüdü daha nihayet bulmamıştır. Harpten sonra Türk Teşkilâtı Esasiyesinin inkişafı henüz kat'i bir şekil almış addedilemez. Tadilât ve tashihat yapmak ve daha mükemmel bir hale getirmek elzemdir. İkmaline başlanan bu iş henüz bitmemiştir. Kısa bir zaman zarfında Türkiye'nin bugün filen almış bulunduğu şekil kanunen de tesbit edilecektir. Yakın bir âtide bu meseleye ait hükûmet teklifatı meclise arzedilecektir. Bu teklifatın bütün mevaddı Teşkilâtı Esasiye Kanununun inkişaf ve ikmaline ait bulunacaktır. Bütün Avrupa ve Amerika'daki Cumhuriyetler nasıl esas itibariyle yekdiğerinden ayrı değilse aralarındaki fark nasıl yalnız şekle ait bulunuyorsa, Türkiye'ninde bu cumhuriyetlerden farkı sırf bir şekil meselesidir. Diğer cumhuriyet usuliyle

[6] Atatürk, Nutuk, C. II., s. 793-794.

[7] Demeç, Hâkimiyeti Milliye'de 27.IX.1923'de yayınlanmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

idare edilen memleketlerde olduğu gibi bizimde hâkimiyete malik bir parlâmentomuz vardır. Yalnız bizde Büyük Millet Meclisi hem teşrî hemde icraî salâhiyete maliktir. Başka yerde olduğu gibi bizde de vekiller kendi vekâletlerine ait işlerden mes'uldürler. Başka yerlerde yeni Türkiye Devleti icra vekillerinin Millet Meclisinin elinde oyuncak olduğu zannediliyor. Bu hatadır, vekillerin mes'uliyetine ve vazifesine ait meselede, Teşkilâtı Esasiye Kanununda yapılacak tadilât ile tesbit edilmiş olacaktır. Netice itibariyle reis-i cumhurdan, reis-i hükûmetten ve mes'ul vekillerden müteşekkil bir hükûmet teşkil edeceğiz.

Yeni Türkiye'nin payitahtı meselesine gelince, bunun cevabı kendiliğinden zahir olur. Ankara Türkiye Cumhuriyetinin payitahtıdır"[8].

Mustafa Kemal Paşa'nın demecinin içerde ve dışarıda yankısı çok yaygın olmuştur. Fransa'nın tanınmış gazetesi, Le Temps, "Fransa, kendi görüşlerini hiç kimseye zorla telkin etmek istemezse de Türkler Cumhuriyet ilân ettikleri zaman önce onları Fransızlar kutluyacaktır"[9] diye yayın yapmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu demecinin üzerinden kısa bir süre geçmesinden sonra, 5 Ekim 1923'de Halk Fırkası büyük divanı toplanmıştır. Altı saat süren uzun bir toplantı sonunda, Anayasada yapılacak değişiklikleri yapmakla görevli bir ihtisas heyeti seçmiştir. Heyet derhal çalışmalarına başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa bu heyetin çalışmaları ile çok yakından ilgilendiğinden, heyete sık sık başkanlık etmiştir. Ayrıca bu amaca hizmet etmek üzere Mustafa Kemal Paşanın Birinci Büyük Millet Meclisi'nin dağılmasından sonra kurduğu heyetde çalışmasına devam etmektedir[10].

Mustafa Kemal Paşa'nın Neue Freie Preese muhabirine verdiği beyanatta açıkça Cumhuriyetten bahsetmesi, yeni devletin başşehrinin Ankara olacağını ortaya koyması, Anayasa değişikliği ile ilgili yeni bir ihtisas heyetinin kurulması, hemen kamuoyunda ve basında polemiklerin başgöstermesine, şiddetli münakaşalara sebebiyet vermiştir. Mustafa Kemal Paşa'ya yakın gazete başyazarlarının kendi gazetelerinde, "Yakında Cumhuriyet ilân olunacaktır", "Yeni Cumhuriyetimizin Reisi Mustafa Kemal

[8] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. III., 1918-1937, İkinci Baskı, Ankara, 1961, s. 63-64.
[9] Naşit Uluğ'dan naklen, Siyasî Yönleriyle Kurtuluş Savaşı, s. 360.
[10] Bk. Feridun Fazıl Tülbentçi, Cumhuriyet Nasıl Kuruldu, s. 43.

Levent Şahverdi Arşivi

Paşa Hazretleri olacaklardır'' şeklindeki açıklamaları, gerici ve tutucu çevrenin ve nihayet Halife Abdülmecit Efendinin tepkisine sebebiyet veriyordu.

Cumhuriyetin ilânı öncesi, Türkiye Büyük Millet Meclisinde, Devletin geleceği ile ilgili başlıca üç fikir karşılıklı çatışma içinde idi.

1. Birinci fikir meşrutî idarenin tekrar gelmesini sağlayarak Halife Abdülmecit'i devletin başına geçirmek istiyordu. Bu fikri Mecliste Halife'nin vazife ve salâhiyetleri ile ilgili görüşmeler yapılırken, Halifeyi bir nevi devlet reisi tanımak ve İslâm âlemi üzerindeki etkisini sağlamak amacıyla yapılan teklifleri verenler savunuyorlardı.

2. İkinci fikir, Cumhuriyetin bir emri vaki şeklinde getirilmesine taraftar olmayanlardı. Bunlar Anayasa tadillerinin enine boyuna görüşülerek meclisten geçmesini istiyorlardı. Halifeye ve hilâfet makamına sadık olmaları nedeni ile, Halife'ye geniş yetkiler tanınmasını istiyorlardı.

3. Üçüncü fikir Cumhuriyetin sür'atle ilânını öngören inkılâpçıların görüşü idi. Bu görüş taraftarlarına göre, Anayasanın tümü üzerinde münakaşalar açılması, zaman alacağından ilk plânda Ankara'nın hükûmet merkezi olarak sağlanmasından sonra sür'atle Cumhuriyetin ilânını gerekli görüyordu. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları bu üçüncü fikre taraftardırlar, ilk iş Ankara'nın başşehir olarak ilânı gerekli idi[11].

B- Ankara'nın Başkent Oluşu

Lozan Barış Andlaşmasının T.B.M.M.i tarafından onaylanmasından sonra, İstanbul 2 Ekim 1923'de tahliye edilmeye başlandı. 6 Ekim 1923'de İstanbul'un yabancı işgal kuvvetleri tarafından boşaltılması tamamlandı.

Yabancı işgal kuvvetlerinin İstanbul'dan ayrılması, gündeme hükûmet merkezi meselesini getirmekte idi.

Lozan'dan başarı ile dönen Dışişleri Bakanı İsmet Paşa'yı bekliyen iki önemli mesele vardır. Biri Ankara'nın hükûmet merkezi olması, diğeri devlet şeklinin tesbiti.

İsmet Paşa, hükûmet üyesi olmakla beraber, Ankara'nın başkent oluşunu öngören önergeyi 9 Ekim 1923'de ondört arkadaşı ile birlikte, Malatya Milletvekili olarak T.B.M.M.ne vermişti. Önergeyi veren İsmet Paşa,

[11] Bu görüşler için lütfen Bk. Feridun Fazıl Tülbentçi, a.g.e., s. 44-45.

Levent Şahverdi Arşivi

lüzumunu açıklıyor ve coğrafi ve stratejik durum, iç ve dış güvenlikte bunu gerekli görüyordu[18],

13 Ekim 1923'de Anayasaya konan ek bir madde ile Ankara, yeni devletin başşehri olmuş ve böylece Devlet merkezinin İstanbul olacağı yolundaki çekişmelere son verdiği gibi, Cumhuriyetin ilânı içinde bir adım atılmış oldu. Bu aynı zamanda Millî Mücadelenin başından beri uygulanan Ankara'nın İstanbul'a hakim olacağı esasınında bir sonucu idi[19]. Şevket Süreyya Aydemir'de Ankara'nın başkent olmasını önemli bir olay, mânalı bir hâdise olarak ifade etmekte, "İstiklâl mücadelesinin gelenek ve hatıralarına asil bir saygı ve bağlılık nişanesi" olarak görmektedir[20]. Bernard Lewis'in belirttiği gibi, "böylece, meydana gelmekte olan değişiklikleri sembolleştiren ve iyice belirten yeni bir başkent seçildi. Yeni devlet bir hanedan, imparatorluk veya din üzerine değil, Türk ulusuna dayanıyordu ve başkenti de Türk Anayurdunun kalbinde idi"[21].

C- Cumhuriyetin İlânı

Fethi Okyar'ın yeni Meclis seçildikten sonra başkanı olduğu İcra Vekilleri Heyeti, üç buçuk aydan beri işbaşındaydı. Vekiller Heyetinin kuruluş şekli birçok memleket işlerini ele almaya imkân bırakmıyordu. Ayrıca Mecliste mevcut gizli bir hizip, Fethi Bey ve arkadaşlarının hükûmet hizmetlerini sükûnetle görmelerine engel oluyordu. Bu durumdan şikâyetçi olan Fethi Bey, Vekiller Heyetinden ayrılmak istediğini çeşitli vesilelerle, Atatürk'e ifade etmişti. Diğer vekillerde bu şartlar altında çalışmanın güçlüklerini belirtmişlerdi. Asıl ortaya çıkan güçlük hükûmet teşkilinin Meclis tarafından doğrudan doğruya seçim yolu ile yapılmasında idi.

Vekiller Heyeti 25 Ekim 1923'de Çankaya'da Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında toplandı. Alınan karara göre, Vekiller Heyeti üyeleri istifa edecekler ve yeni seçilecek Vekiller Heyetinde vazife almayacaklardı.

[18] Gerekçe için lütfen Bk. Naşit H. Uluğ, a.g.e, s. 367-368.

[19] Ankara'nın Başkent Oluşunu Falih Rıfkı Atay, Manevî ve hissi yönleriyle açıklamaktadır. Bk. Falih Rıfkı Atay, Çankaya, C. II., s. 376-377.

[20] Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam, Mustafa Kemal (1922-1938), C. III, İstanbul, 1965, s. 140.

[21] Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, (İngilizceden çeviren Doç. Dr. Metin Kıratlı), Ankara, 1970, s. 250.

Levent Şahverdi Arşivi

Vekiller Heyetinin istifa mektubu ise şöyledir:

"Riyaseti Celileye

Türkiye Devletinin, karşısında bulunan dahilî ve haricî vazifei mühimme ve müşkileyi suhuletle intaca muvaffak olması için gayet kuvvetli ve Meclisin müzahareti tammesine mazhar bir Heyeti Vekileye ihtiyacı katî bulunduğu kanaatindeyiz. Binaenaleyh Meclisi Âlinin her suretle itimat ve müzaheretine müstenit bir Heyeti Vekilenin teşekkülüne hizmet etmek maksadiyle istifa eylediğimizi kemali hürmetle arz eyleriz efendim"[22].

27 Ekim 1923'de Vekiller Heyetinin istifası T.B.M.M.sinde okunduktan sonra, yeni bir vekiller heyeti kurma yolunda çalışmalara başlanıldı.

Tertip edilen listeler üzerinde bir birliğe varmanın güçlükleri ortaya çıktığından, Halk Fırkası Yönetim Kurulu bir liste düzenleyerek, Fırka Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya durumu bildirdi. Listede yer alan isimlerin bir kısmının muvafakatlarının alınması gerekliliği ve kesin bir liste düzenleme zorunluğunu ortaya koyuyordu. 28 Ekim 1923 günü Çankaya'da İsmet Paşa (İnönü), Fethi Bey (Okyar), Kâzım Paşa (Özalp), Kemâlettin Sami Paşa, Halit Paşa, Rize Meb'usu Fuat ve Afyon Karahisar Meb'usu Ruşen Eşref Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın misafirleri olarak akşam yemeğine davetli olmuşlardır.

O akşam yemekte, kabine bunalımından çıkmanın yolunu Mustafa Kemal Paşa arkadaşlarına göstermiştir. Mustafa Kemal Paşa, yemek esnasında, "yarın Cumhuriyet ilân edeceğiz" demiştir. Orada bulunanlar derhal bu fikre katılmışlardır. Yemekten sonra Çankaya'da misafir kalan İsmet Paşa (İnönü) ile birlikte bir kanun tasarısı hazırlanmıştır. Atatürk'ün söylediği ve İsmet Paşa'nın kaleme aldığı müsvedde, 20 Ocak 1921 Teşkilâtı Esasiye Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesini öngörüyordu. Atatürk, Teşkilâtı Esasiye Kanununun birinci maddesine, "Türkiye Devletinin şekli hükûmeti Cumhuriyettir" cümlesinin eklenmesini uygun görüyordu. Diğer maddelerde Cumhuriyet idaresinin gereği Anayasada yapılan değişikliklere aitti.

[22] Atatürk, Nutuk, C. II., İstanbul, 1961, s. 800.
Atatürk, Nutuk (Bugünkü Dile Aktaran: Zeynep Korkmaz), C. II., Ankara 1984, s. 541.

Levent Şahverdi Arşivi

29 Ekim 1923 Pazartesi, sabah saat 10.00'da Halk Fırkası grubu toplanmış ve yeni bir kabine teşkili için görüşmelere başlanmıştır. Ancak görüşmeler bir çıkmaz içindedir. Grup, Fırka Umumî Reisi olarak Mustafa Kemal Paşa'nın meselenin halline Genel Kurul tarafından görevlendirildiğini karar altına almıştır. Bunun üzerine kürsüye davet olunan Mustafa Kemal Paşa, meclisten çözüm yolu için bir saat müsaade istemiştir.

Mustafa Kemal Paşa bu bir saatlik süre içinde, Meclisde gerekli kişileri odasına davet ederek, bir gece önce hazırlanan müsveddeleri göstererek karşılıklı görüşmelerde bulunmuştur. Öğleden sonra saat bir buçukta Fethi Beyin başkanlığında toplanan Halk Fırkası Umumi Heyetinde önemli tarihi kararlar alınmıştır. Kürsüye çıkan Mustafa Kemal Paşa hükûmet bunalımı ve bunun çözüm tarzı ile ilgili olmak üzere şu açıklamalarda bulunmuştur:

"Muhterem Arkadaşlar, hallinde müşkülâta duçar olduğunuz meselenin sebep ve illeti, bütün rüfekaca (arkadaşlarca) taayyün etmiş olduğu kanaatindeyim. Noksan, kusur, takip etmekte olduğumuz usul ve şekildedir. Filhakika, mevcut Teşkilâtı Esasiye Kanunumuza tevfikan (göre) bir Heyeti Vekile teşkiline teşebbüs ettiğimiz zaman bütün rüfekanın (arkadaşların) herbiri vekiller ve heyeti vekile intihabı mecburiyetinde bulunuyor. Heyeti umumiyenizin birden Heyeti Vekile intihabına mecbur olmanızda görülen müşkilâtın halli zamanı gelmiştir. Geçen devrede de, aynı suretle müşkilâta tesadüf ediliyordu. Görülüyor ki, bu usul bazan birçok teşevvüşlere bâdi oluyor (karışıklıklara yol açıyor). Heyeti celileniz bu müşkilin halline beni memur kıldınız. Ben de arz ettiğim kanaatten mülhem olarak düşündüğüm şekli tesbit ettim. Onu teklif edeceğim. Teklifim mazharı kabul olursa kuvvetli ve mütesanit bir hükûmet teşkili kabil olacaktır. Devletimizin şekil ve mahiyetini tesbit eden ve hepimiz için gaye olan Teşkilâtı Esasiye Kanunumuzun bazı noktalarını tavzih (açıklık) lâzımdır. Teklif şudur"[23].

Mecliste okunan teklif, Anayasanın, 1, 2, 4, 10, 11 ve 12 nci maddelerinin değiştirilmesini ve hükûmetin şeklinin Cumhuriyet olduğunu ve bununla ilgili diğer değişiklikleri öngörüyordu.

[23] Atatürk, Nutuk, C. II., İstanbul, 1961, s. 808-809.
Atatürk, Nutuk, C. II., (Bugünkü Dile Aktaran: Zeynep Korkmaz), 1984, s. 547.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal Paşa'nın teklifinden sonra görüşmelere ve münakaşalara başlandı. "Bir kısım milletvekilleri, Teşkilâtı Esasiye Kanununun değiştirilmesi ile bugünkü bunalımı çözmek mümkün değildir, Heyeti Vekile Reisini seçelim, Teşkilâtı Esasiye Kanununun değişikliğini sonra düşünürüz" demişlerdir.

Fırka toplantısında söz alan İsmet Paşa ise, "Fırka Reisinin teklifini kabule ihtiyaç kat'idir. Cihan bizim bir şekli hükûmet görüştüğümüzü biliyor. Bu müzakeratımızı bir neticeye rapt edip ifade etmemek, zaif (zayıflık) ve teşettütü (aykırılık) idameden başka bir şey değildir. Avrupa diplomatları bu hususta beni ikaz ettiler. Devletin reisi yoktur, dediler. Şekli hâzırımızdaki reis, Meclis Reisidir. Demekki siz, bir başka reis bekliyorsunuz. Avrupa düşüncesi işte budur. Halbuki biz, böyle düşünmüyoruz. Millet, hâkimiyetine, mukadderatına, bilfiil vazıulyetdir. O halde, bunun ifadei hukukiyesini söylemekten neden çekiniyorsunuz? Reisicumhur olmadan, başvekil intihabı teklifi, kanunsuz olur. Bunda şüpheye mahal yoktur. Başvekilin intihabını, kanunî ve mümkün kalabilmek için Gazi Paşa Hazretlerinin, teklifinin kanuniyet kesbetmesi lâzımdır"[24].

Asım Us'un açıklamasına göre, Lozan Konferansında Avrupalılar Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin, Cumhuriyet rejimi için bir intikal devresi olduğunu pek anlıyamıyorlardı. Lozan Konferansında yabancıların, İsmet Paşa'ya, "sizin hükûmet şekliniz nedir? Büyük Millet Meclisi Hükûmeti nasıl şeydir?" sorusu sorulmakta idi[25].

İsmet Paşa da özellikle konuşmasında bu konuya açıklık getirmek gereğini duymuştur.

Bu açıklamalardan sonra söz alan Abdurrahman Şeref Bey ise, "Eşkâli hükûmetin taâdadına lüzûm yok. Hakimiyet bilâkaydüşart milletindir; dedikten sonra kime sorarsanız sorunuz, bu, Cumhuriyettir. Doğan çocuğun adıdır. Ama, bu ad, bazılarına hoş gelmezmiş, varsın gelmesin"[26] demiştir.

[24] Atatürk, Nutuk, C. II., 1961, s. 811-812.
Atatürk, Nutuk, C. II., (Bugünkü Dile Aktaran: Zeynep Korkmaz), 1984, s. 549.
[25] Bk. Asım Us, Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım, İstanbul, 1946, s. 95.
[26] Atatürk a.g.e., C. II., s. 812.
Atatürk, Nutuk, C. II., (Bugünkü Dile Aktaran: Zeynep Korkmaz), 1984, s. 549.

Levent Şahverdi Arşivi

Konuşmalar sonucu teklifin bütünü ve sonrada maddeler ayrı ayrı okunarak kabul edilmiştir. Fırka toplantısını Meclis'in toplantısı izlemiştir.

Fırka (Parti) toplantısında öngörülen teklif, Kanunu Esasi Encümeninde incelenmiş teklife sadece dil ve devletin dini ile ilgili hükümler eklenmiştir.

Kanunu Esasi Encümeninin Teşkilâtı Esasiye Kanununun bazı mevaddının (maddelerinin) tadiline (değiştirilmesine) dair Kanun Teklifi ve Kanunu Esasi Encümeninin mazbatası Umumi Heyette gündeme alınmış, müstacelen (acele) ve derakap (hemen) müzakeresi teklifi işari (açık) oyla kabul edilerek Kanunu Esasi Encümeninin mazbatası okunmuştur.

Mazbatada, egemenliğin millete ait olduğu ve idare usulünün de milletin kendi kaderini kendinin seçmesi açıkca belirtilmiştir. Bunun anlamı ise Cumhuriyettir. Mazbata ayrıca Teşkilâtı Esasiye Kanununun değiştirilecek diğer maddelerinin de gerekçesini açıklamıştır.

Kanunu Esasi Encümeni Reisi Yunus Nadi Bey, Genel Kurul'da uzun bir açıklama yaparak, Türkiye Devletinin hükûmet şeklinin Cumhuriyet olması gerektiğini belirtmiştir.

Yunus Nadi Bey konuşmasında, Birinci Büyük Millet Meclisi, Teşkilâtı Esasiye ile Şark'ta yeni ve mühim bir devlet kurmuştur diyerek, kurulan devletin yeni bir devlet olduğunu da ifade etmiştir.

Meclisin vazifesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin beynelmilel haiz olduğu unvanın tesbitinden ibarettir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, bu kanunun birinci maddesi ile, egemenliği kayıtsız şartsız millete vermiş bulunmaktadır. Bu hükûmet şeklinin adı Cumhuriyettir. Eklenen fıkra ile Cumhuriyet şeklen ifade edilmiştir[27].

Genel Kurul'da, Vasıf Bey (Saruhan), Eyüp Sabri Efendi (Konya), Rasih Efendi (Antalya) tasarının tümü üzerinde söz almışlardır.

Eyüp Sabri Efendi (Konya), açıklamasında, "Bizim hükûmetimiz bugün Cumhuriyet olmuyor. Teşekkül ettiği gündenberi Cumhuriyet olmuştur. Yalnız benden önce söz söyleyen arkadaşlarımın işaret ettikleri veçhile

[27] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, İkinci İnkılâp Devresi, C. 3., s. 90-93.

Levent Şahverdi Arşivi

bazı ihtiras ocaklarını alevlendirmemek için unvanını açıkca verememiştir. Bugün tamamen unvanı hakikisini alacak devre hulul etmiştir ve verilmek lâzımdır" demiştir.

Eyüp Sabri Efendi (Konya) ye göre, Bu kanun zaten mevcut olan Hükûmetimize bir ilmî kisve veriyor, giydiriyor, o da "Cumhuriyet" kelimesidir[28].

Teşkilâtı Esasiye Kanununda yapılan değişikliklerin kabulü ile T.B.M.M. tarafından Cumhuriyet de ilân edilmiş oldu.

Şevket Süreyya Aydemir'in açıkladığına göre, tasarı müttefikan (oybirliği ile) kabul edilmişti. Yaşasın Cumhuriyet avazeleri (sesleri) bu defa daha gür, daha devamlı bir heyecan fırtınası içinde Eski Büyük Millet Meclisinin küçük, mütevazi salonunu çınlattı. Türkiye artık bir Cumhuriyet olmuştu"[29].

Ondan sonra, Reisicumhur seçimi yapılmıştır. Kürsüde bulunan İkinci Reis Vekili Başkan İsmet Bey (Eker), sonucu Meclise şöyle arzetmiştir.

"Türkiye Cumhuriyeti Riyaseti için yapılan intihabat (seçim) ârasına yüz elli sekiz zat iştirak eylemiş ve Cumhuriyet riyasetine yüzelli sekiz âza müttefikan Ankara Mebusu Gazi Mustafa Kemal Hazretlerini intihab eylemişlerdir"[30].

Bunun üzerine kürsüye gelen Mustafa Kemal Paşa Meclis ve millete hitaben tarihi konuşmasını yapmıştır.

"Muhterem Arkadaşlar, mühim ve cihanşümul hâdisatı fevkalâde karşısında muhterem milletimizin teyakkuz ve intibahı hakikisine bir vesika-ı kıymettar olan Teşkilâtı Esasiye Kanununun bazı maddelerini tavzih için Encümeni Mahsus tarafından heyeti celilenize teklif olunan kanun lâyihasının kabulü münasebetiyle Türkiye Devletinin zaten cihanca malûm olan, malûm olması lâzım gelen mahiyeti, beynelmilel mâruf unvaniyle yâdedildi. Bunun icabı tabiisi olmak üzere; bugüne kadar doğrudan doğruya meclisin riyasetinde bulunduğunuz arkadaşımıza ifa ettirdiğiniz vazifeyi Reisicumhur unvaniyle yine aynı arkadaşınıza, bu âciz arkadaşınıza

[28] Eyüp Sabri Efendi, T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, İkinci İnkılâp Devresi, C. 3, s. 94-95.

[29] Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam, Mustafa Kemal (1922-1938), C. III., İstanbul, 1965, s. 156.

[30] Atatürk, Nutuk, C. II., 1961, s. 813 ve Ayrıca Bk. T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Kırküçüncü İçtima, 29.10.1923.

Levent Şahverdi Arşivi

tevcih ediyorsunuz. Bu münasebetle, şimdiye kadar hakkımda izhar buyurduğunuz muhabbet ve samimiyet ve itimadı bir defa daha göstermekle yüksek kadirşinaslığınızı ispat etmiş oluyorsunuz. bundan dolayı heyeti celilenize bütün samimiyeti ruhiyemle arzı teşekkürat ederim.

Efendiler, asırlardanberi, şarkta mağdur ve mazlûm olan milletimiz; Türk Milleti, hakikatta meftur olduğu hasailden muarra telâkki ediliyordu.

Son senelerde milletimizin fiilen gösterdiği kabiliyet, istidat, idrak, kendi hakkında suizanda bulunanların ne kadar gafil ve ne kadar tetkikten uzak zevahirperest insanlar olduğunu pek güzel ispat etti. Milletimiz haiz olduğu evsaf ve liyakatini hükümetinin yeni ismiyle, cihanı medeniyete daha çok sühuletle izhara muvaffak olacaktır. Türkiye Cumhuriyeti, cihanda işgal ettiği mevkie lâyık olduğunu âsariyle ispat edecektir.

Arkadaşlar, bu müesseseyi âliyeyi vücuda getiren Türk Milletinin son dört sene zarfında ihraz ettiği zafer, bundan sonra da birkaç misli olmak üzere tecelliyatını gösterecektir. Acizleri mazhar olduğum bu emniyet ve itimada kesbî liyakat etmek için pek mühim gördüğüm bir noktadaki ihtiyacı arz etmek mecburiyetindeyim. O ihtiyaç heyeti aliyenizin şahsım hakkındaki teveccüh ve itimadının ve müzaharetinin devamıdır, ancak bu sayede ve Allahın inayetiyle şahsıma tevcih buyurduğunuz ve buyuracağınız vezaifi hüsnü ifaya muvaffak olabileceğimi ümidederim.

Daima, muhterem arkadaşlarımın ellerine çok samimi ve sıkı bir surette yapışarak onların şahıslarından kendimi bir an bile müstağni görmeyerek çalışacağım, Milletin teveccühünü daima noktai istinat telâkki ederek hep beraber ileriye gideceğiz. Türkiye Cumhuriyeti mes'ut, muvaffak ve muzaffer olacaktır"[31].

Cumhuriyetin ilânı kaçınılmaz bir sonuç, tabiî gelişmenin zaferi idi. Bu durumu Prof. Dr. İlhan Arsel şöyle dile getirmektedir:

"Filhakika Hakimiyeti milliye esasının tabiî ve tam bir şekilde tahakkuku ancak cumhurî idare ile mümkündür, zira Cumhuriyette bütün hakimiyet, daha doğrusu hâkimiyeti meydana getiren bütün kuvvetler

[31] Atatürk Nutuk, C. II., 1961, s. 813-815.
Atatürk, Nutuk, C. II., (Bugünkü Dile Aktaran: Zeynep Korkmaz), 1984, s. 550-551.

Levent Şahverdi Arşivi

(teşriî, icraî ve adlî) milletin elindedir. Ve millet bu kuvvetleri istimal edecek organları intihap eder"[32].

"Atatürk, hâkimiyet tabirini istimâl ederken onu hudutsuz ve en üstün bir kuvvet ve kudret olarak kabul etmiş ve T.B.M.M. sini, milletin yegâne temsilcisi olarak bu üstün kuvvet ve kudretle mücehhez cumhuriyet rejimini ikame edebilmek maksadiyle tek çare olarak görmüştü"[33].

Büyük Atatürk, Hâkimiyeti Milliye, esasını işlemekle ve onu yeni Türk Devletinin temel taşı yapmakla, yeni devletin devlet ve hükûmet şeklini de tayin ve tesbit etmiş oluyordu. Cumhuriyet rejiminin tohumunu atmış bulunuyordu.

Dankwart A. Rustow'a göre, "Kemal, daha başından itibaren direniş hareketini Padişahın dışında, Padişahı dikkate almadan ve nihayet Padişaha karşı örgütlemişti. Eskiden Osmanlı Orduları din ve devlet uğruna savaşa girmişlerdi. Kemalist ordular ise vatan ve millet uğruna dövüşmekteydiler. Ağırlığın buraya kaymış olması, daha o zamandan Cumhuriyete gidişin bir belirtisi sayılabilir"[34].

Cumhuriyetin kurulması ile halk idaresi gerçekleşmiştir. Halk reâye olmaktan kurtulmuş, kendi kendini idare edecekleri seçmeye hazırlanan efendi olmuştur.

Atatürk bu hususu bir konuşmasında açıklamıştır:

"İdareî devlet'i Cumhuriyetten bahsetmeksizin, hâkimiyeti milliye esasatı dairesinde her an Cumhuriyete doğru yürüyen şekilde temerküz ettirmeğe çalışıyorduk"[35].

Tarık Zafer Tunaya'ya göre, "Cumhuriyet de, millî devletin karakterinden doğmuştur. Onun siyasal ve sosyal gerçeklerini kapsadığı için, Türk Devriminin en derinlerinden köklerini aldığı için önemli ve anlamlı bir aşamadır"[36].

Şükrü Kaya'ya göre, "Türkiye'de Cumhuriyet Türklerin hayat ve haysiyetlerini ve binlerce yıllık ana topraklarını kurtarmak için her şeyle-

[32] İlhan Arsel, Türk Anayasası Hukukunun Umumî Esasları, Ankara, 1962, s. 43.
[33] İlhan Arsel, a.g.e., s. 42.
[34] Dankwart A. Rustow, Atatürk, Kişiliği ve Başarısı, Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Türkiyesi (Kollektif Eser), Odalar ve Borsalar Birliği, Ankara, 1981, s. 229-230.
[35] Enver Ziya Karal, Atatürk'ten Düşünceler, s. 39.
[36] Tarık Zafer Tunaya, Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük, s. 165.

Levent Şahverdi Arşivi

rini feda ederken sarayın devamlı ve inatlı hiyaneti üzerine Millî Mücadele ve Kurtuluş Savaşlarının kanlı günlerinde doğdu. Türk Milletinin kurtuluşunun ve yaşayışının şanlı bir remzi ve zaruri bir rejimi oldu. Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisine ve onun hükûmetine ister âsi, ister ihtilâlci denilsin, isterse Fransız İhtilâlinin Konvansiyon meclisine benzetilsin, Türkiye'de millî hâkimiyeti ilk o kurdu ve o tatbik etti. O hükûmetin kanunla hukukî adı konulmamıştı. Fakat o rejim mükemmel ve demokratik bir cumhuriyetti. Onu Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi kurdu. Onu kitaplaştırmak, kanunlaştırmak da İkinci Büyük Millet Meclisine nasib oldu. Tarihte birçok Cumhuriyetler, mağlubiyetlerin tepkisidir. Bizde zafer millî hâkimiyetin eseri, Cumhuriyet de zaferin nimeti ve ganimeti oldu"[37].

Meclis hükûmeti sistemi, tarihte görülen örnekleri gibi, tipik anlamda ihtilâl veya olağanüstü hal meclisleridir. İsviçre istisna edilecek olursa, meclis hükûmeti sistemini demokratik bir rejim içinde uzun süre devam ettirebilmek mümkün görülmemektedir. İsviçre'de bu sistemin devam etmesi, İsviçre'ye özgü şartlardan ileri gelmektedir[38].

Meclis Hükûmeti sisteminin uzun süre devam edemiyeceği dikkate alınırsa; Cadart ve Ali Fuat Başgil'in de belirttiği gibi[39] sistemin anarşiye ve diktatörlüğe dönüşmesi tehlikesi de söz konusu olduğundan, Millî Mücadeleyi izleyen dönemde, parlementer rejime doğru bir adım daha atılarak Cumhuriyetin ilânı büyük bir başarı sayılmalıdır.

Cumhuriyet burada, istikrarlı ve devamlı bir devlet biçimi seçimini sağlamış, Türkiye'nin gerçekleşene cevap verecek şekilde, parlementer rejime doğru gelişmeler göstermiştir.

Atatürk, Nutuk'da, Rauf Beyin Cumhuriyetin ilânı konusundaki tutumunu eleştirirken yaptığı açıklamada Büyük Millet Meclisi Hükûmeti şeklinin geçiş dönemi zaruretlerinden olduğunu belirtmekle beraber bü-

[37] Şükrü Kaya, Cumhuriyet ve Demokrasi, Cumhuriyet, 29 Ekim 1947, (İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu tarafından zikredilmiştir. Atatürk, Yetişmesi, Kişiliği, Devrimleri,Erzurum, 1973, s. 56.)

[38] Ergun Özbudun, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin Hukukî Niteliği, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. I., Sayı 2, s. 481.

Turhan Feyzioğlu, Türk Millî Mücadelesinin ve Atatürkçülüğün Temel İlkelerinden Biri Olarak Millet Egemenliği, Ankara, 1988.

[39] Ergun Özbudun, a.g.m.

Levent Şahverdi Arşivi

tünüyle meclis hükûmeti sisteminin pratik zorunluluklardan kaynaklanan geçici bir rejim olduğunu açıkca ifade etmiştir[40].

Türkiye'de Cumhuriyetin bir gelişmenin tabiî bir sonucu olduğu, T.B.M.M.i hükûmet idaresinin aslında Cumhuriyet demek olduğunu İsmet İnönü'de belirtmektedir.

Gazeteci Abdi İpekçi'nin Milli Mücadelede idare şeklinin "Cumhuriyet" olacağının düşünülüp düşünülmediği sorusuna İsmet İnönü şu cevabı vermiştir.

"Fesada yer verilmemek için bundan bahsedilmedi. Esasen ihtiyaç da yoktu... Millet Meclisi bütün kuvvetlere sahip olarak işbaşında idi. Kumandanlar aynı zamanda Millet Meclisi âzası idiler. Atatürk Millet Meclisinin başında bütün kuvvetlere sahipti. Bu, o zaman bize çok tabiî görünen bir hayat tarzı idi... Aslında bunun Cumhuriyet demek olduğu sonradan bir günde, bir saatte derhal kendini gösterdi. O da şöyle oldu:

Lozan'dan sonra bütün devletler bizimle münasebet kurmadan önce, "Dur bakalım, devletin şekli ne olacak?" diye bekler bir vaziyet aldılar. Bu durumda Millet Meclisi iktidarı ve idaresinin devam edemiyeceğini, bir devlet şekli seçmenin zarurî olduğunu daha kesin surette anladık. Mevcut hayat tarzı esasen Cumhuriyet olduğuna göre mesele işin adını koymaktan ibaretti. Yani olmuş, bitmiş bir şeyi ilân etmek gibi bir şey"[41].

Norbet Von Bischoff'a göre de, "İhtilâl, üç buçuk yıldan beri gebe olduğu Cumhuriyeti doğurmuştur"[42].

Tarihçi, Arnold Toynbee"ye göre, Türkiye'de, "demokrasi olgunlaşmamışsa bile, ilerlemişti ve Cumhuriyet; demokrat fikirli bir ulusun kesin ifade yoluydu. Cumhuriyet fikrinin tümü, bir tek ulusun, halkının büyük çoğunluğu tarafından onaylanan ve paylaşılan fikriydi"[43].

Enver Ziya Karal, yeni Türk Devletinin adının Cumhuriyet olmasını üç nedene bağlamaktadır. "Birinci ve önemli neden, halifelik ve salta-

[40] Ergun Özbudun, a.g.m.

[41] İnönü, Atatürk'ü Anlatıyor, Hazırlayan Abdi İpekçi, İstanbul, 1968, s. 18-19.

[42] Norbert Von Bischoff, Ankara, Türkiye'deki Yeni Oluşun Bir İzahı, (Çeviren: Burhan Belge), Ankara, 1936, s. 204.

[43] Arnold Toynbee, Türkiye-Bir Devletin Yeniden Doğuşu, (Çev: Kasım Yargıcı), İstanbul, 1971, s. 186.

Levent Şahverdi Arşivi

nattan yana olanların boş gibi sandıkları devlet başkanlığı makamı için bunalımlar yaratmalarını önlemek idi. İkinci neden, Türkiye'nin dış ilişkilerinde yabancı devletlerin Türkiye'de siyasal rejimin istikrara kavuşmamış olduğu yolundaki kuşkularını önlemek, üçüncüsü de, yeni Türkiye Devletinin modernleşmesi yolunda yapılacak devrimlere karşı, dinsel bir örgüt olarak yaşamakta olan halifelikten gelebilecek direnmeleri kırmak idi.

Atatürk bu nedenlerle 1923 Eylülünden bu yana, Cumhuriyetin duyurulması sorunu ile yakından ilgilenmeye başladı"[44].

Ahmet Ağaoğlu'na göre, Cumhuriyet Türk İnkılâbının halkalarından biriydi.

"Şark'ta (Doğuda) ilk kere demokratik bir Cumhuriyet kuran O'dur. Şark'ta ilk kere dini dünyadan ayıran O'dur. Şark'ta ilk kere medenî beşeriyetin (uygar insanlığın) müşterek (ortak) bir aile olduğunu ilân ve bu aile efradı (üyeleri) arasındaki hâileleri (engelleri) kaldırmaya azmeden O'dur"[45].

Türkiye'de Cumhuriyetin ilânı, tarihî bir gelişmenin tabiî bir sonucudur. Millî egemenlik ilkesinin devletin siyasî rejiminin temel direği olması, bütün gelişmeleri Cumhuriyete yöneltmiştir.

Türkiye'de Cumhuriyet, demokratik rejime yönelik demokratik Cumhuriyet olmuştur. Türkiye'de Cumhuriyet batılı anlamda modern devlet şekli olarak gelişmiştir. Türkiye'de Cumhuriyet, ırk, din, dil ve cinsiyet farkı gözetmeksizin, bütün vatandaşların paylaştıkları ve yararlandıkları siyasî rejimin adı olmuştur. Eşitlik ilkesi, herkesin kanun önünde eşitliği, Türk cumhuriyetinin özelliğini teşkil etmiştir.

[44] Enver Ziya Karal, Atatürk ve Cumhuriyetin Duyurulması, Türk Dili, Sayı 278, Kasım 1974, s. 837.

[45] Ahmet Ağaoğlu, İstiklâl Mahkemelerinin faaliyeti, Hâkimiyeti Milliye, 4 Ocak 1926. (Tarık Zafer Tunaya tarafından zikredilmiştir. Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük, s. 163.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRKÇÜLÜK İDEOLOJİSİNİN DOGMATİK İDEOLOJİLERE ÜSTÜNLÜĞÜ

Prof. Dr. İSMET GİRİTLİ

Büyük Atatürk'ün ebediyete intikalinin 51. yılını geride bıraktığımız bugünlerde giderek "fikir Atatürk", yani "Atatürkçü düşünce sistemi" ağırlık kazanmaktadır. Bilindiği gibi, "Atatürkçülük" deyiminin ilk şekli Batılılar tarafından kullanılan "Kemalizm" olmuş, 1929'da Dil Uzmanı Ahmet Cevat "Muhit" dergisinde "Kemalizm" deyimini kullanınca, bu deyim ülkemizde çabuk tutunup yayılmıştır. 1930'larda yayımlanan "Kadro" dergisi deyime bir içerlilik sağlamış, fakat Kemalizm ile tarihî maddeciliği karıştırmıştır. Belki de bunun sonucu olarak "Kemalizm-Atatürkçülük" dünya görüşünün oluşturulması gecikme ve ihmale uğramış, 1967'de Atatürk'ün ölüm yıldönümü dolayısıyla RCD ülkelerinin bilim adamları arasında Ankara'da yapılan bir toplantı dolayısıyla, Kadrocu merhum A. Hamdi Başar "Barış Dünyası" dergisinde yazdığı "Atatürk ve Atatürkçülük Ayırımı Yapılamıyor" başlıklı yazısında, haklı olarak, Atatürk'ün ve Atatürkçülüğün en yüksek kademede ihtisas ve fikir adamlarımız tarafından bile, tam anlamı ile henüz tarif ve izahının yapılamadığından yakınmıştır. Oysa, Atatürk'e inananlar ve O'nu sevenler arasında göze çarpan bu dağınıklığa mukabil aşırı sağ ve aşırı solun Atatürkçülük düşmanlığında öteden beri birleştiğini biliyoruz. Gerçekten, "aşırı sağ" Atatürkçülüğe "gâvur düzeni" olarak çatarken "aşırı sol" da Atatürkçülüğü "burjuva düzeni" diye yermiştir.

Bu suretle uzun yılların gevşeklik ve ihmali sonucu meydana çıkan ve 12 Eylül 1980 öncesinde tehlikeli boyutlara ulaşan "ideolojik boşluk" YÖK Kanunu ile üniversiteler, Anayasa'nın 134. Maddesiyle oluşturulan "Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu" aracılığı ile devlet seviyesinde okutulmakta olan "Atatürkçü ideoloji" ile doldurulmak istenirken Genelkurmay Başkanlığı da, okutulmakta olan "Atatürkçülük ve İnkılâp Tarihi" dersinde "kaynak kitap" olarak kullanılmak üzere, üç kitaptan oluşan "Atatürkçülük" adlı değerli bir eser hazırlamış ve yayımlamıştı. 1983'te yayımlanan bu eserin amacı, Sayın Evren'in takdim yazısında da belirttiği gibi, "Geleceğin nesillerini varlığımızın temeli Atatürkçülükte bütünleştirmek, sistemli bir eğitim ile Atatürkçülüğe dayalı bir millî ahlâk

Levent Şahverdi Arşivi

vererek Atatürkçü ideolojiyi benimseyen ve uygulayan birer vatandaş olmalarını sağlamak ve Atatürkçülüğü bir bütün olarak ve tüm faaliyetleri kapsayacak genişlikte açıklamaktır".

Bir ideolog olmayan ve bize Lenin, Hitler ve Mao gibi "kutsal kitap" bırakmayan büyük Atatürk'ün, 1937'de TBMM'yi açarken verdiği söylevde, memleket davalarının ideolojisini anlayacak, anlatacak, nesilden nesile yaşatacak kişi ve kurumları yaratmak görevini devlet ve üniversitelerimize verdiğini de biliyoruz. İşte biz, Atatürk'ün sözünü ettiği bu ideolojinin, Mustafa Kemal Atatürk'ün beyan ve aksiyonlarından oluşan Atatürkçülük ideolojisi olduğuna inanıyor ve bunun Marksizm-Leninizm, nasyonal sosyalizm ve teokrasi gibi kitaba, dogmatik bir sisteme ve katı bir doktrine dayalı bir ideoloji değil, akıl ve bilim mihverine ve millî hâkimiyete dayalı pragmatik ve demokratik ve çağımızda "modernleşme ideolojisi" olarak adlandırılan bir ideoloji olduğu görüşünü savunuyor ve Atatürkçülüğün bir ideoloji olarak kabulünün ise, yakın mazide gözlediğimiz ve diğer aşırı ideolojilerce kapatılmak istenen ideolojik boşluktan gençlerimizi koruyacağına inanıyoruz.

Esasen UNESCO gibi güçlü kuruluşlar ve Prof. Eisenstadt ve diğerleri gibi dünyaca ünlü uzmanlar, Atatürk'ü bir modernleşme lideri ve Atatürk İnkılâbı'nı bir "modernleşme ideolojisi" olarak kabul etmektedirler. Hâl böyle iken, 1971'de 12 Mart yönetiminde kültür bakanlığı yapan bir yazarımızın, bundan bir süre önce gazetesinde yayımladığı "İdeoloji Boşluğu" başlıklı köşe yazısında Atatürkçülüğün bir ideoloji olduğu olgusunun farkına bile varmayarak veya bunu geçiştirerek, "umduğumuz, bir üçüncü ideolojinin, kendi toplumumuzun gerçeklerine ve özlemlerine cevap veren bir Türk ideolojisinin doğmasıdır. Bir üçüncü ideoloji mümkün mü? İslâmiyet, İslâmî sosyalizm, Atatürkçülük, İskandinav sosyalizmi?" diyerek bu konuda âdeta yeni ve lüzumsuz bir arayış ve araştırmayı başlatmasını doğrusu hayret ile karşılıyoruz. Zira Atatürkçülük, yukarıda niteliklerini vurguladığımız ve ortanın solundan ortanın sağına kadar bütün demokratik ve lâik dünya görüşleri ile uyuşan, yani "plüralist-çoğulcu" rejime uygun olan bir ulusal "modernleşme ideolojisi"dir.

— II —

1970 basısı "Webster's New World" sözlüğündeki kısa ve güzel tanımına göre pragmatizm, C.S. Pierce ve William James tarafından başlatılan ve kavramların anlamını ve gerçekleşmesini ve geçerliliğini, bunların pratik

Levent Şahverdi Arşivi

sonuçlarına göre tayin eden ve saptayan bir felsefe metodudur. ABD'nin siyasî yazarlarından William Schneider, "The Atlantic" dergisinde çıkan ve "Dialogue"un 1987 yılının 4. ve son sayısı tarafından iktibas edilen "The New Shape Of American Politics-Amerikan Politikasının Yeni Biçimi" adlı makalesinde, Amerikalıların pragmatist olduğunu söyledikten sonra, pragmatistlerin iyi işleyen her sistemin doğru olduğuna inandıklarını vurgular. Schneider'e göre Başkan Franklin Roosevelt'in 1930'larda devlete ekonomik alanda geniş rol ve yer tanıyan "New Deal" politikası iyi sonuç vermişse, bu sistemin hiç olmazsa o zaman için doğru olduğu söylenebilir. Yine aynı yazara göre eğer Ronald Reagan'ın muhafazakâr ekonomik politikası iyi işliyorsa bu sistemin bugün için doğru olduğu kabul edilmelidir.

Oysa, pragmatizmin karşısında yer alan ve aynı Webster sözlüğü tarafından kısaca "ispat edilmemiş iddia" olarak tanımlanan metoda göre dogmatistler, bir şey iyi işlese bile, bunun yanlış olduğuna inanıyorlarsa aynı zamanda bu sistemin işlemeyeceğine de inanırlar. Schneider buna örnek olarak Cumhuriyetçi Parti'nin 1930-1940'larda Demokratların "New Deal" politikasına karşı dogmatik tutumunu gösterir.

1850'lerden beri Amerikan siyasal sahnesinde egemen olan ve geniş seçmen koalisyonlarından oluşan Cumhuriyetçi ve Demokrat Partilerinin genellikle pragmatist bir tutum içinde bulunduklarını söylemek mümkündür. Nitekim, Franklin Roosevelt'in 1930'lardaki New Deal politikası esnasında Demokrat Parti yönetimi, halkı ekonomik zorluklardan korumaya ve sosyal adaleti geliştirmeye çaba sarf ederek seçmenler koalisyonunu genellikle "muhtaç"lardan oluşturmuş, yani hükûmeti ekonomik ve sosyal eşitliğin bir aracı haline sokmuşken, 1960'lar dünyasında baş gösteren karşıt bir akım neticesinde hem solda hem sağda Schneider'in "Anti stablishment Populism-Kurulu Düzen Karşıtı Halkçılık" adını verdiği eğilimin sonucu olarak, devletin ekonomik alana müdahalesini azaltmayı amaçlayan yeni bir akım doğmuş ve tekrar son zamanlarda bu "Güçlü Devlete Karşıt Akım" zayıflamaya başlamıştır.

Schneider, bütün bu rota değişikliklerinde pragmatizmin egemen olduğu fikrindedir. Schneider'in bütün bu tahlillerine ve değerlendirmelerine katılıyor, fakat "pragmatizm" karşıtı olan "dogmatik" deyimi yerine makalesinde "ideoloji" deyimini kullanmasına karşı çıkıyoruz. Zira ideoloji, yine Webster sözlüğüne göre "düşüncelerin" araştırılmasıdır. Bu düşüncelerin niteliği ve kaynağı "pragmatik" olabileceği gibi "dogmatik" de olabilir. Nitekim çağımızda hem pragmatik hem de dogmatik ideoloji-

Levent Şahverdi Arşivi

saltanat resmen ilga edilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılarak yeni bir Türk devletinin kurulduğunu bildiren önergenin görüşülmesinin uzaması üzerine Mustafa Kemal, bir sıranın üstüne çıkarak, egemenliğin Türk milletine ait olduğunu, Osman oğullarının kuvvetle ele geçirdiği egemenliği artık Türk milletinin kendi eline aldığını, bu nedenle "Millete egemenliği verecek miyiz?" tartışmasının bir anlam taşımadığını vurgulamış; TBMM de, 1 Kasım 1922 tarih ve 308 sayılı karar ile saltanatın İstanbul'un işgal tarihi olan 16 Mart 1920'den beri kalktığını belirterek, 600 yıllık Osmanlı saltanatını sona erdirmiş, kısaca egemenlik dinî temelden ayrılarak millî temele oturtulmuştur. 17 Kasım 1922'de İngilizlerin Malaya Zırhlısı'na sığınan Vahdettin'in 18 Kasım 1922 tarihli ve 313 sayılı TBMM kararı ile halifelikten düşürüldüğünü; böylece Mustafa Kemal'in teokratik devlet anlayışına karşı millet egemenliğini tescil ettirdiğini; TBMM seçimi ile halifeliğe getirilen Abdülmecit Efendi'nin halifeliğinin, Cumhuriyet'in ilânından sonra halifenin egemenliğe ortak olamayacağı gerekçesi ile 3 Mart 1924'te kaldırıldığını ve bu suretle 1919'da başlayan millî egemenlik hareketinin 1924'te tam gerçekleştiğini görüyoruz.

— V —

Toplumların gelişmesinde bugün erişilen son aşama millettir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan "Milletler Cemiyeti", İkinci Dünya Savaş'ından sonra oluşturulan "Birleşmiş Milletler Teşkilâtı", adlarından da anlaşılacağı üzere, "millet" gerçeğinden hareket etmekte, "milliyet duygusu" ise milliyetçiliği oluşturmaktadır. Fransız İhtilâli'nin bir ürünü olan milliyetçilik, özgürlük ile birlikte gelişmiş ve karşısında, millet duygusunu geçici bir kuruntudan ibaret sayan ve insanı robotlaştırmak isteyen komünizmi bulmuştur.

Milliyetçilik akımı, çok milletli diğer imparatorluklar gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkımını da hızlandırmış; Ortodoks Rumlarını takiben Balkanlarda Slav, Bulgar ve Sırpların ve hatta Müslüman Arnavutların ayaklanması, 1839 Tanzimat Hareketi ile başlatılan "Osmanlıcılık" ve 1870'lerde geliştirilen "İslâmcılık" akımlarının Osmanlı Devleti'ni korumaya yetmeyeceğini ortaya koymuş; 1893'te Rusya'dan Türkiye'ye iltica eden Yusuf Akçura (1878-1935) ilk defa 1904'te Jön Türkler'in Kahire'de çıkardığı bir dergide yayımlanan "Üç Tarz-ı Siyaset" adlı eserinde "Osmanlıcılık" ve "İslâmcılık" siyasetlerine karşı üçüncü bir alternatif olarak "Türkçülük-(pantürkizm)"i ileri sürmüş; "Osmanlıcılık" heyecanını payla-

Levent Şahverdi Arşivi

şan Ziya Gökalp de (1876-1924) Balkan Devletlerinin ve azınlıkların işbirliğine yanaşmamaları üzerine Türk milliyetçiliğine geçmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu bozguna uğramış, tehlike Anadolu kapılarına dayanmıştı. Artık ata yurdu için dövüşmek gerekiyordu. Bu nedenle "Millî Mücadele", milletçe benimsenen bir davanın adı idi. Atatürk millî hareketi örgütlendirirken: "Millî egemenliğe dayalı bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak lâzımdır" diyor, Amasya yazısında "Milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır" sözlerini ekliyordu. Merhum Prof. Mümtaz Turhan, haklı olarak, Atatürk'ün, Türk İnkılâbı'nın temeline, millî kurtuluş ve millî egemenlik mücadelesinin özüne "milliyetçilik" prensibini yerleştirmekteki başarısını övmektedir. Fakat Atatürk milliyetçiliği, Meşrutiyet döneminin panturanizminden farklı olarak, lâiktir. Oysa, Meşrutiyet döneminin Türkçülüğü hem İslâmiyetçi hem de Turancı idi. Her iki yol ise emperyalist idi. Devletin sınırları dışındaki Müslüman Türkleri bir bayrak altında toplamayı hedef tutan panturanizm gibi, panislâmizm de bütün Müslümanları bir araya getirmeyi gaye ediniyordu. Atatürk milliyetçiliği ise sadece millî sınırları hedef tutmuştur. Kısaca, yayılmacı olan ve halifeyi baş olarak kabul eden Meşrutiyet Türklüğü'ne mukabil Atatürk milliyetçiliği, demokrasi esaslarına uygun olarak, halkın kendi mukadderatına hâkim olması prensibine dayanan, din ile devleti ayıran, millî hâkimiyetçi ve lâik bir milliyetçiliktir. Yani, Mustafa Kemal Meşrutiyet döneminin panislâmizm, pantürkizm ve federal imparatorluk ütopyalarına yanaşmamış, gerçekçi bir tek fikir olabileceğini görmüştür; bu da: Misak-ı Millî sınırları içinde, bağımsız ve özgür yaşamayı ve dünya milletlerini bir aile saymayı öngören Türk milliyetçiliğidir. Buna aynı zamanda "Atatürk milliyetçiliği" de diyoruz.

— VI —

J.J. Rousseau'yu iyi inceleyen Mustafa Kemal, onun "iktidarın halktan kaynaklandığı" görüşünü kabul etmiş, fakat çoğunluk istibdadına yol açan fikirlerine katılmamıştır. Esasen katı doktrinlere karşı olan Mustafa Kemal'in bir teoriye körü körüne bağlanması da beklenemezdi. Atatürk millî egemenlik fikrini, çağımızın yorumuna uygun olarak, bir teoriyi değil, demokrasi idealini ifade ettiği için kabul etmiştir. Ona göre millî egemenlik, bağımsızlık ve demokrasi: istibdada, esarete karşı, milletin haklarını savunması demekti. 1921 Anayasası'nı takiben, meclis hükûmeti sisteminden parlâmenter rejime geçişi simgeleyen 20 Nisan 1924 Anayasası-

Levent Şahverdi Arşivi

nın 3. maddesinde "Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir" ifadesi yer almış, fakat Fransız İhtilâli'ndeki uygulamalardan esinlenen Mustafa Kemal, "çoğunluk istibdadı" tehlikesine de şu sözlerle dikkati çekmiştir: "Milletler egemenliklerini, geçici olarak da olsa, tevdi edecekleri meclislere dahi lüzumundan fazla güvenmemelidir. Çünkü meclisler dahi istibdat yapabilir. Ve bu istibdat, şahsî istibdattan daha tehlikeli ve öldürücü olabilir". Ne var ki, demokratik rejim mutlaka "tek meclis, kuvvetler birliği, meclis hükûmeti" sistemi demek değildir. Bu neden ile 1961 ve 1982 Anayasaları da, 1921 ve 1924 Anayasalarını takiben "millet egemenliği"ni temel ilke kabul etmiş, fakat millet egemenliğinin çoğunluğa sınırsız yetki tanımak demek olmadığını vurgulayan birtakım açıklamalar ve hükümler getirerek millet egemenliği ile Anayasa'nın üstünlüğünü bağdaştırmıştır. Zira çoğulcu demokraside millî egemenlik, hukuk devleti ilkesi ile birlikte yürür. İktidara serbest seçim ile gelmek yetişmez; çoğulcu demokrasinin başlıca şartı, serbestçe teşkilâtlanıp görüşlerini savunan bir muhalefetin, yani birden fazla partinin bulunmasıdır. Atatürk, Türkiye'de çok partili rejimi amaçlamıştır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile Serbest Fırka bunun sonucudur. Ayrıca, Atatürk'ün bolşevizme, faşizme, nazizme, teokratik diktaya kısaca, kişi hürriyetlerini yok eden bütün rejimlere karşı çıktığını biliyoruz. Atatürkçü inkılâp doğru ve güzel bir deyim ile "iktidarı bir oligarşiye, bir partili kadrosuna devretme hareketi değildir; bu inkılâp, iktidarı bütün millete devretme hareketidir." Prof. Duverger, Türkiye'nin tek parti döneminde de totaliter rejimlerde görülen durumlara rastlanmadığını, haklı olarak vurgular. Atatürk büyük Nutuk'ta: "Biz olağanüstü fakat kanunî olan tedbirleri, hiçbir vakit ve hiçbir suretle kanunun üstüne çıkmak için vasıta olarak kullanmadık" der. Atatürk Marksist-Leninist diktaya heves etmemiş, Mussolini faşizminin ve Hitler nazizminin cazibesine kapılmayarak bütün bu ideolojilerin temelden yanlış olduğunu görmüş, Avrupa'nın birçok ülkesinde tarihin en koyu ve kanlı diktatörlüklerinin hüküm sürdüğü 1929'da: "Artık, bugün demokrasi fikri daimî yükselen bir denizi andırmaktadır. 20. yüzyıl, birçok müstebit hükûmetlerin bu denizde boğulduğunu görmüştür" demek sureti ile Mussolini'nin, Hitler'in sonunu ve Stalin'in itibardan düşmesini evvelden sezmiştir. Kısaca Atatürk, Batı'nın millî egemenlik ilkesinden güç alarak milletine bağımsızlık, özgürlük ve çağdaşlaşma yolunu açmıştır. Diğer ezilen ve azgelişmiş ülkelere örnek olmuştur.

Komünizmin iki "dev ülke"sini oluşturan Sovyetler Birliği ile Çin'de son zamanlarda cereyan eden olaylar, Marksist-Leninist dogmaya dayalı

Levent Şahverdi Arşivi

sistemin vatandaşlarına refah getirememesi, fakat buna mukabil özgürlüklerini alması gerçeği karşısında "ekonomik" ve "siyasal" alanlarda duyulan reform ihtiyaç ve isteklerinden kaynaklanmaktadır. Bilindiği gibi, 1917 Rus ve 1949 Çin Devrimleri özgürlük karşılığı bu toplumlara yiyecek ve refah vaat etmiş, fakat aradan 72 ve 41 yıl geçmiş olmasına rağmen Sovyetler Birliği ile Çin'de "refah devleti" yerine sadece güçlü birer "polis devleti" kurulmuştur.

Çin Lideri Deng Xiaoping, verimsiz komün sistemini dağıtmak ve toprakları ailelere vermek suretiyle, tarım ürününü 8 yılda yüzde 44 oranında arttırırken sadece ekonomik alanda Marksist-Leninst katı ideolojiye karşı çıkmış ve: "Kedinin siyah veya beyaz olması, fareleri yakalayabilmesi halinde önemli değildir" demiştir. Ne var ki Deng, komünist ideolojinin "ekonomik" yönünü "modernleşme" emrine vermek için pragmatik hale getirirken, ideolojinin "siyasal" yönüne dokunmak istemeyerek Komünist Parti'nin otoritesini ve "proleterya diktatörlüğü" ilkesini yürürlükte tutabileceğine inanmış, fakat bunda yanılmıştır. Nitekim, yeni bir döneme ait değişim kuvetleri Çin'de aşağıdan yukarıya doğru fıkırdamaya başlamış, 1989'da Pekin'deki Tiananmen Meydanını dolduran gençler, üzerinde "Pirinci seviyoruz, fakat demokrasiyi daha çok seviyoruz" yazılı pankartlar taşımışlardır.

Sovyetler Birliği'ndeki "reform" ihtiyacı ise, Kruşçev'den çok daha güçlü olarak, hem "ekonomik" hem de "siyasal" seviyede Gorbaçov tarafından dile getirilmiş, Gorbaçov ekonomik reform için "perestroyka", siyasal reform için ise "glasnost" ve "demokratizatsiya" deyimlerini kullanmıştır. Bu sebep ile Pekin'de yapılan gösterilerde nümayişçilerin Gorbaçov'un hem resimlerini hem de sloganlarını taşıdığını ve bu suretle Sovyet Komünist Lideri'nin "dünya komünizmi"nin bir nevi "Martin Luther"i haline geldiğini görüyoruz.

Çin'deki kargaşanın, Sovyetler Birliği'ndeki tartışmalarda hem "reformcular" hem de "tutucular" tarafından kullanılması mümkündür. Şöyle ki: Reformcular Çin'i örnek göstererek: "perestroyka,glasnost ve demokratizatsiya ile tamamlandığı takdirde, insanların er geç sokaklara dökülmesi mukadderdir" diyebilirken; tutucular: "glasnost ve demokratizatsiyanın siyasal iktidarı ve bizzat Gorbaçov'u tehdit edecek anarşiye dönüşebileceğini" söyleyeceklerdir. Kaldı ki, Sovyetler Birliği'ndeki halkın sokaklara dökülmesi Çin'dekinden daha tehlikelidir. Zira 1.1 milyar nüfuslu Çin'in yüzde 94'ü Çinlilerden oluşurken Sovyetler Birliği'nin nüfusu, 100'den faz-

Levent Şahverdi Arşivi

la etnik gruba bölünmüş bulunmakta ve bunun ancak yüzde 51'i Ruslardan oluşmaktadır. Bu itibarla Pekin'de, sokağa döküldüğü halde "millî marş"larını söyleyen ve "Çin bayrağı" sallayan gençlerden farklı olarak Letonya'nın başkenti Riga'da, Orta Asya Cumhuriyeti'nde veya herhangi bir Kafkas Cumhuriyeti'nde sokağa dökülecek kalabalıkların kendi millî şarkılarını söylemelerini ve bayraklarını sallamalarını ve bu gösterilerin bağımsızlık isteklerine dönüşmesini beklemek gayet tabiîdir. Böyle bir sonucu ise Gorbaçov'un da hiç arzulamadığı muhakkaktır.

Öyle anlaşılıyor ki, Deng'den sonra Gorbaçov da temelinden dogmatik olan bir ideolojiyi pragmatizme dönüştürmenin güçlük ve risklerini anlayacaktır.

— VIII —

7 Aralık 1988 günü, komünist Sovyet Lideri Mihail Gorbaçov'un New York'taki Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda yaptığı konuşma daha önceleri komünist Sovyet liderlerinin bu "dünya forumu" önünde yaptıkları ve birtakım "ideolojik klişeler"le dolu olan konuşmalardan inanılmayacak şekilde değişik bir hava taşımakta ve Gorbaçov'un "novoye mişleniye- yeni düşünce tarzı" deyimi ile ifade ettiği 21. yüzyıla bakışını aksettirmektedir.

Gerçekten, Gorbaçov'un bu konuşmasında Sovyet dış politikasına 1917'den, yani 71 yıldan beri hâkim bulunan ideolojik dogmaların üzerine çıktığını görmemek imkânsızdır. Gorbaçov'a göre bugün içinde yaşadığımız dünya, 20. yüzyılın başındaki ve hatta ortasındaki dünyadan çok farklı olup değişmeye devam etmekte, "dünya ekonomisi"nin hâkim bir uzviyet haline geldiği günümüzde, sosyal ve ekonomik sistemi ne olursa olsun, hiçbir devlet kendisini bu ekonomik düzen dışında geliştirmek imkânına sahip bulunmamaktadır. Kısaca, Gorbaçov'a göre günümüzde herhangi bir "kapalı toplum"un ayakta kalması kolay değildir.

Diğer taraftan Gorbaçov bu konuşmasında, insan hayatını mutlu, âdil ve güvenli yapmak için sosyal gelişme kanunlarını kavramaya çalışan filozofların ürünü olan 1789 Fransız ve 1917 Rus İhtilâllerinin tarih üzerindeki köklü değişmelerine rağmen, bugün dünyanın gelecek için "değişik yol" aradığını söyleyerek, hem Fransız ihtilâlcilerini hem de Marksist-Leninist ideologlarını, herhalde mezarlarında sıçratmıştır.

Tehdit ve kaba gücün bundan sonra dış politikada geçerli olmamasını da savunan ve bu suretle, kapalı da olsa, Sovyetlerin Stalin'den itibaren

Levent Şahverdi Arşivi

izlediği politikayı reddeden Gorbaçov, milletlerin "seçme hakkı"nı savunarak dünya milletlerine kendi "demokrasi modelleri"ni empoze ettiklerinde bunun bazı ülkelerin "narin dengeler"ni bozabileceğini söylemiş, kısaca "çeşitlilik içinde birlik"i savunarak, milletler kendi değerlerinden tecrit edildiği takdirde, bunun bir "entellektüel fakirleşme"ye yol açacağını söylemiştir. Her biri büyük bir gerçeği ifade eden Gorbaçov'un bu görüşlerine katılıyor, fakat bunun samimiyet derecesini bilemiyoruz. Yine de Başkan Reagan'ın da çok sevdiği bir Rus deyiminin söylediği gibi: "Doveray no proveray-İnan fakat denetle" usulünden başka elimizde bir imkân olmadığının bilinci içinde Gorbaçov'un, 1964'te Kruşçev gibi bir kazaya uğramadan, başarıya ulaşmasını diliyoruz.

— IX —

1956'da komünizme ve Sovyet işgaline baş kaldıran Macaristan Başbakanı İmre Nagy'nin ve onunla birlikte Sovyetler tarafından idam edilen Macar liderlerinin 31. ölüm yıldönümü dolayısıyla, 16 Haziran 1989 günü, Budapeşte'nin "Kahramanlar Meydanı"nda, en az 250.000 kişinin katılması ile yapılan görkemli törenden sonra, İmre Nagy'in bir "anıt mezar"a gömülmesi, dünya komuoyunda Macaristan'daki komünizmin bir "cenaze töreni" olarak yorumlanmıştır.

1 Şubat 1946'da ilân edilen Macaristan Halk Cumhuriyeti'nin başında bulunan seçilmiş Cumhurbaşkanı Zoltan Tildy, komünistlerin zoruyla 1947'de düşürülmüş, 1953 ortalarında başbakan olan İmre Nagy, katı Stalincilik'ten ayrılıp ılımlı tarım ve tüketici üretimi politikasına yöneldiği için 18 Nisan 1955'te, Stalinciler tarafından görevinden alınmıştır. Macaristan'da 1956'da baş gösteren siyasal gelişmelerde ise Komünist Parti Lideri Erno Gero'nun azledilmesi ve İmre Nagy tarafından hükûmetin kurulması talepleri başarı ile sonuçlanmış, 23 Ekim 1956 günü gösteriler komünist yönetimine karşı açık bir "isyana" dönüşünce, Gero'nun Sovyet birliklerini çağırması üzerine, 4 Kasım 1956 günü Budapeşte, 200.000 Sovyet askeri ile 2.500 tank ve zırhlısının hücumuna uğramıştır. 200.000 kadar Macar ülkeden kaçarken, yakalanan İmre Nagy ise 16 Haziran 1958'de Sovyetler tarafından idam edilmiş ve partinin başında bulunan Janos Kadar'ın (1956-1988) döneminde Nagy adının zikredilmesi bile yasaklanmıştır.

İşte bu nedenle, İmre Nagy hükûmetinin Savunma Bakanı Pal Maleter, Devlet Bakanı Ğeza Losonczy, Nagy'nin Müsteşarı Jozef Szilagy'i ve Gazeteci Miklos Gimes'in yeniden itibarla gömülmeleri ve bu arada idam

Levent Şahverdi Arşivi

edilen 250 Macar gencinin isimlerinin okunması töreni, haklı olarak, hür dünyada Macaristan'daki "Marksizm-Leninizm-Stalinizm" in cenaze töreni şeklinde yorumlanmış ve selâmlanmıştır.

Ünlü Amerikalı Sovyetolog Prof. Zbigniew Brzezinski, "The Grand Failure-Büyük İflâs" adı ile yayımladığı son kitabına, "20. Yüzyılda Komünizmin Doğuşu ve Ölüşü" alt başlığını koymuş ve bu eserinde 20. yüzyılın başında büyük bir iddia ve şamata ile ortaya çıkıp, yakın zamana kadar insiyatifi elinde tutan, fakat son yıllarda büyük bir bunalıma sürüklenen "Marksizm ve Leninizm" adlı totaliter ideolojinin dramını dile getirmiştir.

İşte, 16 Haziran 1989 günü Budapeşte'de yapılan tören, bunun için haklı olarak, Macaristan'daki Marksist-Leninist ideolojinin cenaze töreni olarak yorumlanabilir. Nitekim, 1956 ayaklanmasından sonra idama mahkûm edilen, fakat cezası hafifletilip 1963'de ilân edilen aftan yararlanarak özgürlüğüne kavuşan İmer Mecs, İmre Nagy ve arkadaşlarının "yeniden gömülmeleri" töreninde yaptığı bir konuşmada özetle şunları söylemiştir: "Bugün burada, başından beri kötü olan, millet tarafından reddedildiği halde bize zorla empoze edilen ve her alanda iflâs eden bir rejimi gömüyoruz." Stalinci terör ve zulmün Macaristan'daki fiyaskosunun bu "resmî tesçil"ini biz de selâmlıyor, bugün hâlâ Stalinci zulüm ve terör yöntemini uygulayan Bulgaristan ve yöneticilerinin de yakın bir gelecekte Macaristan'dakine benzer bir yola girmekten kurtulamayacaklarına inanıyoruz.

Netice olarak şunları söylemek istiyoruz: Sovyetler Birliği, Çin ve diğer Doğu Avrupa ülkelerinde son yıllarda dogmatik Marksizm-Leninizmin geçirdiği ve yukarıda kısaca vurgulamaya çalıştığımız bunalımın da, akılcı ve bilimci olan yeni "pragmatik" nitelik taşıyan Atatürkçü ideolojinin üstünlüğünü ve sürekliliğini ortaya koyduğuna şüphe yoktur.

Levent Şahverdi Arşivi

FOREIGN POLICY OF ATATÜRK

Prof. Dr. YILMAZ ALTUĞ

Turkish foreign policy during 1920-1938 was initiated, formulated and directed by Atatürk. The period between 1920-1938 is the first three years of the Turkish Grand National Assembly and the first fifteen years of the Turkish Republic. So Turkish foreign policy of this period may be named Foreign Policy of Atatürk.

The great achievement of Atatürk was his ability to organize the intense nationalism of the twenties so that it became productive patriotism.

His luck was the misjudgement, by the Allies of him andof forces he put into action.

The Times of London printed the following comment of September 27, 1920. "Nationalism is waning as a military force but even so the Central Government must be enabled after detaching the majority of the Angora Government's supporters by offers of amnesty to deal with the minority of adventures, criminals and fanatics whose crimes and follies exclude them from the hope of pardon."[1] Mustafa Kemal began his famous speech to the Grand National Assembly, in the following words: "The group to which the Ottoman state had belonged, was defeated in the World War. The Ottoman army had been mutilated on every front and an armistice of harsh terms had been signed. Due to the long years of the war, the nation was tired and poor. Those who were responsible for bringing the nation and country into war had fled in fear of their lives. The person who occupied the throne as Sultan and Caliph was a degenerate who was in quest of ways and means to preserve his throne. The Cabinet was weak, dishonest without any pride and was completely subservient to the will of the Sultan-willing to comply with any condition under which it might preserve its position. The weapons and ammunition of the Army had been or were being confiscated.

The Entente Powers did not even feel the necessity of complying with the provisions of the Armistice Agrement. Under some pretext or another, the Entente fleets and soldiers were in Istanbul. The Adana Province had

[1] Geoffrey Lewis, *Turkey*, 1965, p. 66

Levent Şahverdi Arşivi

been occupied by the French, and Urfa, Marash, Aintap by the British. In Antalya and Konya there were Italian troops, in Merzifon and Samsun, British soldiers. Everywhere foreign Officiers, Officials and private persons were active. Last, but not least, on 15 May 1919, a greek Army was landed in İzmir, by agreement and support with the Entente Powers. On top of all this, in every corner of the country, Christian elements were doing their utmost, both openly and clandestinely to hasten the Ottoman State.[2]

The principles of the independence movement were embodied in a National pact (Misakı Milli), the text of this pact was prepared and dictated by Atatürk to Anatolian deputies who were elected to the last Ottoman House of Deputies. This pact is a highly important document since it is the foundation of modern Turkey's foreign policy, in other words Atatürk's foreign policy.

The first article stipulated that "areas inhabited by an Ottoman Moslem (Turkish) majority, united in religion, race, and aim form an undersible whole which can not be divided really or by assumption for any reason." The last article stated: it is a fundamental of our life that we, like every other country should enjoy complete independence in assuring the means for our development for this reason we are apposed to all restrictions inimical to our development in political, juridical, financial and other matters.[3]

The same National Pact was accepted on june 18, 1920 by the First Turkish Grand National Assembly which convened first time on April 23, 1920. Allied Powers occupied Istanbul on March 16, 1920. So Atatürk convened Grand National Assembly in Ankara on April 23, 1920.

This was the culmination of nationalist efforts in Anatolia. Atatürk had succeded to rally various patriotic forces under one banner. Two Congresses one at Erzurum, a regional one the other in Sivas the national were convened.

Erzurum Congress was held on july 23, 1919 and the following points took place in the declaration issued at the end:

1) The nation is an indivisible unit

[2] Altemur Kılıç, *Turkey and the World. op. cit.* p. 33.
[3] Kılıç, *op. cit.* p. 36.

Levent Şahverdi Arşivi

2) In case of the fall of Sultan's Government as a result of foreign invasion or foreign political pressure Turkish nation will resist

3) No foreign mandate will be accepted

4) National elections must be held immediately

Sivas Congress accepted the same resolutions, broadinnig some of them.

Atatürk was realist, he knew that England and other allied Powers could not take arms again against Turkey. In a private meeting later reported by one of the participants, at Erzurum in 1919 he said "A national resistance movement in Anatolia will succeed in a short time. I draw my conclusions from two points: First is the determination of Turkish nation to live a free life, second the idea that Allied Powers which fought four years and are victorious will never start a new world war. In these case will have only Greek troops to combat. If we can unit Turkish nation in on front of resistance and we can organize Turkish Army in a short time, we can throw the Greek Army into the sea". [4]

England before the convening of Paris Peace Conference asked to put under American Mandate the stricts and Armenia which was going to be created and the American Senate rejected this project. Armenian representatives who were participating to the Paris Peace Conference tried to persuade the great Powers to take under their protection for 20 years the whole eastern and Southeastern Anatolia. U.S.A. did not accept this offer either.

U.S.A. did not want the partition of Turkey, this was according "peace without victory" principle of President Wilson U.S.A. wanted to maintain only commercial and cultural relations with Turkey. Atatürk knew this, and his foreign policy at the beginning of the Grand National Assembly can be summarized as follows:

1) To profit from disharmony reigning between Allied Powers

2) To support Soviets in foreign policy

3) To attract the friendships of the U.S.A. [5]

[4] Cevat Dursunoğlu "Erzurum Kongresi Sırasında Atatürk'ün Düşünceleri" *Erzurum Kongresi ve M.K. Atatürk,* 1965, s. 36-38.

[5] Genel Kurmay Harp Dairesi Başkanlığı, *Türk İnkılâp Tarihi,* s. 68.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk did cooperate with Soviets during war of Independence in order to reach the independence and establish the Turkish national state. "Friendship with Russia" said Atatürk is not to adopt their ideology communism for Turkey. He said openly: "Communism is a social problem. Social conditions religion and national traditions of our country confirm the opinion that Russian Communism is not applicable in Turkey."[6]

The Moscow Treaty of March 16, 1921 concluded between Turkey and Soviet Russia is a Treaty of States which were fighting against a common Enemy: England and the West.

M. Kemal never swerved from his aim: Turkey was to become a Western State, a European State: France and Britain were his models, not Russia. But there was no change in Turkey external policy of which Mustafa Kemal spoke into following terms on 1 November 1924 in a speech to the G.N. Assembly! "Our amicable relations with our old friend the Soviet Russian Republic are developing and progressing every day. As in past our Republican Government regards genuine and extensive good relations with Soviet Russia as the Keynote of our foreign policy."

The two countries Turkey and Russia were brought even closer together by the question of Mosul. At Lausanne Conference İsmet Pasha had fought hard and long for Mosul. Curzon had insisted that Mosul belonged to Iraq. Giving Mosul to Turkey would have meant bringing the Turkish frontier to within sixty miles of the Iraqui capital Bağdat.

The treaty of Lausanne left the destiny of Mosul to be settled by the Turco-British negociations, within nine months of the Treaty's coming into effect. As no agreement had been reached within the time stipulated, the conflict was referred to the Council of the League of Nations which decided on 16 December 1925 to give the disputed territory to Iraq.

The Turks refused in the beginning to accept this ruling and on the same day signed in Paris a Pact of Non-Aggression and Security with Soviet Russia. However Atatürk being a cool realist decided to conclude a treaty with Great Britain and Iraq on 5 June 1926 accepting the League decision.

With Lausanne Treaty the most of the National Pact was realized, Mustafa Kemal who succeded to establish National State, accepted the

[6] Yılmaz Altuğ, *Türk Devrim Tarihi Dersleri, 1919-1938,* 1980 s. p. 136.

Levent Şahverdi Arşivi

Motto "Peace at home and peace abroad", one of his first step was to approach Greece. The convention concluded on June 10, 1930 which cleared away dificulties arising from the exchange of populations between Turkey and Greece helped the rapproachement of two countries.

Between 1930 and 1933 the six Balkan Countries convened Conferences under the name Balkan Union. Turkey, Greece, Bulgaria, Rumania, Yugoslavia and Albania were all participating, this union was not formal and did not develop into a regional organization; this was caused by the aggressive policies of Bulgaria, she wanted to increase her territory. Turkey tried to persuade Bulgaria to quit such aggressiveness but she did not succeed.

Albania was under influence of Italy and was not willing to join the other Balkan countries, On February 9, 1934 Turkey signed the Balkan Entente with Greece, Yugoslavia and Rumania. The signatories undertook to preserve the Balkan frontiers and to consult together in the event of any threat to peace in the Balkans.

Atatürk never believed the idea that there are permanent friendship and permanent enmities. He sollicited the friendship of Greece which had very badly burned and destroyed Western Anatolia. Also he sought the friendships of Great Britain and France which were our enemies during First World War. Turkey true to her motto "Peace at home and peace abroad" was not imperialistic, she did not want revision of her frontiers. Germany, Italy, Bulgaria all followed revisionist policies. Britain, and France were for the statusque.

Atatürk knew very well world leaders. He said about Mussolini: "Italy under Mussolini reached a great recovery and development in a future war if Mussolini can exploit the outward appearances of grandeur and majesty of Italy, with the condition of staying out of the war, can play one of the major roles at the Peace table. But I fear that the actual Chief of Italy will not be able to save himself from the playing the role of Ceaser and will show immediately that Italy is far away to be a military power."

Italy's war time designs on Southern Anatolia were not forgotten by the Turks, Mussolini from time to time repated in a vague way his interests in the Eastern Mediterranean.

So Turkey sent a note to Great Britain in 1936 asking for the revision of the Straits convention of 1923 noting that "The situation in the Black

Levent Şahverdi Arşivi

Sea is reassuring in every respect. But uncertainty has gradually arisen in the Mediterranean". The Straits were demilitarized, fortifications forbidden. Laussanne Powers with exception of Italy held a Conference at Montreux and concluded a Convention on July 20, 1936 restoring full Turkish sovereignty over the Straits, the principles of passage are: Peace time free passage for merchant shipping of all nations and warships of Black Sea Powers total tonnage of warships which other nations may send throuh the Straits is resticted to 30.000 tons, and they may stay only 15 days in the Black Sea. If Turkey is at war, she may forbid the passage not only of enemy ships but also of neutral merchantmen carrying troops or material in support of enemy.

In time of war, Turkey being neutral, no belligerent warships may pass the Straits except under orders from the League of Nations or in fulfilment of a treaty of mutual assistance to which Turkey is a signatory. Neutral ships may pass provided that they respect the laws of neutrality. If Turkey considers that there is a threat of war, she may close the Straits for foreign warships and compel foreign merchantmen to pass during the the hous of daylight.

Hatay, the former sanjak of Alexandretta was the next problem to besolved. Ankara Agreement of 1921 with France reorganized special status for Hatay, namely the maintenance of Turkish Language and culture. Hatay was annexed to Syria after the collapse of the Ottoman Empire and Syria was put under France's mandate. France recognized the independence of Lebanon in November 1936. Turkey asked restitution of Hatay to Turkey by a note of October 9, 1936. France by her note of November 10, 1936 rejected Turkish note and proposed to bring the conflict to the League of Nations. Turkey accepted this. The League of Nations started to discussions on December 14, 1936 and with the intervention of Great Britain Council of the League of Nations accepted a status for Hatay, which was accepted as distinct entity (entité distincte) independent in her internal affairs with a special Constitution of her own, externally tied to Syria. The League of Nations established a committee, took the views of Turkey and France and prepared a Constitution which was accepted by the Council of the League of Nations on May 29, 1937. The same day Turkey and France signed a convention guaranting territorial integrity of Hatay.

On July 8, 1937 Saadabad Pact was signed at Teheran by delegation of Turkey, Iraq, Iran and Afghanistan. The signatories undertook to pre-

Levent Şahverdi Arşivi

serve their common frontiers, to consult together in all matters of common interest and to commit no aggression against one another's territory. In 1935 an agreement was paraphed in Geneva but the signing of it was delayed until 1937 because of border dispute between Iran and Iraq which is the same actual dispute causing the was between two counties.

Turkish government always considered the Sanjak (Hatay) predominantly Turkish since the Turkish population was the largest single ethnic group.

Atatürk with his speech on November 1, 1935 into the Turkish Grand National Assembly, started the campaign for Hatay. He said: "The important topic of the day which is absorbing the whole attention of the Turkish people is the fate of the distict of Alexandratta, Antioch and its dependenires which in fact belong to the purest Turkish element. We are obliged to take to take up this matter seriously and firmly."

He said another speech: "I am not interested in territorial aggrandizement. I am not a habitual peace breaker. I only demand our rights based on treaties. If I do not obtain these I cannot rest in peace, I promise my nation: I will get Hatay." This time his fatal sickness had begun.

But the Constitution and the Convention were not easily applied Hatay was put under surveillance of the League of Nations and this surveillance was going to be administred by a French representative. The situation grew tense because French representative prevented the application of the Constitution and of the Convention. French colony officials tried to our popular manifestations in favour of independence, there were clashes between people and the police. French tried to foment the minorities against Turks in Hatay. Turkish public opinion became strongly anti-french. French-Turkish relations deteriorated. Constitution would be put into force on November 29, 1937 for this general elections were necessary but under these conditions the general elections were not held, Turkey and France had separate and opposite views on the election system. League of Nations taking into considerations Turkish objections commissioned a committee to prepare an election regulation. Elections would be held until July 15. From the beginning of May, 1938 the lists of voters were prepared, but the French Officials attitude caused new clashes. Turkey sent 30.000 troops to Hatay border. France realizing that a war was imminent and the European situation worst changed her attitude and appointed a Turkish Governor instead of French governor. Germany's annexation of Austria in March 1938 surely influenced French attitude.

Levent Sahverdi Arşivi

On June 13, Turkish and French military delegations met at Antakya and on July 3, 1938 a Convention was concluded to respect territorial intignity and political status of Hatay by two Powers. A force of 6000 men would be put on foot to for the security of Hatay, 1000 men from Hatay and 2500 men each from Turkey and France.

On July 4, 1938 A treaty of friendship was signed an Ankara between Turkey and France. High Contracting Parties were not going to help agressor to other High Contracting Party, were not goving to join any political and economic agreement against one of them.

Election were held in August and Turks won 22 of 40 Seats. But 40 deputies took eath of Office in Turkish while the 18 minorities deputy edult take it in arabic. Sancak Assembly met just time on September 2, 1938 and called the new State Republic of Hatay.

Atatürk saw this and was happy. Later after his death the Parliament of Hatay adopted Turkish civil and penalcodes. Hatay people wanted to join Turkey but there was Quaranty Conventions of May 29, 1937 under which Turkey and France were conquarartors and France was not willing to give in. Situation in Europe grew worts and first steps of Turkish-British alliance were taken France accepted by an agrement of June 23, 1939 annexation of Hatay by Turkey.

Hatay Parliament of June 29, 1939 in his last session unanimously decided to join Turkey.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK VE TARİH BOYUTU İÇİNDE ÇAĞDAŞLAŞMA *

Prof. Dr. ABDURRAHMAN ÇAYCI

Türkiye Cumhuriyetinin banisi ulu önder Atatürk, tam manasıyla devir hatta çağ yaratmış büyük tarihî şahsiyetlerin başında gelir. O millî kurtuluşu sağlayan eşsiz bir lider, savaş meydanlarında üstün bir komutan, siyaset alanında devlet kuran uzak görüşlü realist ve seçkin bir devlet adamı, fakat hepsinden önemlisi ulusunu ortaçağın skolastik düşünce karanlığından, çağdaş uygarlığa çekip sürükleyerek çığır açan büyük bir inkılâpçıdır.

Her biri, bir insanı tarihe mal etmeğe yeterli olan bu özellikler içinde, derin ve sürekli etkileri bakımından özellikle "çağdaşlaşma önderi" olmak özelliği, Atatürk'ü sadece Türk toplumu için değil fakat modernleşme ve millî bağımsızlıklarını kazanmak ve onu muhafaza etmek isteyen başka uluslar için de, bir rehber, bir ilham kaynağı haline getirmiştir. Bu bakımdan Türk çağdaşlaşması sadece Türkiye için değil, fakat gelişmekte olan ülkeler açısından da büyük önem taşımaktadır. Atatürk'ün çağdaşlaşma alanında yapmış olduğu atılımları, doğru değerlendirebilmek için O'nun düşünce kaynaklarına eğilmek gerekir. Atatürk'ün düşünce yapısının oluşmasında yaşadığı çevrenin, öğrenim gördüğü okulların, okuduğu kitapların, kamu görevlerinde edindiği tecrübelerin, zamanının fikir adamlarının ve akımlarının sınırlı ölçülerde elbette etkileri vardır.

Meselâ Selânik ortamında yaşamasının bazı etkileri hatıra gelmektedir. Selânik çeşitli din, mezhep ve ırk mensuplarının beraber yaşadığı kozmopolitik bir şehirdir. İşlek limanı ve Avrupa ile bağlantılı demiryolu, önemli bir ticarî trafik, şehirde Avrupa tesirlerine açık çeşitli fikir akımlarının yaşamasına müsait bir ortam yaratmıştır. Dolayısıyla Mustafa Kemal'in daha çok genç yaşta yabancı yaşayış şekline aşina ve her türlü yeni fikre elverişli bir gelişme içine girmesinde bu ortam herhalde etkili olmuştur.

* Bu konferans, Atatürk Araştırma Merkezi'nin tertiplediği "Atatürk Konferansları" dizisi içinde 24 Mart 1989 günü verilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk'ün öğrenim gördüğü okulların da onun fikrî gelişmesinde rolleri olduğu açıktır. İlk öğrenimini yaptığı Şemsi Efendi Okulunun zamanının en modern öğrenim yapan örnek bir ilkokul niteliğini taşıdığı bilinmektedir. Daha sonraları devam ettiği Selânik Askerî Rüştiyesi ile Manastır İdadisi zamanının en iyi okullarıydı. Öğretmenler ihtisas sahibi değerli insanlardı. Bunlar Nakıyüddin Bey, M. Tevfik Bey ve Mustafa Sabri Bey gibi Atatürk'ün hafızasında iz bırakan hocalardı. Harp Okulu ve Harp Akademisinin, dönemin öğrencileri üzerindeki tesirleri bilinmektedir.

Atatürk'ün fikir yapısında dikkate alınması gereken bir başka unsur okuduğu kitaplardır. Daha ortaöğretim yıllarında okumayı sevdiğini, önceleri özellikle edebiyata ve şiire fazla ilgi gösterdiğini, Namık Kemal, Mehmet Emin ve Tevfik Fikret'in şiirlerini ezberlediğini biliyoruz. Genç subaylık yıllarında askerlikle ilgili tercümeler yaptığını, Arıburnu ve Anafartalar savaşlarını kaleme aldığını görüyoruz. Öyle ki, Atatürk'ün savaşta cephede bile ciddi felsefî eserleri okuduğu belgelerle sabittir. Devlet başkanı olduktan sonra Çankaya'da 4000 ciltlik zengin bir kitaplık oluşturduğunu, aldığı kitabı bitirinceye kadar okuduğunu,kitapları okurken önemli gördüğü yerleri işaretlediğini biliyoruz. Çankaya'daki sofrasının bir akademi işlevi taşıdığı malûmdur. Keza onun önemli gördüğü konularda dışardan Fransızca kitaplar sipariş ettiği, özellikle dil ve tarih konularına ağırlık verdiği bir gerçektir.

Ulu önderin fikir kaynakları sadece okuduğu kitaplar değildir. Belki onlardan da fazla olarak çökmekte olan imparatorluğun çeşitli yerlerinde yapmış olduğu hizmetlerindeki gözlemleri, yaşadığı olaylar, fikirlerinin berraklaşmasına yardımcı olmuştur. Bundan başka zamanının fikir akımları ve fikir adamlarından da kısmen etkilendiğini kabul etmek gerekir. Bu akımlardan Batıcıların medeniyetçi ve Türkçülerin milliyetçi görüşlerini belirli nüanslarla benimsediği görülmektedir. İlgi duyduğu fikir ve sanat adamları içinde Namık Kemal, Tevfik Fikret, Ziya Gökalp, Abdullah Cevdet, Celal Nuri, Kılıçzade Hakkı, Şehbenderzade Hilmi,... vs. sayabiliriz.

Bütün bu saydığımız faktörler Atatürk'ün fikir yapısının oluşmasında az çok etken olmakla beraber, esas etkiyi tarihimizin derinliklerinden süzülüp gelen iki yüz yıllık gelişmeler ile ülke coğrafyasının jeopolitik yapısı tayin etmiştir, diyebiliriz. Bunları da sırasıyla gözden geçirelim:

Türk Devleti jeopolitik ve jeostratejik bakımdan hassas bir coğrafyada hayat bulmuştur. Bu stratejik mekân Asya ile Avrupa arasında tabiî bir köprü oluşturmakta, ayrıca kuzeyle güney arasında biricik deniz yolunu

Levent Şahverdi Arşivi

kontrol etmektedir. Diğer taraftan Doğu Anadolu hâkimiyeti Türkiye'ye İskenderun ve Basra Körfezine giden yollarda etkili olmak imkânını vermektedir.

Bu jeopolitik konumu dolayısıyla, Orta ve Yakın Doğu, Rusya, Balkanlar ve Akdeniz'de çıkarı olan devletler, her zaman bu stratejik mekânı kontrol etmek, bu stratejik avantajı yanlarına almak istemektedirler. Dolayısıyla Türkiye, hangi dönemde olursa olsun, coğrafi konumu değişmediğine göre, daima bölge ile ilgili süper güçlerin ve komşularının yoğun siyasî ihtirasları kapsamı içinde kalmaktadır. Dolayısıyla Anadolu coğrafyasını vatan tutan bir ulus için, çağdaş dünya düzeyini tutturmak, bir ölüm kalım meselesi haline dönüşmektedir.

Şu halde, Türkiye'nin konumu, coğrafi mekânı, onu her zaman için güçlü olmaya, modern bir toplum ve devlet olmak zorunluluğu ile karşı karşıya bırakmaktadır. Türkiye'yi yöneten her devlet adamı bu temel faktörün derin ve sürekli etkisi altında bulunmaktadır.

Diğer taraftan tarihî perspektiften bakıldığında, Atatürk'ün yönettiği çağdaşlaşma olayının birkaç yüzyıllık tarihî bir gelişmenin yaşanılan dramatik olayların yarattığı bir sonuç olduğu görülür. Özellikle Atatürk'ün gençlik yıllarını yaşadığı XX. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti siyasal, sosyal ve ekonomik yapı itibarıyla tamamen çağ dışında kalmış bir durumdadır. Osmanlı Devleti'nin siyasî yapısı teokratik bir nitelik göstermektedir. Padişah hem devlet başkanı ve hem de Sünni Müslümanların dinî lideri halife sıfatını haizdir. Devlet lâik bir devlet değildir. 1718'lerden beri devam eden ıslahat ve yenileşme gayretlerine rağmen, dünya işleri şeriat hükümlerinin güdümünden kurtarılamamıştır. Dolayısıyla bütün çabalara rağmen çağın gereklerine uygun bir siyasî yapı oluşturulamamıştır.

Osmanlı Devleti'nin sanayisinin büyük bir kısmı insan ve hayvan gücüne dayalıdır. Modern teknolojiden ve bilgiden yoksun ve dışa bağımlıdır. Üretim sınırlı, maliyetler pahalı, üretim rekabet gücünden haliyle yoksundur. Dolayısıyla ülke yabancı kaynaklı mamüller için iyi bir pazar vaziyetindedir. Bunun düzeltilmesi gümrük duvarlarını yükseltecek koruyucu tedbirler almakla mümkündür. Halbuki kapitülâsyonlar böyle bir tedbir almayı imkânsız hale getirmektedir. Zira devlet, gümrüklerine hâkim değildir.

Osmanlı Devleti ağır bir borç yükünün altında bulunmaktadır. Ülke gelirlerinin önemli bir kısmı 1882'den beri Düyûn-u Umumiye adını taşıyan milletlerarası bir teşkilât tarafından yutulmaktadır; Devlet kendi gelir

Levent Şahverdi Arşivi

kaynaklarına sahip değildir. Esasen ticarî hayat büyük ölçüde Hıristiyan azınlıklar ve yabancı uyrukluların elinde bulunmaktadır. Bunlar yabancı devletlerin etkin himayesinden yararlanmaktadır. Dolayısıyla devlet kendi vatandaşlarının üzerinde bile egemenlik hakkını gereği gibi kullanamamaktadır.

Adlî alanda da bir bütünlük yoktur. Bir yandan mecelleye dayalı Şer'î Mahkemeler faaliyette bulunurken, bir yandan da yeni hukuk usullerine göre çalışan Nizamiye Mahkemeleri gelişmeye devam etmektedir. Ayrıca yabancı tebaa ile ilgili konulara bakan kapitülâsyon mahkemeleri faaliyet halinde bulunmaktadır.

İnsanlar sosyal yaşantı itibariyle kaderlerine razı, kanaatkâr ve içe dönük bir yaşam biçimi içindedir. Toplumun yarısını teşkil eden kadın, özellikle kentlerde sosyal, kültürel, ekonomik hayatın dışında kalmıştır. Topluma dinamizm kazandırmak ancak hayata bakış açısını değiştirmekle mümkün olabilecektir.

Eğitim bakımından da bir bütünlük yoktur. Bir yandan geleneksel eğitimi temsil eden medreseler faaliyette bulunurken, diğer taraftan adetleri gittikçe artan ve modern eğitim yapan okullar vardır. Bunlar ayrı dünya görüşüne sahip insanlar yetiştiriyorlar. Dolayısıyla vatandaşlar arasında kültür birliği, ülkü birliği yoktur. Ayrıca mevcut olan ve kapitülâsyon hükümleri çerçevesinde âdeta Türk eğitiminden bağımsız olarak hareket eden çeşitli yabancı okullar vardır. Buralarda daha değişik amaçlı insanlar yetişmektedir. Ülkenin insanları arasında ne kültür birliği ne de ülkü birliği vardır.

Sonuç itibariyle Osmanlı Devleti kağıt üzerinden her ne kadar bağımsız görünüyorsa da aslında ekonomi, maliye, millî eğitim ve adliye bakımından egemenlik haklarını tam olarak kullanamamakta olup yarı sömürge özellikleri gösteren bir devlet durumundadır. Bu durumda olan bir devletin yaşaması mümkün müdür? Şüphesiz ki bu sonuç daha önce başlıyan gelişmelerin mahsulüdür. Durumu sezen devlet adamları bu devlet nasıl kurtulur sorusuna sürekli cevap aramışlardır.

Önceleri bunun Kanunî dönemi müesseselerinin bozulmasından kaynaklandığı görüşünden hareket edilerek kurumların eski halleriyle ihyası halinde meselenin çözümleneceği zannedilmişti. Duraklama Dönemi ıslahat hareketlerinin amaç ve esprisi budur. (Genç Osman, Kuyucu Murat, IV. Murat, Köprülüler ıslahatı gibi). Ancak gelişen olaylar özellikle savaş

Levent Şahverdi Arşivi

alanlarındaki çarpıcı yenilgiler, gerilemenin sadece bizim kurumların bozulmasından değil, fakat Avrupa'nın özellikle harp araç gereç ve yönetimi bakımından açık seçik üstünlüğünden ileri geldiğini ortaya çıkarmıştır. Bu durumda ne yapılmalıdır? Nasıl bir çözüm getirilmelidir? sorusu ortaya çıkar. Bu dönemde başlayan ve aranan çözüm şudur:

Mademki Batı bizden askerî teknoloji bakımından üstündür, şu halde bu teknolojiyi almanın yolu bulunmalıdır. Bu amaçla yabancı dönmelerden yararlanılır. Yeni askerî teknolojiyi kullanmayı bilen "Fen Subayı" yetiştirmek amacıyla, askerî mühendislik okulları kurulur. Zira teknoloji, bilimin verilerine dayanmaktadır. Dolayısıyla yenileşme hareketi zorunlu bir şekilde millî eğitim alanına sıçrar. Çağdaş fenleri öğrenme mecburiyeti, yabancı diller öğrenimini mecburi hale getirir. Yabancı dil, başka alanlarda da yeni ufuklar açar. Bu gelişmelerin ışığında, III. Selim devleti çöküntüden kurtarmak amacıyla sadece modern bir ordu kurmanın yeterli olamayacağını görerek yeni bir devlet düzeni aramaya yönelmişse de başarı sağlayamamıştır. Ancak II. Mahmut yenileşme hareketlerini köstekleyen yeniçeri ocağını 1826'da kaldırarak yenileşme yolundaki en önemli engeli bertaraf eder. Kurulan yeni ordu yükseköğretim kurumlarını gerektirir. 1827'de Tıbbiye ve 1834'de Harbiye açılır. Bundan böyle, askerî okullardan çıkanlar Türk toplumunun çağdaşlaşmasında öncülük ederler. Özellikle Harbiye halk ile idarenin bütünleşmesinde önemli rol oynar.

Bir taraftan askerî okullarda öğrenilen Fransızca (Tıbbiyede öğretim dili Fransızcaydı), ile gittikçe çoğalan tercüme odalarından yetişenler ve 1834'den itibaren artık sürekli bir hâl almış olan yabancı ülkelerdeki elçilikler kanalıyla Batı tesiri ülkede gittikçe artar. Batı tanınmaya çalışılır. Bu dönemde Batı medeniyetinin üstün teknoloji eseri, teknolojinin de ilmin mahsulü olduğu ve bunları eğitim yoluyla, devlet aracılığıyla uygulamak mümkün olduğu anlaşılmıştır. Tanzimatla yeni bir düzenlemeye gidilerek kanun koruyucu sürekli meclisler oluşturulur. Böylece askerî reformların başarısı için gerekli alt yapıyı oluşturmak maksadıyla idarî, hukukî ve iktisadî alanda yenilikleri gerçekleştirecek kurumlar oluşturulur. Çağın ihtiyaçlarına cevap vermek maksadıyla Batıdan esinlenerek yeni kanunlar çıkarılır. Ticaret ve ceza kanunları gibi. Yeni kanunlara göre çalışan mahkemeler kurulur. Meslek sahibi memurlar yetiştirmek maksadıyla yeni okullar açılır. Darülmuallimin, Darülmuallimat (1848, 1870, erkek ve kız öğretmen okulları), Mülkiye (1859) gibi.

Bütün bu gelişmeler Batılılaşabilmek için, çarenin parlâmenter rejim olduğu fikrini güçlendirir. 1876'da açılan fakat kısa bir süre faaliyet göste-

Levent Şahverdi Arşivi

ren parlâmento 1878'de kapatılır. Fakat aydınlar için parlâmenter idare, 30 yıl süre ile her türlü meseleye çözüm getirecek bir ideal olarak benimsenir. 1908'de ordunun genç subaylarının gayretiyle anayasalı rejim tekrar yürürlüğe girer. Bir süre alabildiğine özgürlük içinde, ülkenin büyük davaları her yönüyle tartışılır.

Son kısımlarını Atatürk'ün de yaşadığı bu 200 yıllık yenileşme deneyiminin boyutu nedir? Nasıl bir sonuç vermiştir? Toplumu hangi noktaya getirmiştir?

1918'lere gelindiğinde, Osmanlı Devleti Batıdan mülhem askerî ve sivil okulları, yükseköğretim kurumları, keza Batıdan alınmış bazı kanunları ve bu kanunlara göre çalışan mahkemeleri ve parlâmenter rejim anlayışıyla artık geriye kolayca dönülemeyecek bir ölçüde Batıya yönelmiş bulunuyordu.

Ancak bu 200 yıllık çoğu defa birbirinden kopuk sistemsiz gayretler, arzu edilen sonucu verememiştir. Devlet, malî, iktisadî ve kültürel bakımdan çağa ayak uyduramamış, Devletin bütünlüğünü, bekasını sağlayamamış ve 1918 Kasımında tarihten silinme tehlikesinin eşiğine gelmiştir.

Acaba 200 yıllık çabalar devleti neden kurtarmaya yeterli olamamıştı? Hata nerelerdeydi? Atatürk'ün bu deneylerden çıkardığı sonuç ne olmuştur? Bu sonuç ışığında nasıl bir metot kullanılmıştır?

Osmanlı Devletinde yapılan ve kısaca özetlediğimiz yenileşme hareketlerinin başarısızlığa uğramasında, çeşitli sebepler sayılabilir. Bunları belirtmek Atatürk'ün çağdaşlaşma hareketlerinde metot ve davranışını anlamaya yardımcı olabilecektir:

1. Herşeyden önce devletin coğrafi konumu, jeopolitik yapısı bu mekânı kontrol eden devletle komşu olan veya bölgede çıkarı olan devletleri karşı karşıya getirmiştir. Sürekli savaşlar Osmanlıya nefes almak, huzur ve sükûn içinde yenilik hamleleri yapmak imkânını vermemiştir. Önü alınmayan savaşlar ülkenin kaynaklarını kurutmuş, gerekli yatırımları engellemiştir. Osmanlıda savaş süresi barış süresinden fazladır. Türk halkı barış ve huzurun nimetlerini ancak cumhuriyet döneminde "yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesinin uygulanmasıyla tatmış, Atatürk inkılâplarını bu barış döneminde gerçekleştirmiştir. Halen Türkiye'nin yaşamakta olduğu 66 yıllık, yani iki nesillik barış dönemi, Türk tarihinin belki de en uzun barış dönemini oluşturmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Bugün güçlenen Türkiye'yi engellemek, çağa ayak uydurma gayretlerini baltalamak için çeşitli odakların yoğun faaliyetinin nedenlerini buralarda aramak icap eder.

2. Türklerin hoşgörülü, toleranslı idaresi neticesi olarak imparatorluktaki gayri müslim tebaa kültürel kimliğini muhafaza ettiği gibi, bunu zamanın icaplarına göre geliştirmek imkânını da bulmuştur. Güçlü zamanlarda bir kuvvet kaynağı olan zamanının çok ötesinde bir hoşgörüyü temsil eden bu davranış, devlet zayıflayıp idare ve adaleti etkili bir şekilde yürütemez duruma düşünce, gayri müslim tebaa gelişen milliyetçilik rüzgârına kapılmış ve devleti o haliyle devam ettirme imkânı kalmamıştır. Osmanlı Devletinin bir zamanlar egemen olduğu topraklarda bugün 20'den fazla devlet hayat bulmuştur. Bu, azınlık kimliğine saygılı, hoşgörülü Türk yönetiminin bir sonucudur. Tabiatıyla bu ayrılma hareketleri, devleti sürekli meşgul etmiş, onun kaynaklarını kurutmuş, kendini yenileme gayretlerini kösteklemiştir.

3. Osmanlı medeniyetinin yaratıcı faaliyetinin duraklaması ve kendisini yeni şartlara uyduramamasında, idareci elit tabakanın halktan kopması da çok büyük rol oynamıştır. Zira böylece medeniyetle ilgili yaratıcı faaliyetler dar bir zümreye inhisar etmiştir. İdareci zümrede bu etken olan ilmiye tabakası şeriatten beslendiği gibi, eğitim ve adalet de onlar kanalıyla yürütülmekteydi. Onlar da dışa kapanınca Osmanlı medeniyeti dış dünyadan kopuk hale gelmiş ve çağ dışı hale düşmüştür.

Esasen İslâm âleminde Araplar o dönemde medeniyet sahnesinden çekilmiş bulunmaktaydılar. Sünni-Şii tartışması ve mücadelesi ile İran'da kendi kabuğuna çekilmiş, böylece İslâm medeniyetinin öncülüğünü yapmak Osmanlı'nın elit tabakasına kalmıştır. Bu tabaka da zaman içinde kendini yenilemeyip halk kaynağından beslenme imkânını kaybedince, Osmanlı toplumu haliyle çağın akışına ayak uyduramamıştır.

Halbuki aynı dönemde Avrupa çeşitli ulusların katkıları ile sürekli aşamalar yapmış, her millet medeniyet potasına kendinden bir şeyler katmak suretiyle modern dünyaya egemen olan Batı medeniyetini veya çağdaş medeniyeti oluşturmuştur.

4. Osmanlı devlet adamlarının başarısızlık sebeplerinin arasında Batı medeniyetinin ana unsurlarını gerektiği gibi kavrayamamak, bu değerler arasındaki bağı isabetle tespit edememek ve işe nereden ve nasıl başlanacağını bilememek, muhakkak ki önemli rol oynamıştır. Bundan başka on-

Levent Sahverdi Arşivi

lar devleti kurtarmak isterken hep sınırlı bir alanda ve patrimonyal bir yapı içinde Batılılaşmayı düşünmüşler, haliyle İmparatorluğun bütünlüğünü korumak ve çeşitli din, ırk ve kültür mensubu toplulukları ümmet-i cemaat olarak bir arada tutabilmek gayret ve endişesiyle hareket etmişler, sistemli ve köklü tedbirler alamamışlar, ancak "hasta adamı" ayakta tutacak dozda sınırlı bir batılılaşmanın yeterli olacağı görüşü ile hareket etmişlerdir. Dolayısıyla yapılmak istenen yenileşme daima "çok geç ve çok az dozda" gerçekleşmiştir.

Genellikle her reformcu devlet adamı, kendi kavrayışı ve anlayışı ölçüsünde Batıdan birşeyler almaya gayret etmiş, fakat "alınanlar daima sınırlı," "yapılanlar daima yetersiz" kalmış, "neyin ne kadar ve nasıl alınacağı" özellikle "neyin alınıp, neyin bırakılacağı" tartışması, Atatürk'e kadar sürekli olarak devam etmiştir. Bu arada yapılan yeniliklerle, toplumda zamanla bir kültür ve müessese ikileşmesi, hatta çatışması meydana gelmiştir. Netice itibariyle ne eskiyi muhafaza ve ne de yenileri tam manasıyla benimseme mümkün olamamıştır. Ayrıca yenileşme hareketlerinin başarısızlığı, Batı karşısında Türk insanında güçsüzlük, çaresizlik ve eziklik duyguları devlet adamlarında da bir aşağılık kompleksi yaratarak onların probleme doğru teşhis koymalarını ve kendilerine güven duymalarını engellemiştir.

Nihayet tedbirsiz ve zamansız girilen Birinci Dünya Savaşı sonucunda anayurdun dört bir yandan emperyalist güçlerin amansız saldırılarına uğramasıyla son bağımsız Türk Devleti yok olma durumuna gelmiştir.

Şu halde Atatürk'ün gerçekleştirdiği çağdaşlaşma olayı, 200 yıl süre ile devam eden, fakat yanlış teşhis yüzünden olumlu sonuç vermeyen, tarihî bir gelişmenin noktalanması ve kesin çözüme kavuşturulmasıdır. Başka bir deyimle Atatürkçü çağdaşlaşma hareketi Türkiye'nin jeopolitik konumunun ve özellikle tarihî prosesün Türkiye'ye empoze ettiği bir yoldur. Bu bir Batı taklitçiği veya Avrupa'ya benzeme özentisi değil ama yüzyıllar boyu bağımsız yaşamış köklü devlet geleneği olan bir milletin değişen dünyada lâyık olduğu yerini alması ve onu muhafaza etmesi davasıdır. Bir başka değişle 200 yıllık bir ihtiyaca cevap verme, çözüme bağlama olayıdır. Fakat bunun için önce istilacı emperyalist güçleri vatanın harim-i ismetinden dışarı atarak millî bağımsızlığı sağlamak şarttı.

Atatürk, herşeyin bittiği sanılan umutsuz ve karanlık bir ortamda, cesaretle, kahramanca ortaya atılmış, gönülleri ateşlemiş, yığınları harekete geçirmiş, bitmez ve tükenmez bir enerji ile onları örgütlemiş, yönetmiş ve

Levent Şahverdi Arşivi

inanılmazı gerçekleştirerek süper güçlerin desteklediği istilacı güçleri Mehmetçiğin süngüsü ile yurt dışına sürüp, ölüm yatağındaki hasta adamdan genç ve dinamik bir devlet yaratmıştır.

Yeni ve genç Türkiye'nin oluşması mücadelenin sonucu değil, fakat başlangıcını teşkil ediyordu. Zira Atatürk'e göre "Hiçbir zafer gaye değildir. Zafer ancak kendisinden daha büyük olan bir gayeyi elde etmek için belli başlı vasıtadır, gaye fikirdir... Bir fikrin istihsâline dayanmayan zafer pâyidar olamaz. Genç Türkiye Cumhuriyetinin pâyidar olması için çağdaş medeniyetin bir ortağı, bir parçası haline gelmek, binbir fedakârlıkla sağlanan bağımsızlığın muhafazası için şarttır". Dolayısıyla millî bağımsızlığı sağladıktan sonra, Atatürk'ün temel amacı, Türkiye'yi her bakımdan çağdaş medeniyetin bir ortağı ve bir parçası haline getirmek ve böylece her zaman için Türkiye'nin tam bağımsız kalmasını sağlamaktır. Bu nedenle çağdaşlaşmak Atatürk için bir amaç değil, fakat Türkiye Cumhuriyetinin sonsuza kadar yaşaması için vazgeçilmez bir araç niteliği taşımaktadır. Asıl önemli olan ana hedef, devletin bağımsızlığını ebediyete kadar sürdürmek, halkının huzur, refah ve mutluluğunu sağlamaktır. Bunun biricik yolu çağdaşlaşmadan geçmektedir.

Burada bir soru ortaya çıkmaktadır. Çağdaş medeniyet nedir? Şüphesiz bu soruyu herkesin tartışmasız kabul edeceği bir şekilde cevaplamak kolay değildir. Ancak çağdaş medeniyetin nasıl oluştuğu bilinirse ona hangi yoldan ulaşılacağı daha kolay anlaşılacaktır.

Her şeyden önce unutmamak gerekir ki, hiçbir medeniyet kendiliğinden oluşmaz, çeşitli medeniyet ve kültürlerin birikimleriyle zenginleşir, şekillenir ve çevreye damgasını vurur. Bu itibarla medeniyetler aslında bütün insanlığın ortak malıdır.

Çağdaş medeniyet, Batı veya Avrupa medeniyetinin üç kaynaktan beslenerek hayat bulduğunu medeniyet tarihçileri kabul etmektedirler. Bunlar Grek, Roma ve Hristiyan unsurlardır.

Çağdaş medeniyetin gür bir şekilde beslendiği Grek medeniyetinin kökeninde de Anadolu, Mezopotamya ve Mısır uygarlıklarının derin etkileri vardır. Bunların teferruatı konuşmamızın sınırlarını aşacaktır. Ancak onlar Batıl inançları dikkate almadan akıl dışı her türlü düşünceyi bir kenara atarak olayları gözlem ve muhakeme yoluyla izah ederek bilim ve düşünceye riyazi bir berraklık getirdiler. Bunu yaparken de olayların derinliğine inmek için rasyonel bir metot kullandılar. Böylece onlar rasyonel düşüncenin ürünü olan modern ilimlerin kurucusu oldular.

Levent Şahverdi Arşivi

Eski Grekler sanat alanında geometrik ahengi sanata uygulayarak klâsik sanatın en güzel örneklerini ortaya koydular. Böylece onlar yarattıkları bilimler ve güzel sanatlarla geleceğin Avrupasının manevî mimarları oldular.

Dil ve ırk birliği olmayan Avrupanın manevî birliğinin oluşmasında, eski Greklerin getirdiği objektif ve rasyonel düşünce metoduna Romalılar da, hukuk düzenini ve siyasî birliği getirmek suretiyle hukuk birliğini yaratmış, yaşama değerlerini ortak hale getirmiş ve hukuka saygı yoluyla toplum disiplinini oluşturmuşlardır.

Batı medeniyetinin 3. ortak kaynağı olduğu kabul edilen Hristiyanlığın Batıda din ve inanç birliğini, kişisel sorumluluk fikrini kitleye mal ettiği ve böylece Roma âlemi ile Cermen âlemini bir çatı altında birleştirdiği anlaşılmaktadır.

Ancak bu manevî birlik 476'da Batı Roma'nın yıkılması ve ortaçağa hâkim olan kilise gözetiminde yönlenen skolastik düşüncenin hâkim olmasıyla Batı ortaçağın karanlığına sürüklenmiştir.

Buna mukabil medeniyet meşalesi doğuda İslâm aleminde tutuşmuştur. Müslümanlar bu Greko-Romen kaynaklı medeniyete yeni unsurlar katarak orijinal bir medeniyet yaratmışlardır. Zamanın hâkim medeniyeti haline gelen İslâm medeniyeti, Haçlı seferleri vesilesiyle yapılan temaslarda Sicilya ve İspanya yoluyla Avrupa'yı etkisi altına almıştır. Bunun neticesi olarak Avrupa'da kaynağa yönelme hareketleri başlamıştır. Bilindiği gibi buna Rönesans (yeniden doğuş) adı verilmektedir. Bu yeni akım önce hümanizm alanında daha sonra güzel sanatların her dalında eserler vermiştir. Hümanizm ve Rönesans ile fikir ve düşünce hürriyeti, Reform hareketi ile de vicdan hürriyeti gerçekleşmiş, kilisenin peşin hükümlerine dayalı skolastik düşüncenin yerini hür düşünce ve bilim zihniyetine elverişli ortam almıştır. Böylece oluşan "serbest ortamda" sanat ve bilim süratle aşamalar kaydetmiştir. 1450'lerde kullanılmaya başlanan yeni buluş, matbaada, bilimin seçkinlerin imtiyazı olmaktan çıkıp, geniş kitlelere malolmasına ve ona geniş bir çevreden yeni yeni katkılar yapılmasına imkân sağlanmıştır. Bu baskılardan kurtulan ve rasyonel düşünceyi rehber edinen insan kafası, bilimde gözlem ve deneye dayanan yeni metotlar ortaya koymuştur. Bunların uygulanması ve özellikle hür ve rasyonel düşüncenin temelini teşkil eden "bilimsel düşünce ortamı", "bilim zihniyeti", bilimi insanlığın doruğuna yerleştirmiştir. Bilimin verilerinin pratiğe uygulanması teknolojiyi yaratmış, kas ve rüzgâr gücünün yerini, makina gücüne dayalı

Levent Şahverdi Arşivi

teknolojinin alması, Avrupalıyı tabiata hâkim hale getirdiği gibi, onun ekonomik refahını ve diğer toplumlar üzerinde ezici üstünlüğünü sağlamıştır. Bu çok önemli gelişmenin yanı sıra, coğrafi keşifler sonucunda Amerika ve Ümit Burnu yolunun bulunmasıyla o zamana kadar iktisadî hayatın eksenini teşkil eden kara ticaret yolları önemlerini kaybederken yeni deniz yollarının önem kazanmasıyla Atlantik Limanları gittikçe gelişirken, Batı Avrupa dünyanın en ilerlemiş medeniyet merkezi haline gelmiştir. Buna paralel olarak gelişen ticari kazanç neticesinde oluşan varlıklı, fakat siyasî haklardan mahrum burjuvazi tabakasının önayak olmasıyla 1789 da başlayan Büyük Fransız İhtilâli ile ilâhi hukuk nazariyesinin yerine, temel insan hakları ve hürriyetlerinin kutsallığı fikri medenî âlemce gittikçe vazgeçilmez bir değer olarak benimsenmiştir.

Özet olarak ifade edilirse, Batı medeniyetinin temelini, bilime gelişme imkânını veren rasyonel düşünce ile "bilim zihniyeti", bilimin pratik hayata uygulanmasından meydana gelen ve insanoğluna tabiata hâkim olmak ve onun ekonomik refahını sağlamak imkânını veren teknoloji, her türlü medeniyetin yaratıcısı olan insanın temel hak ve hürriyetlerini güvence altına alan hukuk anlayışı ve insan mutluluğunu sağlayan özgürlüğe dayalı rasyonel devlet yönetimi oluşturmaktadır.

Atatürk bu manada tanımladığımız Batı medeniyetine geçişi bir ölüm ve kalım savaşı olarak benimsedikten sonra, bu medeniyetin en fazla göze çarpan unsurları olan bilim ve onun bir neticesi olan teknolojinin önemi üzerinde ısrarla dikkati çeker.

1922 Yılı Ekiminin 27'sinde Anadolu istiladan henüz kurtarıldığında, Büyük Zaferi kutlamak için İstanbul'dan gelen kalabalık bir öğretmenler grubuna, Gazi Mustafa Kemal şöyle hitap eder: "Gözlerimizi kapayıp mücerret yaşadığımızı farzedemeyiz. Memleketimizi bir çember içine alıp cihan ile alâkasız yaşıyamayız... Bilakis müterakki, mütemeddin bir millet olarak medeniyet sahasının üzerinde yaşayacağız. Bu hayat ancak ilim ve fen ile olur. İlim ve fen nerede ise oradan alacağız ve her ferd-i milletin kafasına koyacağız. İlim ve fen için kayıt ve şart yoktur". Gene aynı konuşmada, "milletimizin siyasî ve içtimaî hayatında, milletimizin fikrî terbiyesinde de rehberimiz ilim ve fen olacaktır". sözleriyle geleceğin Türkiye'sinin ilham kaynağının bilim olacağını göstermiştir. 22 Eylül 1924'de Samsun'da öğretmenlere seslenirken, "Dünyada her şey için, en hakikî mürşit ilimdir, fendir. İlmin ve fennin haricinde mürşit aramak gaflettir, cehalettir, dalalettir" ifadesi ile Onuncu Yıl Nutkundaki, "Türk milletinin

Levent Şahverdi Arşivi

yürümekte olduğu terakki ve medeniyet yolunda elinde ve kafasında tuttuğu meşale müspet ilimdir" sözleri, meselelerimize hangi yoldan çözüm aranması gerektiğini, şüpheye meydan kalmayacak bir açıklıkla göstermiştir.

Acaba bu gayeye ulaşmak için Atatürk nasıl bir metot kullanmış, hangi faktörlerden etkilenmiştir? Atatürk çağdaşlaşma olayında eskilerden farklı bir metot kullanmıştır. Çağdaşlaşma ile ilgili uygulamayı yürütürken, daha önce 200 yıl süre ile yapılan kısaca özetlenen eski denemeleri bir laboratuar verileri gibi özellikle dikkate almış, kamu hizmetinde geçirdiği yılların deneyimlerini değerlendirmiş, ayrıca okuduğu kitaplardan yurt içinde ve dışında gördüklerinden yararlanmış, fakat bunların hepsinden orijinal bir sentez ortaya çıkarmıştır. Ona göre, çağdaş medeniyetin ortağı olmak Türkiye için bir varolmak veya yok olmak davasıdır. Bunda başarılı olmak, çağdaş medeniyetin bir bütün olarak alınmasına bağlıdır. Dolayısıyla çağdaş dünyadan "neyin ne kadar alınacağı" "bu alınmada sınırın ne olması" gerektiği tartışması yersiz ve faydasızdır. Batıdan alınanlar "çok geç ve çok az dozda" olduğundan başarılı sonuç vermemiştir. Çağdaş medeniyet bir bütün olduğuna göre, onun sadece meyvalarını devşirmek haliyle yeterli olamamıştır ve olamayacaktır. Dolayısıyla Atatürk eskilerin ıslahatcı ve telifçi komplekslerinden sıyrılmak bu medeniyeti bir bütün olarak ele almak, lâik ve demokratik bir devlet ve toplum düzeni içinde yürütmek başarının temel şartıdır, görüşünden hareket etmiştir.

Metot bakımından diğer önemli bir fark Atatürk inkılâplarının kısa bir zaman süreci içinde enerji ve kararlılıkla sürdürülmüş, radikal inkılâplar olmalarıdır. Öyle ki Batının yüzyıllar boyunca gerçekleştirdiği, Reform, Rönesans, Büyük Fransız İhtilâli, Sanayi Devriminin birikimleri 15 yıllık bir zaman içinde Türk toplumuna enjekte edilmiş, artık geriye dönülemeyecek şekilde kitleye mal edilmiştir. Böylece yüzyılların ihmalleri açıklarını mümkün olduğu kadar çabuk kapatma ve çağı mümkün olduğu kadar çabuk yakalama yoluna gidilmiştir.

Atatürk inkılâplarının başka bir özelliği de bunların doğmalardan, yabancı akımlardan, özentilerden veyahut bir takım nazari prensiplerden değil, fakat millî ülküyü hedef alan ülke ihtiyaçlarına ve beklentilerine uygun, pragmatik ve akılcı bir temele dayanmasıdır.

Bundan başka Atatürk inkılâplarını eski Osmanlı ıslahatçılarının duyduğu complexe d'infériorité (aşağılık duyguları) ezikliği içinde değil, ama Mehmetçiğin süngüsü ile süper güçleri dize getirmiş kendine ve ulusuna

Levent Şahverdi Arşivi

güvenen bir milletin evladı olarak güven içinde yürütmüş ve başarıyı sağlamıştır.

Nihayet Atatürk inkılâplarını yürütürken çağdaşlaşmanın yozlaşmaması ve millî kimliğin zedelenmemesi için köklü tedbirler almıştır. Bu konuda Atatürk diyor ki:

"Hiçbir ulus aynen diğer bir ulusun taklitçisi olamaz, olmamalıdır. Çünkü böyle bir ulus ne taklit ettiği ulusun aynı olabilir ne de kendi ulusu içinde kalabilir. Bunun sonucu kuşkusuzdur ki hüsrandır. Bir ulus için saadet olan şey diğer ulus için felâket olabilir. Aynı sebep ve şartlar birisini mesut ettiği halde, diğerini bedbaht edebilir. Onun için ulusa gideceği yolu gösterirken dünyanın her türlü biliminden buluşlarından, ilerlemelerinden faydalanalım. Lâkin unutmayalım ki, asıl temeli kendi içimizden çıkarmak zorunluğundayız." Bu maksatla önce siyasî yapıda köklü değişiklikler yapılarak din ve devlet işi birbirinden kesinlikle ayrılmış, Devlet lâik bir temele oturtulmuş, sosyal ve kültürel yapıda bu açıdan şekillendirilmiştir.

Atatürk kültürü mümkün olabildiğince geniş tabana yaymak suretiyle bütünleştirmek ve millileştirmeyi hedef almıştır. İlk tedbir olarak Tevhidi Tedrisat Kanunu ile ülkedeki bütün eğitim kurumlarını Millî Eğitim Bakanlığı'nın yönetimine almak suretiyle eğitimde kültür bütünlüğünü, ülkü birliğini sağlamıştır. Alfabe değişikliği ile de millî kültürü tabana yaymış ve ona çağdaş ufuklar açmıştır. Keza dilde sadeleşme hareketiyle, halk dili ile aydın dili ve yazı diliyle konuşma dili arasındaki fark azaltılarak kültürel bütünlüğe önemli katkı sağlanmıştır.

Ayrıca millî kimliğin çağdaşlaşma ile belirginleşmesi ve ulusun kendine güvenini pekiştirmek için Türk Tarih ve Dil Kurumlarıyla, Dil ve Tarih ve Coğrafya Fakültesini kurmuş, millî kültürün halk kaynağından sürekli beslenmesi ve yöneticilerle halk arasında kan dolaşımını sağlamak için Halkevleri (478) ve Halk Odaları (4322 adet) açılmıştır. Kısaca ana hatları verilen bu girişimlerle ülkede kültürel bütünlük ve millî kimlik bilincinin gelişmesi hızlandırılmıştır.

Atatürk inkılâplarını daima halka dayandırmak suretiyle onların inkılâplara sahip çıkmalarını, yeni siyasî yapıya katkı sağlamalarını temin etmiş, özellikle kadınlara oy hakkını birçok Avrupa devletinden önce vermek suretiyle, Türk insanına tebaa olmaktan çıkıp eşit haklara sahip yurttaş olma imkânı sağlamış, böylece halkın siyasal hayata geniş ölçüde katılması

Levent Şahverdi Arşivi

yasalarla teminat altına alınmıştır. Bu alt yapı sayesinde, Türkiye 1950 seçimleriyle iktidarı demokratik yoldan değiştirme imkânı bulmuş, ve böylece çağdaşlaşma yolunda çok önemli yeni bir adım gerçekleştirmiştir.

SONUÇ

Türk toplumunda yenileşme, çağdaşlaşma ihtiyacı saldırgan Avrupa karşısında devletin varlığını koruma amacıyla XVIII. yüzyıllardan itibaren, önceleri münhasıran askerî teknoloji alanında olmak üzere yukarıdan aşağıya doğru bir hareket halinde başlatılmıştır. Ancak yapılan yenilikler sistemsiz, süreklilikten mahrum ve patrimonyal yapı içinde sadece sınırlı alanlarda yenileşmeyi hedef aldıklarından belli bir mesafe alınmakla beraber, devleti kurtarmaya yeterli olamamış ve devlet 1918 sonlarında tarihten silinme durumuna gelmiştir.

Atatürk herşeyden önce millî bağımsızlığı, tam bağımsızlığı, mehmetçiğin süngüsü ile sağlamış, ancak devletin bir daha aynı duruma düşmemesi için ve ebediyen yaşaması için birtakım köklü tedbirler almıştır. Bu tedbirler Batıyı taklit için değil Türk toplumunu kendi benliği içinde çağdaş medeniyet seviyesinin üstüne çıkarmak için araç olarak benimsenmişlerdir. Bunlar tarihin derinliklerinden gelen ve Türk coğrafyasının çağdaşlaşmak için ülkeye empoze ettiği derin sebeplerdir. Atatürk bu faktörlerin ışığında çağdaşlaşmayı öncekiler gibi sınırlı alanlarda değil, fakat bir bütün olarak ele almış, lâik bir zemin üzerinde geniş bir tabanı hedef alarak sistemli, sürekli ve kararlılıkla yürüterek modern Türkiye'yi yaratmıştır.

En büyük Türk milliyetçisi olan ve bunu "Ne Mutlu Türküm Diyene" "Bir Türk Dünyaya Bedeldir" vecizeleri ile ifade eden Atatürk çağdaşlaşmanın yozlaşmaması, taklitçiliğe dönüşmemesi ve "Millî Kimlik Çerçevesinde" gelişmesi için gerekli kurumları oluşturmuş ve Türkiye Cumhuriyetinin bütün faaliyetine akıl ve bilimin yön vermesini temel ilke olarak benimsemiştir. ATATÜRK'ün yarattığı Türk rönesansının meyvalarını, bizden sonraki nesillerin daha çok derleyeceğine şüphe yoktur.

Levent Şahverdi Arşivi

SEÇİLMİŞ BİBLİYOGRAFYA

İNAN, Afet: Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, Ankara, 1968[2],

İNAN, Afet: Mustafa Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım, İstanbul, 1971.

ATATÜRK, M. Kemal: Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, V. Cilt, 1945-1972.

ATATÜRK, M. Kemal: Nutuk, III. Cilt, İstanbul, 1961.

ATAY, Falih Rıfkı: Çankaya, Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar Bütün Hayat Hikâyesi, 1881-1938.

BERKES, Niyazi: Türkiye'de Çağdaşlaşma, Ankara, 1973

ÇAYCI, Abdurrahman: "Atatürk'ün Medeniyet Anlayışı ve Batı Medeniyeti", Atatürk Üniversitesi 50. Yıl Armağanı, Erzurum, 1974, Sayfa 11, 13-26.

: "Atatürk", Küçük Türk-İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1980, Sayfa, 205-228.

: "Atatürk ve Türkiye'nin Çağdaşlaşma Problemi" Atatürk Döneminin Sosyo-Ekonomik Sorunları Seminerine Sunulan Tebliğler 30 Haziran-1 Temmuz 1981, Ankara, 1982, Sayfa: 1-11.

: "Atatürk ve Kültür Alanında Çağdaşlaşma", Atatürk Kültür ve Eğitim Semineri, Kayseri, 1983.

"Atatürk, Bilim ve Üniversite." Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Sayı 10. s. 61-69.

EROĞLU, Hamza: Türk Devriminin Millî Değeri, Ankara, 1973.

EROĞLU, Hamza: Atatürkçülük, Ankara, 1981.

FEYZİOĞLU, Turhan: Devlet Adamı Atatürk, Ankara, 1963.

FEYZİOĞLU, Turhan: "Atatürk Yolu: Akılcı, Bilimci, Gerçekci Yol", Atatürk Yolu, s. 1-61.

GİRİTLİ, İsmet: Kemalist Devrim ve İdeoloji, İstanbul, 1980

GÜNGÖR, Erol: Türk Kültürü ve Milliyetçilik, İstanbul, 1980.

İNALCIK, Halil: "Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi". Belleten 108, ss. 625-632.

KARAL, Enver Ziya: Atatürk'ten Düşünceler, III. Baskı, Ankara, 1969

KAYNAR, Reşat: Yakın Tarihimizin Işığı Altında Atatürkçülük Üzerine Bir İnceleme Denemesi, İstanbul, 1973.

KİLİ, Suna: Atatürk Devrimi, Bir Çağdaşlaşma Modeli, Ankara, 1981.

KOCATÜRK, Utkan: Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, Ankara, 1971.

KUBALI, Hüseyin Nail: "Atatürk Devrimleri ve Eski Reformlar", Atatürk Önderliğinde Kültür Devrimi", RCD Semineri, Ankara, 1972, s. 121.

Levent Şahverdi Arşivi

KURAN, Ercüment: "Osmanlı Yenileşme Hareketleri" Türk Dünyası El Kitabı, Ankara, 1976 s.

LEWİS, Bernard: Modern Türkiye'nin Doğuşu, Ankara, 1971, Çeviren: Doç. Dr. Metin Kıratlı.

MUMCU, Ahmet: Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi, İstanbul, 1979.

MUMCU, Ahmet: Atatürkçülükte Temel İlkeler, İstanbul 1981

RUSTOW, Dankwart A.: "Devlet Kurucusu Olarak Atatürk", Abadan'a Armağan, Ankara, 1969, s. 573-643.

SAFA, Peyami: Türk İnkılâbına Bakışlar, İstanbul, 1938

SAYILI, Aydın: "Batılılaşma Hareketimizde Bilimin Yeri ve Atatürk" Erdem, Ankara, 1985, s. 309-409.

SHAW, Stanford J: History of the Ottoman Empire and Modern Turkey.

SHAW, Ezel KURAL: C. II, Cambridge, 1977

ŞİMŞİR Bilâl N.: "Atatürk'ün Kitap Sevgisi", Atatürk, Kültür ve Eğitim Semineri, Kayseri 1983, s. 85-95.

TUNAYA, Tarık Zafer: Türkiye'nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri İstanbul, 1960

TURAN, Şerafettin: Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar Düşünürler, Kitaplar, Ankara, 1982.

TURHAN, Mümtaz: Kültür Değişmeleri Sosyo Psikoloji Bakımından Bir Tetkik, II. Baskı, İstanbul, 1959.

TURHAN, Mümtaz: Garplılaşmanın Neresindeyiz? 2. Baskı, İstanbul, 1959

Türkiye Ticaret - Odalar Birliği: Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Türkiyesi, Ankara, 1981, Ed. Prof. Dr. Osman Okyar Başkanlığında Bir Heyet.

YÜCE, Turhan Tufan: Atatürk Devrim Teorisi, Ankara, 1981.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK VE MÜZELER

MEHMET ÖNDER

1 — Millî Mücadele Yıllarında

Atatürk, millî kültür ve millî tarihin belgelerini depo eden ve sergileyen müzelere öğrencilik yıllarından itibaren ilgi duymaya başlamıştır. Harp Okulu'nda iken İstanbul'daki Askerî Müze'yi birkaç defa ziyaret ettiğini, Sofya'da Askerî Ataşe iken, verilen bir kıyafet balosuna, Askerî Müze'den getirttiği Yeniçeri elbisesi ve silâhları ile katıldığını Prof. Dr. Afet İnan'ın bize anlattıklarından öğreniyoruz. 1917 yılı aralık ayının ortalarında Veliaht Vahdettin ile birlikte Almanya'ya yaptığı gezide, beş gün Berlin'de kalmış, bu arada Potsdam Sarayı'nı, Berlin müzelerini gezmiştir. Bergama-Zeus tapınağının sergilendiği Pergamon Müzesi'nin onu ne kadar etkilediğini daha sonra Müze Müdürü Tahsin Öz'e anlatmıştır. Millî Mücadele yıllarının başında Ankara'da Büyük Millet Meclisi'ni açan Atatürk, 9 Mayıs 1920'de işe başlayan ilk hükûmette, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak bir Türk Asar-ı Atika Müdürlüğü kurulmasını emretmiştir[1]. O zamanlar, Milli Eğitim Bakanlığı merkez örgütünün, Bakan dışında, ancak 20 kişilik bir kadrosu olduğu düşünülürse 1 müdür ve kâtip kadrolu Asar-ı Atika Müdürlüğü'ne, eğitimin çeşitli hizmetleri arasında ne kadar önem verildiği daha iyi anlaşılır.

Asar-ı Atika Müdürlüğü, mimarî eserlerin ve ören yerlerinin korunmasından sorumlu olduğu gibi, illerde daha önce açılmış bulunan Müze-i Hümâyûn şubelerinin de gözetim ve idaresinden sorumluydu. Bir yıl sonra, Asar-ı Atika Müdürlüğü, Hars (Kültür) Müdürlüğü'ne dönüşerek kadrosunu genişletmiş, eski eserler ve müzelerle birlikte, kütüphane ve güzel sanatlara ilişkin görevler de bu daireye verilmiştir.

Millî Mücadele'nin ölüm-kalım savaşı verildiği aylar ve yıllarında müzecilik alanında pek fazla bir çalışma yapılamamıştır. Ancak, Anadolu'nun işgal altında bulunan bölge ve şehirlerindeki eski eserlerin yıkıma uğraması ve müzelerin yağma edilmesi endişesi çok acı şekilde yaşanmıştır. Ne var ki bu konuda memleket fazla bir zarar görmemiş, ancak

[1] Kâzım Öztürk, Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları, s. 15, Ankara, 1968.

Levent Şahverdi Arşivi

Büyük Taarruz'dan hemen sonra Yunanlıların İzmir'i ateşe verdiği günlerde, Amerikan Konsolosluğu İzmir Lisesi ambarlarında korunan Sard kazısı eserlerini 56 sandığa yerleştirerek bir gemi ile Newyork'taki Metro Politan Müzesi'ne göndermiştir. Zaferden hemen sonra, doğrudan Atatürk'ün emriyle Müzeler Müdürü Halil Ethem (Eldem) eserlerin iadesi konusunda sert girişimlerde bulunmuş, uzun yazışmalar sonunda 3 sandık eser dışında, 53 sandık eski eser, 1924 yılı haziranında Türkiye'ye geri gönderilmiştir[2].

Büyük Taarruz öncesinde, Atatürk ve Türk müzeciliği ile ilgili bir olay daha vardır. Atatürk, 1 Nisan 1922 tarihinde, yanında Rus Sefiri Aralof ve Azerbaycan Sefiri Abilof olduğu halde Konya'ya gelmiş, 4 Nisan 1922 tarihine kadar Konya'da incelemeler yapmıştır. Atatürk'ün bu gezisinde 3 Nisan 1922 gününü konuklarıyla birlikte Mevlâna Dergâhını, Konya Müzesi (Müze-i Hümâyûn Konya Şubesi) ni, Konya'daki Selçuklu ve Osmanlı devri mimarî eserlerini ziyarete ayırdığını görüyoruz. Müzede Atatürk'e Müze Müdürü Naci Fikret (Baştak) bilgi vermiş, Atatürk'ün sorularını cevaplandırmıştır. Konya eski eserlerini gezerken, daha sonra İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi Müdürü olan Abdülkadir Erdoğan'dan bilgi almıştır[3]. Konya'da Selçuklu eseri Karatay Medresesi'ni ziyaret ederken medresenin dökülmekte olan çinilerini işaret ederek: "Bu binanın tamiri lâzım. Bu muhteşem bir sanat eseri. Ne güzel çini müzesi olur" demiş, Atatürk'ün bu tavsiyesi yıllar sonra, Konya'da Müze Müdürü olduğum 1955 yılında yerine getirilmiştir.

Zaferin kazanılmasından birkaç ay sonra, Milli Eğitim Bakanı İsmail Safa, 5 Kasım 1922 tarihli "Müzeler ve Asar-ı Atika Hakkında Talimat" başlığı ile bir genelge yayınlamış ve illere göndermiştir[4]. Türk müzeciliğinin geleceği için önemli bir adım olan bu genelgede, müze müdürleri ve memurlarının görev ve sorumlulukları açıklanmakta, arkeoloji ve etnoloji ile ilgili eserlerin derlenmesi, envanter ve koruma işlerinin nasıl yapılacağı konusunda teknik bilgiler verilmektedir. Milli Eğitim Bakanı İsmail Safa, bir süre sonra, Atatürk'ün emriyle, eğitim ve kültür sorunlarını incelemek üzere bir Heyet-i İlmiye kurmuştur. 15 Temmuz 1923'te Ankara'da toplanan Heyet'in çalışma programında; *Ankara'da bir Millî Müze kurulması ve buna bağlı olarak Türk Etnografya Müzesi'nin hemen açılması, mevcut Asar-ı*

[2] Halil Ethem Eldem, Hatıra Kitabı, Ankara, 1953.

[3] 4 Nisan 1922 tarihli Babalık (Konya) Gazetesi.

[4] Remzi Oğuz Arık, Türk Müzeciliğine Bir Bakış, s. 43, İstanbul, 1953.

Levent Şahverdi Arşivi

Atika Nizamnamesi'nin yeni şartlara göre bir daha gözden geçirilmesi konuları da yer almaktadır. İlim heyeti bir ay çalışmış ve raporunu Bakanlığa vermiştir[5]. Bu çalışmaların yapıldığı günlerde yenilenen hükûmet, 14 Ağustos 1923 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde okuduğu programında *Hars Müdürlüğü tevsi ve ikmal olunarak muhtelif yerlerde tetkikata başlanacak, münasip merkezlerde millî müzeler vücuda getirilerek millî asarın cem ve tetkikine çalışılacaktır,* sözlerine yer verilmiştir.

2 — Cumhuriyet Döneminde

Atatürk, Cumhuriyet'i kurduktan sonra: *"Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli kültürdür, Cumhuriyet, zengin Türk millî kültürünün üzerine kurulmuştur"* diyerek Türk kültürüne verdiği önemi bir kere daha belirtmiş, müzeleri Türk kültürünün maddi varlıklarının korunduğu ve sergilendiği yerler olarak saymıştır. Cumhuriyet'e kadar İstanbul'da arkeolojik eserlerin yer aldığı, Devlet Müzesi niteliğindeki Müze-i Hümâyûn ve bu müzenin Anadolu'nun belli başlı şehirlerinde, ama çoğu müze deposu görünümünde şubeleri vardır. Bunun yanında İstanbul'da 1914 yılında bir de Evkâf Müzesi açılmıştır. Sonradan Türk-İslâm Eserleri Müzesi adını alacak olan Evkâf Müzesi, İslâmî devir eserlerini içine almaktadır. İstanbul'da Osmanlı Hazine-i Hümâyûn Kethüdalığının emrine verilmiş bulunan Topkapı Sarayı ile İstanbul'daki diğer Osmanlı saray, köşk ve kasırları birer müze gibi, kendi eşyaları ile koruma altındadır. Ne var ki, Topkapı Sarayı, artık terkedilmiş olduğundan birçok bölümleri harabe halindedir. Sarayın zaman geçirmeden onarımı gerekmektedir. Onarım da yeter değildir. Kendi eşyasının en iyi biçimde korunması, hatta sarayın onarılan bölümlerinde sergilenerek yerli ve yabancı ziyaretçilere açılması günü gelmiştir. Atatürk bu düşüncesini Başbakan İsmet İnönü'ye ve Milli Eğitim Bakanı Vasıf Çınar'a açmış, Sarayın müze olarak onarımı, düzenlenmesi ve ziyarete açılması için bir Bakanlar Kurulu Kararı aldırmıştır. Kararname şöyledir:

Türkiye Cumhuriyeti
Başvekâlet
Kalem-i Mahsus Müdîriyyeti
Adet
419

[5] Hasan-Ali Yücel, Türkiye'de Orta Öğretim, s. 16, Ankara, 1938.

Levent Şahverdi Arşivi

Kararname

Asırlardan beri birçok tarihî vak'alara sahne olmuş, tarih-i millimiz ve tarih-i mimarimiz nokta-i nazarından büyük bir kıymeti haiz bulunmuş olan ve zî-kıymet mefruşat ve müştemilâtıyla muhafazası lâzım gelen Topkapı Sarayı'nın âtiyen İstanbul'a gelecek züvvâr için başlıca bir ziyaret mahalli teşkil edeceği tabiî olduğundan bu mahalleri bilâhare züvvâre küşade edilmesi ihzar ve hüsn-ü muhafazası temin edilmek üzere âsr-ı atîka nizamnâmesi mucibince şimdilik İstanbul Âsâr-ı Atîka Müzesi Müdîriyyeti emrine verilmesi talebini hâvi Maarif Vekâleti celilesinin 5 Mart 340 tarih ve Hars Müdîriyyeti 4260/153 numaralı tezkeresi ile vâki teklifi İcra Vekilleri Hey'etinin 3.4.340 tarihli ictimâında ledettedkik mezkûr binanın devr ü teslîm muamelesi alelusûl ifâ olunmak üzere Müzeye aidiyeti tezekkür edilmiş ve keyfiyetin vekâlet-i müşarünileyhâ ile Dahiliye ve Maliye Vekâleti celilesine tebliği takarrür etmiştir.

3.4.340

Türkiye Reîs-i Cumhuru
Gazi M. Kemal

Başvekil ve Hariciye Vekili
İsmet

Müdafaa-i Milliye Vekili
Kâzım

Adliye Vekili
Mustafa Necati

Dahiliye Vekili
Ferit

Maliye Vekili
Mustafa Abdülhalik

Maarif Vekili
Vasıf

Nâfıa Vekili
"hasta"

Ziraat Vekili

Ticaret Vekili

Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiyye Vekili
Dr. Refik

Mübadele, İmâr ve İskân Vekili
Mahmut Celâl

Bu kararnameden sonra, Topkapı Sarayı, müze olarak ziyarete açılmak üzere Milli Eğitim Bakanlığı (Asar-ı Atika ve Müzeler Dairesi) na bağlanmış, hemen onarımına başlanmıştır. Sarayın onarımı, eşyalarının envanteri ve teşhiri yıllarca sürmüştür. 1927 yılında bir bölümü ziyarete açılan Topkapı Sarayı Müzesi'ne Atatürk, bu tarihten sonra zaman zaman gelmiş, çalışmalar hakkında Müzeler Müdürü Halil Ethem Eldem'den bilgi almıştır. 6 Eylül 1929 günü öğleden sonra yaptığı bir ziyarette Topkapı

Levent Şahverdi Arşivi

Sarayı'nda 3 saatten fazla kalmış, onarımları yerinde görmüştür[6]. O gün Topkapı Sarayı ikinci avlusuna kurulan padişah otağları ve saltanat çadırları Atatürk'ün dikkatini çekmiş, Şah İsmail Tahtı olarak bilinen Nadir Şah Tahtı'nı incelemiştir. İki gün sonra 8 Eylül 1929 günü Ayasofya Camiini de ziyaret eden Atatürk, Kayyum Mehmet Efendi'nin cami hakkında verdiği izahatı dinlemiş, özellikle Ayasofya'ya Osmanlı devrinde yapılan eklemeler üzerinde durmuştur[7].

Topkapı Sarayı'nda çalışmalar sürdürülürken 9 Aralık 1929 günü, bir müze uzmanı, yüzyıllardır el sürülmeyen belgeler arasından, ceylan derisi üzerine çizilmiş iki harita bulmuştur. Haritaları inceleyen Müzeler Müdürü Halil Ethem Eldem, bunların o güne kadar bilinmeyen ve Amerika kıtasının keşfedildiği yıllarda Batı Avrupa ve Afrika ile Doğu Amerika sahillerini gösteren iki harita olduğunu, büyük Türk denizcisi Pirî Reis tarafından 1513 yılında çizildiğini anlamıştı. Atatürk o günlerde Yalova'daydı. Halil Ethem Eldem, haritaları aldığı gibi Yalova'ya gitmiş, Atatürk'e göstermişti. Atatürk bu çok önemli belgenin bilimsel bir incelemeyle yayınlanması emrini vermiştir[8].

Atatürk'ün Topkapı Sarayı Müzesi'ne ve yapılan çalışmalara karşı duyduğu ilgi ölümüne kadar devam etmiştir. 10 Şubat 1933 günü öğleden sonra, beraberinde İktisat Bakanı Celâl Bayar olduğu halde Topkapı Sarayı Müzesi'ne gelen Atatürk, Mecidiye Köşkü'nden başlayarak Hazine'yi, daha sonra Harem dairesini ziyaret etmiş, Müze Müdürü Tahsin Öz'ün verdiği bilgileri dinlemiştir. Silâh dairesindeki silâhlar ve 16. Yüzyıl Türk miğferleri üzerinde uzun uzun duran Atatürk, bu dairenin hemen ziyarete açılmasını söylemiştir[9]. O günlerde Milli Eğitim Bakanı Dr. Reşit Galip, Ankara'da Çankırı caddesi Roma Hamamı harabeleri yerinde bir Milli Müze kurulması, ayrıca bir Milli Kütüphane ile bir Türk İlimler Akademisi açılması konusunda bilim ve kültür adamlarından meydana gelen heyetle görüşmeler yapmaktadır. Direktifi Atatürk, bizzat vermiş, bir an önce bu konularda karar alınmasını istemiştir[10].

Atatürk, 1935 ve 1936 yıllarında da Topkapı Sarayı'nı birkaç defa ziyaret etmiş ve çalışmalar hakkında Müze Müdürü Tahsin Öz'den bilgiler

[6] 7 Eylül 1929 tarihli Cumhuriyet (İstanbul) Gazetesi.

[7] 9 Eylül 1929 tarihli (İstanbul) Cumhuriyet Gazetesi.

[8] Mehmet Önder, The Museums of Turkey, p. 239, Ankara, 1983.

[9] 11 Şubat tarihli Cumhuriyet ve Vakit (İstanbul) Gazetesi

[10] Aynı gazetelerden.

Levent Şahverdi Arşivi

almıştır. 10 Şubat 1936 günü yaptığı ziyarette Topkapı Sarayı'nda 3 saat kalmıştır[11]. Topkapı Sarayı Müzesi'nin hemen yakınında 24 Kasım 1939 tarihinde Bakanlar Kurulu Kararı ile müze haline getirilen Ayasofya ve yine Topkapı Sarayı'nın bitişiğindeki İstanbul Arkeoloji Müzesi, Sultanahmet'i İstanbul müzelerinin merkezi durmuna getirmiştir. Yine Cumhuriyet'ten sonra, önceleri vakıflara bağlı olarak idare edilen Süleymaniye'deki Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanmıştır.

Atatürk, Cumhuriyet'ten sonra yalnız İstanbul müzeleri ile değil Anadolu'daki eski şehir harabeleri ve ören yerleri ile birlikte müzelerle de ilgisini sürdürmüştür.

Bizim araştırmalarımıza göre O'nun Cumhuriyet'ten sonra ilk olarak ziyaret ettiği arkeolojik sit, Efes olmuştur. Söke'de Türk Ocağını hizmete açmak üzere 9 Şubat 1924 günü, yolu üzerindeki Ayasuluğ'a (Efes) gelen Atatürk, burada birkaç saat kalmış ve harabeleri gezmiştir[12]. Burada yıllardan beri Avusturyalıların arkeolojik kazılar yaptığını, Türklerin bu gibi kazıları yapacak elemanlardan yoksun olduğunu o zaman öğrenmiştir. 11 Ağustos 1925 tarihli Hakimiyet-i Milliye Gazetesi (Ankara) nin bir haberine göre de Atatürk, Ankara garı yakınındaki bir türmülüste yapılan kazıları yerinde incelemiştir. Aslında o günlerde Atatürk, Ankara'da Türk ve İslâm eserlerini sergileyen bir Milli Müze yaptırılması konusunda Milli Eğitim Bakanı Hamdullah Suphi Tanrıöver'in önerisini uygun karşılamıştı. Bu iş Macar Türkoloğu Dr. Meszaras'a havale edilmiş ve müze inşaatının yapımına başlanmıştır. 30 Kasım 1925 tarihli Tekke, Zaviye ve Türbelerin kapatılması ile ilgili kanunun yürürlüğe girmesinden sonra, buralardaki bir kısım müzelik tekke eşyaları Ankara'ya gönderiliyor ve tasnif ediliyordu. Sonradan Etnografya Müzesi adını alacak olan Cumhuriyet'in bu ilk müzesinin eserlerini bu eşyalar oluşturuyordu. Müze binası 1928 yılında tamamlanmış, Atatürk, 15 Nisan 1928 günü müzeyi ziyaret ederek, 20 Mayıs 1928 günü Ankara'yı ziyaret edecek olan Afgan Kralı Amanullah Han'ın gelişine kadar müzenin ziyarete hazır hale getirilmesi emrini vermiştir[13]. Nitekim 25 Mayıs 1925'te Afgan Kralı'na müzeyi açtırmıştır. Onun 6 Şubat 1930 günü Ankara Etnografya Müzesi'ni bir kere daha ziyaret ettiğini ve müzedeki eserler üzerinde saatlerce incelemeler yaptığını o günün gazeteleri bize duyurmaktadır[14].

[11] Aynı gazetelerden.

[12] 10 Şubat 1924 tarihli Hakimiyet-i Milliye (Ankara) Gazetesi

[13] Dr. Hamit Zübeyr Koşay, Etnografya Müzesi Klavuzu, s. 4, Ankara, 1956.

[14] 7 Şubat 1930 tarihli Hakimiyet-i Milliye (Ankara) Gazetesi.

Levent Şahverdi Arşivi

Tekke, Zaviye ve Türbelerin kapatılması ve buralarda mevcut tarih, sanat tarihi ve etnografya ile ilgili müzelik eserlerin mahalli müzelere verilmesi kararından sonra Atatürk, Konya'da Mevlâna Türbesi ve Mevlevi Dergâhı için bir ayrıcalık tanınmasını, burasının kapatılmayarak mevcut eşyası ile müze halinde düzenlenmesini ve ziyarete açılmasını istemiştir. İçerisinde tarih ve etnografya ile ilgili sanat eserlerinin bulunmasından dolayı müze haline getirilmesini bildiren Bakanlar Kurulu Kararnamesi'nin yayımından sonra, Müzeler Müdürü Dr. Hamit Z. Koşay'ın başkanlığındaki heyet, Mevlâna ve Dergâhındaki eşyaları teslim almış, Mevlâna Müzesi, 1927 yılında Konya Asar-ı Atika Müzesi adıyla ziyarete açılmıştır.

1930'lu yıllara girildiği zaman Atatürk'ün tarih ve dil araştırmalarına, kültür konularına, bu arada arkeolojiye ve müze konularına her zamandan daha fazla önem verdiğini görüyoruz. 9 Mart 1930'da Antalya'da iken bir müze deposu durumunda olan Antalya Müzesi'ni gezmiş, daha sonra Aspendos'a giderek, tiyatronun onarımı ve burada zaman zaman gösteriler yapılması direktifini vererek: "Güreş müsabakaları için en uygun mekân olabilir. Burada temsiller de verilebilir. Bu gibi tarihî eserleri yaşatabilmek için bu eserlere maksatları istikametinde hayatiyet kazandırmalıyız" demiştir[15]. O günlerde politik hayatta da bir canlılık vardır. Atatürk'ün tavsiyesi ile Fethi Okyar'ın kurduğu Serbest Cumhuriyet Partisi, halkın büyük desteğini kazanmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi'nden memnun olmayanların yer yer karışıklık çıkarması üzerine 16 Kasım 1936'da Fethi Okyar partisini kapatmıştır. Atatürk, halkın Cumhuriyet Halk Partisi'nden memnun olmayarak Serbest Cumhuriyet Partisi'ne gösterdiği ilgi ve eğilimin sosyo-ekonomik sebeplerini çok yönlü olarak yerinde inceleme ve inceletmeyi düşünmüş, kalabalık bir araştırma ekibini de beraberine alarak 17 Kasım 1937'de 3 aydan fazla süren bir yurt gezisine çıkmıştır. Bu gezi sırasında Kayseri, Sivas, Tokat, Amasya, Samsun, Trabzon, İstanbul, Kırklareli, Edirne, Bursa, ayrıca İzmir, Aydın, Denizli, Balıkesir, Antalya, Mersin, Adana, Konya, Afyon illerini ziyaret etmiştir. 5 Ocak 1931'de Bursa Müzesi'ni, 3 Şubat 1931'de de İzmir Müzesi'ni ziyaret etmiş, müze defterine: *İzmir Asar-ı Atika Müzesi'ni gezdim. Büyük himmet ve gayretle istifadeli bir hale getirilmiş, memnun oldum* cümlelerini yazarak imza etmiştir[16]. 17 Şubat 1931 günü Adana Müzesi'ni ziyaret ederek ertesi gün Konya'ya gelmiştir.

[15] 10 Mart 1930 tarihli Cumhuriyet (İstanbul) Gazetesi.

[16] Utkan Kocatürk, Atatürk'ün Hatıra Defterlerine Yazdıkları, s. 15, Ankara, 1971.

Levent Şahverdi Arşivi

3 — Türk Müzeciliğinde Yeni Bir Dönem Başlıyor

Atatürk Konya'ya geldiği zaman, kendi isteği doğrultusunda müze haline getirilen Mevlâna Türbesi ve Dergâhı'nı 21 Şubat 1931 günü ziyaret etti. Müze Müdürü M. Yusuf (Akyurt) Atatürk'e geniş açıklamalarda bulundu. Konya çevresinden derlediği yörük kadın giyimlerinden birini eşine giydirerek gösterdi. Atatürk, müzedeki yazma eserler arasında daha çok Kur'an tercümeleri üzerinde durmuştu: "Demek, atalarımız yüzyıllar önce Kur'anı tercüme etmiş, okutmuşlar. Biz neden yapmayalım" demiştir. Üç saatten fazla bir süre müzede incelemeler yapan Atatürk bu ziyaretinden memnun olduğunu müze defterine yazdığı: *Bilgi eseri olduğu anlaşılan tertip ve intizamdan çok memnun oldum* cümlesiyle belirtmiştir.

Müzeden sonra, Konya'daki Selçuklu ve Osmanlı devri mimarî eserlerini gezmiş ve Konya Asar-ı Atika Muhipleri Cemiyeti Üyesi N. Mes'ut Koman'ın verdiği bilgileri dinlemiştir. Ne var ki Türk tarihinin, Türk medeniyetinin devrimize ulaşabilen bu değerli belgeleri harap durumdadır. Bazıları da askerî depo olarak kullanılmaktadır. Hemen boşaltılmaları ile onarılmaları gerekmektedir; o günlerde Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti (daha sonra Türk Tarih Kurumu) nin kuruluş hazırlıkları ile uğraşan Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Tevfik Bıyıklıoğlu ile Afet İnan'a bir telgraf çekilerek Konya'ya gelmeleri istenmiştir. Ertesi gün Konya'ya gelen Tevfik Bıyıklıoğlu ile Afet İnan, Konya'daki eski eserleri yerinde görmüş, artık Türk müzeciliğine el atmanın zamanının geldiğini, Konya'daki eski eserlerin bir an önce onarımının yapılması gerektiğini Atatürk'e bildirmişlerdir. Hemen o gün Atatürk'ün imzası, *(Acele ve Önemlidir)* kaydı ile Başbakan İsmet İnönü'ye şu telgraf çekilmiştir[17]:

(Acele ve Mühimdir) *Konya: 19.2.1931*

Başvekâlete

Son tetkik seyahatimde muhtelif yerlerdeki müzeleri, eski ve medeniyet eserlerini de gözden geçirdim:

1 - İstanbul'dan başka Bursa, İzmir, Antalya, Adana ve Konya'da mevcut müzeleri gördüm. Bunlarda şimdiye kadar bulunabilen bazı eserler muhafaza olunmakta ve kısmen de ecnebi mütehassısların yardımı ile tasnif edilmektedir. Ancak memleketimizin, hemen her tarafında emsalsiz defineler halinde yatmakta olan kadim medeniyet eserlerinin ilerde tarafımızdan meydana çıkarılarak ilmi bir surette

[17] Geniş Bilgi için: Mehmet Önder, Atatürk Konya'da, Ankara, 1989.

Levent Şahverdi Arşivi

muhafaza ve tasnifleri ve geçen devirlerin sürekli ihmali yüzünden pek harap bir hale gelmiş olan âbidelerin muhafazaları için müze müdürlüklerinde ve hafriyat işlerinde kullanılmak üzere arkeoloji mütehassıslarına kat'i lüzum vardır. Bunun için Maarifçe harice tahsile gönderilecek talep eden bir kısmının bu şubeye tahsisi muvafık olacağı fikrindeyim.

2 — Konya'da, asırlarca devam etmiş ihmaller sebebiyle büyük bir harabi içinde bulunmalarına rağmen sekiz asır evvelki Türk medeniyetinin hakiki şaheserleri sayılacak kıymette bazı mebâni vardır. Bunlardan bilhassa Karatay Medresesi, Alâeddin Camii, Sahip-Ata medrese, cami ve türbesi, Sırçalı Mescit ve İnce Minare, derhal ve müstacelen tamire muhtaç bir haldedirler. Bu tamirin gecikmesi, bu âbidelerin kâmilen inkırazını mucip olacağından evvelâ asker işgalinde bulunanların tahliyesinin ve kâffesinin mütehassıs zevat nezaretile tamirinin temin buyurulmasını rica ederim.

"Gazi M. Kemal"

Türk müzeciliğinde yeni ve ileri bir dönemi başlatan bu telgraftan sonradır ki Avrupa'ya arkeoloji öğrenimi için öğrenciler gönderilmiş, vakıflar idaresinin kendi haline terk ettiği eski eserlerin bakımı Milli Eğitim Bakanlığı'na verilerek Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü kurulmuştur. 12 Nisan 1931'de kurulan Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, daha sonra bu cemiyetin Türk Tarih Kurumu'na dönüşmesi, 2 Temmuz 1932'de Ankara'da ilk Tarih Kongresi'nin yapılması, ayrıca Türk Dil Kurumu'nun kurulması Atatürk'ün kendisini tamamen tarih ve dil tetkiklerine verdiği yıllar olarak önem kazanır. Bütün bu alanlarda Türk uzmanlarının yetişmesini sağlayacak olan Ankara'da bir fakültenin açılması da düşünülmektedir.

Birinci Türk Tarih Kongresi ve Dil Kongresi'nden sonra Anadolu'daki Eti (Hitit) medeniyeti kalıntılarına daha çok önem vermeye başlayan Atatürk, bir yurt gezisi sırasında 5 Şubat 1934 günü Kayseri'deyken, Hunat Hatun Medresesi'nde kurulan müzeyi ziyaret ederek buradaki Hitit eserleri ve Kültepe'den çıkan Hitit tabletleri üzerinde uzun uzadıya durmuşlardır[18]. Atatürk, Anadolu'da ören yerlerinde bulunan bu eserlerin Türk arkeologlarınca çıkarılması arzusundadır. Ankara'daki Yalıncak köyü yakınlarındaki Ahlatlıbel arkeolojik kazısı Atatürk'ün emriyle yapılmış, Atatürk 5 Mayıs 1935 günü Milli Eğitim Bakanı, Ankara Valisi ve uzman-

[18] Ömer Çelebi, Atatürk Kayseri'de, s. 102, Ankara, 1973.

Levent Şahverdi Arşivi

larla birlikte bu kazıyı yerinde incelemiştir[19]. Bu kazıdan iyi sonuçların alınması Türk arkeologlarını cesaretlendirmiş, Müzeler Genel Müdürü Dr. Hamit Zübeyr Koşay ve Arkeolog Prof. Dr. Remzi Oğuz başkanlığındaki bir heyet, 21 Ağustos 1935 günü Çorum'un Alacahöyük köyünde-bin liralık bir ödenekle-ikinci ve daha büyük bir kazıya başlamışlardır. Eylül ayının ortalarına doğru, kazının kapatılacağı son gün Büyük Kral mezarından altın taç, altın kılıç kabzası, altın ibrik ve kupaların, saç iğnelerinin ve daha birçok değerli eşyanın bulunması büyük bir heyecan yaratmış, 23 Eylül 1935'te eşyalar Ankara'ya getirilerek Atatürk'e gösterilmiştir. Atatürk, 1936 yılından itibaren Alaca'da kazıların devam etmesini, Ankara'da bir Eti (Hitit) Müzesi'nin kurulmasını emir vermiş, 1 Kasım 1936 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yeni çalışma dönemini açarken verdiği nutukta: *"Alacahöyükte yapılan kazılar sonucunda meydana çıkarılan beş bin yıllık, maddi Türk tarihi belgeleri, cihan kültür tarihini yeniden tetkik ve tamik ettirecek mahiyettedir..."* demiştir[20]. O yıl, 9 Ocak 1936'da, Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi de açılmış, Ankara'daki Mahmut Paşa Bedesteni, bitişiğindeki Kurşunlu Han'da birlikte onarılması, burada Hitit Müzesi açılması kararı alınmıştır.

Atatürk'ün güzel sanatlara, bu arada resim ve heykel sanatına verdiği önemle, İstanbul-Dolmabahçe Sarayı Veliaht dairesinde bir Resim ve Heykel Müzesi meydana getirilmiştir. Müze, 20 Eylül 1937 günü Atatürk tarafından açılmış, Müze Müdürü Ressam Halil Dikmen o gün eserler hakkında Atatürk'e bilgi vermiştir. Atatürk, hasta yatağında, ısrarla Hatay Meselesi ile uğraştığı günlerde 19 Mayıs 1938'de Adana'ya kadar gelmiş, Mersin'e uğramış, bu durumda dahi Mersin yakınlarındaki Viranşehir (Pompeipolis) harabelerini görmekten kendini alamamıştır[21]. O'nun hastayken eski eserler ve müzelerle uğraştığına dair Prof. Dr. Afet İnan, hatıralarında şunları yazar: *"... 1938'de hastalığı sırasında Trakya tümülüslerinden çıkan eserleri kendisine anlattığım zaman ilgi göstermiş, bir kısmını müzeden getirterek görmüştü. Bunlardan bilhassa Lafontaine'nin hikâyelerinden birini tasvir eden, sanırım MÖ II. asra ait üzerinde tilki ve leylek resmi bulunan bir vazo çok hoşuna gitmişti"*[22].

[19] 6 Mayıs 1935 tarihli Cumhuriyet (İstanbul) Gazetesi

[20] TBMM Zabıt Ceridelerı, Devre: 5, cilt: 13.

[21] 21-24 Mayıs 1938 tarihli Ulus Gazetesi

[22] Prof. Dr. Afet İnan, Atatürk Devrinde Arkeoloji Çalışmaları, Tarihten Bugüne, s. 187, Ankara, 1970.

Levent Şahverdi Arşivi

4 — Sonuç

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Atatürk'ün Türk kültürü, Türk tarihi ve sanatına verdiği önemledir ki, tarih ve kültürün maddi belgelerinin toplandığı ve sergilendiği müzelere Atatürk büyük ilgi göstermiş, birçoklarının kurulmasını bizzat sağlamıştır. Tarihi eski yapıların korunması ve onarımı, Anadolu'da arkeolojik millî kazıların başlatılması, müze ve tarih uzmanlarının yetiştirilmesi, bunları yetiştirecek fakültelerin açılması, Türk tarihinin, Türk dilinin bilimsel araştırılmaları ve bunları yapacak kurumların kurulması Atatürk'ün yakın ilgisi ve sevgisinin eseridir.

Atatürk'ün, plânından yapımına kadar her türlü işleriyle yakından ilgilendiği Ankara Etnografya Müzesi, ölümünden Anıtkabir'e götürülünceye kadar 15 yıl süre ile Atatürk'ü bağrında misafir etmenin mutluluğuna ermiştir. Bugün müzenin iç avlusunda mermere kazılmış şu kitabe okunur: *Burası, 10 Kasım 1938'de sonsuzluğa ulaşan Atatürk'ün 21 Kasım 1938'den 10 Kasım 1953'e kadar yattığı yerdir.* Türk müzeleri ve müzecileri ona şükran ve minnet borçlarını Atatürk'ü bağırlarına basmakla ödemeye çalışmışlardır.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ KAYNAKLARINA GÖRE ATATÜRK

E. Korg. CEMAL ENGİNSOY

I. GİRİŞ

Ansiklopedik eserler arasında belgesel bir değer taşıyan Encyclopaedia Britannica, Atatürk'ü "...seçkin bir Türk askeri, reformcu ve devlet adamı..."[1] olarak tanımlar ve hemen şu değerlendirmeyi ekler: "...Mustafa Kemal'in Türkiye'yi kurtarma mücadelesi, Afrika ve Asya'da doğum halindeki birçok devletin bağımsızlık yolunda çarpışmaları için ilham kaynağı olmuştur..."[2]. Ansiklopedi, bu değerlendirmesinde yalnız değildir. Bu hususu, Doğu ve Batı literatüründen birer örnekle vurgulamak isterim. Büyük Hint şairi (ve Nobel Edebiyat Ödülü Sahibi) Rabindranath Tagore'e göre: "...Kemal gelip geçmişinin şanlı hatıralarını yeniden yaşatırcasına, önümüze yeni bir Asya modeli koyuncaya kadar, Türkiye'ye Avrupa'nın Hasta Adamı denirdi. Fakat, Kemal'in gerçekleştirdiği bu yeni Asya modeli, Doğu ülkeleri için yeni bir hayat ümidi olmuştur. Bu bakımdan, Kemal'in getirdiği ruh, en yüksek saygıya ve takdire lâyıktır..."[3].

Öte yandan, Atatürk ile ilgili incelemeleri ile tanınmış Amerikalı Prof. Dankwart Rustow, Atatürk'ün başarısını şöyle değerlendiriyor: "...Kemal'in büyüklüğü ülkesinin savunucusu, Cumhuriyetin kurucusu ve köklü reformcu olarak, üçlü başarısında yatar..."[4].

II. AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ SİYASET VE DEVLET ADAMLARINA GÖRE ATATÜRK

Bu bölümde sunacağım örneklerin, daha ziyade, protokol yönü ağır basar. Bununla beraber, bazı dikkate değer görüşlere rastlandığına da şüphe yoktur. İlk örneği Başkan Roosevelt'ten aldım. Roosevelt, Atatürk'e gönderdiği 6 Nisan 1937 tarihli mektubuna "Aziz Cumhurbaşkanım" diye başlıyor. Mektuplarda daha çok alışılmış hitap şekli, sanırım, "Aziz Cumhurbaşkanı"dır. Nitekim bundan sonra vereceğim iki örnek böyle başlar.

[1] Encyclopaedia Britannica, vol.2, p.255.

[2] Ibid.

[3] S.A.H. Haqqi, Turkey, Atatürk and India, Ankara, 1985, p.8.

[4] Dankwart A. Rustow, Atatürk as Founder of a State, p.233.

Levent Şahverdi Arşivi

Ama, Roosevelt'in hitap şekli, kanımca, daha samimî. Mektubun içeriği şöyle: "Birkaç akşam önce, White House'da bir film gösterisinde hazır bulundum... (Filmlerde görüldüğü üzere) nispeten çok kısa bir sürede başarmış olduğunuz olağanüstü birçok eseri seyrederken duyduğum büyük heyecanı size söylemek isterim. Sizi evinizde iken ve kumsalda küçük kızınızla (Ülkü'yü kastediyor olmalı) oynarken gösteren filmleri izlemekten özellikle mutlu oldum. Çok az olan dinlenme anlarımda, bana göndermek nezaketinde bulunduğunuz Türk posta pulu koleksiyonunu inceliyorum. Bu pullar üzerindeki manzaraları bir gün kendi gözlerimle görmeyi ümit ediyorum" [5].

İkinci örnek, Başkan Kennedy'den. Başkan, Atatürk'ün ölümünün 25. anma yılında, 1963'te, şu deklarasyonu yayınlar: "Atatürk adı, bu yüzyılın büyük devlet adamlarından birinin tarihî başarılarını akla getirir... Çöken bir imparatorluktan özgür bir Türkiye'nin meydana gelmesi ve o zamandan başlayarak yeni Türkiye'nin bağımsızlığını gururla ilân etmesi ve sürdürmesi, Atatürk'e ve Türk halkına şeref kazandırır. Kuşkusuz, kendi ulusal varlığına güven konusunda, Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşundan daha başarılı bir örnek yoktur. Atatürk, Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri arasında geleneksel olarak varolan dostça ilişkilerle derinden ilgili idi. Demokratik hükûmetlerimize önem vermiş ve bir defasında kâhincesine, şimdi dostuz ve gelecekte daha yakın dostlar olacağız, demişti" [6].

Üçüncü örnek, kısa bir süre önce görev süresi sona ermiş olan Başkan Reagan'dan. Reagan, Atatürk'ün Doğumunun 100. Yıldönümünü kutlama vesilesi ile yayımladığı mesajda şu noktalara değiniyor: "Atatürk, savaş ve barış zamanlarında büyük bir önderdi. Kendi vatandaşlarının kalbinde başta gelirdi ve (hâlâ da) öyledir. Türkiye ve halkı için Atatürk'ün Doğumunun 100. yılı, 1776'nın 200. yıldönümü bizim için olduğu kadar önemlidir. Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye Cumhuriyeti, bir nesilden daha uzun bir süreden beri dost ve müttefik bulunmaktadır. Harry Truman'dan başlayarak, her Amerikan Başkanı, güçlü ve istikrarlı bir Türkiye'yi, Amerikan siyasetinin en önemli bir amacı olarak görmüştür..." [7].

[5] To the Memory of Mustafa Kemal Atatürk. A Towering Figure of the 20 th Century, by USIS (Portfolio) May 19, 1981.

[6] İbid.

[7] İbid.

Levent Şahverdi Arşivi

Şimdi de, yurdumuzda bulunmuş iki Amerikalı diplomatın Atatürk'le ilgili görüşlerini kısaca aktaracağım. 1927-1932 döneminde Türkiye'de Amerikan Büyükelçisi olarak hizmet gören Joseph C. Grew'un tuttuğu günlüklerde gözüme çarpan pasajlara göre, "...bu hayret verici devrim, 1776'da bizim ülkemize ilham veren milliyetçilikle aynı yoğunlukta olmak üzere, kesin ve etkili bir milliyetçilik sayesinde gerçekleşmiştir; fakat, en büyük çapta, ülkeden yabancı saldırganları sürüp atan, Avrupa'nın Hasta Adamı'nı tedaviye koyulan ve onu devamlı olarak iyiye götüren ve güçlü kılan, bu ülkenin babası Mustafa Kemal'in eseridir... Büyük insanların çoğunda olduğu gibi, büyük işler başarmak için Gazi'de de büyük insanlara yaraşır bütün nitelikler vardı..."[8].

Yukarıdaki diplomat Ankara'dan ayrılınca, 1932'de General Charles H. Sherrill Büyükelçilik görevine başlar. General'in Atatürk'le daha sıkı ilişkiler kurduğu ve ondan etkilendiği anlaşılıyor. "Gazi ile Görüşmelerim" başlıklı yazısında, şu dikkate değer görüşlere rastlıyoruz: "Büyük adamlar yetiştiren bir millet, büyük bir milettir. Bugün devlet adamlığı alanında kendisinden üstün kimse olmayan Mustafa Kemal gibi çok büyük bir adam pek az yetişir... Gazi ile ilgili olarak anlatılacak çok şey var. Bunlardan özellikle ikisi, O'nun devlet adamlığını yansıtır; Türkiye'ye gelişimde, yabancı bir elçi olarak, muharebe alanlarını ziyaret etmemin uygun olacağını düşündüm. Bunu Türk otoritelerine bildirince, aldığım cevap şu oldu: Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, Yunanlılarla bugün mevcut samimî ilişkilerin devamını, bu muharebe meydanlarında eski düşmanı olan Yunanlılara karşı kazandığı zaferlerin hatırasını canlandırmaya fazlası ile tercih eder. Bu geniş görüşlü davranış, diğer bir örnekte beni daha da derin bir şekilde etkiledi. Yunanlılara karşı kazandığı ezici zaferden sonra, Türkiye'nin niçin herhangi bir şekilde tazminat almakta ısrar etmediğini öğrenmek isteyince, şu cevapla karşılaştım: Mustafa Kemal'in o zaman verdiği karara göre, Yunanlılarla yenilenecek ve belki de artırılacak ticarî ilişkiler, bıktırıcı yıllık (tazminat) alınmasına kıyasla, Türkler için daha yararlı olacaktı. Kaldı ki; bu ödemeler, iki millet arasında daha sonraları belki bir anlaşmazlık nedeni de olabilirdi. Bu iki hikâye, ruhça pratik bir barışçı olan bir savaş liderinin, Türkiye'nin komşuları ile ilişkilerinde eski devirlerin düşmanlıkları yerine dostluklar kurmayı tercih ettiğini gösterir... (Bu devlet adamı) Türkiye'nin en doğu ucundan en batıdaki noktasına,

[8] Joseph C. Grew, Turbulent Era (IV. Bölüm: Yeni Türkiye, 1927-1932), v.II, New York, 1970, p. 708, 793.

Levent Şahverdi Arşivi

İzmir'e kadar (bütün ülkede), cesaretini kaybetmiş bir halkın ruhunu, Yunanlı saldırganlara karşı bütünleşmiş bir millet olarak alev gibi parlayacak ve düşmanı önüne katıp atacak şekilde, sabırla yeniden meydana getirdi. Yüksekte kurulmuş Ankara'da, Türkiye'nin tam kalbinde, halktan oluşan, halkla beraber ve halk için etkili olarak çalışan bir hükûmet kurdu. (Ama) bu kadarla yetinmedi. Çünkü; bunları, halkının hayat ve âdetlerini etkileyen reformlar dizisi izledi. O kadar ki; artık, modern yazısı, sayıları ve kanunları ile Türkiye, milletler toplumunda lâyık olduğu yeri alabilir ve buna hak kazanmıştır. Bu dikkate değer Türk, yüzlerce yıllık bir geçmişte olduğundan (çok daha fazla), milleti, tarihi, dili ve geleceğe olan çok yaygın ümidi ile, Türkiye'nin bir kez daha gururuna kavuşmasını sağlamıştır. Yeniden kazanılmış gururu ile Türkiye, öyle hayranlık ve saygı yaratan ulusal bir duruma gelmiştir ki; bugün onun seçkin dış politikası, bütün komşuları ile sadece dostça ilişkiler kökleştirmesini değil; aynı zamanda, komşuların kendi aralarında daha iyi bir anlayış geliştirmelerini de arzular görünüyor. Türkiye'yi çevreleyen ülkeler, Mustafa Kemal'in iyileştirilmiş komşuluk ilişkileri politikasına hep birlikte (olumlu) karşılık vermişler ve yolun tam ortasında onunla buluşmaya hazır bulunmuşlardır. Yakındoğu barışının Gazi Mustafa Kemal'den daha heyecanlı bir dostu yoktur."[9]

III. AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ BİLİM ADAMLARI VE YAZARLARINA GÖRE ATATÜRK

Bu bölümdeki kaynak eserler, sayısal olarak daha çok ve içerik bakımından daha kapsamlıdır. Bunlar arasında monografi ve biyografi karakterli eserler çoğunlukta olmakla beraber, özellikle seçkin nitelikli değerlendirmeler de vardır. Tercih ederek yararlandığım kaynakları kronolojik bir sıraya göre ve özet olarak sunmaya çalışacağım.

İlk olarak, resmî bir Amerikan raporundan seçtiğim birkaç pasajı aktaracağım. Yıl 1919, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson, Doğu Anadolu durumunu ve Ermeni sorununu incelemek üzere, Tümgeneral James H. Harbord başkanlığında bir heyet görevlendirir. 20 Eylül 1919'da Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa ile görüşen General Harbord, Haziran 1920'de yayımlanan raporunda şu hususları belirtiyor (ilgili kısımlar): "...Türk ordusunda yüksek bir ünü bulunan ve Çanakkale'de bir Kolorduya parlak bir şekilde ve büyük bir yiğitlikle komuta etmiş olan... Mustafa Kemal Paşa, ince, dik duruşlu, askerce görünüşlü, kısa kesilmiş kah-

[9] Charles H. Sherrill, My Interviews with Gazi, Asia, March 1934, p.140, 142-143.

Levent Şahverdi Arşivi

verengi bıyıklı, donuk gri gözlü, dümdüz arkaya taranmış hafif kahverengi saçlı, yüksek elmacık kemikli... 38'nde genç bir adam. Çok temiz bir şekilde sivil elbiseli idi ve dışarda olduğu gibi evde de fes giyen olağan Türk'ten farklı olarak, bütün görüşmemiz boyunca başı açık oturdu. Çanakkale'de bir Kolorduya komuta ederken tehlike karşısında kendini sakınmayışının Alman Karargâhının şikâyetine yol açtığını işittiğimizden, General hakkında özel bir ilgi duyuyorduk. Âmir olduğu için, kendisinin umursamazlığına karargâhındaki personelin de uyması gerekiyordu ve bu durum Almanlarda endişe yaratıyordu. Görüşmemiz ikibuçuk saat sürdü ve konuşan, daha çok Mustafa Kemal oldu... Çok kolaylıkla ve akıcı bir şekilde konuşuyordu... Tercüman vasıtasıyla görüşlerini aktarışı düzgün ve mantıklı idi; fakat, görünüşe göre, dikkate değer bir gerilim içinde idi ve oldukça biçimli eli ile, bir an bile durmaksızın, tespih çekiyordu. Daha sonra, kendisinin son günlerde sıtmadan rahatsızlandığını ve görüşme sırasında ateşi olduğunu öğrendim. Kişiliği, yardımcılarını ve ekibini kolayca etkisi altında tutuyordu... Görüşme son derece ilginçti ve (sonunda) Mustafa Kemal'in ve yakın çalışma arkadaşlarının samimî vatanseverliklerinden etkilendiğimi söylemek zorundayım..." [10].

İkinci örneği Amerikalı bir kadın gazetecinin, Clair Price'ın, kitabından aldım. 1920'li yılların başlarında Ankara'ya gelmiş olan ve Atatürk'le görüşme imkânını bulan yazar, izlenim ve gözlemlerini, 1923 yılında yayımlanan "Türkiye'nin Yeniden Doğuşu" adlı kitabında şöyle dile getiriyor: "...Sivil elbise giyinmiş, demirî kır renkli büyük bir kalpak altında demir yüzlü bir adam; Kemal, bir asker görünümü içinde, beni selâmlamak için (masasından) doğruldu. Yüzü sertçe, düz hatlı ...Paşa, ara sıra gözbebeklerinde çakan şimşeklerle belli olan öfke nöbetleri ile ünlü; fakat, kendisi ile konuşmam boyunca, açık mavi gözleri, bir an ayrılmadan bana dikili kaldı... Az gülen bir insan olma sorunu, kendisine pek uygulanamaz; çünkü, isterse, gerçekten hoş bir insan olma niteliği var. Bunu, dört yıldır Ankara'da yaşamakta olan bazı Batılı dostların görüşlerine dayanarak söyleyebiliyorum... (Ama) Kemal, profesyonel bir askerdir... Şimdi yeni Türkiye Hükûmetinin başındadır. Ankara'ya, bir devlet adamından çok, bir askerin korkusuz doğruluğunu getirmiş ve dikkate değer kişisel prestiji, Hükûmetinin bütününe renk vermiştir. Bununla beraber, onu (sadece) bir asker olarak tanımlamak yeterli değildir. Yeni Türk Devletinin başının bir

[10] James H. Harbord, Mustapha Kemal Pasha and His Party, World's Work, June 1920, p.181, 185-186, 188.

Levent Şahverdi Arşivi

asker olması, eski Osmanlı hâkim alışkanlığının Türk'ün askerlik geleneğinden oluşmasından ileri gelir. Büyük bir askerlik geleneğine bağlı herhangi bir ülkede, memleketin en kafalı insanları orduya geçmek ve ordunun en kafalı adamları da kurmay olmak eğilimindedir... Kemal, Abdülhamit'in zulmü altında doğmuş bir Batılıdır. Doğu'yu, Batı'yı ve her ikisinin garip dölü olan emperyalizmi tanır... Büyük bir Türktür ve Batılı demokrasilerimizin politika alanına arasıra fırlattığı insan tipinin üstünde bir kişi olarak, insanlar arasında başı ve omuzları ile yükselir. Bundan yüzyıl sonraki geleceğin tarihçisi, bugün aramızda dolaşırken görebildiğimizden çok daha geniş ve yeterli bir perspektif içinde onu görecektir. Kendisi, çok yumuşak bir tonla, Türkçe veya Fransızca konuşuyor (İngilizce bilmiyor). Edindiğim izlenime göre, (fazla) konuşmaktan hoşlanmıyor, söylenmesi gerekeni söylüyor, fakat dinlemeyi tercih ediyor... Her iyi asker gibi, kendisinde en ufak bir kasılma eğilimi yok. Biz Batılılara, Doğu'nun abartılmış gösterişli nezaketini göstermiyor; bizimle konuşurken, kendi aramızdaki konuşmalarda yaptığımız gibi, sadelik ve açıklıkla davranıyor. Konuşmamız sırasında, bir ara, kendisinin resimlerini istedim; çünkü, o sırada Ankara'da bunları bulmak mümkün değildi. Bu olayı, birkaç hafta sonra, İstanbul'da Batılı bir dosta lâf arasında anlattım. (Kemal'in) ne söylediğini sordu. Resimleri ertesi gün göndereceğini söyledi, dedim. Gönderdi mi? sorusuna, evet diye cevap verdim. Arkadaşım, (uzunca) bir düşünceye daldı. 30 yıl kadar İstanbul'da yaşamış olan bu dost bana şunları söyledi: Eğer bir Türk dünyada sana herhangi bir konuda kesin bir söz verir ve bunun için seni bir ay bekletmezse, bu ülkede mutlaka bir inkılâp olmuş demektir..."[11].

Üçüncü örnek, Alman kökenli Amerikalı yazar Hans Kohn'a ait. 1933 yılında yayımlanan "Türkiye Cumhuriyetinin On Yılı" başlıklı yazısında, yazar şu hususlara değiniyor: "...Mustafa Kemal'in Cumhurbaşkanlığına getirilmesi, (Türkiye'deki) yeni gelişmelerin sembolü idi... Bu enerji dolu, amaçlarından emin, korkusuz liderin yetenekleri, çağın genel akışından da yararlanacak düzeyde idi; böylece, devletin yapısında, kanunlarında, ekonomisinde ve kültürel hayatında tam bir değişiklik yapabildi... 1922'den beri İtalya'da, bu yılın (1933) başlangıcından beri Almanya'da olduğu gibi, Türkiye'de de siyasal işlerin güdümü bugün bir liderin kişiliğine bağlıdır. Bununla beraber, gerçekte bir fark var. O da, Türk Duçe'sinin (liderinin), iç reformlar üzerinde işe koyulmadan önce, dış politika

[11] Clair Price, The Rebirth of Turkey, New York, 1923, p.2-4, 6-8.

Levent Şahverdi Arşivi

alanında halkın isteklerini karşılama hususunda serbest kalmasıdır ve Gazi (diğer bir deyişle, Muzaffer) sıfatını bu gerçeğe borçludur... İç işlerde Mustafa Kemal'in politikası, milliyetçilik, lâiklik ve sanayileşme gibi, üç ilkeye dayanır... (Tarihî gelişmeleri dikkatle göz önünde bulunduran) Mustafa Kemal, Osmanlı Devleti fikrinin niçin korunamayacağını, Turan ırkı düşüncesinin niçin gerçekleştirilemeyeceğini anladı. Gerçekçi bir ruhla, Türk halkının ana yurdu olarak, Anadolu ile yetindi ve bölünmez dikkatini, o zamana kadar İmparatorluğun yükünü hiçbir karşılık görmeksizin taşıyan Anadolu köylüsü üzerinde toplamaya karar verdi... (Türkiye'de) milliyetçilik, lâiklikle el ele gider. Ulusal devlet (fikri), bir kez en üst düzeyde teşkilât şekli olarak benimsenince; din, gerek kamusal, gerek bireysel yaşam bakımından; daha önceki hâkim etkisinden büyük ölçüde sıyrılmıştır... (Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşuna kadar) Türkiye, (ekonomik alanda) yarı sömürge halindeki bir ülke olmuştu. Yabancı kapitalizmin boyunduruğu altında idi... Mustafa Kemal'in (savaşta) kazandığı zafer, ülkeyi (kötü ekonomik) koşullardan kurtarmayı ve ulusun yararına olmak üzere, millî üretim kaynakları vatandaşlar tarafından kullanılan bir devlete dönüştürmeyi mümkün kılmıştır... Ülke ekonomik hayatının değişiminde, devletin çok ileri ve etkin bir rol oynaması, çok doğal bir durumdu. Çünkü; böyle değişim anlarında, halk arasında ekonomik atılım ve teknik disiplin hâlâ canlandırılmaya muhtaçken; ancak devletin elinde yeterli sermaye ve teşkilât imkânları bulunabilir... Mustafa Kemal'in iç politikası, ilhamını nasıl ulusal bağımsızlık kurmak ve korumak arzusundan almışsa; dış politikası da, aynı duygudan kaynaklanmıştır. Dünya Savaşından (I.) önce; Batılı devletlerin elinde sadece bir avdan ibaret olan Osmanlı İmparatorluğu, karşılıklı düşmanlıkları kendi lehine çevirmeye çalıştı. Fakat, varlığını ancak birkaç yıl daha koruyabildi. Buna karşılık; Lozan Antlaşmasından beri, Türkiye, bilinçli olarak, bütün ülkelerle bir barış, tarafsızlık ve dostluk politikası izliyor. (Bu ülkenin) en çok muhtaç olduğu şey, devleti modernleştirmek ve ekonomik hayatını yeniden düzenlemek için, nefes almayı sağlayacak bir barıştır... Dokuz yüzyıldan beri, Türkiye ve Yunanistan, Doğu Roma (İmparatorluğunun) mirasına konmak için, acı bir şekilde çarpışmışlardı. Bu eski düşmanlık şiddetlenmiş ve 1919-1922 döneminde, Anadolu'da Yunan ilerleyişi yüzünden, yeni düşmanca duygular uyanmıştı. Bu olay, her iki tarafta da zalimce hareketler meydana getirmiş ve 1923'te halkın zorunlu mübadelesi ile, yaygın bir sefalete neden olmuştu. Buna rağmen; Mustafa Kemal, 1930'da mevcut ayrılıkları gidermeyi ve Venizelos ile dostluk antlaşmaları yapmayı başardı. 1930 sonbaharında, Ankara'da, Yunan devlet adamlarının samimî bir şekilde

Levent Şahverdi Arşivi

karşılanması, devlet adamlığının seçkin bir örneğini oluşturdu ve çağımız tarihinde de gerçek bir nirengi noktası oldu... Mustafa Kemal'in liderliğinde yeni Türkiye'nin geçirdiği on yıllık süre, her alanda hemen hemen inanılmaz (başarılarla) doludur. Bütün Doğu, bir kültürel aşamadan diğerine dönüşüm durumundadır. Bu, sosyal ve endüstriyel hayatın bütün yönlerini derin şekilde etkileyen bir dönüşümdür; insanın bütün varlığında, davranış ve düşüncelerinde büyük değişiklikler yapmaktadır. Türkiye, bu hareketin ön safındadır... Mustafa Kemal'in kendisi de bu dönüşüm döneminin bir ürünüdür. Onun kişiliğinde, tarihteki bütün büyük insanlarda olduğu gibi, hem üstün bir enerji ve devlet adamlığı, hem de doğuştan lider nitelikleri ve objektif güçler toplanmıştır... Yeni Türkiye, Mustafa Kemal'in eseridir..." [12].

Şimdi özetlemeye çalışacağım kaynağı, incelemek fırsatını bulduğum bütün eserlerin en dikkate değer olanı olarak niteleyebilirim. Türkiye'de birkaç kez ve uzunca bir süre kalmak imkânını bulan ve İzmir Amerikan Koleji ile bir Türk lisesinde öğretmenlik yapmış olan Prof. Donald E. Webster'in yazdığı "Atatürk Türkiyesi" adlı eser, 1939'da yayınlanmıştır ve bir bakıma, Atatürk yönetimindeki Türkiye Cumhuriyeti döneminin tam bir tarihi niteliğindedir. Özellikle Atatürk reformlarının sosyal gelişimini kapsayan bu kitabın ulusumuz için iyi niyet ve sempati beslediği göze çarpan yazarı şöyle diyor: "...Ölüm, her ne kadar onu görevden uzaklaştırdı ise de; bu durum, yaşadığı dönemin nesline, hatta gelecek çağlarda yetişecek nesillere, kişiliğinin ilhamlarını azaltamaz. Geleceğin bir yapıcısı olduğu için, ülkesi, hâlâ Atatürk Türkiye'sidir... Kemal Atatürk, dünyada en yaygın olarak tanınan bir düzine (insandan) biridir. Ama; ünü, yönettiği ülkenin büyüklüğü yüzünden değil; devrimci bir lider olarak, başardığı değişimlerin mucize gibi oluşundandır. Batı'da seçkin bir diktatör sayılan (Atatürk) kendi halkı tarafından Kurtarıcı (Gazi) ve Cumhurbaşkanı olarak anılır... Türk halkı, Gazi'lerini tanrılaştırmaksızın, onun karizmasına (diğer bir deyişle, Tanrı vergisi niteliklerine) inanır... En tehlikeli dönemde, tam zamanında, üstün yeteneği ile ortaya çıktığı için, halk şükreder... Kemal Atatürk, emir almaya değil, daima emir vermeye; izlemeye değil, yönlendirmeye (yatkın) bir adam olmuştur. Kendisinin bu yaşam biçiminin bir tek anlamı vardı: Türkler için Türkiye hayali. Geleceğe ve amacına yönelik sarsılmaz bir bakışla, ayrıntılarda her zaman gerçekçi olmuş-

[12] Hans Kohn, Ten Years of the Turkish Republic, vol.12, October 1933, p.141-155.

Levent Şahverdi Arşivi

tur... Büyük Önder, sadece tipik bir karakterin sembolü değil; Tanrı'nın ilham verdiği en üstün bir liderdir... Cumhurbaşkanı Atatürk, bir pazar akşamı saat 20.00'de, masasının üzerinden bir mikrofon alıp, ülke nüfusunun yarısı tarafından dinlenebilecek bir konuşma yapamazdı. Bu nedenle, vaktinin ve enerjisinin büyük bir bölümünü ülkede denetleme gezileri yapmak gibi daha sıkıcı işlerde kullanmış; bu arada, bazı konuşmalar da yapmıştır. Bununla beraber; (konuşmalar yapmasına) gerçekten gerek yoktu. Çünkü; karizması o kadar büyüktü ki, Cumhuriyete bağlılık ve hizmet duygularını yenilemeleri için, halk toplulukları arasından sadece bir geçmesi yeterli idi... Gittikçe artan bir şekilde inanıyorum ki; devrimi başarılı kılan en büyük etken, tek etken, Atatürk'ün kişiliğinin gücüdür. Bu, (gerçekten) etkili bir faktördür... Eğer bütün zamanların değilse, hiç kuşkusuz, son yüzyılların en büyük Türk'ü, çağdaş dünyanın belki de en dinamik lideri, 10 Kasım 1938'de öldü. Kemal Atatürk'ü birçok muharebe ve bunalımdan, birden fazla ciddî hastalıktan çekip çıkarmış olan sınırsız canlılığı sona erdi. Ömrü 60 yıla bile ulaşmamakla beraber; üç kişinin hayatı kadar yaşamış, üç kişininki kadar çok enerji harcamıştı. Son 20 yıl içinde hem yurdunda, hem de yurdu dışında daima prestij ve saygı kazandı... daha uzun süre yaşasaydı, belki de daha çok başarı sağlayabilirdi; (ama) kendisinden sonra görev alanlara, kıskanılabilir (bir) miras (alarak) sağlam kurulmuş bir millet bıraktı..." [13].

Yararlandığım diğer önemli bir eser, "Yeni Türkler-Cumhuriyetin Akıncıları, 1920-1950" başlığını taşıyor. 1930'lu yıllarda İstanbul'da Robert Kolej ve Kızlar İçin Amerikan Koleji'nde uzunca bir süre öğretmenlik yapmış olan eserin yazarı bir bayan Profesör, Eleanor Bisbee. Yazara göre, "...Son 30 yıl içindeki (1920-1950) en ilginç ve önemli gelişmelerden biri, Türk halkının yaşamında meydana gelen köklü değişimdir. 1911'den 1922'ye kadar 11 yıllık bir savaş ve kargaşa dönemini izleyen ve Cumhurbaşkanı Atatürk'ün yönlendirici dehası altında sağlanan bu değişim, Türkiye'yi sadece bir imparatorluktan, cumhuriyet hükûmeti ile idare edilen millî bir devlete dönüştürmekle kalmamış; fakat, halkın hayatında büyük değişiklikler de sağlamıştır... (Türkiye'de) Genç Türk (Jön Türk) hareketinin sağladığı tecrübeden yararlanan liderlerden biri, gösterdiği insiyatifle, sadece Türkleri değil; fakat, dünyayı da şaşırttı. Bu lider, Mustafa Kemal Paşa idi. Prestiji ne aileden gelen bir üne, ne de başkalarının

[13] Donald E. Webster, The Turkey of Atatürk-Social Process in the Turkish Reformation, New York, 1939, p.123, 146, 150-151, 196.

Levent Şahverdi Arşivi

desteğine dayanan bu subayı, dünya, şimdi Atatürk olarak pek iyi tanımakta... Mustafa Kemal, biraz uzakça olmak üzere, Genç Türkler arasında bulunmuştu... (Fakat) Mustafa Kemal'in bakışları, Osmanlı ufuklarının ve askerî gücün çok daha ötelerine taşıyordu. Onun özlemi, yeni bir dünya ve bunun içinde dil ve kültür bakımından uyumlu bir ulusun yeni Türkleri idi. Artık, Osmanlı boyunduruğunu atmak ve modern bir tarzda kendi kendilerini yönetmek için, sıra Türklere gelmişti... Parlak bir asker, Türk Askeri Teşkilâtında kendisinin âmiri durumundaki kiralık Alman subaylarından daha parlak olduğu söylenen bir subay olarak, Libya'da çarpışmış, Çanakkale'de İngilizleri durdurmuş ve orduyu kurtaran, fakat Türkler için emperyalizmin sonu demek olan Suriye'deki çekilme (harekâtını) ustaca yönetmişti. Kendi gücüne dayanan önder (kişiliği,) ölen bir imparatorluğun ruhunu satmak veya ipotek etmek için pazarlığa girişen hasta Osmanlı Hükûmetinin bulunduğu Bab-ı âli tarafından istenmiyordu. Fakat; Anadolu'da milleti yabancı hâkimiyetinden kurtarabilmek için, Türklerin azalan gücünden yeteri kadarını kurtarmaya yardım edebilirdi... (sonunda) Türkiye'ye yönelik Yunan istilâsını yenerek ve Türkiye'yi paylaşma yolundaki İngiliz, Fransız ve İtalyan plânlarını bozarak, Türk Kurtuluş Savaşını (1919-1922) kazandı. O sırada Atatürk, dünyanın gözünde bir diktatör, I. Dünya Savaşından sonra tarih yapan üç diktatörden biri idi. Diğer ikisini (ise), İtalya'da Mussolini ve Almanya'da Hitler oluşturuyordu. (Ama) 30 yıllık bir gözlem, Türk liderini, böyle onur kırıcı bir kıyaslamadan temize çıkarır... Gerçi, benzerlikler vardı. Bu üçlünün her biri, çıkışını, ulusal bir umutsuzluk sırasında gizli bir grup içinde ortaya koyduğu kesin bir kişilik gücü ile yaptı; her biri, iktidarı, felce uğramış bir hükûmetin elinden aldı; her biri, büyük devletlere meydan okudu ve yine her biri, ulusal gururu yüceltti. (Fakat) ondan sonra, Alman ve İtalyan diktatörleri, kendi uluslarını, Atatürk'ün Türkleri ilerlettiği yoldan çok farklı bir yolda yürüttüler. Her üçü de şiddet kullanmakla beraber; bunun biçimi ve çapı, Türkiye'de, İtalya ve Almanya'dakinden çok değişik (ve hafif) idi... (Ayrıca) İtalyan ve Alman diktatörlerinin bol masraflı askerî gösteriler ve haşmetli yeni saraylar yaptırmalarının tam tersine, Atatürk, hatta bazen, Cumhurbaşkanı olarak askerî tören kıtalarını denetlediği zaman bile, hep sivil elbise giyindi; görkemli sarayları müzelere ve toplantı salonlarına dönüştürdü; ulusunu, yararsız gösterilerden arındırdı. Her üçü için de, devlet kavramının temeli, ulusal gurur veya milliyetçi motif idi. Fakat, dünyada kendi milletlerine düşen uygun rol hakkındaki direktifleri bakımından, Atatürk, diğer ikisinin tam karşıtı kutupta idi. Dünya, Mussolini'nin İtalyanlara fetihler yolu ile Roma İmparatorluğunu (yeniden) di-

Levent Şahverdi Arşivi

riltme vaadini, işe Habeşistan istilâsı ile başladığını ve ırkları ile mağrur Almanlara, Führer (Hitler)in direktifini biliyordu. (Halbuki) Atatürk'ün kendi sözleri ile, Türkiye'nin ve yeni Türkiye halkının kendi varlık ve refahını düşünmekten başka bir şeyle ilgisi yoktu... Atatürk, 1938'de öldü. Fakat, medenî devlet adamlığı ile (tarihin) kayıtlarında hâlâ yaşıyor. Diğer ikisi ile ilgili ölümsüz kayıt ise, gayrımedenî damgası ile tarihe geçmiştir. Ernest Jackh (Alman kökenli bir İngiliz diplomatı) siyasî bir görevle Türkiye'de bulunduğu sırada, Atatürk'e bu çelişkiyi göstererek şöyle diyordu: Sizin diktatörlüğünüz, esaret altındaki bir halkı kurtarıyor. Halbuki; Hitler'in zulmü, özgür bir halkı esarete sokuyor. Türkler, genel olarak, Atatürk'e kişisel böbürlenme veya devlete sahte bir gurur sağlama için, kendilerini zorlayan bir diktatör olarak bakmazlar. Onu, daha çok, en açık bir ifade ve en güçlü bir liderlik kazandırdığı kendi iradelerinin bir temsilcisi olarak görürler. Kişisel otoritesini gereğinden fazla kullanmış olması, genelde, aşağılanmış bir imparatorluğu saygın bir cumhuriyete ve ezilmiş tebaaları gururlu vatandaşlar haline dönüştürmüş olmasının önemini azaltmaz... Bununla beraber; çizdiği yol, alışılmamış bir yoldu ve düşman yakınında bilinmeyen bir arazide ilerleyen askerler gibi, Türkler, görünüşe göre, doğru bir plân yapabilen ve adım başında tartışmak için durmayan, bütün kuvvetleri düzenle sevk edebilen bir şef veya komutan istiyorlardı. Atatürk, Türkler için o tip bir liderdi. (Bu nedenle) onu Ebedî Şef seçtiler..." [14].

Doktorasını Türkiye üzerine yapmış olan bir Amerikalı bayan araştırıcı (Elain D. Smith), 1959'da yayımlanan "Türkiye: Kemalist Hareketin Kökenleri (1919-1923)" başlıklı kitabında şu değerlendirmeleri yapıyor: "...15 Mayıs 1915'teki ...Yunan saldırısı, savaş yorgunu Türkler üzerinde kuvvetli bir etki yaptı; çünkü, Türkler, ikinci derece yurttaş saydıkları bir azınlık toplumu tarafından idare edilmeye katlanamazlardı. Sonuç, bütün ülkede, özellikle Osmanlı Ordusu birliklerinin bulunmadığı yerlerde, millî mukavemet gruplarının ortaya çıkışı oldu. Bu dağınık mukavemet grupları (Kuva-yı Milliye), değişik büyüklükte idi ve her ne kadar kahramanca ve iyi savaşmışlar ise de; Yunanlılara karşı etkili bir harekât, ancak merkezî bir yönetim ve koordinasyonla başarılabilirdi. Bu ihtiyaç, Yunanlıların İzmir'e çıkmasından dört gün sonra, Kuzey Anadolu'da Samsun'a ayak basan Mustafa Kemal tarafından karşılandı ve böylece, bu grupları bir ulusal hareket çerçevesinde birleştirme yolundaki zor işlem başladı. Bu hare-

[14] Elenaor Bisbee-The New Turks-Pioneers of the Republic, 1920-1950, Connecticut, 1951.

Levent Şahverdi Arşivi

ket bir ordu, bir fiili hükûmet ve bir dış politika meydana getirdi. Mustafa Kemal Paşa (Atatürk), Gelibolu ve Suriye'de İngilizlere karşı kazandığı askerî başarılarla o sırada bütün Türklerin gözünde büyük bir kahramandı ve Türkiye'nin aşağılanmış koşulları altında, müttefik esareti saydıkları duruma mukavemet etmek isteyenler için de bir umut sembolü idi... (Bir) buhar silindirinin düzleştirici etkisini andıran taktiği, derin sezgi gücü, (ölçülü) diktatörlüğü ve kendisini izleyenlerin yardımı ile, (bütün çabaların) kıvılcımı olarak Mustafa Kemal, Osmanlı İmparatorluğunun yıkıntılarından nispeten çağdaş bir devlet meydana getirdi... Çekici kişiliği ve kuvvetli azmi ile ihtiraslı bir genç olan Mustafa Kemal, Genç Türk ihtilâlinde aktif bir rol oynamış ve I. Dünya Savaşında askerî bir kahraman olmuştur. Böylece; 1918 yenilgisi ile Türkiye'nin yere serildiği sırada, Mustafa Kemal'in dinamik liderliği, iyi belirlenmiş ve sınırlanmış amaçları ve Türkiye'nin bağımsız bir devlet olarak varolma hakkı üzerindeki sarsılmaz ısrarı, Türk'ün hayatta kalmasını mümkün kılmıştır... Mustafa Kemal'i eleştirenler, genellikle, onun kişisel (özel) hayatına, otoriterliğine, yolunu açmak için giriştiği dolambaçlı politik manevralarına saldırırlar. Bununla beraber; bu eserin yazarının (Elaine Smith) görüşüne göre, yeni bir milletin bir büyük kurucusunun değerlendirilmesindeki ölçüler, o kişinin özel hayatı ve davranışlarında bulunacak unsurlar değil; fakat, ilke olarak onun felsefesi, amaçlarını gerçekleştirme metotları, yönetim yeteneği, insanları yönlendirme bilgi ve becerisi ve bir millete rehberlik için zorunlu siyasal ileri görüşlülüğüdür... Mustafa Kemal, plânlı bir liderdi. Felsefi fikirlerinin (bana göre, bazılarının) orijinal olmadığı doğrudur; fakat, büyük Türk Sosyolog ve Filozofu Ziya Gökalp'ın siyasî öğretilerini benimsemiş ve onun nazarî fikirlerini bir devletin pratik alanda kurulması yolunda uygulamaya çalışmıştır... Gökalp, ulusu kurtaracak büyük bir lider arayışında idi. Gerçekten; bazı fikir ayrılıklarına rağmen, Gökalp, Mustafa Kemal'de Türkiye'nin kurtarıcısı olabilecek büyük bir lider kişiliği görmüştür... Atatürk, bir birey, bir kişi olarak değil; daha ziyade, bir düşünce, bir felsefe örneği olarak tanımlanmalıdır... Atatürk, her ne kadar güçlü bir milliyetçi idi ise de bu milliyetçiliğin uluslararası faaliyetlerin dışında kalma şeklinde düşünülmesi yanlış olur. Çünkü; onun hareketleri, ta başından beri, uluslararası sorunları ve bunların Türkiye'ye etkilerini dikkate almak gerektiği üzerindeki ilgi ve uyanıklığını gösterir. 1938'de Mustafa Kemal'in ölümü, büyük bir kayıp olmuş ve Türk milleti için derin bir şok etkisi yapmıştır... Atatürk, XX. yüzyılın büyük insanlarından biri olarak kalacaktır. Bu eserin yazarı, diktatörlüğü ve otoriter metotları hoş görmemekle

Levent Şahverdi Arşivi

beraber; eğer ulusça hayatta kalınacaksa, millî hareketin ilk günlerinde başta kuvvetli bir iradenin varlığının gerekli olduğunu itiraf etmek zorundadır..." [15].

Atatürk ile ilgili Amerikan kitapları arasında, bir öğretim görevlisi yazarın (Richard D. Robinson) Birinci Türkiye Cumhuriyeti adlı eserini de dikkate değer bulurum. 1963 te yayımlanan bu eserde şu görüşler göze çarpıyor: "...Şu anda, zamanca geriye, 1915'e, yeni Türk'ün prototipi olan Kemal'in bir Millî Kahraman olarak ortaya çıkışını mümkün kılan olaylar dizisinin başladığı döneme dönüyoruz. O dönem olmasaydı, Kemal'in siyasî iktidara yükselmesi belki de düşünülemezdi ve Kemal olmaksızın da, şimdi bir Türkiye olmayabilirdi... Kemal'in hayatının ilk aşamalarına askerlik hâkimdir ve kendisinin askerî deha sahibi olduğu hususunda hiç şüphe yoktur. (Âmirlerinin gözünde) popüler olmamasına rağmen, çabuk yükseldi. Askerî dehası en iyi olarak (şu) beş nitelikle tanımlanabilir: 1) Kişisel cesaret, 2) Başkalarının hareketlerini sezebilme yeteneği, 3) Sabır ve kendi hareketlerinin en etkili olabileceği zamanı kavrayış (iyi zamanlama.) 4)Kendi gerçek hedefini açığa vurmadan, başkalarını çeşitli yönlerde inandırıcı biçimde aldatabilme yeteneği. 5) Hasım kuvvetlerin nispî gücünü objektif biçimde ve doğru olarak değerlendirme kabiliyeti (gerçekçilik). Kemal'in adını çevreleyen destanca öykülerin hayat kazandırdığı cesareti, belki de kendine olan çok gelişmiş güveninden ve (yönetimdeki) amatörler ile politikacılara karşı beslediği horgörme duygusundan kaynaklanıyordu. Kendisi kuvvetli inançlı, kesin kararlı ve kararsızlığa tahammülsüz bir adamdı.. Geçmişe bakarsak; Kemal'in düşünceleri, psikolojik kökenleri ne olursa olsun, tam anlamıyla mantıklı görünümdedir. Bu düşüncelere temel olan ilk ilke, Osmanlı İmparatorluğunu daha ufak, kültürel bakımdan daha uyumlu ve siyasal yönden daha yaşama güçlü bir Türkiye halinde küçültmek ve bütün emperyalist isteklerden veya kaybedilmiş toprakları geri alma iddialarından vazgeçmekti. Bu davranış, geçmişteki Osmanlı politikasından çok önemli bir ayrılış demekti. Osmanlı İmparatorluğunun fetihlerden yararlanarak hayatta kaldığını ve başkalarının sırtından kazandığını hatırlayalım. Osmanlı İmparatorluğunun ekonomik refahı iç kalkınma ile değil, yağma ve ganimetler yolu ile olmuştur. Buna göre, ikinci ilkeyi ortaya koyabiliriz: Türkiye'nin mutluluğu, fetihlere değil, iç kalkınmaya dayanmalıdır. Kemal'in düşüncesi, iç kalkınma ile zenginleşen nispeten küçük bir ulusal devlet kurmaktı. Üçüncü ilkeye ge-

[15] Elain D. Smith, Turkey: Origins of the Kemalist Movement (1919-1923), Washington D.C., 1959.

Levent Şahverdi Arşivi

lince; iç kalkınma, ancak modern, endüstrileşmiş ve bilimsel nitelikli bir topluma dayanabilirdi. Bu amaca ulaşmak ve Türkiye'deki iktidar boşluğuna büyük devletler yönelmeden önce bunu gerçekleştirmek için, nispeten kısa bir sürede topyekûn bir devrim; dolayısıyla, yeni değerler, yeni kuruluşlar ve yeni bir Türk tipi gerekli idi; bu yeni Türk'ün prototipi Kemal'di. Kemal, ister askerî, ister sivil alanda, teknolojinin sosyo-politik ve ekonomik bir bütünün ayrılmaz bir parçası olduğunu açıkça kavramış olmalıdır. Modern teknolojiyi benimsemek, (aynı zamanda) sosyal ve siyasal reformları da gerçekleştirmek, diğer bir deyişle, topyekûn devrim demekti. İnsan, Kemal'in yargısının askerî savunmadan kaynaklandığına hükmeder; çünkü, Türkiye, büyük devletlerin uzun süreden beri göz koydukları bir bölge idi. Kendisi, modern bilim ve endüstri olmaksızın, çağdaş bir askerî teşkilâta sahip olmanın mümkün olmayacağının bilincinde idi. En önemlisi, Kemal, ülkenin insan gücünün en verimli şekilde kullanılmasını sağlamak için büyük ölçüde yenileştirilmiş bir siyasal ve sosyal sistem kurmadan, modern bir bilim ve endüstri ortamını gerçekleştirmenin imkânsız olduğunu biliyordu. Okuma yazma bilmeyiş, insanı güçsüz bırakan hastalıklar, dinsel katı inançlar ve kadere boyun eğiş, kadınların aşağılanmış durumu; bütün bunlar gitmeli idi, hem de hızla. Böylece, otoriter bir liderliğin zorunlu olduğu belli oldu. Çünkü; bu değişikliklerin çoğu başlangıçta boşa gitmeyecekti. 19 Mayıs 1919'da Samsun kıyısına ayak basan, işte bu adamdı: kesin hareketli, heyecan verici tek amaçlı ve neyin gerekli olduğunu sezebilme yetenekli bir adam. O sırada 38 yaşında idi. Kıyıya çıkınca; dört gün önce İzmir Bölgesinde başlayan Yunan istilâsı kendisine bildirildi. (Hiçbir) tahrike dayanmayan ve Mondros Mütarekesi şartlarına aykırı olan bu saldırının, yorgun halkını, Türkiye'den arta kalanı kurtarmak amacıyla son bir umutsuz hareket için ateşleyebilecek bir kıvılcım olabileceğini derhal kavradı. Kemal, yine, tam bulunulması gereken yerde idi..." [16].

Amerikalı Profesör Dankwart A. Rustow, Atatürk ve ülkemiz ile ilgili yazıları dolayısıyla, sınırım, en fazla tanıdığımız bilim adamlarından biridir. Bazı görüşlerini paylaşmamakla beraber, Prof. Rustow'un takdire değer incelemeleri olduğunu söyleyebilirim. "Bir Devlet Kurucu Olarak Atatürk" adlı incelemesinde, Profesör şu görüşlerini belirtiyor: "...Osmanlı İmparatorluğunun Türkiye Cumhuriyetine dönüşümünde Kemal'in oynadığı rol, Weber'ce (Max Weber) bir terimle, çok kez karizmatik olarak

[16] Richard D. Robinson, The First Turkish Republic, Cambridge Massachussetts, 1963.

Levent Şahverdi Arşivi

anılan türdendir... Bir karizmatik lider, izleyicilerinin gözünde normal insan (değer) ölçülerini aşan ve onların yararına mucizeler yaratma yeteneğinde olan bir kişidir... Karizma, her şeyden önce, lider ve izleyicilerini birbirine bağlayan bir ilişki, bir beklenti halkasıdır... Karizma liderliği, bir kriz liderliği şeklidir... Kemal'in öyküsünün büyük kısmı, karizmatik varsayımlara iyi uyar: kişisel insiyatif, ucu ucuna kaçışlar ve kurtuluşlar, (giderek) artan başarılar, yaygın popüler destek. Bütün bunlar,kuruluşları meydana getirme ve bütün halkın davranışlarını tekrar canlandırma şansı kazandıran unsurlardır...Yaradılış ve eğitim bakımından, Kemal , soyut bir düşünür değil; bir hareket (aksiyon) adamı idi. Fakat, hareketleri üzerinde düşünürdü ve olağanüstü bir esnekliğe sahipti... Kemal'in düşüncesinde, özellikle dış ilişkilerde, kuvvetin bir ana tema oluşturması şaşırtıcı değildir. Kendisi bir askerdi; sonraları, savaşta bir siyasal lider oldu. Oluşum (çağı) ve en etkin yılları boyunca-gerçekte Cumhuriyeti kuruncaya kadar-dış tehlikeler, Kemal'in 30'la 42. yılları arasında olduğu sırada, Türk Devleti için çok yakın ve büyüktü... Askerî sınırlara dayanarak yeni bir devlet kurmak, Kemal'e, bir politikacı olarak son siyasî rolünde bile, askerî niteliklerini bütün boyutları ile kullanmak olanağını veren bir görevdi. Aynı yapıcı güç, genel plânı uygulamasında da açıkça bellidir. Buluculuğu, alternatifleri dikkatli bir şekilde kullanışı, kesin zamanlama duygusu ve baskına olan güveni... kendisinin birçok siyasal uygulamalarında da görülebilir... Kemal'in büyüklüğü ülkesinin savunucusu, Cumhuriyetin kurucusu ve köklü reformcu olarak üçlü başarısında yatar..." [17].

Yararlandığım son Amerikan kaynak eser, Amerika'daki Ermenilerin şimşeklerini üzerine çektiğini söyleyebileceğim Prof. Stanford J. Shaw'un iki ciltlik bir tarih kitabı. "Osmanlı İmparatorluğunun ve Modern Türkiye'nin Tarihi" adını taşıyan bu eserin ikinci cildinde, yazarın konumuzla ilgili şu görüşleri dikkatimizi çekiyor: "...Tarihin sağladığı derin bir görüşle donatılmış olan Kemal'in, mütevazı kökeninden eğitimine ve savaş hizmetine kadar, hayat ve mesleğinin özel bir amacı ve yönü olduğu görülür: Osmanlı İmparatorluğunun küllerinden Türk milletinin yeniden doğuşunun başarılması... normal insanların ihtiyaç ve düşüncelerini kestirmek hususunda, Kemal'in, arkadaşları arasında eşsiz bir seziş gücü vardı... Akılsızca davranışlar ve kendisinin parlaklığını reddedenler karşısında son derece tahammülsüzdü. Astlarına karşı çok otoriterdi; fakat, üstlerinin

[17] Dankward A. Rustow, Atatürk as Founder of a State, p. 208-209, 211, 213-214, 216, 233.

Levent Şahverdi Arşivi

otoritesine saygı göstermeyi de reddederdi. Bu nedenle; gerek Jön (Genç) Türk hareketinde ve gerek orduda, yeteneğinin ve tecrübesinin kendisine hak kazandırdığı mevki ve rütbeleri alamadı. (Fakat) bu durum, belki de milleti felâkete götürmüş olan Jön Türk Grubundan kendisini uzaklaştırarak, siyasal kariyerinin vakitsiz olarak sona ermesinden kurtarmış oldu... (Jön Türk Yönetimi), Kemal'in İstanbul'da sürekli eleştirilerinden kurtulmak için, onu görevle çeşitli yerlere yollardı... Ama, nereye gönderilirse gönderilsin; temel askerlik bilgisi, emrindeki insanları anlamak, etkilemek ve yönetmek hususundaki olağanüstü yeteneği; onu aksilikler karşısında bile, zafere götürdü ve böylece, savaşı izleyen karışıklık (kaos) döneminde başa geçmeye itecek askerî üne kavuşturdu. İstiklâl Savaşı sırasında, aynı nitelikler, Türkleri zafere ulaştırmasını sağladı... Otoriter yaradılışı, sadece kendisinin haklı olduğu inancı, muhalefet kabul edememesi, normal insanları kendine çekebilme yeteneği gibi, kendisini fena bir çalışma ortağı, (fakat) iyi bir asker yapmış olan bütün bu nitelikler, şimdi, Türk zaferi için zorunlu olan kuvvetler birliğini gerçekleştirdi. Ayrıca; yapılması gerekli ilk şeyleri öne almak, uzun vadeli ilkeleri kısa vadeli sorunların çözümünden sonraya bırakmak, siyasal kuvvetleri tahlil etmek ve kullanmak; nihayet köklü değişiklikleri, yol temizleninceye kadar ertelemek gibi daha önce bilinmeyen bir yetenek de gösterdi... Sabır ve zamanlama duygusu gibi nitelikleri, Cumhuriyet yılları sırasında da kendisine çok yararlı olacaktı..." [18].

IV. SONUÇ

Amerika Birleşik Devletleri kaynaklarından sunduğum örneklere göre, Atatürk'le ilgili değerlendirme ve yorumların büyük bir bölümü, sanırım, birbirini bütünleyen bir benzerlik ve uyumlu bir yaklaşım gösterir. Örneğin; Atatürk'ün ulusal kurtarıcı ve devlet kurucu rolü ön plânda ele alınır ve bir yandan, bir profesör (Eleanor Bisbee), Atatürk'ü "...Yeni bir milletin büyük kurucusu..." olarak tanımlarken; bir araştırıcı uzman (Elain Smith), "Bütün çabaların kıvılcımı olarak, Mustafa Kemal, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıntılarında nispeten çağdaş bir devlet meydana getirdi..." ifadesini kullanır; ya da, diğer bir profesör (Stanford Shaw), "... Kemal'in hayatının... özel amacı ve yönü, Osmanlı İmparatorluğu'nun küllerinden Türk milletinin yeniden doğuşunu başarmaktı..." der. Bana göre; bu alan-

[18] Stanford J. Shaw, History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, vol.II, New York, 1977.

Levent Şahverdi Arşivi

da belirtilen en anlamlı görüş ise, üç otoritenin (Büyükelçi Jozeph Grew, tanınmış yazar Hans Kohn ve Prof. Donald Webster'in) şu sözlerinde yansıyor: "Yeni Türkiye, Mustafa Kemal'in eseridir." Bu nedenledir ki; Profesör, tanınmış kitabına "Atatürk Türkiyesi" adını vermiştir.

Bu kaynaklarda göze çarpan diğer önemli bir nokta, Atatürk için "Seçkin diktatör, ılımlı diktatör, diktatör veya otoriter lider" gibi terimler kullanılmasıdır. Bununla beraber; bu terimleri kullananlar, hemen, Atatürk'ü haklı veya mazur gösteren yorumlar yapmak gereğini de duyuyorlar. Örneğin; Profesör Bisbee, Atatürk'ü Mussolini ve Hitler ile birlikte, I. Dünya Savaşı sonrası tarih yapan bir diktatör olarak niteledikten sonra, "... Fakat, 30 yıllık bir gözlem (1920-1950), Türk liderini böyle onur kırıcı bir kıyaslamadan temize çıkarır..." demekten kendini alamıyor. Çünkü; yine Profesörün sözleri ile, "... (Atatürk'ün) kişisel otoritesini gereğinden fazla kullanmış olması, genelde, aşağılanmış bir imparatorluğu saygın bir cumhuriyete ve ezilmiş tebaaları gururlu vatandaşlar haline dönüştürmüş olmasının değerini azaltmaz..." Daha önce sözünü ettiğim araştırıcı uzman (Elain Smith) ise, "... Diktatörlüğü ve otoriter metotları hoş görmemekle beraber; eğer ulusça hayatta kalınacaksa, millî hareketin ilk günlerinde başta kuvvetli bir iradenin varlığının gerekli olduğunu itiraf etmek zorunda bulunduğunu" belirtiyor ve Atatürk'ün eleştirilme nedenlerine değinerek, biraz da İngiliz yazarı Harold Amstrong'un "Bozkurt (Gray Wolf)" adlı kitabındaki sansasyonel bazı görüşlerine cevap nitelikli olan,şu önemli husus üzerinde duruyor: "... Yeni bir milletin bir büyük kurucusunun değerlendirilmesindeki kriterler, o kişinin özel hayatı ve davranışlarında bulunacak unsurlar değil; fakat, ilke olarak onun felsefesi, amaçlarını gerçekleştirme metotları, yönetim yeteneği, insanları yönlendirme bilgi ve becerisi ve bir millete rehberlik için zorunlu siyasal ileri görüşlülüğüdür... Atatürk, XX. yüzyılın büyük insanlarından biri olarak kalacaktır..."

Yazımı bitirirken, bana üzüntü veren bir hususa değinmek ve teselli duyduğum çok yeni bir örneği sunmak isterim. Son zamanlarda, ülkemizde yayınlanmakta olan bazı dergilerde Atatürk ile ilgili, gerçeklere aykırı, küçümseyici değerlendirmelerin yer almasından derin üzüntü duyuyorum. Fakat; bunu giderici teselliyi yabancı bir kaynakta, bir Amerikan dergisinde bulabileceğimi, doğrusu, hiç ummuyordum. Ama, gerçek bu... Geçen yılın sonunda 26 Aralık 1988 de yayınlanan, büyük tirajlı ve dünyaca ünlü TIME dergisinde bir röportaj dikkatimi çekti. Röportajı yapan muhabirin "Kahramanlarınız Kimler?" sorusuna, ABD Genelkurmay Başkanı (Oramiral William Crowe), şu cevabı verir: "Kemal Atatürk'ün

Levent Sahverdi Arşivi

derin bir hayranıyım; çünkü, o kadar az şeyle çok şey başardı. Büyük kaynaklar ve üretim kapasitesi ile desteklenince, generaller için kazanmak (doğal) bir şeydir. Fakat; Atatürk, küçük kaynaklarla, Türkiye'nin kontrolünü sultanlardan çekip aldı ve Yunanlıları ülkeden kovdu. O, yüzyılın en büyük askeri olarak, benim adayımdır." [19]

[19] TIME, December 26, 1988, p.54.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK BİYOGRAFİSİNDEN SAYFALAR I
(1923 - 1928)

Prof. Dr. YÜCEL ÖZKAYA

1923 - 1928 arası Atatürk ilke ve inkılâplarının temelinin atıldığı ve pek çoğunun gerçekleştirildiği bir dönemdir. Daha sonraki tarihlerde de bu hareketler yoğun olarak devam edecek ve Türk halkı tarafından benimsenecektir.

İncelediğimiz bu dönemde, askerî zafer sonuçlanmış olup, bunun siyasî bakımdan pekiştirilmesi gerekiyordu. Yeni Türk Devletinin dünyada onur ve şerefini kazanması ve çağdaş ülkeler seviyesine ulaşması için büyük atılımları yapması gerekmekteydi. Kısacası, bu dönemde Atatürk, yeni Türkiye'nin temellerini atacak ve Türkiye'yi çağdaş devletler düzeyine ulaştırma çalışmalarını hızlandıracaktır.

1922 yılında, 26 Ağustos Büyük Taarruz ve hemen arkasından 11 Ekim de yapılan Mudanya Antlaşması ile esasen sonuca ulaşılmış sayılırdı. Artık, inkîlapların ortaya konması ve gerçekleşmesi için sulh ve sükûna ihtiyaç var idi. Bu arada inkılâplardan yalnızca birisi gerçekleştirilmiş ve saltanat tarihe karışmıştı. Savaş istenmiyordu. Ama, saldırılara karşı hazırlıklı olmak da şarttı. Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1923'de, Meclisin dördüncü toplanma yılında hazırlıklı bulunulması gerçeğini de dile getirmişti. Buradaki amaç bellidir. Türkiye savaş taraftarı değildir. Ancak, bir savaş çıkması halinde, Türk Ordusunun da hazırlıklı olması şarttır. Diğer taraftan, Türkiye'nin savaşta uğradığı zararları ortadan kaldırmak için çok çalışmak gerekiyordu. Mustafa Kemal Paşa, ulusal bağımsızlık savaşı sırasında Karadeniz sahilinde, Amasya, Tokat sancakları içinde Rumların Pontusçuluk adı altında kurulan cemiyetlerine, sayıları kırksekizi bulan adî eşkiya çetelerine temasla, bunların yok edildiğini, bundan sonra bu tip asayişsizlik olaylarının olmayacağını, bunun sağlanması için de, emniyet ve iç asayişin tek koruyucusu olan jandarma sınıfının düzenlendiğini ve jandarma okullarının açıldığını da açıklamıştı[1]. Mustafa Kemal Paşa,

[1] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ankara, 1961, c.1, sh. 280.

Levent Şahverdi Arşivi

bir taraftan savaşın siyasî bakımdan sonuçlandırılmasına, diğer taraftan da içte huzur ve sukûnu sağlamaya çalışır iken, öbür yandan da inkılâpların hazırlanması ve benimsetilmesi için çalışmalar yapmaktaydı.

Mustafa Kemal'in işi çok zordu. Savaştan yorgun çıkmış olan Türkiye'nin ekonomik durumu hiç iç açıcı değildi. Fabrika yoktu, sermaye yok denecek kadar azdı. Halk savaşın getirdiği felaketler nedeni ile perişandı. Bu şartlar altında yeni bir Türkiye'yi yaratmak hiç de kolay değildi. Yeni Türkiye'yi yaratmak için elde yeterli eleman yoktu. Pekçok aydın savaşta hayatını kaybetmiş olup, olanların sayısı da pek azdı. Yüksek okul sayısı da fazla değildi. Gerekli görevlileri yetiştirmek için eldeki meslekî okulların sayısı da yeterli değildi. Bu yüzden yeni yeni okulların açılması ve elit sayısının artırılması gerekmekteydi. Bütün bunlara karşın, Osmanlı döneminin artığı olan medrese hocalarının halkın kafasında hortlatmağa çalıştığı bağnazlık ve irtica ile de mücadele etmek gerekiyordu. Kısacası, Mustafa Kemal Paşa'nın, o devrin tabiri ile Gazi Paşa'nın işi çok zordu.

Mustafa Kemal, halk idaresine dayalı bir sistemin kurulması yolunda çalışmalarını yoğunlaştırdı. 1 Mart 1923'te belirttiği nutkunda da ifade ettiği üzere, 1922'ye kadar olan sürede, belediye başkanlarının seçimi mülkiye memurlarına aitti. Oysa, bu milli egemenlik esaslarına aykırı olan bir hususstu. Bu yüzden bu usül kaldırılmış ve belediye üyeleri kendi başkanlarını kendileri seçmeye başlamışlardı. Daha sonra, belediye başkanlarını halk kendisi seçecektir.

Mustafa Kemal Türkiye'nin ne şekilde olacağını, Türk Milletine şöylece ifade etmekteydi: "Memleket behemal asrî, medenî, müteceddid olacaktır. Bizim için bu hayat davasıdır". Mustafa Kemal Paşa, 1923 senesinde söylediği bu sözlerden sonra, bunu gerçekleştirmek için çalışmalarını hızlandırmıştır. Modernleşme o tarihten itibaren Türkiye'nin ana meselesi olmuştur. Sosyoloji, modernleşme kavramını, kültür değişimi olarak ortaya koyar. Türkiye'nin batı medeniyetini benimsemesi sosyal bir olaydır. Bir kültür değişimi olayıdır.

Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1923'te, Türk milletinin sulh siyaseti izleyeceğini ve idarî, malî, iktisadî bağımsızlığa sahip olunacağını, her zaman uyanık olunması gerektiğini, bütün kuvvetleriyle "hakimiyet-i milliye"yi koruyacaklarını da ifade ederken, nihayetsiz bir hürriyetin "kabil-i tasavvur" olmadığını, "hakların en büyüğü olan hakk-ı hayat bile mutlak değildir; intihara karar veren bir zatın netice-i cürmü(suçunun sonucu),

Levent Şahverdi Arşivi

hududu yalnız şahsına maksur (ayrılmış) olduğu halde zabıta onu men' ile mükellefdir" diyerek sonsuz hürriyetin olamayacağını ifade etmiştir.[2] Milli egemenliği her şeyin üstünde tutan Mustafa Kemal Paşa, ulusal kurtuluş savaşının başından beri savunduğu bu en önemli ilkesini, 29 Ekim 1923'te fiile çıkaracaktır. Amasya Genelgesi, Erzurum ve Sivas kongreleri beyannameleri, Büyük Millet Meclisi'ndeki Mustafa Kemal'in bu konudaki konuşmaları, nihayet, 29 Ekim 1923'de sonuçlanacaktı. Mustafa Kemal Paşa, özellikle milli egemenlik konusuna gazetelere verdiği beyanatlarda sık sık değinmiştir. Bu da bize, Mustafa Kemal'in milli egemenlik ve halkın iradesi konusunda ne kadar titiz olduğunu ortaya koymaktadır. Bu düşüncelerini ileri de uygulama safhasına sokacak, halka dayanan bir meclisin açılmasını, Cumhuriyetin ilânını, saltanatın kaldırılmasını, kadınların seçme, seçilme hakkını elde etmesini sağlayacaktır.

1923 yılında seçimlerin yenilenmesi gerekmekteydi. Bu amacla, 1 Nisan 1923'te, Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı bir konuşmada, yeni Türk Devletinin ruh yapısının "hakimiyet-i milliye"de toplandığını, milletin kayıtsız, şartsız egemenliğe sahip olduğunu açıklamıştı. Saltanatın kaldırılması ile ortaya çıkan bu siyasî boşluğu doldurmak, yeni bir sisteme girmek gerekliydi. Mustafa Kemal Paşa, bu yeni sistem için Meclisi ve halkı buna hazırlayan sözlerini 1923 Nisan'ında yaptığı konuşmasında açık, seçik ortaya koymuştu: "Arkadaşlar! Türkiye Devleti'nde ve Türkiye Devletini kuran Türkiye halkında tacidar yoktur! (Kahrolsun tacidar sesleri). Tacidar yoktur ve olmayacaktır. Çünkü olamaz. "Mustafa Kemal Paşa, aynı konuşmasında, devletin ve milletin başında yalnızca tek bir kuvvet olduğunu, bununda hakimiyet-i milliye diye adlandırıldığını, Meclisin "Milletin kalbi, vicdanı ve varlığı olduğunu", halkın isteklerinin milletvekilleri tarafından yerine getirileceğini ifade etmişti. Nitekim, milletvekilleri milletin reyi ve isteği ile seçilmekteydiler.

1923 yılında yapılan seçimler sulh ve sükun içinde gerçekleştirilmiş ve 1923'ün Ağustos ayında ikinci dönem çalışmaları başlamıştı. Dört senelik ulusal kurtuluş savaşının sonucunda Mudanya Anlaşması yapılmış, bağımsızlığın Lozan Barışı ile siyasî bakımdan da gerçekleşebilmesi için Lozan Barış Andlaşması tasdik olunmak üzere Büyük Millet Meclisi'ne sunulmuştu.

İlk Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin başkanlığını ve Türk Ordusunun başkumandanlık görevlerini yerine getiren Mustafa Kemal, Meclis

[2] Aynı kitap, c.1, sh. 310.

Levent Şahverdi Arşivi

Başkanı olarak 13 Ağustos 1923'te ikinci meclisi de bir konuşma ile açmıştı. Mustafa Kemal yaptığı bu konuşmada, Mondros'tan itibaren gelişen çalışmaları anlatırken, milletten aldığı büyük yetki ve kudretle meclis ve yeni hükümetin çalışmaları ile "Topsuz, tüfeksiz, cephanesiz, vasıtasız enkaz haline getirilmiş" olan bir ordunun oluşturulduğu, dağınık kuvvetlerin düzene sokulduğunu, mutlu sona ulaşıldığını ve böylece yeni Türkiye Devleti'nin kurulduğunu ifade etmişti. Mustafa Kemal Paşa, Türk Devleti'nin halka dayalı bir devlet, Osmanlı İmparatorluğunun ise, şahıs devleti olduğunu her vesile ile ortaya koymaktaydı. Nitekim, az önce bahsettiğimiz konuşmasında da bu hususu yinelediğini görmekteyiz. "Türkiye Devleti bir halk devletidir, halkın devletidir. Müessesat-ı maziye (eski müesseseler) ise bir şahıs devleti idi. Eşhasın (şahısların) devleti idi"[3].

Mustafa Kemal Paşa, halk idaresini Cumhuriyetin ilânı ile perçinleştirecektir. Ancak, hükümete yeni bir şekil vermek için siyâsî bakımdan kazanılan savaşın dünya devletleri tarafından kabul edilmesi ve yeni Türk Devletinin tanınması gerekiyordu. Bu yüzden Lozan Barış Görüşmelerinin sonuçlanması yerinde olmuştur.

LOZAN

Türk Ordusu İzmir'e girmiş, Anadolu'da düşman askeri kalmamıştı. 15 Ekim 1922'de de Mudanya Askerî Sözleşmesi yürürlüğe girmişti. İstanbul'un boşaltılması ve resmen Türklere teslimi, Türk Ordusunun şehre girişi, 1923 Ekimi'nin başında gerçekleşmiş, Doğu Trakya'nın düşman askerlerinden boşaltılmasına .başlanmıştı.

Bu arada, Lozan Barış Konferansına gidecek delegelerin başkan ve üyeleri de seçilmişti. İsmet Paşa Başkanlığındaki Büyük Millet Meclisi delegeler kurulu, Lozan'a gitmek için, 5 Kasım 1922'de Ankara'dan yola çıkmış, 8 Kasım 1922'de Doğu Ekspresi ile İstanbul'dan ayrılmış ve 11 Kasım'da Lozan'a varmıştı. Mustafa Kemal daha önce, 22 Eylül 1922'de, İkdam Gazetesi muharibirinin sorduğu sorulara cevap vererek, sulh hakkındaki düşüncelerini bütün dünyaya duyurmuştu. İlk hedefin Akdeniz olduğunu belirten Mustafa Kemal, ikinci ve üçüncü hedefin Misak-ı Milli hükümlerini temin etmek, Türk halkının sınırları içinde, bütün medenî insanlar gibi hür ve bağımsız yaşamasını sağlamak, olduğunu açıklamıştı.

[3] Aynı kitap, c.1, sh. 312-313.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal, 26 Eylül 1922'de Öğüt'te yayınlanan Chicago Tribun Gazetesi'nin muhabirine, 13 Ekim 1922'de de Açıkgöz Gazetesi'nde yayınlanan Figaro Gazetesi'ne verilen demeclerinde Misak-ı Millide israr ettiklerini, kapitülasyonların artık geçerli olmadığını açıklamıştı. Chicago Tribun muhabirine, İstanbul'u Edirne'yi ve Trakya'nın ekseriyeti Türk olan kısımlarını, Figaro Gazetesine ise, Avrupa'da İstanbul ve Meriç'e kadar Trakya, Asya'da Anadolu, Musul arazisi ve Irak'ın yarısını istediklerini açıklamıştı. 24 Ekim 1922'de Hakimiyet-i Milliye'de yayınlanan United Press muhabirine verilen demecte, Mustafa Kemal'in görüşleri şu noktalarda toplanıyordu:

1 - Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin sulh konusundaki programının esas noktası "Misak-ı Milli"dir.

2 - İstanbul ve Marmara'nın emniyeti korunmak şartiyle boğazların dünyaya açılması esas amaçtır.

3 - Musul Vilayeti milli hududlarımız içindedir.

Mustafa Kemal, 2 Aralık 1922'de de, Tanin Gazetesi'nde yayınlanan Petite Parisiene muhabirine Bursa'da vermiş olduğu demecinde, kapitülasyonların artık geçerli olamayacağını, Türkiye'nin her sahada bağımsız olması halinde kapıların bütün yabancılara açılacağını, büyük devletler ile sonradan yapılan anlaşmalar sayesinde dostlukların kurulacağını ve bunların devam ettirileceğini açıklamıştı. Aynı demecte Misak-i Milliyi savunan Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı İmparatorluğunun artık mevcut olmadığını da şöyle açıklamıştı: "Millet aynıdır, ama, yönetim değişmiştir. Yeni bir Türkiye doğmuştur. Ankara'da milli hükümetden önceki İstanbul'daki hükümet ve sultan millete bağımsızlık ve hürriyeti veremezdi.Şimdi herşeyi yöneten ve esas olan Millet Meclisi'dir. Hükümetimiz "Halk Hükümeti"dir. Biz ne Bolşevikiz, ne de kominist iz. Biz milliyetciyiz." [4]

Lozan'a gelen Türk delegelerine verilen direktifler arasında, Doğu Anadolu'da Ermeni yurdunun kurulmasının kesinlikle söz konusu edilemeyeceği, Irak sınırında Kerkük, Süleymaniye ve Musul sancaklarının elde edilmesi için İngilizlere petrol ve bazı ekonomik çıkarların sağlanması, Trakya'nın 1913'deki duruma konulması, Batı Trakya'da plepisit istenmesi, kapitülasyonların kalkması, azınlıkların karşılıklı değişmesi, Düyûn-u

[4] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ankara, 1961, c.3, sh. 48.

Levent Şahverdi Arşivi

Umumiye'nin Türkiye'den ayrılan devletlere de paylaştırılması, Boğazlar ve Gelibolu'da yabancı asker bulundurulmaması yer almaktaydı.

İsmet Paşa başkanlığındaki heyet, 9 Kasım 1922 günü İstanbul'dan Lozan'a hareket etmiş, 11 Kasım günü trenle Lozan'a gelmişti. 20 Kasım'da Lozan'da konferans toplantıktan hemen sonra, İngiliz gazeteci Grace M. Ellison, Gazi Mustafa Kemal ile Lozan ile ilgili bir röportaj yapmıştı. Mustafa Kemal'in Lozan ve son durum hakkındaki düşüncelerini Lozan'a geçmeden önce belirtmekte yarar vardır; Grace M. Ellison, Gazi'ye önce şu soruyu soruyor: "Genel havanın Türklerin aleyhine dönmesinde Büyük Millet Meclisi'nin rolü ne kadar geniş olmuştur? Mustafa Kemal verdiği cevapta, Mecliste birbirini tutmaz kararlar verildiği yolundaki söylentilerin yalan olduğu ve bunların İngilizler tarafından çıkarıldığını, bundan amacın, Türkiye'nin sorumlu olmadığı savaşı uzatmak olduğunu, barış için devamlı çalıştıklarını ve bunun sonucunu almaya başladıklarını belirtip "Hernekadar şahsen ben suçlanıyorsam da bundan ben sorumlu değilim. Ben yalnızca Meclisin başkanıyım Meclis demek tek adam demek değildir". Ellison, İngiltere ile dostluk kurulup, kurulmaması yolundaki soruyu sorduğunda da, ilerde dostluk kurulması için pekçok sebep olduğunu açıklayıp "Bizim özgürlüğümüz uğruna şeref ve namus dışında istediğimiz bir şey yok. Biz sultanı, daha çok özgürlük temini uğrunda uzaklaştırdık" demişti. Ellison:

"— Lozan Konferansından iyi sonuçlar çıkacağını düşünüyormusunuz?"

"— Tartışmalar ne kadar uzun ve ne ölçüde gecikmeli olursa olsun barış getireceğinde hiç şüphe yoktur. Ne var ki daha uzun bekleyemeyiz. Büyük devletler, sonradan kabul etmek zorunda kalacakları gerçeği, yani uğrunda o kadar fedâkarlık yaptığımız, son kanımıza kadar döğüştüğümüz özgürlüğümüzü bize tanımayan şartları kabullenmeyeceğimiz gerçeğini şimdiden anlamalıdır. Her yönden biz barış istiyoruz. Böylelikle, memleketi yeniden inşa için zaman bulmuş olacağız. Ayrıntılar belki şimdi zaman alıyor. Fakat, ana sorunlar hemen çözülmelidir".

"— Gazeteler Ankara'yı yabancılardan çekinmek ve kaba davranmakla suçluyorlar?"

"— Bu suçlama, propoganda amacıyla ortaya atılmıştır. Biz haklı ve akla uygun isteklerimiz için direniyorsak bu kabalık mı sayılmalıdır? Bizim yabancıları sevmeme suçlamasına verecek cevabımız yok. Benim

Levent Şahverdi Arşivi

bütün hayatım ve her yaptığım hareket Avrupa'dan nefret etmediğimin bir delilidir. Ben hiçbir zaman nefretler esasına dayanarak dövüşmedim. Yalnızca gerçeği korumak için savaştım. Aynı ilham, politikamıza önderlik yapmaktadır. Ben hiç bir ulustan, hükümetinin hatalarından dolayı nefret etmekte devam etmedim..."

"— Hıristiyanları siz mi sürüyorsunuz, yoksa Anadolu'yu panik içinde kendileri mi terk ediyorlar?".

"— Bu konuda tedbir almış değiliz. Onları kalmak ya da gitmek konusunda tamamen serbest bıraktık. Onlar, özellikle Amerikalıların dinsel ayrılık konusunda yaptıkları propogandadan dehşete düşmüşlerdir...Bugün aramızda iki göç biçimi görebilirsiniz. Birisi ayrılanlar, öbürü dönenlerdir. Hepsi biliyor ki, Hıristiyanlar ister yabancı, ister bizim uyruktan olsunlar, her özgür memlekette kendilerine verilen tam özgürlükten, her zamanki gibi şimdi de yararlanacaklardır".

"— İstanbul'daki durum sizin için tatmin edici mi?"

"— Biz Mudanya'da yaptığımız vaatleri tutacağız. İstanbul'da yabancı askerleri görmek normal değildir. Mümkün olan en kısa zamanda onlar ayrılmalıdır...Lozan'da konuşmalar devam ederken, bizim İstanbul'u elimizde bulundurmamızı herkes istediğine göre, büyük kuvvetler silahlı bir garantide direnmelidir." Ellison'un İngiltere ile ilgili bir sorusuna, genel olarak her türlü yayılma politikasına karşı olduklarını belirterek cevaplayan Mustafa Kemal, Boğazların serbestliği konusundaki soruyu da şöylece cevaplamıştır:

"— Lozan'da delegelerin söylediği gibi biz bir büyük devletin emrinde bağımsızlık değil, tam bir bağımsızlık istiyoruz. Bu bölgede çıkarları olan bütün devletlerle konuyu konuşmaya hazırız. İstanbul ve Marmara Denizi bize verilmedikce böyle bir bağımsızlıktan söz edilemez. Bizim ulusal sınırlarımız olmalıdır. Yani, Türklerin işgal ettiği bölgelerin sınırları...Pakt imzalandığı zaman sınırlarımız ve düşman hatları neyse kabul ediyoruz. Eski Osmanlı İmparatorluğundan vazgeçtiğimiz yerlere karşılık bu akıl dışı bir istek midir? Azınlıklar konusunda Fransayla yapılan antlaşmanın desteklediği ve Ankara'da imzalanan ulusal paktın esaslarına bağlıyız. Savaştanberi büyük devletler arasında yapılmış antlaşmaların azınlıklara verdiği bütün hakları tanımaya hazırız. Bizim halkımızın sahip olduğu bütün haklara onlar da sahip olabilirler. Türkiye'de yaşayan başka devlet mensuplarına, kapitülasyonlar gibi özel hakların verilmesine de tamamen kar-

Levent Şahverdi Arşivi

şıyız. Fakat, Fransa, İngiltere ya da Amerika'da yabancılara tanınmayan özel hakları biz de hiçbir zaman tanımayacağız. Bizim elde etmeye kararlı olduğumuz tam bağımsızlık idealimize meydan okuyacak kimse varsa o kimse bu ülkümüzden ilham almış bütün Türkleri ortadan kaldırmak imkânlarını arayıp bulmalıdır. Eminim böyle bir ortadan kaldırmaya, uygar dünya izin vermeyecektir. Aksine, dünya uygarlığı Türkiye'mizin de gelecekte bir yeri olduğunu çok geçmeden öğrenecektir. Türkiye uygarlığı köstekleyecek değil, geliştirecektir. Bu yönden uygar ülkeler onun bağımsızlığını desteklemelidir. 22 Aralık 1922'de, Morning Post Gazetesi, bu konuşma ile Mustafa Kemal'in Lozan'da varılan ana anlaşmayı desteklediğini açıklamaktaydı[5]. Mustafa Kemal, Lozan'da Boğazlar'ın ve İstanbul'un derhal Türkiye'ye terki ve savaştan önceki sınırların esas alınmasını istediği gibi, kapitülasyonların kaldırılmasını, azınlık konusunda Fransa ile yapmış olduğu antlaşmaya göre hareket edileceğini de açıklamıştır. Mustafa Kemal, bütün ülkelerle dostluk içinde olmak istediğini, ancak, bunun Misak-ı Millinin tanınması ile mümkün olduğunu da öne sürmüştür.

Barış Konferansı, 20 kasım 1922'de, İsviçre'nin Lozan şehrinde başladı. Pek çok konuda anlaşmazlık mevcuttu. 20 Aralık 1922'de,İsmet Paşa, Ankara'ya görüşmelerin kesilme ihtimaline karşı hazırlıklı bulunulmasını duyurdu. Yapılan çalışmalar ilk aşamada sonuçsuz kaldı, görüşmeler 4 Şubat 1923 günü kesildi. Bu arada Mecliste de gizli konuşmalar devam etmekteydi. 1 Ocak 1923'teki gizli oturumda, Trabzon Milletvekili Hasan Bey Lozan hakkında açıklamalarda bulunmuş, Batı Trakya'da Misak-ı Milli için söz konusu edilen plepisit isteklerinden vazgeçmediklerini, İstanbul'daki Rumların dışındaki azınlıkların değişime tabi tutulacağını, Misak-ı Milli ile boğazların bütün dünya ticaretine açıldığını açıklamıştı. Amerika kamu oyunun etkisi ile Lozan'da Ermenilere toprak verilmesi de söz konusu edilmişti. Hasan Bey açıklamasında, bugün Ermenistan diye bir ülke olmadığını, bağımsız Ermenistan'ı meydana getiren ve anlaşma yapan ilk devletin Türkiye olduğunu, Türkiye'den hiçbir Müslüman ve Türkün bir yerden kaldırılıp da Ermenilere toprak verilemeyeceğini, buna karşın, Ermenilerin Tali Komisyonda dinlendiklerini, Türk delegelerinin bu komisyonu terk ettiklerini ve daha sonra Tali Komisyona, bunları dinledikleri için protesto eder şekilde Konferans Başkanlığına bir muhtıra verdiklerini açıklamıştı[6].

[5] M. Grace Ellison, Kûvâ-yı Milliye Ankarası, İstanbul, 1973, sh. 171-175.

[6] Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Zabıtları, Ankara, 1980, 2. Devre, c.1, sh. 2-18, c.3, sh. 1179 "Türkiye İş Bankası Yayını".

Levent Şahverdi Arşivi

1 Mart 1923'te Lozan ile ilgili olarak Mecliste gizli oturumlar sırasında pekçok konuşma olmuştur. Mustafa Kemal söz alarak "Proje, içindekiler bakımından, delegelerimiz ve hiçbirimizce kabul edilemez noktalar da vardı. Delegelerimiz fırsattan yararlanarak Ankara'ya gelmiş, durumu anlatmış, Bakanlar Kurulundan yeniden talimat istenmiştir. Yoksa, delegeler kurulumuz, kendisinin kabul ettiği bir projeyi olduğu gibi, ya da değişikçe yüksek kurulunuza kabul ettirmek üzere önünüze gelmiş durumda bulunmuyor, sanırım" diyerek, Mecliste alınacak karara göre hareket edileceğini açıklamıştı.

Mustafa Kemal, Musul hakkındaki düşüncelerini de, Musul'u vermemek için direnmenin İngilizlerle savaş yapmak demek olacağını, Musul sorununun ilerde çözülebileceğini, ilk aşamada sulhun gerçekleştirilmesinin gerekli olduğu şeklinde açıklamıştı. Ona göre, Musul Sorunu, daha güçlü olduğumuz bir zamanda çözülmelidir.: "Bugün kolaylıkla hepimiz anlayabiliriz ki, Musul'u vermemekte direnirsek, savaşa gireriz. Bundan ötürü Musul meselesini bir yıl içinde halletmek üzere geriye bırakıp, barışa geçmek ve savaşı kabul etmemek mümkün müdür? ve yararlı mıdır? Bunu kolaylıkla akıl terazisine vurabiliriz. Gerekli görülürse bugünden Musul meselesini olumlu ya da olumsuz bir şekilde çözümleriz. Yararımız ve geleceğimiz bunu gerektiriyor diye bir karar verirseniz durum belli olur. O zaman, bunu alır, bütün ayrıntıları ile incelerseniz her şeyi yaparsınız ve kararınızı verirsiniz. Savaşa girmemek için, Musul sorununun çözümünü bir yıl sonraya bırakmak, ondan vazgeçmek demek değildir. Belki, onu elde etmek için daha güçlü olabileceğimiz bir zamanı beklemektir. Bugün barış yaparız, bir iki ay sonra Musul sorununu çözmeye kalkarız. Fakat, Musul sorununu bugün çözmek istersek karşımızda yalnız İngiliz değil, Fransız, İtalyan, Japon ve bütün düşmanları buluruz. Musul'u bugün alacağız dersek, bu mümkündür, ordumuzu yürütürüz, kolaylıkla alırız. Fakat, Musul'u alır almaz savaşın biteceği kanısına varamayız. Şüphesiz orada ayrı bir savaş cephesi açmış olacağız. Sözümün sonu şudur: Bakanlar Kurulunun, kendi sorumluluğu içinde, Delegeler Kurulunda yeniden talimat verip, görevine devam ettirmesi istenebilir ya da Bakanlar Kuruluna engel olunup savaşa başlanmak istenir."

Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1923'te yaptığı bu konuşmasında, Musul'dan vazgeçilmediğini, ancak sorunun ertelendiğini şöylece açıklıyordu: "Musul'dan vazgeçmiyoruz, ulusal sınırlar içinden bir şey bırakmış olmuyorsunuz ve belki daha kuvvetli bir mevkie geçiyorsunuz, o hedefe daha

Levent Şahverdi Arşivi

iyi hazırlanıyoruz, bir yıl sonra aleyhimize çözümleneceğini de kabul ediniz ve ondan sonra, ona göre ölçüye vurunuz, son kararınızı veriniz."

2-3 Mart 1923'te de, Mecliste gizli konuşmalar devam etti. 4 Mart'ta, Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey, Mustafa Kemal'e ordunun başında sınırda olmasını önerir ve Musul'un verilmemesini ister. Çeşitli konuşmalardan sonra, Mustafa Kemal Paşa, verilmiş yeterlilik önergelerinin kabulünü isteyerek sözlerini bitirmiş, ancak kürsüden inmemişti. Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey'in, Delegeler Kurulunu suçlaması üzerine, Mustafa Kemal, barış görüşmelerini yürüten delegeleri savunarak, bu kurulun barış görüşmelerini kesmediğini, Bakanlar Kurulundan talimat istendiğini belirterek "Akıllıca, akıl ve anlayış içinde hareket ettiğinden dolayı, görüşmeleri kesmediği için ve memleketi savaşa sürüklemediğinden ötürü Delegeler Kurulunu eleştireceğiz...Böyle mi memleketi yöneteceğiz Şükrü Bey" diye sordu. Sinirli hava içinde herkes birşeyler söylüyordu. Ali Şükrü Bey "Ben de söyleyeceğim" diye direnince, Mustafa Kemal Paşa" Bir haftadır söylüyorsunuz, memleketi zora sokuyorsunuz" diyerek kürsüden indi ve Ali Şükrü Bey'in üzerine yürüyerek "Memleketi zarara sokuyorsunuz. Amacınız nedir?" diye kırgınlığını belli etti. Tartışmalar arasında oturum sona erdi. Sonraki oturumda Delegeler Kurulu ve Lozan ile ilgili önergeler oylandı. Meclisten güven oyu alan Hükümet, Delegeler kurulu ile birlikte hazırladığı teklifleri 8 Mart 1923'te, bir nota ile müttefik devletlere verdi. 19 Mart 1923'te Türk tekliflerini Londra'da inceleyen müttefik devletleri Türkiye aleyhinde kararlar aldığından Meclis, ulusal anddan fedakarlık yapan hiçbir anlaşmayı kabul etmeyeceğini belirtti[7].

Havanın yumuşaması üzerine, Türk delegeleri, 18 Nisan 1923'de trenle yola çıktılar ve 21 Nisan 1923'te Lozan'a vardılar. Mustafa Kemal Paşa, görüşmeler hakkında devamlı bilgi alıyor ve görüşlerini telgrafla İsmet Paşa'ya bildiriyor idi. Nihayet, 24 Temmuz 1923 de Antlaşmanın imzalanması kararlaştırıldı. İsmet Paşa heyecanlıydı. Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekerek "Eğer Hükümet bizim kabul ettiklerimizin reddinde kesinlikle direniyorsa, bunu bizim yapmaklığımıza imkân yoktur..".

İsmet Paşa'nın kuşkusu yersizdi. Mustafa Kemal çektiği telgraf ile bu kuşkuları yok etmektedir. "Hiç kimsede tereddüt yoktur. Kazandığınız başarıyı en sıcak ve içten duygularımızla tebrik için, usûlen imza olunduğunun bildirilmesini beklemekteyiz kardeşim. Mustafa Kemal." İsmet Paşa

[7] Mahmut Goloğlu, Türkiye Cumhuriyeti (1923), Ankara, 1971, sh. 114-141.

Levent Şahverdi Arşivi

da, karşılık olarak çektiği telde, bu cevaptan dolayı rahatladığını, Mustafa Kemal'e olan bağlılığının bir kat daha arttığını ifade etmiştir.

Mustafa Kemal 24 Temmuz 1923'te imzalanan bu anlaşmadan dolayı son derece sevinçli ve memnundu. Artık, yeni Türk Devleti'nin varlığı uluslararası bir anlaşma ile kabul olunmuş, işgaller sona ermiş, Türkiye boğazlar üzerinde kesin haklara sahip olmuştu. Bu anlaşma ile inkılâpların gerçekleştirilmesi için daha kararlı ve yerinde adımlar atılabilecekti. Antlaşmanın "siyasî ahkâm" ile ilgili kısmında Musul için 3. maddede şöyle deniyordu: "Saniyen ...Türkiye ile Irak arasındaki hudud dokuz ay zarfında Türkiye ile Büyük Britanya arasında suret-i müslihanede tayin edilecektir. Tayin olunan müddet zarfında iki hükümet arasında itilâf husûle gelmediği takdirde ihtilâf Cemiyet-i Akvam Meclisine arz olunacaktır" denilmekte idi. Ne yazık ki, Cemiyet, bir Avrupa devleti olan İngiltere lehine karar vermiştir.

Antlaşmanın imzalandığını Çankaya'ya Rauf Bey ve Ali Fuat (Paşa) duyurdular. Onlar geldiklerinde Mustafa Kemal Paşa yatakta idi, ama giyinmek için bekleyemedi ve konuklarını robdöşambrıyla karşıladı. Gelen telgrafı heyecanla okuduktan sonra "Sevinçten kendimi toparlayamıyorum. Hadi, kendimize gelebilmek için birer kahve içelim" dedi. Mustafa Kemal, Lozan Konferansının gene kesilmesinden korkmakta idi ve bu korkusunu "Aklımdan hep, son anda vazgeçecekleri geliyordu" diye ifade etmişti.[8] Lozan'dan sonra, İstanbul Üniversitesi, İnönüye fahri profesörlük unvanını vermişti.[9] Artık inkılâpların yapılması ve hükümete yeni bir şekil verilmesi zamanı gelmişti.

ANKARA'NIN BAŞKENT OLUŞU:

Cumhuriyetin ilân olunduğu ay içinde Ankara'da başka sevinçli bir olay daha cereyan edecekti. Bu da Ankara'nın başkent oluşudur.

[8] Mahmut Goloğlu, aynı kitap, sh. 206. Tarık Dursun K; Yabancı Gözüyle Atatürk Devrimleri (Paruşkev Paruşev; Atatürk Diktatör Demokrat 1972), Milliyet Gazetesi 11 Kasım 1987.

[9] Konu yalnız M. Kemal'in Lozan ile ilişkileri çerçevesi içinde işlenmiştir. Lozan hakkında geniş bilgi için bak: Lozan Konferansı (1922-1923) İst. 1340 (1924), Dışişleri Yayını. Birinci-İkinci-Üçüncü Takım, Musul için bk. İkinci Takım c.2, sh. 7. L. Seha Meray Lozan Barış Konferansı (Tutanaklar-Belgeler), Ankara, 1969-1973. Faik Reşit Unat, Lozan Barış Antlaşmasının İmzasına Ait Belgeler, Ankara, 1942, Tarih Vesikaları Dergisi, sayı. 7, sh. 3-14. Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam-3, İst. 1966, sh. 132-133 Ali Naci Karacan, Lozan, İst. 1971.

Levent Sahverdi Arşivi

1922 yılında Ankara'nın şehir olarak görünümü hiç de iyi değildir. Tipik bir Anadolu kasabası görünümünü yansıtmaktadır. 1915'de Çanakkale Boğazı tehdit altında iken, başkentin Anadolu'ya nakledilmesi düşünüldüğü sıralarda, bu konuda Eskişehir, Konya, Kütahya için hazırlıklar yapılmış, ama, çok sönük olan Ankara hiç akla gelmemişti. 1920'de İstanbul işgâl edildiği, milli teşkilâta bir merkez arandığı, Heyet-i Temsiliyenin Sivas'tan ayrılması düşünüldüğü sıralarda da, Sivas'tan ayrılmak istemeyenler mevcuttu. Ankara'nın bu tarihlerde orta büyüklükte bir şehre yetecek kadar suyu yoktu. Bataklıkları ve tozu meşhurdu. Ağaç çok az derecede mevcuttu[10]. Amerikalı gazeteci, Grace M.Ellison, 1922 Ankara'sını şöyle anlatmaktadır: Anayol birkaç dükkandan sonra, Büyük Millet Meclisi'nin önünden geçiyor...Şehrin her yanında Gazi Paşa'nın resimleri asılı. Birkaç kitapçı dükkanında Gazi'nin, arkadaşlarının resimlerinin kahramanlık ifade eden posta kartlarını ve renkli milliyetçilik kartlarını satın almak mümkün..."[11]. İşte, bu tarihlerde Ankara'nın diğer Anadolu kasabalarından hiçbir farkı yoktur. Bakımsız ve kendi haline bırakılmış bir Anadolu kasabasının ilerde modern bir şehir ve Türkiye'nin başkenti olacağına ihtimal verenlerin sayısı yok denecek kadar azdır. Ancak, Ankara'nın önemli bir silahı vardır: İstilâlardan uzak oluşu ve ortada, Anadolu'nun merkezinde bulunması.

İstanbul'un merkez olmayacağı meselesi, İstanbul'un stratejik yeri nedeniyle kafalarda zaman zaman yerleşmeye başlamıştı. II. Abdülhamit hatıralarında, 1895'de vezir Küçük Said Paşa'nın "Ruslar bir defa İstanbul sınırlarına gelirlerse halimiz ne olur? şehri zaptederler, buda herşeyin sonu demektir." dediğini, başkent olarak Bursa'yı önerdiğini, ancak, Bursa'nın başkent olması teklifinin yerinde olmadığını, şerefli geçmişin kendilerini İstanbul'a bağladığını, tarihî cami ve kutsal emanetlerin İstanbul'da bulunduğuna, ayrıca, devlet dairelerinin ve memurların Bursa'ya taşınmasının milyonlarca masrafa neden olacağına değinmektedir[12]. 1912'de, Balkan Harbi sonlarına doğru, İstanbul'da çıkan İfham Gazetesi'nde "Kostantiniye'den Osmaniyye'ye" adlı yazısında Ferit Tek İstanbul'un başkent olamayacağını, Goltz Paşa'nın fikirlerini ilâve ederek açıklamaktaydı.: "Şimdiye kadar İstanbul'un ani tehlikesi yalnız Boğazlar cihetinden idi. Şimdi buna birde karadan bir tehdit ilâve olundu. Üç taraftan tehlikeye maruz bir noktada payitaht kurulamaz... İstanbul devamlı çalışmaya pek elverişli de-

[10] İslâm Ansiklopedisi, Ankara Maddesi, sh. 447.

[11] M. Grace Ellison, Kûvâ-yı Milliye Ankarası, İstanbul,, 1973, sh. 135.

[12] Ali Vehbi Bey; Siyasi Hatıralarım; İst. 1987, sh. 47.

Levent Şahverdi Arşivi

ğildir. Tabiat şartları insanı gevşetir. İstanbul'da devlet, memleketin hakimi olmaktan ziyade İstanbul'un mahkûmudur...Merkez İstanbul'da kaldıkça Osmanlılar hiç kendilerine taallûku olmayan Avrupa meseleleriyle uğraşmaktan, onlara ister istemez bulaşmaktan yakasını kurtaramazlar." İstanbul'un yerine yeni devlet merkezi olarak ileri sürülen yerler şunlardı: Konya, Kayseri, Halep, Şam. Goltz Paşa, başkent olarak bu dört şehri önerirken, Ferit Tek ise, merkez olarak Kayseri'yi gösteriyordu.

Mustafa Kemal Paşa ise, Heyet-i Merkeziyyenin Ankara'ya nakl edilmesinin sebebini şöyle açıklıyordu: "Cephelere ve İstanbul'a demiryolu ile bağlı ve genel durumu idare bakımından Sivas'tan farklı olmayan Ankara'ya geldik" [12a].

Mustafa Kemal, Ankara'nın başkent olması konusunda kararını daha ulusal kurtuluş savaşı sırasında vermişti. 16-17 Ocak 1923'de İzmit'te gazetecilerle yaptığı konuşmada merkezi hükümetin neresi olacağı hakkında şu bilgileri vermiştir: "Merkezî hükümet neresi olacak diye bahsedilmiştir. Lozan Konferansı netaciyinin bu güne kadar vasıl olduğu hadde ve vâsıl olacağı hudutlara yakın olan yerlere nazarlarımızı dolaştırdık. Merkez-i hükümet neresi olmalıdır?. Bendenizce iki nokta-i nazardan tetkikat yapmak icâb eder. Birisi, her nev'i taarruz ve tecavüze karşı yerinden kıpırdamayarak, muhafaza-i kuvvet ve sükûnet edebilecek bir yer olmalı. Bu itibarla bittabi memleketin merkezini araştırmak lâzım, yoksa, bir geminin topundan telaşa düşecek bir yerde merkez-i hükümet olamaz. İkincisi, merkez-i hükümet öyle bir yerde olmalıdır ki, hükümet nazarını memleketin bütün mühitatına müsavi surette atfedebilsin. Eğer memleketin bir köşesine çekilirsek o halde gayr-i mâmûr ve bizden uzak olan yerleri unutabiliriz. Bilirsiniz ki, Anadolu bugün şarktan garbe, şimalden cenuba kadar bilâ-istisnâ her noktası bir harabe halindedir". Mustafa Kemal, Anadolu'nun harabe halinde olmasının İstanbul'un hükümet merkezi olması ile bağıntılı olduğunu, Ankara'da oturan ile İzmir'de, İstanbul'da oturanın değişik düşünebileceğini, halktan uzak olunduğu gibi, sahil şehirlerinin her zaman top ateşine maruz kalabileceğini belirtip, Anadolu'nun ortasında merkez olabilecek şehrin "Ankara, Kayseri, Sivas müsellesi (üçlüsü) dahilinde bir noktada" olabileceğini ve Ankara'nın bu işi yapabileceğini, bunun dışında yeni bir şehir meydana getirmenin güç olduğunu ve olayların da burayı merkez yaptığını açıklayıp "Binaaneleyh Ankara'ya karşı

[12a] Hâmit Sadi Selen; Ankara'nın Başkent Oluşu, Ankara, 1964, sh. 96-97 "Atatürk Konferansları serisi"

Levent Şahverdi Arşivi

nankörlük etmek caiz değildir" demiştir. Daha sonra da yeni merkezi açıklamıştır: "Yeni merkez neresi olacaktır? İstanbul'un merkez olabileceğini düşünmek varid-i hatır mıdır? Merkez İstanbul olmadıktan sonra Eskişehir mi olsun? Varsın Ankara olsun. Ankara emin olun ki çok lâtif bir yerdir. Ufukları vâsidir. Ve şimdi bir Amerikan Kumpanyası ile görüşüyoruz. O da oranın imarı için bir proje yapıp, hükümete vermiştir. Şimdiki gar da büyük bir gar oluyor..." [13].

Mustafa Kemal, Ankara'nın başkent olması kararını çoktan vermiş, yalnız, bunun için uygun zaman ve fırsatı kollanmaktadır. 1921 yılında Ankara'nın merkez olmasını düşünen Mustafa Kemal, o tarihlerde İstanbul saltanat merkezi olduğu için bunu tam olarak ortaya koymakta gecikmiştir. Ancak, 1921'de başkent konusunu şöylece açıklamaktan da geri kalmamıştır: "Siyasî başkentimiz Anadolu'nun ortasında kalacaktır. Batının ve Doğunun temsilcileri bizimle bu başkentte temas edeceklerdir. Bu başkentte her türlü diplomatik meseleler görüşülecektir. bu başkentte memleketin iç ve dış politikası idare edilecektir. Bu başkentte milletin sinesinden doğan hükümet yer alacaktır." [14]. Mustafa Kemal, Ankara adını kullanmamış ise de, daha sonraki konuşmalarında Ankara'nın adını açık açık belirttiğine göre, bu tarihlerden beri Ankara'nın başkent olmasını arzu etmektedir. Mustafa Kemal, Ankara'yı gerçekten seviyordu. Büyük mücadelenin önemli bir kısmını buradan sürdürmüştü. Millet Meclisinde evvelce alınmış karara göre, iki yerden mebus seçilebiliyordu. Mustafa Kemal'de, 1922 seçimlerinde iki yerden mebus seçilmişti. 2 Ağustos 1923'te açılan ikinci Büyük Millet Meclisi'nde, 13 Ağustos'ta Gazi Meclis Başkanı olmuştu. Mustafa Kemal Paşa, iki yerden milletvekili seçildiği için Ankara'yı tercih etmişti.

30 Temmuz 1921'de, Mecliste yapılan gizli konuşmalarda, Meclis'in Kayseri'ye çekilme olasılığından bahsedildiğinde, Karesi (Balıkesir) Milletvekili Basri Bey, bunun doğru olmadığını, bunun yerine Polatlı'ya ordunun yanına gidilmesini savunmuştu. Ancak, bu kabul edilmemişti [15].

Ankara'nın en sıkıntılı zamanında bile, Meclis'in başka bir yere naklinin kabul edilmemesi, karar ve emirlerin en iyi buradan verilip, yönetimin buradan kaynaklanmasından ileri gelmektedir.

[13] Arı İnan, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Eskişehir-İzmit Konuşmaları, Ankara, 1982, sh. 50-52.

[14] Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam, İstanbul, 1966, c.III, sh. 141.

[15] Türkiye B.M. Meclisi Gizli Celse Zabıtları, Ankara, 1985, c.2, sh. 116-123.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal ulusal bağımsızlık hareketinin yürütüldüğü ve en önemli kararların alındığı, Anadolu'nun merkezinde olan Ankara'nın mutlak surette başkent olmasını istiyordu. Bu yüzden, İzmit'te Ankara'nın başkent olmasını istediği yolundaki 1923 Ocağındaki beyanlarından başka, 23 Eylül 1923'de de bu tarzda beyanat vermiş ve 1923 Ekiminde Ankara'nın başkent olması gerçekleşmiştir. Mustafa Kemal, 23 Eylül 1923'te, Neue Freie Presse muhabirine verdiği demeçte, bir taraftan Cumhuriyet adlı yönetimin kurulacağını açıklarken, diğer taraftan da "Yeni Türkiye'nin Payitahtı meselesine gelince, bunun cevabı kendisinden zahir olur. Ankara Türkiye Cumhuriyeti'nin payitahtıdır" demişti [16].

Mustafa Kemal'in bu demecinden iki hafta sonra, 9 Ekim 1923'te, Malatya Milletvekili İsmet Paşa ile on arkadaşı, Meclis Başkanlığına Ankara'nın Türkiye'nin başkenti olması için bir önerge verdiler. 10 Ekim'de Komisyona gönderilen tasarı, 13 Ekim 1923'te Mecliste görüşülmeye başlandı. Görüşmeler sırasında Ankara'nın niçin başkent olmasının gerektiği etraflıca anlatıldı. Gümüşhane Milletvekili Zeki Bey, İstanbul'un tarihi önemine temas ettikten sonra, "Buranın hükümet merkezi olmasıyla, İstanbul'un yıkıma bırakılmamasını rica ederim" diye sözlerini tamamladı. Gelibolu Milletvekili Celâl Nuri Bey ise "Ankara'yı Türkiye Devleti'nin merkezî olarak olaylar ve gerçekler göstermiştir. Daha sonra Ankara'nın başkent olmasını savunan konuşmasında, bundan sonra İstanbul'un da korunmasını istemiştir. Besim Atalay ise, Ankara'nın başkent olması lehinde konuşarak "Ne ise biz burada tozlar içinde yaşarız, buranın tozu pudradan daha güzel gelir. Burada bazı gazetelerin dediği gibi çatıları sayarız-bazı gazeteler burada memurların, mebusların yattıkları yerlerde çatıları saydığını yazmıştı-evet, yatar, çatıları sayarız. Fakat, milletin koynundan çıkan altınları saymayız...". Daha sonra yeterlilik önergesi verildi. Şonuçta, 13 Ekim 123'te Ankara şehrinin Türkiye Devleti'nin başkenti olması büyük çoğunlukla kararlaştırıldı [17]. Bundan sonra süratle şehrin bayındırlık işlerine girişildi. Nüfusu süratle artan Ankara'nın imarı, başlarda kesinleşmişti. Ama, gelişimi bir çalışma plânı noksanlığından biraz gelişi güzel oluyordu. Ancak yeni mahalleler, banliyöler kurulmakta gecikmedi. Bataklıklar kurutuldu. Ankara sıtmadan kurtarıldı. Birçok devlet binası ve özel

[16] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ankara, 1961, c.III, sh. 63-64.

[17] Mahmut Goloğlu, Türkiye Cumhuriyeti (1923), Ankara, 1971, sh. 295-302. Türkiye B.M. Meclisi Zabıt Cerideleri, 31. nci İctima, Ankara, 1923, sh. 701-709. Faik Reşit Unat, Türkiye Devleti'nin Makarr-ı İdaresi Ankara Şehridir, Ankara, 1942, Tarih Vesikaları Dergisi, sayı. 9 sh. 161-164.

Levent Sahverdi Arşivi

bina yapıldı. İmar işlerinin düzenli bir plân içinde gelişmesi, 1928'de, H. Jansen projesinin kabulünden sonra mümkün oldu. Bu projeye göre, eski şehrin orijinal durumu korunacak, bayındırlıkla ilgili yeni yatırımlar, yüksek okullar, millet meclisi, resmî binalar yapılacaktı [18].

Ankara, 1924'ten bu yana büyük bir gelişme göstermiştir. 1924'de, her yönden ovaya doğru yeni yollar açılmaya başlamıştır. Ziraat Bankası'nın temeli atılmış olup, her yerde batı uygarlığından esinlenmiş bir kent ortaya çıkmaya başlamıştır.

CUMHURİYETİN İLÂNI:

Büyük Millet Meclisi'nin kurulması ve 1921 Teşkilât-ı Esâsiyenin kabulü ile halk idaresine dayalı sisteme geçilmişti. Ancak, saltanatın kaldırılmasından sonra, hükümet sistemini oluşturmak ve buna bir ad vermek bakımından bir boşluk doğmuş ve bir belirsizlik ortaya çıkmıştı. Lozan ile yeni Türk Devleti tanındıktan sonra, hükümete yeni bir ad verilebilirdi.

Mustafa Kemal, ulusal bağımsızlık savaşı boyunca sürekli halk idaresinden bahsetmişti. O'nun Samsun'a çıktıktan sonraki hareketleri ve çalışmaları, Amasya Genelgesi, Erzurum ve Sivas kongreleri, Büyük Millet Meclisi, hep O'nun millet iradesine dayalı bir sistemin peşinde olduğunu göstermekteydi. Ancak ulusal kurtuluş savaşının sürdüğü ve İstanbul'da sultanın halifelik sanını taşıdığı tarihlerde, Cumhuriyet kelimesinin ve sisteminin tartışılması bile olanaksızdı. Halkın kafasında yüzyıllardır şekillenmiş bir sistemi, o zamanki tarihlerde birdenbire söküp atmak imkansızdı. Ancak, Cumhuriyet kelimesi olamadan da hükümetin idare tarzının o noktada olduğu, daha 1 Aralık 1921'de Mustafa Kemal Paşa tarafından Mecliste Bakanlar Kurulunun görev ve yetkisini ortaya koyan kanun teklifi dolayısıyla yapılan konuşmasında da yer almaktaydı. Yalnız bir kuvvetten ibaret olan hakimiyet ve irade-i milliye heyet-i celilenizden mütecelli ve mütemessildir (açık ve benzer görünümündedir). Ve bu kayd ü şartla millet bizi buraya göndermiştir. Milletin bize tevdi etmiş olduğu bu vazife ve bu selahiyet ve bu mesuliyeti biz içimizden herhangi bir zata verip de o zatın kendi rüfekasıyla bize karşı bütün umûr-u muamelat-ı devlet (devletle ilgili işler) ve milletten mesul olmasını bizim şerait-i mevcudiyetimiz (mevcut şartlarımız) kabul edemez.....Herşeyin merci'-i yegânesi Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. Meclis bu merci'iyetini kimseye veremez. Bu

[18] İslâm Ansiklopedisi, Ankara Maddesi, sh. 448.

Levent Şahverdi Arşivi

nokta-i nazardan kabine diyelim veyahut demiyelim. Kabine de zaten yabancı bir isimdir. Biz Heyet-i Vekile diyoruz...." [19].

Mustafa Kemal, Cumhuriyete geçişteki zorlukları dile getirirken, her zaman Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin en büyük yetki organı olduğunu ifade etmişti: "Efendiler, saltanat devrinden Cumhuriyet devrine geçebilmek için herkesin bildiği gibi, bir geçiş dönemi yaşadık. Bu dönemde iki düşünce ve görüş birbiriyle durmadan çarpıştı. O düşüncelerden biri saltanat yönetiminin sürdürülmesiydi.,...Devlet yönetimini Cumhuriyet'ten söz etmeksizin ulusal egemenlik ilkesi içinde her an Cumhuriyet'e doğru ilerleyen bir yönteme yöneltmeye çalışıyorduk. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden daha büyük bir makam olmadığına inandırmada direterek saltanat ve hilâfet makamları olmaksızın da devleti yönetmenin mümkün olduğunu ispat etmek lâzımdır." [20] Mustafa Kemal Meclis'in üstünlüğünü 28 Aralık 1921'de bir başka konuşmasında şöyle ifade etmişti: "...Bir kurul ki, milletin irade ve hakimiyetini ortaya çıkarmış ve temsil ettirmiştir: Onun üstünde kuvvet yoktur. Bu sebeple yüksek Meclisimiz görev yapmakta sınır tanımaz..." [21]. Mustafa Kemal, Cumhuriyete doğru gidişi kafalarda esenlendiren en büyük yetki organının Meclis olduğunu, saltanat ve hilâfetin bunun üstünde olamayacağını açıklayan konuşmalar ile yavaş yavaş Cumhuriyete doğru yaklaşmaktaydı. Aynı gün, Hacı Tevfik Efendi (Çankırı Milletvekili) hükümranlık haklarının Meclisin elinde olduğunu, bunun kimseye verilmeyeceğini şöylece ifade etmişti: "Tanrının emri, kendimizi idare edecek olanı içimizden seçmektir. Sultanlık ile halifelik birdir. Dinimizde veliahtlık yoktur. Bu sonradan Muaviye tarafından konmuştur. Bugün hükümdarlık hakları kendi elimizdedir. Bunu kimseye vermeyiz. Ehlini ve zamanını bekleyeceğiz. Bugün bunlardan söz etmek zamanı değildir" [22]. Bu sözlerin sarfedildiği sıralarda bir taraftan da ulusal bağımsızlık savaşı devam etmekteydi. Mustafa Kemal, aynı tarihte yaptığı konuşmasında, Türk Hükümeti'nin nasıl bir hükümet olduğunu, çalışmadan yaşamak isteyenlerin bu sosyal toplulukta yeri olmayacağını da ifade etmekteydi: "Bizim hükümetimiz demokratik bir hükümet değildir, sosyalist bir hükümet değildir. Bilimsel niteliği yönünden kitaplardaki hükümet şe-

[19] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ankara, 1961, c.1, sh. 217.

[20] Mustafa Kemal; Nutuk, İstanbul, 1980, c.2, sh. 468-469 (Kültür Bak. Yay.) Arı İnan, Düşünceleriyle Atatürk, Ankara, 1983, sh. 238 (Türk Tarih Kurumu Yayını).

[21] Mahmut Goloğlu, Cumhuriyete Doğru (1921-1922), Ankara, 1971, sh. 243.

[22] Mahmut Goloğlu, aynı kitap, sh. 242.

Levent Şahverdi Arşivi

killerinden hiçbirine benzemeyen bir hükümettir. Fakat ulusal egemenliği, ulusal iradeyi gerçekleştiren tek hükümettir. Bilimsel ve sosyal niteliği bakımından Halk Hükümetidir...Çalışarak haklara ve yetkilere sahip oluruz. Arka üstü yatmak ve çalışmadan yaşamak isteyenlerin sosyal topluluğumuz içinde yeri yoktur, hakkı yoktur...", Mustafa Kemal, aynı konuşmasında, egemenlik haklarının halk tarafından zor ile alındığını ve bu yüzden eğemenliğin hiçbir şekilde geri verilemeyeceğini de ifade etmişti: "...Bildiğim, bilinmesi ve ilân edilmesi gereken bir gerçek varsa, o da milletin, hiç kimsenin uygun bulmasını gerekli görmeden, uygun bulmayanlara karşı ayaklanarak ulusal egemenliği almış ve öylece kullanmakta bulunmuş olmasıdır. Ve bu egemenlik hiçbir sebep ve surette bırakılamaz, başkasına verilemez. Bu egemenliği geri alabilmek için, alınırken kullanılmış olan araçları kullanmak gerekir..."[23].

Mustafa Kemal'in yaptığı bu konuşmalardan sonra, eskiye özlem duyanların ve yeni sisteme itiraz düşüncesinde olanların umudu kırıldı ve Osmanlı Anayasası'nın yerine, yeni anayasının gerekliliği düşüncesi egemen oldu. Ancak, padişahlık, yani saltanat devam ediyordu. Bu yüzden, padişah VI. Mehmet Vahdeddin'e de yeni hükümeti ve meclisi onaylattırmak gerekiyordu. Milli hükümet bu amacla Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'i, İstanbul'a, VI. Mehmet ile görüşmeye yolladı. 20 şubat 1921 günü, Ankara Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı, İstanbul'da, Padişaha, Meclisi ve onun hükümetini tanımasını söyledi. Ancak, Vahdeddin herhangibir tepki göstermeyip, gözleri kapalı oturmuş, cevap vermemiş, Yusuf kemal Bey de, Padişahın yanından ayrılmıştı. Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri iki gün sonra olayı öğrendi ve Bakanlar Kurulu tarafından gönderilen Yusuf Kemal Bey'in Meclisin izni olmadan Padişah ile görüşmesinin iyi olmadığı tartışıldı ise de, Mustafa Kemal Paşa olayı tatlıya bağladı. Ancak, Sadrazam Tevfik Paşa, Lozan Konferansı'na, İstanbul Hükümeti'nin de katılacağını bildirince, Mustafa Kemal Paşa buna çok kızarak "Türkiye'yi yalnız Büyük Millet Meclisi Hükümeti temsil edebilir" demiştir. Bunun arkasından temsil olayı için Tevfik Paşa, Meclise doğrudan doğruya başvurur. Artık, padişahlığın kaldırılması gerektiği konusunda bu olay nedeni ile Mecliste bir cereyan olmuştur.

30 Ekim 1922'de Dr.Rıza ile yetmişsekiz arkadaşının verdikleri önergede, İstanbul'daki hükümetin varlığını koruyacak hiçbir kuvvete sahip olmadığını, gölge durumunda bulunduğunu ileri sürmüş ve yeni durum

[23] Mahmut Goloğlu, aynı kitap, sh. 244-245

Levent Şahverdi Arşivi

için "Asıl halk topluluğunun ve köylünün haklarını koruyan ve mutluluğunu sağlamayı kabullenen bir halk hükümeti idaresi kurmuştur. Durum bu iken, İstanbul'da düşmanlarla ortaklık yapmış olanların hâlâ halifelik ve sultanlık ve padişah ailesi haklarından söz ettiklerini görmekle şaşkınlık içinde kalıyoruz" denmekte ve hemen konunun esasına girmekteydi. Önerge oylanmış, 132 kabul, 2 red, 2 çekimser oy çıkmış, ama, Mecliste çoğunluk olmadığı için oylama ertesi güne kalmıştı. 1 Kasım 1922'de, önergeye ek madde ile "Hilafetin Türklere, Osmanlı ailesine ait" olduğu kabul edildi. Mustafa Kemal Paşa söz alarak, Türkiye'nin saltanatın kaldırılması ile çağdaş, uygar devlet olacağını, kalkınabileceğini, halifelik makamında güçsüz ya da zavallı bir kişinin değil, "Dayanağı Türkiye Devleti olan yüksek bir kişinin" oturacağını ifade etti. Saat gecenin yarısına doğru oturum tatil edildi. 2 Kasım 1922 tarihli oylamada, Rize Milletvekili Ziya Hurşit Paşa'nın ben muhalifim diye seslenmesine karşın yapılan oylamada saltanat kaldırıldı[24].

4 Kasım 1922 günü İstanbul Hükümeti istifa etti. Esasen, alınan karardan sonra yapılacak bir iş de yoktu. Milletin gerçek temsilcileri Ankara'da bulunuyor ve millet adına yönetim mekanizmasını işletiyorlardı. Artık, dünyada imparatorluk gibi çağ dışı yönetimlerin varlığı yok denecek kadar azalmıştı. Saltanatın kaldırılacağı, çağdaş yönetim usullerinin bütün dünya ülkelerinde zamanla bu idarelerin yerine geçeceği belli idi. Üstelik, artık, İstanbul'daki hükümetin ne ordusu, ne maliyesini oluşturacak kaynakları mevcut değildi. Bu yüzden, milletin sesini yansıtan Ankara Hükümeti var iken hiçbir dayanağı olmayan İstanbul Hükümeti neye dayanarak hüküm sürecekti?. İstifadan sonra, Türkiye Büyük millet Meclisi Hükümeti Türkiye'yi temsil eden tek hükümet olarak kaldı. Bir zamanların üç kıtada hüküm süren İmparatorluğu kötü yönetim, çağdaş medenîyet ve teknikten uzak kaldığından, artık mevcudiyetini halktan uzaklaşmış olarak devam ettirdiğinden ve çok az bir toprak parçasını elde tutabildiğinden, yerini halk ile bütünleşen ve ulusal bağımsızlık savaşını millet adına sürdüren Ankara Hükümeti'nin çağdaş devlet düzeyindeki yönetimine terk etmek zorunda kalmıştı. 17 Kasım 1922 günü, Saraydan ayrılan Vahdettin İngiliz kuvvetlerinin başkomutanı olan General Sir Charles Harrington vasıtasıyla, bir İngiliz gemisine binerek kaçtı. 18 Kasım'da toplanan Bakanlar Kurulu, bir halife seçilmesine karar vererek, sorunu Meclise getirdi. Mecliste, Abdülmecid Efendiyi halife ilân etti. Halife seçimi için üç

[24] Naşit Hakkı Uluğ, Halifeliğin Sonu, İstanbul, 1975, sh. 49-70.

Levent Şahverdi Arşivi

aday gösterilmişti. 162 kişi oy kullandı. Abdurrahman Efendi 2, Selim Efendi 3, Abdülmecid Efendi de 148 oy aldı. Dokuz oy da çekimser çıktı[25].

Saltanat devrinden, Cumhuriyet devrine geçebilmek için bir geçiş dönemi yaşanmıştır. Atatürk'ün ifadesine göre, bu konuda iki fikir mevcuttu: Birisi saltanat devrinin devamı, ikincisi de, saltanat idaresine son vererek Cumhuriyet yönetimini kurmak. Cumhuriyet kurmak fikri, Mustafa Kemal'e aitti. Onun ifadesine göre, bunun tatbik mevkiine konulması için gerekli zaman kollanmaktadır. Yeni yasalar yapıldıkça, özellikle, Teşkilat-ı Esasiye Yasası yapılırken, saltanat taraftarları, padişah ve halifenin hukuk ve yetkisinin düzeltilmesinde ısrar etmişlerdi. Mustafa Kemal de şimdi bunun zamanı olmadığını açıklamıştı. Ancak, O, devlet yönetimini Cumhuriyet'ten bahsetmeden de, milli egemenlik dairesinde yöneterek, her an Cumhuriyet'e doğru yürümekte, saltanat ve hilâfet olmaksızın, Büyük Milet Meclisi'nin her türlü hakkını kendinde toplamakta, devlet başkanından bahsetmeksizin, onun görevini de, Meclis Başkanlığını da sürdürmekteydi. Saltanat kaldırıldıktan sonra hilâfetin yürütüleceğini, 2 Kasım 1922'de Petite Parisien muhabirine şöylece açıklıyordu: "Hilâfeti muhafaza edeceğiz. şu şartla ki, Büyük Millet Meclisi ve Millet Halifenin istinât edeceği bir mesnet ve kuvvet olacaktır"[26]. Aynı konuşmasında, Mustafa Kemal, Millet Meclisi'nin halk tarafından seçildiğini ve yönetimin bir halk idaresi olduğunu açıklamaktaydı. Görüldüğü gibi, Mustafa Kemal Paşa, şimdilik halifeliğin devamına taraftar olmaktadır. Bunun nedeni, yüzyıllardır halifeye körü körüne bağlı olan halkı birdenbire bu kurumun kaldırılması sebebi ile karşısına almamaktan kaynaklanmaktadır. Üstelik, savaş devam etmektedir. Yeni bir karışıklığın çıkması Ankara Hükümetini zayıflatabilir. bu yüzden halifeliğin kaldırılması için uygun bir zamanı kollamak daha yerinde olacaktır. Halifelikten önce, sırada devlete verilecek şekil, O'nun kafasını daha çok meşgul etmektedir.

Saltanat kaldırıldığından yeni bir sistemin uygulanması ve çağdaş düzene geçişte daha sağlam ve rahat adımlar atılarak Cumhuriyet sistemine geçmek mümkün olabilirdi. Mustafa Kemal, bunun için ortamın uygun olduğuna da inanmıştı.

[25] Naşit Hakkı Uluğ, kitap, sh. 96-97.

[26] Devrin Yazarlarının Kalemiyle Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal (Der: Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil, N. Birinci, A. Ucman), İst. 1981, sh. 1079-1081.

Levent Şahverdi Arşivi

20 Ocak 1923 tarihli İstanbul gazeteleri, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bütün programlarında Mustafa Kemal'in belirttiği şu iki maddenin esas olduğunu vurgularlar: 1-Tam bağımsızlık 2-Egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olması. Aynı gazeteler, birinci maddenin ifadesinin "Misak-ı Milli", ikincisinin ise "Teşkilât-ı Esâsiye" olduğunu, Misâk-ı Millinin ordu tarafından sağlandığını, Teşkilât-ı Esâsiyenin ise, kitaplara geçmeden önce, fikir ve vicdanda oluştuğunu, Meclisin de bunu uyguladığını belirtirler. Aynı gazeteler, millet egemenlik haklarından yoksun bırakılırsa, ayaklanarak zorla bunu elde eder demektedirler. Mustafa Kemal Paşa, 18 Ocak 1923'te halka hitaben yaptığı konuşmada "Şurasını açıkca söylemek lâzımdır ki, bu milletin üçbuçuk seneye şıkıştırdığı dava çok azimetlidir" demekte, Fransızların büyük ihtilâllerini (1789) kesinleştirmek için bir asır uğraştıklarını, her yeni harekete karşı bir muhalefetin olduğunu, buna irtica dendiğini, bunu önlemek için önceden tedbir almak gerektiğini, bir inkılâbı yapanların bu gibi olumsuz hareketleri ezecek kudrete sahip bulunduklarını, milletin egemenliğinin sürekli olduğunu, milletin egemenliğine dikilecek gözlerin çıkarılacağından bahs etmekteydi[27].

24 Temmuz 1923'de Lozan Antlaşmasının da imzalanmasından sonra, Mustafa Kemal Paşa artık Cumhuriyetin ilânı zamanının geldiğine inanmış ve açık açık Cumhuriyet'ten bahseder olmuştur. 16 Eylül 1923'te, Trabzon Halk Fırkasını ziyarette, kendi şerefine verilen ziyafet sırasında bunu açıkça dile getirmiştir: "Bütün cihan bilsin ki benim için bir taraflılık vardır: Cumhuriyet taraftarlığı." Kamu oyunda, özellikle taşrada bu fikre karşı bir tepki olmamıştır.

Cumhuriyetin ilânından sonra, bazı İstanbul gazetelerinin dediği gibi Cumhuriyet ansızın ilân edilmemiştir. Rauf Bey de, bu şekildeki ifadesi ile yanılmıştır. Cumhuriyet, Mustafa Kemal Paşa'nın kafasında devamlı mevcuttur ve 1923 Eylül'ünden itibaren Mustafa Kemal Paşa bunu sürekli tekrarlamaktadır. 23 Eylül 1923 tarihinde Newe Freie Presse Gazetesi Muhabirine verdiği ve 27 Eylül 1927 de Hâkimiyet-i Milliye'de yayınlanan beyanatında da Cumhuriyetin ilân edileceği açıkca beyan olunmaktaydı: "Teşkilât-ı Esâsiye mucebince hâkimiyet bilâ kayd ü şart milletindir. İcrâ kudreti olan Meclisde tecelli ve temerküz itmişdir diye sarahat vardır. Bu iki kelimeyi bir kelimede izah edebilmek için hangi lügatda aranırsa aransın mezkûr kelime CUMHURİYET olacaktır. Binaenaleyh, Türkiye'nin

[27] Lütfi Fikri; Meşrutiyet ve Cumhuriyet, İstanbul, 1339, sh. 8-9.

Levent Şahverdi Arşivi

dahili tekâmülü daha bitmemiştir. Daha tadilat ve terakkiyat vukubulacak ve bilumum tekâmülat CUMHURİYET esasına müncer olacaktır. Türkiye'de hal-i hazırda olduğu kadar ileride de daha ziyade demokratik bir Cumhuriyet teşkil edecek ve bu Cumhuriyet hiçbir surette garb Cumhuriyetlerinden farklı olmayacaktır"[28].

Mustafa Kemal, Türkiye'nin iç gelişmelerinin henüz bitmediğini, daha değişiklikler ve ilerlemelerin olacağını ve bütün ilerlemelerin Cumhuriyet esasına bağlı olacağını, Türkiye'deki inkılâpların Cumhuriyet yönetimi altında süreceğini, söylemişti. Nitekim, Cumhuriyetin ilânından sonra, inkılâpların yapılması ve uygulanmasına Cumhuriyet rejimi içersinde devam olunmuştur.

Mustafa Kemal, imkân ve şans zamanı geldiğinde son derece isabetli ve yerinde kararlar almakta, sürekli ülkesinin ve milletinin geleceğine uygun hareketleri gerçekleştirmekteydi. Cumhuriyetin ilânında da aynı yolu izlemiştir. 1923'de Cumhuriyetin ilânı için fırsat da doğmuştur. Fethi Beyin başkanlığındaki Bakanlar Kurulu yıpranmıştı. Ali Fuat Paşa, ordu kumandanı olmak için, 22 Ekim 1923'de Meclis Başkanlığı görevinden ayrılmıştı. Başbakan Fethi Bey de, daha iyi çalışabilmek için İçişleri Bakanlığı görevini bırakmıştı. Halk Partisi Grubu, Mustafa Kemal Paşa'ya danışmadan Meclisin ikinci başkanlığına bir süre önce başbakanlıktan ayrılan Rauf Bey'i, İçişleri Bakanlığına da Erzincan Milletvekili Sabit Bey'i aday seçmişti. Mustafa Kemal Paşa ise bu adayları tutmuyordu.

26 Ekim günü Bakanlar Kurulu istifa kararını Mustafa Kemal Paşa'ya sunmuştu. Bakan olmak için heveslilere bir kapı açılmıştı. Mustafa Kemal Paşa, bu kadar çok heveslinin bir yerde, Meclis çoğunluğunun güvenini sağlayabilir idi. O, çabucak hedefe varmak ve Cumhuriyeti ilân etmek için zamanın geldiğine inandı.

Mustafa Kemal, 28 Ekim 1923 günü, Meclis Binasını terk edip, Çankaya'ya gidecekken, koridorlarda Kemalettin Sami Paşa ile Halit Paşa'ya rastlar. Kendisiyle görüşmek için geç saatlere kadar orada beklediklerini anlayınca, akşam yemeğine gelmeleri için, onlara, Milli Savunma Bakanı Kâzım Paşa ile haber yollar. Yemeğe İsmet Paşa, Kâzım Paşa ve Fethi

[28] Lütfi Fikri; Meşrutiyet ve Cumhuriyet, İstanbul, 1339, sh. 11. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c.III, sh. 63-66.

Levent Şahverdi Arşivi

Bey de geleceklerdi. Mustafa Kemal, Çankaya'ya gittiğinde kendisini görmek için gelen Rize Milletvekili Fuat, Afyonkarahisar Milletvekili Ruşen Eşref Bey'lere de rastlar. Mustafa Kemal, Çankaya'da beraber yenilen yemekte, yarın Cumhuriyet ilân edileceğini açıklar. Hepsi tarafından çok yerinde görülen karar üzerinde nasıl çalışılacağını yemekten sonraki konuşmalarında da anlattıktan sonra gerekli direktifleri de veren Mustafa Kemal, misafirler gittikten sonra, Köşkte, İnönü ile kararı gerçekleştirmeyi sağlayacak olan kanun tasarısı üzerinde çalışmalara başladılar. 1921 Anayasasının devlet şekli üzerindeki maddeleri incelendi ve sonunda beş maddelik bir tasarı taslağı hazırlandı. Birinci madde "Türkiye Devleti'nin hükümet şekli Cumhuriyettir" şeklinde idi[29].

Artık, karar verilmişti. Hiçbir kuvvet Mustafa Kemal'i bu karardan döndüremezdi. Nitekim, Mecliste, 29 Ekim günü, Yunus Nadi, Cumhuriyet için Mustafa Kemal'e "Bunu en kuvvetli zamanımızda yapmalıyız" deyince, O da "En kuvvetli zamanımız bugündür" demiştir. Gerçekten de en kuvvetli zaman o andı. Türkiye itilâf devletleri ile yaptığı savaşı başarı ile sonuçlandırmış, saltanat kaldırılmış, Lozan Antlaşması imzalanmış ve Türkiye bütün dünya devletleri tarafından tanınmış olup, gerek dış dünyada, gerekse Türkiye içinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Mustafa Kemal büyük kurtarıcı ve Türkiye'yi yeni ufuklara yönlendirecek kişi olarak tanınıyor ve anılıyordu.

Mustafa Kemal Paşa, 29 Ekim 1923'de, öğleden sonra birbuçukta toplanan Halk Partisi Grubunda ilk sözü alarak, güçlü ve dayanışmalı bir hükümetin kurulabilmesi için anayasanın bazı noktalarına açıklık getirilmesini belirterek, hazırlanmış olan beş maddelik taslak metnini divan katiplerine okuttu.

Konuşmalar sırasında, Konya Milletvekili Eyüb Sabri Efendi, Anayasayı değiştirmeye yetkilerinin olduğunu ve hükümet şeklinin Cumhuriyet olacağını söyledi. İsmet Paşa, Avrupa'daki gibi, Meclis Başkanı yerine devlet başkanı olmasının gerektiğini, Cumhurbaşkanı olmadan, başbakan olamayacağını öne sürdü.

Bu tartışmalara biraz sonra etraflıca değineceğiz. Önce, projenin hazırlanışını görelim. Naşit Hakkı Uluğ'un ifadesine göre, Lozan Antlaşmasının (24 Temmuz 1923) imzalandığı günlerden birkaç gün sonra, Mustafa Kemal, özel kaleminde memur ve şahsî güvenini kazanmış olan

[29] Mustafa Kemal; Nutuk, İstanbul 1980, c.III, sh. 427-428 (Kültür Bak. Yay.).

Levent Şahverdi Arşivi

Hasan Rıza (Soyak)yı çağırıp, yeleğinden küçük bir kağıt çıkarmış ve ona "— Bunları al, müsvedde halindedirler, beyaz edeceksin, yazılar karışıktır, dikkat et okuyamadığın veya anlayamadığın yer olursa beni çağırıp sorarsın, bunları şimdilik yalnız sen ve ben bileceğiz. Amirlerine dahi bahsetmene lüzum yoktur" demişti. Hasan Rıza,bunların, 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Yazısının maddelerini değiştiren ve Türkiye Devleti'ne "Cumhuriyet" şeklini veren taslak olduğunu görmüştü. Gazi'nin kararı açıktı. O Türkiye Devleti'nin hükümet şeklinin Cumhuriyet olmasını istemekteydi. Gazi, Teşkilât-ı Esâsiye yazısından ve eski Kânûni Esasinin maddelerinden de yararlandıktan sonra tam bir anayasa projesi orttaya koyuyor ve hazırlattığı metni Hasan Rıza'ya verip "— Bunu al, Adliye Vekili Seyit Bey'e götür, yarına kadar bunları okusun, Cumhuriyet ve halk hâkimiyeti mefhumları ile umûmi hukuk kaideleri bakımlarından tetkik etsinler ve mütalaalarını bildirsinler. Meselenin şimdilik üçümüz arasında kalmasını arzu ettiğimi Seyit Bey'e söylersin" diyor. Profesör Seyyit Bey, ertesi gün müsveddeyi geri verirken, bunun pek mükemmel bulduğunu, esaslarda aynı görüşte olduğunu, ancak, birkaç noktada mütalaa kaydettiğini açıklıyor. Bu proje, Ekim sonunda Meclise verilen projedir.

Uluğ 28 Ekim akşamı Çankaya'da konuşulan bu proje, 29 Ekimde, öğleden sonra Halk Fırkası'nda tartılışıp, saat 18.00 de kabul edilen projedir demektir. Mustafa Kemal, Halk Fırkası'ndaki toplantıdan önce, Meclisteki odasına bazı milletvekillerini çağırmış ve onlara son şeklini verdiği anayasa projesini göstererek fikirlerini açıklamıştı. Halk Fırkası toplantısı başlayınca da söz alarak, Hükümet buhranını önleyecek tedbir olarak Anayasanın bazı maddelerinin değiştirilmesi lüzumunu anlattı ve projeyi okuması için katibe vererek kürsüden ayrıldı.

Proje okunduktan sonra, ilk sözü alan Sabit Sağıroğlu, öncelikle kabine meselesi üzerinde durdu, anayasa değişikliğinin sona bırakılmasını istedi. Ebubekir Hazım Tepeyran ise, partinin anayasayı değiştirme yetkisini kabullenmeyip, bu gibi tekliflerin Mecliste serbestçe görüşülmesini istedi. Yunus Nadi, Tepeyran'ın yetkisizlik iddiasını red etti. Karesi Milletvekili Vehbi Bey, şimdiye kadar anayasa üzerinde yapılan çalışmalardan haberdar olmadığını, bütün bilgiyi basından öğrendiğini açıkladı. Kastamonu Milletvekili Halit Akmansü de, anayasa sorununun derhal halline taraftar olmadığını, bilim adamlarından bilgi verilmesini istedi. Hamdullah Suphi Tanrıöver, teklifin dört yıl önceki anayasaya açıklık getirdiğini belirtti. Adliye Bakanı Seyyit Bey, önerinin yeni bir şey olmadığını, yasaların gereksi-

Levent Şahverdi Arşivi

nimden doğduğunu açıkladı. İsmet Paşa ve Abdurrahman Şeref Bey, öneriyi destekleyen ateşli konuşmalar yaptılar. Eski Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Tengirşek de derhal yasa ile işlemin tamamlanmasını isteyince, proje grupca kabul olundu[30].

Mustafa Kemal, henüz Cumhuriyetin ilân edilmediği sırada, aynı gün Fransız gazeteci Maurice Pernot'ya Osmanlı İmparatorluğu'nun neden yıkıldığını, düşüncelerinin batıya dönük, bugünkü hükümetin az çok Cumhuriyet olduğunu, politikalarının dine karşı olmadığını izah etmekteydi: "Osmanlı İmparatorluğu'nun düşüşü, batıya karşı elde ettiğimiz başarılardan çok gururlanarak, kendisini Avrupa uluslarına bağlayan bağları kestiği gün başlamıştır. Bu bir yanlışlıktı. Bunu tekrar etmeyeceğiz. Vücutlarımız doğuya ise, düşüncelerimiz batıya dönük kalmıştır....Ulusal egemenliği ilân ettik. Kelimeler üzerinde oynamayalım. Bugünkü Türk Hükümeti az çok Cumhuriyettir...Politikamızı, dine aykırı olmak şöyle dursun, din bakımından eksik bile hisediyoruz. Türk ulusu dindar olmalıdır...[31].

Mustafa Kemal, Türk Tarihi hakkında en doğru ve kesin sonuçlara ve sentezlere varabilmektedir. Yusuf Akçuraoğlu, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışını yirmiiki sebebe dayandırmaktadır. Gerçi, bu sebebleri şimdi daha da artırmak mümkündür, ama, Mustafa Kemal, düşüş sebebini, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa ile bağlarını kesmesi ile başladığını belirtmekle, Onun, Avrupa'dan teknik, ekonomik, bilim, siyasî askerî, ilmî alanlardan kopuşu ile izah etmek istemektedir ki, bu güzel bir sentezdir. Esasen, kendisi Osmanlı İmparatorluğu'nun son devirlerini yaşadığından, Avrupa'ya da gidip Osmanlı toplumu ile batı toplumunu karşılaştırmak olasılığını bulduğundan olaylara da çok yakın ve içindedir.

Mustafa Kemal Paşa'nın, Cumhuriyet ilân edilmeden aynı gün Pernot'ya verdiği beyanattan da anladığımıza göre, henüz Cumhuriyet ilân edilmediği için O, son derece temkinlidir. Kelimelerin önemi olmadığını, şu andaki yönetimin Cumhuriyet düzeni içinde kabul edildiğini, kesin düşüncesinin de bu olduğu gerçeğini vurgulamaktadır. Ayrıca, din konusunu izah ederken de, kendilerini bu konuda eksik hissettiklerini belirtmesi, ilerde bu konuda yapılacak girişimlerin olacağını da ortaya koymakta-

[30] Naşit Hakkı Uluğ, Hakimiyet-i Milliye Kayıtsız Şartsız Milletindir- ve "Yarın Cumhuriyet İlân Edeceğiz", Cumhuriyet Gazetesi, 28-30 Ekim 1963, Mustafa Kemal Nutuk, c.II, sh. 429-432.

[31] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ankara, 1961, c.III, sh. 68-69.

Levent Şahverdi Arşivi

dır. Bu da vatandaşların din ile ilgili işlemlerinin siyasî olayların dışında gerçekleştirmesi noktasına gelip, dayanacaktır. Bunun sonunda da halifelik kaldırılmış olacaktır.

Anayasa Komisyonu çalışmalarını tamamlamıştı. Tasarı son şeklini aldıktan sonra, Meclise sunuldu. İlk sözü komisyon başkanı olan Yunus Nadi Bey aldı. "...Sunduğumuz teklif, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin uluslararasında sahip olduğu adın belirlenmesinden ibarettir. Çünkü, uluslararası alanda belli olan adlardan birinin alınması gereklidir. Egemenliği kayıtsız ve şartsız ulusa veren, ulusu kendi kendine yönettiren hükümet şeklinin adı Cumhuriyettir. Bundan ötürü gerçek adımızı almak üzere, bunu Anayasamızın birinci maddesine, anlamı zâten bu maddenin içinde bulunan bir fıkra ile ekliyoruz...." dedi. Daha sonra söz alan Manisa Milletveki Vâsıf Bey, teklifin lehinde konuşarak Saray ve çevresinden kurtulunmasını belirtir ve anayasa komisyonumuzun bugün karşımıza getirdiği esas, bu amacı tam olarak içine almakta ve sağlamaktadır. Zaten bir Cumhuriyet idaresi içinde olduğumuz halde gerçeği açıklamaktan çekinmek tereddüt anlamına gelir ve düşmanlarımızın aşırı isteklerini uyandırır..." dedi. Konya Milletvekili Eyüb Sabri Efendi ise, "Bizim hükümetimiz bugün Cumhuriyet olmuyor. Kurulduğu gündenberi Cumhuriyettir. Fakat bazı ihtiras ocaklarını alevlendirmemek için adı açıklanmamıştır. Bugün artık gerçek adını alacağı dönem gelmiştir..." Antalya Milletvekili Rasih Efendi de "...Cumhuriyet ilân etmekle, Türk devleti bundan sonra başında, soydan gelme bir hakla oturmuş kimse görmeyecektir...." dedikten sonra konuşmalar yeterli görülmüştür.

Görüldüğü üzere, Millet Meclisindeki konuşmaların hepsi Cumhuriyetin lehinedir. Aleyhine tek bir konuşma bile olmamıştır. Bu da, yalnızca Mustafa Kemal Paşa'nın değil, bütün Meclis üyelerinin Cumhuriyet ilânına taraftarı olduğunu gösterir. Bunlardan Eyüp Sabri, çocukluktan beri Cumhuriyete aşık olduğunu ifade etmişti. Bu da Meclis içinde ahenkli bir çalışmanın ve birliğin mevcut olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Esasen, bu böyle olmasaydı, Mustafa Kemal Paşa'nın inkılâpları gerçekleştirmesi, bu kadar kolay olamazdı. Cumhuriyetin ilânını belirten birinci madde Meclisteki büyük bir çoşku ile ve "Yaşayın Cumhuriyet" sesleri ile kabul edildi. Bundan sonra, ikinci madde üzerinde söz alan Şebinkarahisar Milletvekili ve şair Mehmet Emin (Yurdakul) "...Cumhuriyetin ruhu önünde saygı ile ayağa kalkarak üç kez (Yaşasın Cumhuriyet) diye hükümetimizi sevgi ile anmanızı dilerim" demiş ve bu oylanmadan herkesin uygun görmesi sonucunda "Yaşasın Cumhuriyet" sesleri ile yerine getirilmişti.

Levent Şahverdi Arşivi

Daha sonra Cumhurbaşkanı'nın hemen seçilmesi ve yüzbir kez top atışı yapılmasını öngören önergelere de geçildi. Gizli olarak yapılan oylama sonucunda, Mustafa Kemal 158 oyun hepsini de alarak Cumhurbaşkanı seçildi. Saat 8.30 da Cumhurbaşkanı seçilen Mustafa Kemal Paşa, söz alarak Meclise teşekkür etti[32].

Mustafa Kemal Paşa, bu teşekküründe, milletin sahip olduğu üstün niteliliğini ve yararlılığını, hükümetin yeni adı ile uygarlık dünyasına kolaylıkla uyum sağlayacağını, Türkiye Cumhuriyeti'nin dünyadaki yerine lâyık olduğunun eserleriyle ispatlanacağını açıkladı. Mustafa Kemal'in, Meclis arkadaşlarıyla, samimi ve sıkı bir çalışma içinde olacağını, milletle hep beraber ileri adımlar atılacağı yolundaki sözlerinden sonra, Afyon milletvekili Kâmil Efendi kürsüde bir dua okudu ve İkinci Büyük Millet Meclisi'nin tarihi oturumu sona erdi.

Cumhurbaşkanı seçilen Mustafa Kemal Paşa, anayasanın yeni hükmüne göre, İsmet Paşa'yı başbakan olarak atadı. O da kurduğu kabineyi Mustafa Kemal'e sundu ve Mustafa Kemal de bir tezkere ile yeni hükümet listesini Meclise sundu. Yeni hükümet, oylamaya katılan üyelerin oy birliği ile yani yüzaltmışaltı oy ile güven oyu aldı. Bir süre sonra, işlerinin çokluğundan dolayı Mustafa Kemal Halk Partisi genel başkanlığını da İsmet Paşa'ya verecektir.

Cumhuriyetin ilânı, yurt dışında da büyük bir sevinç uyandırmıştı. Her taraftan telgraflar geliyordu. Halife Abdülmecid, Batı Trakya Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti, İstanbul Üniversitesi öğrenci dernekleri bunlar arasında sayılabilir[33]. Şimdi, Cumhuriyetin kamuoyunda nasıl karşılandığına etraflıca değinebiliriz.

Cumhuriyetin ilânından yirmi altı gün önce, Yenigün Gazetesinde yeni yönetimin Cumhuriyet olacağı yolunda "Cumhuriyet idaremiz tasrih ve yakında ilân olunacaktır" tarzında bir haber yer almıştı. Bunun, Mustafa Kemal'in nabız yoklaması olasılığı için çıkartılan bir haber olarak yorumlanması mümkündür. Çünkü, aynı yazıda Cumhurbaşkanlığının meclis başkanlığından ayrılması, ya da eski durumun korunmasının söz konusu olduğu, yeni tasarının yasa ve yürütme yetkilerini-Bakanlar Kurulunun görev ve yetkilerini-Meclise bıraktığı gibi yasa tasarısında yer almış olan

[32] Mahmut Goloğlu, Türkiye Cumhuriyeti (1923), Ankara, 1971, sh. 308-314, Mustafa Kemal, Nutuk, II, sh. 434-440 (Kültür Bak. Yayını). Cengiz Kürşat, TBMM'de Cumhuriyetin Kabulü, İstanbul, 1985, Belgelerle Türk Tarihi D., sayı. 8, sh. 16-21.

[33] Mahmut Goloğlu, aynı kitap, sh. 314-316.

Levent Şahverdi Arşivi

hususlar mevcuttu. Nitekim, alınan özel haberlere göre, bu haberin doğruluğunun kesin olduğu, esasen, meclis başkanının Cumhurbaşkanı'nın görevini yerine getirdiği, bu yenilikle Cumhurbaşkanlığının meclis başkanlığından ayrılmış olacağını belirten gazete, bu bilgileri mecliste uzman ve yetkili bir kişiden aldığını belirtmekte, ancak, bu kişinin adını vermemekteydi. Bu sıralarda Cumhuriyet'ten bahseden tek kişi vardı. O da Mustafa Kemal'dir. O basının kamuoyu üzerinde ne kadar etkili olduğunu bilmekte ve böylece kamuoyunu Cumhuriyetin ilânına doğru hazırlıklarını geliştirmektedir. Böylece, hem Mecliste bu düşünce etrafında bir oluşum hazırlamış, hem de kamuoyunu bu fikre hazırlamıştır. Bu fikre karşı o tarihlerde, gazetelerde menfi bir yazı çıkmadığına göre, durum Cumhuriyetin ilânı için müsaitti.

Aynı gazete, 30 Ekim 1923'de, Büyük Millet Meclisi'nin hükümet şeklini tesbit eden Teşkilât-ı Esâsiye"yi düzenleyerek, Türkiye Cumhuriyeti'ni ilân ettiğini bütün dünyaya duyuruyordu. Cumhuriyetin ilânı İstanbul, İzmir ve yurdun diğer köşelerinde büyük bir sevinçle karşılanmıştı. Ankara'da halk her yerde gösterilere başlamış, resmî daireler tatil edilmiş idi. 31 Ekim Çarşamba günü genel tatil yapılmıştı. Cumhuriyet'in ilânı, İzmir Müstahkem Mevki Komutanlığı'na gece yarısı bildirilmiş ve gece saat birde kaleden bu mutlu olay top atışları ile kutlanmıştı. Vapurlar her yerde bayraklarla donatılmıştı.

Ancak, Atatürk'ün de ifade ettiği gibi, yalnız İstanbul'daki iki-üç gazete ve bazı kişiler, Cumhuriyet konusunda halkın sevincine katılmadılar ve Cumhuriyet ilânına ön ayak olanları tenkit ettiler. Hatta, "Yaşasın Cumhuriyet" başlığı altındaki bazı yazılar bile Cumhuriyetin kabul ve ilân edilişini garip buluyor, bunu "sık boğaza getirilmiş gibi bir hal" olarak niteliyordu. Oysa, daha önce de belirttiğimiz üzere, 1923 yılında Mustafa Kemal, Cumhuriyetin ilân edileceğini sık sık ihsas etmişti. Yenigün Gazetesinin bu konudaki yayını da belliydi. O halde, Cumhuriyetin ilân edileceği daha önce duyurulmuş ve gerekli çalışmalar yapılmıştı. Bu yüzden bunun aceleye getirildiğini öne sürmek doğru olamazdı. Ayrıca, İstanbul'daki bu birkaç gazete, Cumhuriyetin alkışlarla, top atışı, ile kutlanmasını tenkit ediyor ve "Cumhuriyet alkış ile, dua ile, şenlik ve donanma ile yaşamaz", "Cumhuriyet bir tılsım değildir. Millet Meclisi'nde bir büyü yapıldı. Bundan sonra her iş kendiliğinden düzelecek, her derdin çaresi kendiliğinden bulunacak değildir" şeklinde ifadeler kullanıyorlardı[34].

[34] Mustafa Kemal; Nutuk, c.II, İstanbul, 1980, sh. 442-446.

Levent Şahverdi Arşivi

Hiç şüphe yok ki, demokratik bir ortamda her türlü tartışma olabilir. Ancak, yirminci yüzyılın ilk yirmi yılına kadar, halk idaresinden uzun süre uzak kalmış, anayasayı iki kez 1878 ve, 1908'de de elde edip, bir türlü tatbik edemeyen bir topluma, saltanat ve hilafet gibi uzun seneler alıştığı kavramları terk ettirip, Cumhuriyet gibi halk idaresine dayanan bir sistemi kabul ettirmek çok zordu. Çünkü, toplum daha önce anayasaya sahip çıksaydı, belki bu felaketler başa gelmeyecek ya da en azından Osmanlı toplumu bu kadar geri kalmayacaktı. Aydın sınıfının çok az olması ve eski düzene bağlı muhafazakarların çokluğu bir türlü bu rejimin tutunmasını sağlayamamıştı. Şimdi de birkaç çatlak ses olacaktı. Bu birkaç çatlak sese karşın, Türk halkı Mustafa Kemal'e ve Meclise güveninden dolayı, büyük çoğunlukla bu sistemi benimsemiştir. Mustafa Kemal, demokratik düşünceye itibar ettiğinden bu konuda olan tenkitlere kızmamıştır. Meclisin toplantıda olmadığı bir sırada, O'nun güven oyu verdiği bir kabinenin düşürüleceği yolundaki asılsız fikirler, Cumhurbaşkanlığı gibi bir hakkın, padişahlara bile verilmediği yolundaki ithamlar, Mustafa Kemal'i izlediği yoldan döndürmemiştir.

Mustafa Kemal, Cumhuriyetin ilânının çok yakın olduğunu, yalnız kamuoyu değil, Ankara'da önemli mevkilerdeki kişilerin de bilmediğini, Cumhuriyetin ilânına engel olamayan bazı kişilerin alaycı yazı ve tenkitlerine karşın, bunların "Cumhuriyet prensiplerinin ilgili kanunda gördükleri kusur ve eksiklikleri tenkit etmelerini samimi saymak için saf olmak lâzımdır" dedikten sonra ve eğer onlar Cumhuriyetin iyi ve onun ilânının pek yerinde olduğunu belirttikten sonra tenkitlerini yazsalar idi, iddialarında haklı olabilirlerdi tezini ileri sürmüştür[35]. Bu gazete yazarları ve muhafazakar bazı kişiler, hiç süphesiz eskinin tutkusu ile yaşayan, yenilikleri kabul edemeyen kişilerdi. Bu yüzden, Mustafa Kemal'in bu tezi kanımızca çok yerindedir.

Rauf Bey de, İstanbul temsilcisi olarak Cumhuriyeti iyi karşılamamıştı. Ancak, Mustafa Kemal'in ifadesine göre, Rauf Bey'i ve kendisi gibi düşünenleri telaşa düşüren husus, Cumhuriyet ile devlet başkanlığının halifenin şahsı yerine, Cumhurbaşkanı'nı geçmiş olması meselesidir. Mustafa Kemal'e göre, Rauf Bey Cumhuriyete karşı olduğunu itiraf etmemekle beraber, Cumhuriyetin millete saadet getirmeyeceğine inanmaktadır[36].

[35] Zeki Arıkan, Cumhuriyetin İlânı ve İzmir Basını,. Ank. 1985, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, sayı. 3, sh. 965-976.

[36] Mustafa Kemal; Nutuk, c.II, sh. 451-452.

Levent Şahverdi Arşivi

Rauf Bey, İstanbul'da bir demeç vermiş ve bunda "Cumhuriyetin ilânında acele edilmiştir. Bu aceleye sebep olanlar, sorumsuz kişilerdir. Bu hareket tarzının iç yüzünü anlamak lâzımdır...Cumhuriyetin ilânını zârûrî kılan sebep ne imiş?. Cumhuriyetin bizim için gerçekten yararlı ve lüzumlu olduğu ispat edilmelidir." Mustafa Kemal, bu meseleye iyice eğilmek gereğini duymuştur. Mecliste Rauf Bey'den bunların hesabı sorulmuştur. Rauf Bey, Mecliste imtihan edilince, yaptığı konuşmada, duygularının Cumhuriyet'ten yana olduğunu söylemiştir. Ancak, bu olsa olsa kendisini kurtarmak için söylenmiş olmalıdır. Çünkü, bu sözlerinde samimi değildi. Ankara'dan ayrılırken, kendisine Cumhuriyet'ten bahseden Kâzım Paşa'ya (Meclis Başkanı) "Buna engel olabilirsen, memlekete büyük hizmet etmiş olursun" demesi bu samimiyetsizliğinin bir ifadesi olmak gerekir[37]. Gerçekte Rauf Bey, Cumhuriyete samimi olarak inanmıyordu. Nitekim, halifeliğin kaldırılması sırasında yaptığı konuşmalarda da, şiddetle halifeliği savunması, Onun samimiyetsizliğinin en açık delilidir.

Mustafa Kemal, gerek Cumhuriyet konusunda, gerek diğer konularda her türlü fikrin samimi ve yasal olması şartiyle tartışılmasına taraftar olduğunu ifade etmekten hiç kaçınmamaktaydı. Cumhuriyetin ilânından bir ay sonra, Tercüman-ı Hakikat başyazarına, 4 Aralık 1923'te verdiği demeçte, Cumhuriyetin nasıl kazanıldığını, bu konuda fikir tartışmalarının serbest olduğunu şöylece ifade etmişti: "Cumhuriyetimiz öyle zannolunduğu gibi zayıf değildir. Cumhuriyet bedava da kazanılmış değildir. Bunu istihsâl için mebzûlen kan döktük. Her tarafta kırmızı kanımızı akıttık. İcâbında müessesatımızı müdafaa için lâzım olanı yapmaya âmâdeyiz. Cumhuriyet serbest-i efkâr taraftarıdır. Samimi ve meşrû olmak şartiyle her fikre hürmet ederiz. Her kanaat bizce muhteremdir. Yalnız muarızlarımızın insaflı olması lâzımdır..."[38].

Cumhuriyet rejimi birinci yılını doldurduğunda, Mustafa Kemal, 31 Ekim 1924'de, Vakit Gazetesi muhabirine, Cumhuriyet İdaresinin Türk Milleti'nin tabiat ve ruhuna en uygun yönetim tarzı olduğunun ispat edildiğini, ancak, bu kadar zaman yıpranmış olan memleketin açıklarının bir sene içinde kapatılmasının olanaksız olduğunu da ifade etmekten kaçınmamıştı: "Cumhuriyetin ilk senesi beklediğimiz feyzi tamamen vermiş midir? Memleket o kadar harap, millet o kadar yıpranmış bir hale getiril-

[37] Lord Kinross; Atatürk "Bir Milletin Yeniden Doğuşu", İstanbul, 1972, sh. 584, Mustafa Kemal; Nutuk, II, sh. 463-467.

[38] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ankara, 1961, c.III, sh. 71-72.

Levent Şahverdi Arşivi

miştir ki, uzun bir mazinin açtığı bu rahneleri bir sene kadar kısa bir zamanda Cumhuriyet idaresinin dahi tamamen kapatabilmesine elbette imkân olamazdı. Fakat, Cumhuriyetin feyzleri bütün memleketin ufuklarında herhalde kuvvetli ümitler verebilecek kadar nurludur. Bunu memleketin en kuytu köşelerinde dahi suhûletle müşahade etmek mümkündür"[39].

Mustafa Kemal'in ifade ettiği gibi, sanayii, ekonomik, teknik, mülkî, adlî, sosyal yönlerden çok geri kalmış, ilk planda her zaman İstanbul düşünülmüş olan bir memlekette, her türlü kalkınmanın bir sene içerisinde gerçekleşmesi olanaksızdı. Bu bakımdan Cumhuriyet aleyhtarlarının Cumhuriyetin her şeyi iyileştirmeyeceği konusundaki ithamlarına da katılmak mümkün olamaz. Çünkü Cumhuriyet Türkiye'nin yaralarını sarması ve ileriye gitmesi için ilk adımdır. Gerisi, sonraki uzun seneler içerisinde gerçekleşecektir. Mustafa Kemal de bundan ümitli olduğunu ifade etmektedir.

Mustafa Kemal, Cumhuriyetin ilk yılını doldurduğu zaman, halkın bu rejimi koruyacağı yolundaki düşüncelerinin doğrulandığını, 1 Kasım 1924'de, Meclisin ikinci dönem ikinci toplanma yılını açarken yaptığı konuşmada ifade etmiştir. Ona göre, Cumhuriyet ufak ya da büyük bir engelle karşılaşmamıştır. Bu da kendisinde rejimin halk tarafından korunacağı düşüncesini doğurmuştur.[40]. Cumhuriyet, Mustafa Kemal'in en büyük ve korunması üzerinde hassasiyetle durduğu bir inkılâptır. Nitekim,İzmir Suikastından sonra Anadolu Ajansına 19 Haziran 1926'da verdiği demeç de bunu göstermektedir. "...Benim naciz vücudum birgün elbet toprak olacaktır, fakat Türkiye Cumhuriyeti ilelebet pâyidar olacaktır"[41].

Mustafa Kemal'in, Cumhuriyetin birinci yıldönümünde verdiği demeçteki ümitli hava, 1927 de kısmen gercekleşmiş, Cumhuriyet Rejimi başarılı olmuş, inkılâpların bir kısmı gerçekleşmiş, bir kısmı da gerçekleşmek üzeredir. Mustafa Kemal Paşa, 1927 yılında Cumhurbaşkanlığına ikinci kez seçilince, 1 Kasım 1927'de üçüncü dönem birinci toplanma yılını açarken bunu açıkça ifade etmişti. O bu ifadesinde, dört sene içinde, büyük bir azimle islahat ve ilerlemelerin ne kadar sağlam esasa dayalı ve Cumhuriyetin Türk Milletinin candan aradığı bir devlet şekli olduğunun anlaşıldığını vurgulamıştır[42].

[39] Aynı kitap, c.III, sh. 75-76.

[40] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ankara, 1961, c.I, sh. 333.

[41] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ankara, 1961, c.III, sh. 80.

[42] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ankara, 1961, c.I, sh. 353-354.

Levent Şahverdi Arşivi

Bundan sonra, Türkiye Cumhuriyeti rejimi sürekli hayatiyetini sürdürmüş olup ve O'nun belirttiği gibi sonsuza kadar da sürecektir.

MUSTAFA KEMAL'İN HALK İLE BÜTÜNLEŞMESİ:

Mustafa Kemal Paşa, 1923-1928 arasında yaptığı gezilerde, halka inkılâpların gereğini ve lüzûmunu etraflıca anlatmış, halkın kendi etrafında olduğunu ve inkılâpları benimsediğini görünce, bunların uygulamasına geçmişti.

Gazi Paşa, gittiği yerlerde Türk halkı ile birlikte olmayı, onlarla toplu olarak ya da tek tek görüşmeyi, dertleşmeyi, fikir alışverişinde bulunmayı ön plâna almıştır. Ulusal kurtuluş savaşı sırasında, Türk halkının, yanında nasıl büyük bir inanç ve azimle yer aldığını ve onun kahramanlığını unutamıyor, gittiği yerlerde sürekli bunu tekrarlıyordu. Diğer taraftan gittiği yerlerde dinî konuşmalar yapıyor ve halkın batıl inançlara sapıp kalmaması için uyarılarda bulunuyordu. O, bu gezileri sırasında gittiği her yerde halkının çoşkun sevgi seli ile karşılanmış, halkı ile sürekli bütünleşmiş, halkının her zaman bir ferdi olduğunu yineleyip durmuştur. Halkın kendisine göstermiş olduğu bu sonsuz sevgi gösterilerinden, en küçük kasaba ve nahiyenin dahi kendisine heyetler göndererek, kaza ve nahiyelerine gelmesini rica etmesinden dolayı duyduğu memnuniyeti de her fırsatta belirtmiştir. Nitekim, 30 Ocak 1923'de, İzmir'de gazetecilerle yaptığı konuşmada bir taraftan bunu belirtirken, halk ile yapmış olduğu konuşmalarda, onların uyanık olmalarından dolayı duyduğu memnunluğu da ifade etmiştir: "Seyahat ettiğim yerlerde halkın çok samimi ve kalbî tezahüratına şahit oldum. Bundan fevkâlade mütehassisim. Birkaç gün kalmak fırsatına malik olduğum yerlerde doğrudan doğruya halk ile hasbihallerde bulundum. Ve tamamen anladım ki, halkımız çok mütenebbih ve müteyakkız haldedir"[43].

Mustafa Kemal Paşa'nın halk ile en iyi kaynaşmasını, 30 Ocak 1923'de gazetecilerin dışında, halk ile yapmış olduğu konuşma da ortaya koymaktadır. "Maksadım halkça, kardeşce hasbihallerde bulunmaktır. Bu dakikadaki muhatabınız, Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi ve Başkumandan değildir. Sade bir mebus ve sizi çok seven bir hemşeriniz Mustafa Kemal'dir. Binaenaleyh benden neler öğrenmek istiyorsanız serbest olarak sormanızı rica ederim". Mustafa Kemal'in bu ricası üzerine, üçü ha-

[43] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ankara, 1959, c.II, sh. 82.

Levent Şahverdi Arşivi

nım olmak üzere, ondokuz kişi tarafından Mustafa Kemal'e soru sorulmuştur[44]. Görüldüğü üzere, halk Atası ile karşılıklı konuşmakta ve sorunların çözülmesi için diyalog kurabilmektedir. Mustafa Kemal Paşa aynı gün yaptığı konuşmada, kadınların erkeklerle aynı seviyede olmasının gerektiğine de değinmiştir: "Bugün bu memleketi nazar-ı tetkikten geçirelim. Göreceğimiz iki safha vardır. Birisi tarlalarda erkeklerle beraber çalışan merkeplerine binerek öteberi satmak için kasabalardaki pazar yerine giden, oralarda bizzat yumurta ve tavuğunu, buğdayını satan ve ondan sonra levazımatını bizzat mübayaa eden (satın alan), köyüne dönen ve mesai-i umûmiyesinde kocalarına, kardeşlerine yardım eden kadınlar...Ben bu kadınlar arasında kocalarından daha iyi iş anlayanlara ve hesap yapanlara tesadüf ettim. Bir gün Alaşehir civarında bir köye gittim. Çok yağmur yağıyordu ve soğuk vardı. Kendimi belli etmeyerek bir evin önünde duran bir kadına

— Hemşire yağmur var, soğuk var, beni kabul eder misiniz dedim. Hiç tereddüt etmeyerek:

— Buyurun dedi ve beni bir odaya aldı. Odada ateş olmadığı ve yeni bir ateşin yakılması, uzun bir zamana mütevakkıf olduğu için:

— İsterseniz bizim odaya gidelim. Orada ateş var" dedi. Gittik, müteakiben komşulardan birkaç kadın ve birkaç erkek geldi. Beraber konuşmaya başladık. Konuşurken bana en mühim sualleri soran kadınlar oldu...İnsanca konuştular. Fakat, billahare benim kim olduğumu anlayınca, telaş gösterdiler ve söyledikleri şeylerden kendilerine bir zarar geleceğini zannederek korktular. Çünkü, şimdiye kadar resmî bir adamla açıkca konuşmayı büyük bir kabahat telâkki etmişlerdi. Efendiler, memleketimizde cahil varsa umumidir, yalnız kadınlarımız değil, erkeklerimize de şamildir..."[45].

Mustafa Kemal, kadınların hiçbir zaman erkeklerden geri olmadığını ve onlarla her zaman boy ölçüşebildiklerini dile getirirken, cehaletin yalnız kadınlarda değil, erkeklerde de olduğunu vurgulayarak, kalkınmanın bir bütün halinde gerçekleşebileceğini anlatmak istemiştir.

Gazi, 18 Mart'ta Tarsus'ta, 20 Mart 1923'de Konya'da gençler ile yaptığı konuşmalarda, gençlere olan güvenini belirtirken, onların kendisini

[44] Aynı kitap, c.II, sh. 84.
[45] Aynı kitap, c.II, sh. 86-87.

Levent Şahverdi Arşivi

çok mutlu ettiklerini de açıklamaktan geri kalmamıştı. Konya Türk Ocağında yaptığı konuşmada, gençlerin millete güven vermesi ve hep birlikte çalışılması gereğini hatırlatmıştı. Gençlerin ve aydınların izleyecekleri hareket tarzını da şöylece saptamıştı: "Gençlerimiz ve münevverlerimiz ne için yürüdüklerini ve ne yapacaklarını evvelâ kendi dimağlarında iyice takarrür ettirmeli (karara vardırmalı), onları halk tarafından iyice kabili hazim ve kabil-i kabul bir hale getirmeli, onları ancak ondan sonra ortaya koymalıdır"[46].

Mustafa Kemal, Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi, aydın-halk kopukluğunun ortadan kalkmasını istemektedir. Bu yüzden de , gençler ve aydınlar tarafından yapılacak işlerin önceden plânlanması, ancak, bunlar halk tarafından kabul edilir ve istenebilir hususlar ise tatbikine geçilmesini istemektedir. Çünkü, halkın istekleri ve duyguları ile Sarayın ve İstanbul aydınlarının düşünceleri bir türlü uzlaşmamış, sürekli olarak İstanbul ile taşra halkı arasında bir kopukluk, bir anlaşmazlık sürüp gitmiştir. İşte bunun önlenmesi için, halkın benimseyebileceği ve kabul edebileceği hususların yapılmasının önceden bulunup, uygulanması gerekmektedir.

Gazi Paşa, Adana'da halk ile yaptığı konuşmada, diğer seyahatlerde dindaş ve kardeşleriyle temaslarda bulunduğunu, uzun sohbetler yaptığını, kendisinin milletin bir "ferd-i naciz olmakla bahtiyar"lık duyduğunu ifade etmişti. 1919'larda "sine-i millet"le beraber çalışan Mustafa Kemal, 1923'lerde de bu milletin bir ferdi olarak, halkla bütünleşerek çalışmasına devam etmektedir. 17 Mart'ta, Mersinliler ile konuşurken de, en büyük isteğinin bu milletin bir ferdi olarak çalışmak olduğunu ifade etmişti[47]. Aslında, dindaşları ile sohbetlerini, 1923 Şubatı'nda Akhisar'da, Balıkesir Paşa Camisi'nde de devam ettirmiş olan Gazi Paşa bu sohbetlerde halkı dinî konularda aydınlatma yolunda çaba sarfetmemiştir.

Mustafa Kemal, 16 mart 1923'de, Adana'daki çiftciler ile konuşmuş, onların dertlerini dinlemiştir. Kendisi için düzenlenen gecede, çiftcilerle yapmış olduğu konuşmada, bu gecenin kendisi için çok mutlu ve samimi bir gece olduğunu, çünkü, çiftcilerle aynı sofrada bulunduğunu açıklayarak "Bu sofrada onların emekleriyle husul bulmuş ekmeği onlarla beraber yiyoruz"[48] diyerek, halk ile bütünleşmesinin en güzel örneğini vermiştir. Daha sonra Gazi Paşa, milli iradenin, egemenliğin millete ait olduğunu açık-

[46] Aynı kitap, c.II, sh. 143-145.
[47] Aynı kitap, c.II, sh. 129.
[48] Aynı kitap, c.II, sh. 125.

Levent Şahverdi Arşivi

lamış ve kendisine gösterilen yakınlıktan duyduğu memnuniyeti belirttikten sonra "Yalnız şunu bir hakikat olarak biliniz ki, şeref hiçbir vakit bir adamın değil, bütün milletindir. Eğer yapılan işler mühimse, gösterilen muzafferiyetler barizse, inkılâbât calib-i dikkatse her fert kendini tebrik etmelidir." Mustafa Kemal, bu fikrini ispat etmek için de, bu tip inkılâpları her ferdi böyle yetenekli olan kişilerden oluşan büyük uluslar ortaya koyar demiştir.[49]

Mustafa Kemal Paşa, bu düşünceleri ile Türk halkının üstünlüğü ilkesini bir kez daha vurgulamış ve halkına empoze etmiştir.Elde edilen başarının ise yalnız kendisinin değil, bütün milletin olduğunu belirtmekle, inkılâpların hep birlikte gerçekleştirildiğini ve gerçekleştirileceğini ortaya koymaktadır. Ona göre, ulusal kurtuluş savaşı ve yapılacak inkılâplar hep ulusla bütünleşerek gerçekleştirilebilir. Milli irade her zaman önde olduğu gibi, ulus fertleri yetenekli olduğu zaman başarıya ulaşılabilinir. Türk halkında da bu özellikler mevcuttur.

16 Mart'ta Adana esnafları ile yaptığı toplantıda ise, bir milleti yaşatmak için bir takım temeller olduğunu, bunların en önemlisinin sanat olduğunu, sanattan ve sanatkârdan mahrum milletin tam bir hayata sahip olmayacağını, fabrikalılaşmanın, yenileşmenin gerektiğini, dinin de bunu emrettiğini, ama bazı kişilerin asrileşmeyi kâfirlikle eş anlamda tuttuklarını anlatıp "Asıl küfür onların bu zannıdır. Bu yanlış tefsiri yapanların maksadı, İslâmların kâfirlere esir olmasını istemek değil ne nedir? Her sarıklıyı hoca sanmayın, hoca olmak sarıkla değil, dimağladır" diyerek,[50] halkına doğru yolu göstermekte, ilerlemenin çalışma, eğitim ve teknolojiden geçmekle kazanılabileceğini açıklamaktadır.

Gazi Paşa, halkının üzüntülerine ortak olmakta, onunla birlikte üzülmekte, sevincine birlikte katılmakta, onunla birlikte sevinmektedir. Nitekim, 23 Mart 1923'te, Afyonkarahisar'da Belediye Binası önünde yaptığı konuşmada, Afyonluların aylarca düşman zülmü altında ezilirken, üzülürken, kendisinin de bu üzüntüyü duyarak, o sıralarda paylaştığını, bundan sonra bir daha böyle üzüntülerin olmayacağını açıklayarak halkın üzüntü ve sevincine ortak olmayı bilmiştir[51].

[49] Aynı kitap, c.II, sh. 123.

[50] Aynı kitap, c.II, sh. 125-128.

[51] Aynı kitap, c.II, sh. 156.

Levent Şahverdi Arşivi

24 Mart 1923'te de, Kütahya Lise Binasında onuruna verilen çayda, askerî ordunun yanında irfan ordusunun da çok önemli olduğunu, askerî ordunun savaş alanlarında kazandığı başarıyı, irfan ordusunun perçinlemesi halinde emeklerin boşa gitmeyeceğini, 22 Eylül 1924'de ise, Samsun Ticaret Mektebinde ilim ve fennin önemini, millî terbiyenin anlam ve önemini açıklayarak, öğretmenlere ve eğitime verdiği önemi anlatmıştı[52].

Mustafa Kemal, 1924 sonbaharında, Anadolu'da, Dumlupınar'dan başlamak üzere uzun bir geziye çıktı. Bu gezi sırasında Bursa, Mudanya, Trabzon, Rize, Giresun, Ordu, Erzurum'u gezdi. Gezi sırasında, fırsat buldukça, belediyelerde, Cumhuriyet Halk Fırkası merkezlerinde, Türk Ocaklarında, öğretmen derneklerinde, okullarda çeşitli söylevler verdi. Türk halkının, Gazi'nin konuşmalarını, söyleşilerini, sohbetlerini ilgi ile izlemesi, Cumhuriyet ve inkılâp konularında onunla anlaşması, bütünleşmesi, gelecek kuşaklar için bir güven olarak görülmelidir.

Anadolu içindeki üçbin kilometre dolaylarına ulaşan bu gezi sırasında Latife Hanım da, Gazi ile beraber bulunmuş, törenlere katılmıştı. Latife Hanımın bu gezide bulunuşu, Gazinin çevresini bir sevgi çemberi gibi kuşatan kalabalıklara kadınların da katılmasını sağlamıştır. Kimi şehirlerde, Latife Hanım'ın temsilleri erkeklerle birlikte izlemesi, kadınların da bu gibi genel ve sosyal toplantılara eşleri, kardeşleri, ana ve babalarıyla katılmalarına olanak sağlamıştı[53].

1924 gezilerinin ilk başlarında İzmir'de tertiplenene askerî hareketlerin sona erişi nedeniyle (20-22 Şubat), 22 Eylülde yapmış olduğu konuşmadaki gibi, millet ve orduya güvenini, hemen hemen her konuşmasında olduğu gibi yine yinelemişti: "Arkadaşlar, Türkiye Cumhuriyeti yalnız iki şeye güveniyor. Biri, millet kararı, diğeri en elim, en müşkül şerait içinde dünyanın takdiratına bihakkın kesb-i liyakat eden ordumuzun kahramanlığı, bu iki şeye güvenir"[54].

29 Ağustos 1924 günü, Dumlupınar'a hareket etmek için Ankara İstasyonuna gelen Gazi'nin treninde bakanlar, devlet ileri gelenleri, Anadolu

[52] Aynı kitap, c.II, sh. 194-198.

[53] Nuri Onat, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Sonbahar Gezileri, İstanbul, 1984, sh. 7-9.

[54] Tanin Gazetesi, İstanbul: 25 şubat 1924, sayı. 494. Söylev ve Demeçler, c.II, sh. 168.

Levent Şahverdi Arşivi

Ajansı ve basın temsilcileri bulunuyordu. Gaziyi, İstasyondan, bakanlar, mebuslar, elçiler, sivil ve askerî görevliler ile halk birlikte uğurlamışlardı. Dumlupınar'daki tören ve konuşmalar tamamlandıktan sonra, Mustafa Kemal Paşa, Latife Hanım ve yanındakilerle, 31 Ağustos günü Bursa'ya hareket etti. Gazi'yi Aksu Köyünde köylüler içten bir sevgi ile karşıladılar. Karşılayıcıların ve köylülerin sevinci sonsuzdu. Programda Aksu'da durmak olmadığı halde, Aksu'luların isteğini kırmayan Mustafa Kemal, bir çınarın gölgesinde, özellikle halılarla süslenmiş olan bir yerde onbeş dakika kadar dinlendi. Saat birbuçukta Bursa'ya gelen Gazi ve Latife Hanımı onbinlerce kişi çılgınca alkışlıyordu. Gazi, Çekirge'de kendine ayrılan köşke, halkın büyük gösterisi nedeni ile Belediyede bir süre inip, dinlendikten sonra gidebildi.

Mustafa Kemal Paşa'ya, Bursa'da, Tire, Nazilli, Söke, Balıkesir, Kasaba, Aydın, Burhaniye, Manisa, İzmir, Karşıyaka, Menemen, Eskifoça, Gemlik'ten minnet ve şükran telgrafları yağmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa, Bursa'da yaptığı konuşmalarda, Bursalılara Türkiye Cumhuriyeti'nin gelişmesi için yapılması gereken hususları şöylece açıklamıştı: "... Siz Cumhuriyetin ayrılmaz ilkesi olan uygarlık ve yenileşme yolunda yüksek eserler yaratacaksınız. Böylece, Türk Cumhuriyeti'ni her gün daha çok güçlendirecek ve sağlamlaştıracaksınız. Bundan asla kuşkum yoktur..." Mustafa Kemal aynı konuşmasında, Bursa'da halkla Bursa'nın kurtuluş günleri nedeni ile birlikte olmasından dolayı duyduğu memnuniyeti de dile getirmişti[55].

Gazi, 19 Ağustos 1924'te, Giresun'da gençlere hitap ederken, memleketin gençlere gösterdiği teveccühü de dile getirmişti[56]. Biz, O'nun, halkının ulusal bağımsızlık savaşına yaptığı katkılardan dolayı duyduğu memnumiyeti çeşitli yerlerde dile getirdiğini de bilmekteyiz. 13 Ekim 1924'de, Kayseri'de, Türk milletinin kahramanlığından, onun toprağını korumak için tek bir vücut gibi hareket edeceğini belirtmesi duymuş olduğu güvenin bir ifadesidir[57].

Mustafa Kemal, kendisine gelen çağrıların bir kısmına gidebilmekte ve gittiği yerlerde de halk ile bütünleşmekteydi. Trabzon ve havalisi halkının, kendisini görmek için çektikleri telgraflar üzerine, Trabzon'a gelen Mustafa Kemal Paşa, 16 Eylül 1924'de, ilk kez beş sene önce, Samsun'a

[55] Nuri Onat, aynı Kitap, sh. 69, Söylev ve Demeçler, c.II, sh. 183-187.

[56] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ank. 1972, c. V, sh. 32.

[57] Aynı kitap, c.V, sh. 34.

Levent Sahverdi Arşivi

ayak bastığı sırada, kendisine kuvvet veren vatandaşların ilk sırasında Trabzon'luların bulunduğunu hiçbir zaman unutmayacağını da ifade etmişti. 20 Eylül 1924'de Samsun'da ise, düşmanın İzmir'e çıktığı, Samsun'da Merzifon'daki yabancı askerlerin bulunduğu, düşman donanmasının toplarının Samsun'a dönük olduğu Samsun'a çıktığı ilk anlardaki hislerini şöylece dile getirmekteydi: "Samsun'u ve Samsun Halkını gördüğüm zaman memleket ve millete ait bütün tasavvurlarımın, kararlarımın herhalde kabil-i istihsal olduğuna bir defa daha kuvvetle kâni oldum. Samsun'luların hal ve vaziyetlerinde gördüğüm, gözlerinde okuduğum vatanperverlik, fedakarlık, ümit ve tasavvurlarımı müspet kanaate isâle kâfi gelmişti. Bu kanaatımı o zamanın İstanbul ricalinin en büyüklerine iblâğ etmekte tereddüd etmedim. Fakat, onlar memlekete ve millete atf-ı kıymet etmekte çoktan düşmanların dûnunda (altında) kalmışlardı" [58].

Gazi Paşa, 24 Eylül 1924'de, Havza'da da aynı hususlara değinmiş, en üzüntülü anlarda Havza'lılarla tanıştığını, eğer Havza'lıların kendisini böyle candan karşılaması olmasa idi, inkılâp için çalışmasının mümkün olamayacağını belirterek "Muhterem Havza'lılar, ilk cüreti, ilk cesareti gösteren, ilk teşkilât yapan siz oldunuz. İnkılâp ve Cumhuriyet tarihinde Kahraman Havza'nın ve Havza'lıların büyük yeri vardır" demiştir. Böylece, Mustafa Kemal, ilk hareketi başlatan Havza'ya karşı duyduğu şükran borcunu ve hislerini, Havza'nın ulusal bağımsızlık savaşındaki yeri ve önemini, aradan beş sene geçtikten sonra yeniden vurgulamak ve Havza'lılara teşekkür etmek ile o günlerin heyecanını Havza'lılar ile beraber yaşamıştır. Diğer taraftan Havza'nın inkılâpların yerleşmesi ve tutunmasındaki önemini de belirterek, ulusal bağımsızlık savaşının sonunda da, buranın en faal yer olduğunu dile getirmiştir. Aynı gün, Amasya'ya geçip, orada da bir konuşma yapan Gazi, bu konuşmada, kendisi, memleketi, inkılâplar için önemli günler geçirdiği bu şehirde bulunmaktan duyduğu mutluluğu, beş sene önce, bu şehire geldiğinde şehir halkının daha o tarihlerde gerçek durumu çok iyi kavradıklarını, o tarihte Müftü Kâmil Efendi'nin halkı ulusal bağımsızlık savaşı bünyesinde toplamak için yaptığı çalışmalarının unutulamayacağını belirtmek ve gerçeği vurgulamak gereğini duymuştu [59].

[58] Nuri Onat, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Sonbahar Gezileri, İstanbul, 1984, sh. 76, Söylev ve Demeçler, c.II, sh. 187.

[59] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ankara, 1959, c.II, sh. 199-201.

Levent Şahverdi Arşivi

25 Eylül 1924 günü Tokat'a gelen Mustafa Kemal Paşa, orada, Tokat Mebusu Mustafa Bey'in evinde kaldı. Evin çevresinde gösteriler yapan halk "Yaşasın Cumhuriyet" diye de bağırıyordu. 26 Eylül günü Tokat'ta "Musiki Yurdu" tarafından kaldığı evde bir konser verildi. Gazi, 27 Eylül günü Sivas'a, 29 Eylül günü Erzincan'a ve 30 Eylül'de Erzurum'a deprem nedeni ile halkın acılarını paylaşmak için geldi[60].

30 Eylül 1924'de şerefine verilen bir ziyafette yaptığı konuşmada, Erzurum'luların kendisine gösterdiği sevgiden dolayı duyduğu memnunluğu dile getirdikten sonra, Amasya'da, Samsun'da, Havza ve Trabzon'da söylediği gibi, beş buçuk sene önce, Erzurum halkının kendisini kabul ederek, teşvik etmesinin önemini, üniformasını burada çıkararak halkın arasına karıştığını, aslında Karadeniz ve Akdeniz sahillerinde bir yolculuk yapmak için yola çıktığını, ancak, Trabzon'da Erzurum'daki deprem olayını öğrenince buraya koşmak ve felaket-zedelere yardım etmek için Erzurum'a geldiğini izah etmişti. Mustafa Kemal, Batı Anadolu ile Doğu Anadolu arasında bağın yeteri kadar bulunmadığını, bu yüzden doğuyu batıya bağlayan bir demiryolu hattının yapılmasını, Cumhuriyet Hükümeti için hayati bir olay olduğunu da vurgulamıştı[61]. Mustafa Kemal, beşbuçuk sene önce kendisini bağrında barındıran ve milletvekili olarak Erzurum'dan aday olmasını sağlayan, ulusal bağımsızlık savaşının kilit noktalarından olan Erzurum'un kalkınması için demiryolu yapılması projesini de burada söylemekle, ilerinin ilk adımını attı. Gerçekten de, bu dediğini gerçekleştirerek, Erzurum'un batıya bağlanmasını sağladı.

Mustafa Kemal, Erzurum'dan önce Rize'ye de uğramıştı. 17 Eylül 1924'de Latife Hanım ile Rize'ye gelen Mustafa Kemal'i onbinlerce kişi kıyıdan silah sesleri ve sonsuz alkışlarla karşıladı. Gazi'nin yollara baştan başa halılar serilmiş, birçok yerde kurbanlar kesilmişti. Büyük konuk, kendi adına yapılan bir çeşme ile büyük bir caddenin açılışını da yapmıştı. Gece, Mataracı Mehmet Bey'in evinde kalan büyük konuk için halk gece fener alayları düzenledi. Gazi'ye Görele, Bayburt, Narman, Sinop, Hopa, Tortum, Çanakkale'den davet yazıları gelmiştir. Ama, zelzele felaketi nedeni ile Mustafa Kemal, daha önce de bahsettiğimiz üzere, Erzurum'a gitmeye karar verdiğinden bunların hiçbirinin isteğini yerine getiremedi[62].

[60] Nuri Onat, aynı kitap, sh. 114-115.

[61] Nuri Onat, aynı kitap, sh. 125-126, Söylev ve Demeçler, c.II, sh. 202-204.

[62] Nuri Onat, aynı kitap, sh. 85.

Levent Sahverdi Arşivi

19 Eylül 1924 günü, saat 9.00 da, Latife Hanım ile Giresun'a aynı Rize'de olduğu gibi çoşkun bir sevgi seli ile giren Mustafa Kemal'e, geçtiği yerlerde büyük gösteriler yapıldı. Mustafa Kemal, oradan Ordu'ya geçti. 20 Eylül'de ise Samsun'a geldi. Samsun'da kalabalıktan arabalara zorlukla yol açılıyor idi. Pencereler, damlar Gazi'yi görmek için gelenlerle dolu idi. Belediye önünde halk "Bin Yaşa Gazi Paşamız" diye sokakları çınlatmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa, belediyeden sonra, kendilerine ayrılan Şahin-zadelerin evine gitti.

Az önce izah ettiğimiz gibi, 30 Ekim'de Erzurum'a gelen ve onların zelzeleden dolayı uğramış oldukları zarar ve üzüntülerini paylaşan Mustafa Kemal, bu seyahatini, Pasinler ve Kars'ı ziyaret ile tamamladıktan sonra, 10 Ekim'de Erzincan, 11 Ekim'de Şarkikarahisar, 12 Ekim'de Sivas, 13 Ekim'de Kayseri'ye geldi. Latife Hanım Kayseri'ye daha önce gelmişti. 14 Ekim 1924'de, Kayseri Lisesi'nde, Latife Hanım ile onuruna verilen temsili seyreden Mustafa Kemal, 15 Ekim'de Yozgat'a gelmişti. Yozgat'ta bayanlar Latife Hanımı ziyaretten sonra, "Gazi Paşa, bizim babamızdır. Onu da ziyaret edeceğiz" demişler, bunun üzerine Mustafa Kemal, onları Latife Hanım ile birlikte kabul etmiştir[63]. 17 Ekim'de Kırşehir'e gelen Mustafa Kemal'i, Kırşehirliler çoşkun bir sevgi ile karşılamışlar ve Mustafa Kemal 18 Ekim 1924'de Ankara'ya dönmüştür.

Mustafa Kemal Paşa, 1925 yılında da yurt içi gezilerine devam etmiş ve halk ile kaynaşarak, onlara inkılâplarının ilk ışıklarını tattırıp, fikirlerini alarak Ankara'ya dönmüştür. Gazinin ilk gezisi, Kastamonu'luların kendisini daveti üzerine buraya olmuştur. Bu seyahati sonunda da şapka, kılık-kıyafet inkîlâbı gerçekleşmiştir. 23 Ağustos 1925'de Ankara'dan Kastamonu'ya hareket eden Mustafa Kemal, Çankırı, Kastamonu, İnebolu seyahatinden sonra, 1 Eylül 1925'de Ankara'ya dönmüştür. 21 Eylül 1925'de ise, trenle İzmit'e oradan Bursa ve İzmir'e uzanan seyahatine başlamıştır. 1 Ekim 1925'de Bursa'da Dokuma Fabrikasını açarken yaptığı konuşmada, Bursa'da fabrikaların çoğalmasını, bunların sayısının hiç olmazsa türbelerin adedine ulaşmasını istemiştir[64].

1925'deki seyahatlerinin ilk günlerine dönmekte fayda gördüğümüzden seyahatlerine buradan başlayıp, devam etmek istiyoruz.

[63] Nuri Onat, aynı kitap, sh. 145.

[64] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ankara, 1959, c.II, sh. 220.

Levent Şahverdi Arşivi

Gazi, 11 Ocak 1925'te, Birinci İnönü Muharebesi'nin 4.ncü yıldönümü nedeniyle Konya'da Alaattin Tepesi'nde yapılan törende, bu meydan savaşını halka "zafer, zafer benimdir diyebilenindir; Muvaffakiyet, muvaffak olacağım diye başlayanın ve muvaffak oldum diyenindir" diyerek anlatmış, İnönü Savaşı'nın da bu azim sonunda kazanıldığını açıklamıştı[65].

Mustafa Kemal, 24 ve 30 Ağustos 1925'te Kastamonu'da, 28 Eylül'de Bursa'da, 8 Ekim'de Balıkesir, 10 Ekim'de Akhisar'da yaptığı konuşmalar ile, şapka ve kıyafet devriminin ilk adımlarını atmış, mevcut kıyafetin çağdaş olmadığını, değiştirilmesi gerektiğini, halkı ile diyaloğ kurarak, onun fikrini alarak uygulamak istemişti. 26/27 Ağustos 1925 gecesi, İnebolu halkının kaldığı evin önünde milli gösteriler yapması üzerine, Gazi sofradan kalkarak kalabalığın içine girmiş, şimdiye kadar memleketi için ne gibi atılımlar, inkılâplar yapmış ise, halk ile ilişki kurarak, onların ilgi ve muhabbetlerinden, gösterdikleri samimiyetten kuvvet alarak bunları yaptığını ifade etmişti[66].

Ancak, yapılanlar yeterli değildi. Çağdaş dünyaya ulaşmak için daha çok çalışmak gerekiyordu. Bunu yaptığı diğer konuşmalarda dile getirmiştir. Bursa, Balıkesir, Akhisar ve Manisa'da Ekim ayında yaptığı konuşmalarda, medenî dünyaya ulaşmak için ne gibi yenilikler yapılması gerektiğini anlatmak gereğini bunun için duymuştu. 3 Ekim 1925'te, Bursa'da Türk lokantacıları tarafından verilen ziyafette, sofra tertibinin önemli olduğunu, evlerde, lokantalarda, otellerde temizlik sorununa dikkat edilmesinin gerektiğini belirterek, onların dikkatlerini çekmişti[67]. Böylece, turizm açısından ve görgü bakımından temizlik ve görgü usullerinin bilinmesine daha o tarihlerde dikkati çekerek ilerisi için bir atılımda bulunmuştu.

10 Ekim 1925'te, Manisa'da yaptığı konuşmada ilerleme yolunda büyük adımların atıldığını, bu kadar şiddetli darbelerin insanın imanlarını kuvvetlendirdiğini ve bunun sonunda ileriye doğru hamlelerin atıldığına işaret etmişti[68]. Şiddetli darbeler diye bahsedilen husus Manisa'nın bir ara işgâl altında kalması, ama, bundan uzaklaştıktan sonra şiddetle bu işgâlin etkilerini üzerinden atmasıydı. Mustafa Kemal, bu konuşmasında Balıke-

[65] Aynı kitap, c.II, sh. 206.

[66] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ankara, 1972, c.V, sh. 31.

[67] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. II, sh. 221.

[68] Aynı kitap, c.II, sh. 224.

Levent Şahverdi Arşivi

sir'lilere duyduğu sevgiyi, ikinci olarak da ilerlemede atılan adımlardan duyulan memnuniyeti de dile getirmişti. 11 Ekim'de İzmir'de yapmış olduğu iki konuşmasında, İzmir ve İzmirlileri sevdiğini ve özellikle Karşıyaka'yı sevdiğini şöylece açıklamıştı: "İzmir'in Karşıyakalıları, sizi derin muhabbetle selâmlarım. Ben bütün İzmir'i ve bütün İzmirlileri severim. Güzel İzmir'in temiz kalbli insanlarının da beni sevdiklerinden eminim. Yalnız bir tesadüf beni Karşıyaka'ya daha ziyade rapt etmiştir. Karşıyaka'lılar, anam sizin sinenizde, sizin topraklarınızda yatıyor. Karşıyaka'lılar, İzmir'i gördüğüm gün evvelâ Karşıyaka'yı ve orada da sizin Türk topraklarınızda yatan anamın mezarını gördüm". Aynı gün, Belediye Binasından halka yaptığı konuşmada, halka "Birbirimize daima hakikati söyleyeceğiz. Felâket ve saadet getirsin, iyi ve fena olsun, daima hakikatten ayrılmayacağız" demişti[69]. Böylece, Mustafa Kemal bize bir devlet adamında olması gereken bir niteliği de hatırlatmış olmaktadır. Devlet adamı dürüst olmalıdır. Halkına yalan söylememelidir. Olaylar ne kadar zor olursa olsun, gerçek gizlenmemeli ve güçlükler birlikte aşılmalıdır. Mustafa Kemal, bu konuşmasında, gece halkın içine karışarak, onlara pek çok yerde olduğu gibi, onlar gibi bu milletin aciz bir ferdi olmaktan duyduğu memnuniyeti dile getirirken, hem halkla bütünleşmiş, hem de Türk olmanın övüncünü taşımakla ve bu övüncü halkına da aşılamıştır.

Mustafa Kemal Paşa, Türk Ordusunun İzmir'e girdiği gün, Kemal Paşa'da bir gece geçirmişti. Kemal Paşa'lılar, işgâlin acısına, gördükleri zulüm ve eziyete karşın, Mustafa Kemal Paşa'nın resmini koyunlarına koymuşlar, o geçerken resme bakarak kendisini tanımışlar, otomobiline atlayarak, O'nu kucaklamışlardı. Mustafa Kemal Paşa, 12 Ekim 1925'de, Kemal Paşa'ya, geldiğinde, o hatırayı Kemal Paşa'lılara anlatmış ve duymuş olduğu mutluluğu yeniden yaşamıştı[70].

Mustafa Kemal milletine duyduğu sevgiyi her yerde ifade etmekten büyük bir zevk duymuştur. Nitekim, 14 Ekim 1925'te, İzmir'de Erkek Öğretmen Okulu'nda şerefine verilen çayda, öğretmenlerin millete yaptığı hizmeti ve milletin varlığını şöylece ifade etmişti: "Milletleri kurtaranlar yalnız ve ancak muallimlerdir. Muallimden, mürebbiden mahrum bir millet henüz millet namını almak istidadını kesbetmemiştir. Ona alalade bir kütle denir, millet denemez. Bir kütle millet olabilmek için mutlaka

[69] Aynı kitap, c.II, sh. 226-227.

[70] Aynı kitap, c.II, sh. 226.

Levent Şahverdi Arşivi

mürebbilere, muallimlere muhtaçdır."[71]. Böylece, Mustafa Kemal, millet ile öğretmenin birlikte ne kadar büyük bir kuvvet teşkil edebileceğini vurgulamış ve öğretmenlere verdiği önemi de ortaya koymuştur.

Gazi, halkın gelişmesinden, ileri adımlar atmasından çok memnun olmakta ve bunu her yerde ifade etmekten büyük bir zevk duymaktadır. 17 Ekim 1925'de Konya Belediyesinde bunu şöylece ifade etmiştir: "Konya'da umrana (bayındırlığa) sarf olunan mesainin feyizli semereleri meydandadır. Bilhassa aziz Konya ahalisinin en son müşerref olduğum tarihten bugüne kadar ahali ruhiyesinde, telâkkiyetinde, tarik-i teceddüd ve terakkide (yenileşme ve ilerleme yolunda) yürümek için olan azminde ne derecede yüksek fark gördüğümü taktirle beyan eylerim[72]. 18 Ekim'de gene Konya'da, Öğretmenler Birliği'nde milletin önemini ve varlığını şöyle ifade etmişti: "Her türlü sırr-ı muvaffakiyetin, her nevi kuvvetin, kudretin menbaı hakikisinin (gerçek kaynağının) milletin kendisi olduğuna kanatimiz tamdır"[73]. Gazi, Konya halkı hakkındaki düşünceleri ile ilgili olarak Babalık Gazetesi'ne bir demec vermiş, bu 22 Ekim'de Babalık'da da yayınlanmıştı. Gazi, bunda, Konya halkının uyanık, çalışkan olduğunu, medenî giysi konusunda büyük atılım yapmış olduklarını da dile getirmişti[74]. Mustafa Kemal Paşa, halkının kendisine karşı emniyet ve itimat göstermesinden dolayı büyük memnunluk duymakta ve bunun kendisine kuvvet ve yetki verdiğini dile getirmekteydi. Nitekim, 21 Ekim 1925'de, Afyonkarahisar'da yaptığı konuşmada: "Vazifeme muvaffakiyetle devam edebileceğim. Çünkü, büyük milletimizin kalb ve vicdanında, bana karşı sarsılmaz bir emniyet ve itimad taşımakta olduğunu görüyorum. Bu benim için büyük kuvvettir, büyük selâhiyettir"[75]. Mustafa Kemal halkının çalışmalarından, birlik ve beraberliğinden son derece memnundu, bunu 14 Ekim 1925'de İzmir Belediyesi'nde şerefine verilen yemekte, memurlara hitaben yaptığı konuşmada belirttiği gibi[76], aynı gün, İzmir Kız Öğretmen Okulu'nda öğrencilere sorular sorup, bazı cevapları da verirken, milli mücadelede başarılı olmayı birlikte hareket etmekle mümkün olduğunu açıklamakla da izah etmişti[77].

[71] Aynı kitap, c.II, sh. 232.
[72] Aynı kitap, c.II, sh. 233.
[73] Aynı kitap, c.II, sh. 234.
[74] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ankara, 1961, c.III, sh. 79.
[75] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ankara, 1961, c.II, sh. 236.
[76] Aynı kitap, c.II, sh. 239-240.
[77] Aynı kitap, c.II, sh. 231.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal Paşayı, 1926 senesinin Mayıs ayında da yurt gezilerine çıktığını görmekteyiz. Mustafa Kemal Paşa, tedkiklerde bulunmak üzere Konya'ya gitmek için 7 Mayıs'ta Konya'ya hareket etmiş ve 8 Mayıs'ta Konya halkının çoşkun gösterileri ile Konya'da karşılanmıştır. 9 Mayıs'ta Tarsus'a geçen ve 10 Mayıs'ta Mersin'e gelen Mustafa Kemal Paşa, 11 Mayıs'ta Ertuğrul yatı ile Silifke'ye doğru hareket etmişti. 12 Mayıs'da Silifke'ye gelen Gazi hazretleri, 16 Mayıs'ta Adana'ya, 18 Mayıs'ta da Konya'ya geri gelmiştir. 19 Mayıs'ta Bozuyük'e gelen Mustafa Kemal, burada kereste fabrikasını ziyaretinde, Cumhuriyet Hükümeti'nin namuslu, vatansever, Cumhuriyete yardımcı olanların her zaman yanında olacağından şüphe edilmesi yolunda güvence vermişti[78].

Mustafa Kemal Paşa, 1926'da Haziran ayında gezilerini Marmara bölgesinde sürdürmüştür. Gazi, Marmara bölgesindeki bu gezisinde daha çok tetkiklere, heyetlerle yaptığı görüşmelere yer vermiştir. 15 Haziran'da Balıkesir'e, 16 Haziran'da İzmir'e gelen Gazi, kendisine yapılan suikast nedeniyle, 18 Haziran'da verdiği demeçte, kendi vücudunun bir gün toprak olacağını, ama, Türkiye Cumhuriyeti'nin sonsuza kadar yaşayacağını belirtirken[79], Cumhuriyet'e ne kadar önem verdiğini de vurgulamıştır. 20 Haziran'da kendisini ziyarete gelen telin heyetine, milletine duyduğu güveni şöyle ifade etmişti: "Beni öldürürlerse vatandaşlarımın intikâmımı alacaklarından eminim. Ben ölürsem necip milletimizin beraber yürüdüğümüz yoldan asla ayrılmayacağına mutmainim; bununla müsterihim..."[80]. Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa ile birlikte 9 Temmuz 1926 günü Ankara'ya hareket etmiş ve 10 Temmuz'da Ankara'ya varmıştır.

İstanbul halkı uzun süredenberi, Mustafa Kemal'i İstanbul'a davet etmekte idi. Mustafa Kemal Paşa da, bir türlü İstanbul'a gelememişti. 1 Temmuz'da İstanbul'a geleceğine dair söz vermiş ve bu sözü de tam tarihinde yerine getirmiştir. 30 Haziran 1927'de Ankara'dan İstanbul'a hareket eden Mustafa Kemal, 1 Temmuz'da İstanbul'a gelmiş ve Dolmabahçe Sarayının Muayede Salonunda, İstanbul Halkının ileri gelenlerine, sekiz sene önce, İstanbul'dan hareket ederken çok üzgün olduğunu, ancak sekiz sene sonra, güzelleşen İstanbul'a gelmekten memnunluk duyduğunu, vatanın bayındırlığı, milletin refahı için daha çok çalışılmasının gerektiğini,

[78] Aynı kitap, c.II, sh. 241.

[79] Aynı kitap, c.II, sh. 80.

[80] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ankara, 1972, c.V, sh. 44.

Levent Şahverdi Arşivi

bunun için de ilim ve fenne ağırlık vermenin gerektiğini, içinde bulunulan Sarayın artık padişahların değil milletin mülkü olduğunu, kendisinin de milletin bir ferdi ve misafiri olduğunu açıklamıştı.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'un çeşitli yerlerini görerek, tedkiklerde bulunmuştur. Bir ara Üsküdar'da dörtyüz evin yanmasına çok üzülen Gazi, açıkta kalanlara yardım için beşbin lira bağışta bulunmuştu. 30 Eylül'de İstanbul'dan ve 1 Ekim'de Bursa'ya gelen Mustafa Kemal, Bursa'da her gittiği yerde büyük sevgi gösterileri ile karşılanmış ve 9 Ekim'de Bursa'dan Ankara'ya hareketle, 10 Ekim'de Ankara'ya varmıştır[81].

Gazi Mustafa Kemal Paşa, 1928 senesinde yapmış olduğu, Karadeniz, Marmara, Trakya, İç Anadolu gezilerinde yeni bir inkılâbın tohumlarını atmış, meydanlara kara tahtalar koydurarak, halkına yeni harflerin esaslarını öğretmiş, dersler vermiş ve 1928 sonlarında harf inkılâbını gerçekleştirmiştir. Kısa zamanda çalışmalarının semeresini alan Mustafa Kemal, kayıkcılardan, kahvecilere kadar herkesin yeni harfleri öğrenmesinden duyduğu memnuniyeti ifade etmiştir.

HALİFELİĞİN KALDIRILMASI

Mustafa Kemal, inkılâplar konusunda halkına inanmakta ve güvenmektedir. Halkından aldığı kuvvet ve güvenle, diğer inkılâpları gerçekleştirmek için çalışmalarına hızla devam edecektir.

Saltanat kaldırılmış, Cumhuriyet ilân edilmiş, ama, halifelik devam etmektedir. İstanbul Basınında halifeliği tutanlar olduğu gibi, meclis içinde de halifeliği müdafaa edenler vardı. Bu yüzden bu konuda iyi ve sistemli bir çalışmaya ihtiyaç vardı.

Gazi Mustafa Kemal, 14 Ocak 1923 günü, halk ile ilişki kurmak, memleketin içinde bulunduğu havayı öğrenmek için batı illerinde bir geziye çıkmıştı. 15 Ocak 1923 günü, gerici toplum, Afyon Milletvekili Şükrü imzasını taşıyan "Hilâfet-i İslâmiye ve Büyük Millet Meclisi" adlı bir broşür çıkartmış ve bunun Meclis üyelerine dağıtımı başlamıştı. Bu sırada, Mustafa Kemal, Eskişehir'de idi ve hasta olan annesinin İzmir'de öldüğünü öğrenmişti. Büyük üzüntü içersindeydi. 16 Ocak 1923'te, İzmit'e geldiğinde, kendisine Şükrü Hoca'nın çıkardığı broşür hakkında bil-

[81] Atatürk'ün Söylev ve Demecleri, c. II, sh. 246-247 Utkan Kocatürk, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi, Ankara, 1983, sh. 470-471.

Levent Sahverdi Arşivi

gi verilmiş ve ilk tren ile broşür İzmit'e gelmişti. Şükrü Hoca, bu broşürde "Halife Meclisin, Meclis Halifenindir" sloganını ortaya atıyordu[82]. İzmit'te gazeteciler, Mustafa Kemal Paşa'ya "Yeni Devletin dini olmayacak mı?" sorusunu yönelttiklerinde, O da, devletin dininin İslâm olduğunu ve "İslâm Dininde fikir hürlüğü"nün bulunduğunu açıklamıştı. Gazi, bu cevabı ile fikir ve vicdan hürriyetinin korunacağını belirtmekte, Şükrü Hoca ise, broşüründe "İslâm Halifeliği, din işlerini korumak ve savunmak için peygamberliğin yerine konmuştur" demekte, böylece, milli egemenlik ve vicdan hürriyetini zedelemekte idi[83].

Gazi hazretleri, bu broşür yüzünden çok tedirgin olmuş ve 18 Ocak 1923'te, İzmit Anadolu Sinemasında iki bin vatandaşa hitaben yaptığı konuşmasında, milli egemenlik için tehlike bulunmadığını açıklamak ve "Bu milleti irticaa sürüklemenin maddî imkânı kalmamıştır" demek zorunluluğu his etmiştir. Daha sonra aynı konuşmasında, halifenin durumuna değinerek "Türkiye Büyük Millet Meclisi halifenin değildir ve olmaz. Türkiye Büyük Millet Meclisi, yalnız ve yalnız milletindir; Millet'in seçtiği vekillerden kurulur. Bu meclis, yalnız ve yalnız milletin emrine uymak mecburiyetindedir. Adı ye makamı ne olursa olsun, millet bu hakkını bir şahsa veremez ve teslim edemez"[84] diyerek, broşürden duyduğu huzursuzluğu ve millet haklarını hatırlatmak gereğini duymuştur.

Gazi Mustafa Kemal, bu sözlerle, Meclis ile halife arasında bir ilişki kurmanın boş olduğunu halka açıklamasının yanında, hem meclis üyelerini, hem de İstanbul'da irtica peşinde koşan basını ve bazı kişileri uyarmış oluyordu. O, İzmit'te, halkı hilâfet konusunda uyarmak ve aydınlatmak için şu sözleri söylemek zorunda kalmıştı: İslâm alemi bugün esir halindedir. Köle durumundadır. İslâm alemi hilâfet meselesini hal' ve tespit edecek bir seviyeye yükselinceye kadar; bağımsızlıklarına kavuşuncaya kadar, Büyük Millet Meclisi, halifelik makamını bir umut noktası olarak muhafaza edecektir."[85].

Gerçekten de, bu tarihlerde, Mısır, Suriye, Irak olmak üzere İslam Dünyası batı emperyalizminin boyunduruğu altında bulunmaktaydı. İslamlık ve halifelik gibi sanların İslâm Dünyasına yararı olmamıştır. Yararı

[82] Mustafa Kemal; Nutuk, İstanbul, 1980, c.II, (Kültür Bak. Yay.), sh. 314.

[83] Nurşen Mazıcı, Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet (1919-1926), İstanbul, 1984, sh. 69-70, Mustafa Kemal, Nutuk, c.II, sh. 326-327.

[84] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ankara, 1961, c.II, sh. 63-64.

[85] Aynı kitap, c.II, sh. 62-63.

Levent Şahverdi Arşivi

olsaydı, Osmanlı İmparatorluğu bu zor durumlara düşmezdi. Mustafa Kemal, bu sözlerle, önemli olanın milletin egemenliği olduğu imajını simgelemek istemiştir. Bütün İslâm dünyasının bağımsızlıklarını elde edinceye kadar hilâfet makamını koruyacaklarını açıklayan Gazi, bu makamın Türkiye Devleti'nin ne bağımsızlığına, ne idaresine, ne de egemenliğine etki yapmayacağını, halifenin zararlı hareketleri olmadıkca mevcudiyetinin sakıncalı kabul edilmeyeceğini öne sürmüştü. Mustafa Kemal'in bu sözleri büyük alkışlarla karşılandığına göre, epey tasvip görmüştür. Mustafa Kemal, halkına mili egemenliğin esas ve milletin her türlü kararı almaya yetkili olduğunu belirterek, halifenin siyasî olayların dışında olmasının gerektiğini açıklamıştır.

Gazi Mustafa Kemal, daha sonra, Darıca-Gebze-Şile hattındaki tümenleri teftiş ettikten sonra Gebze'ye, oradan da akşam İzmit'e geri dönmüş idi. Valilik Konağında, İstanbul'dan dönen başyazarlarla yaptığı konuşmada, ulusal bağımsızlık savaşı sırasında, ulusal iradeyi engelleyen din adamlarının ve irticanın durumunu yeniden gözler önüne sermiş, felaketi kavrayan milletin, ne şeyhülislamların "Din gereğidir" diye irticaı çağıran fetvalarına, ne de halife ve padişahın camilerdeki ayet ve hadislerine aldırmadan ulusal bağımsızlık savaşına devam ettiğine değinmiştir. Mustafa Kemal, daha sonra, gazetecilere, hilâfetin yarını hakkında ne düşündüklerini sormuş, onların herbiri de devamını doğal saymış, daha yararlı ve daha etkili hale koyma çarelerini araştırmışlardı. Gazi hazretleri, bunun üzerine, onların haksız olduğunu vurgulayıp "Hilâfetin ilga edilmesi lazımdır" demiştir.

Gazetecilerin hilâfeti benimseyen üçyüz milyondan fazla Müslümanın bunu nasıl karşılayacaklarını ve Türkiye'nin itibarının kalkıp, kalkmayacağı sorusuna ise, Gazi, üçyüz milyondan fazla Müslümanın hilâfet makamına bağlılık iddiasının kuru bir laftan ibaret olduğunu, eğer böyle bir bağlılık olsaydı, itibarı bulunsaydı, son savaşlarda yardım görürdük diyerek, mevcut imkanlarımızın yalnız kendimize ait olduğunu ileri sürmüştür. Batı Dünyasının bunu nasıl karşılayacağı sorusuna ise "Bizi sevenler ve gelişmemizi isteyenler bizi alkışlayacaktır" diye cevaplamıştı[86].

İzmit'ten, Bursa'ya geçen Mustafa Kemal, Set Başında 20 Ocak 1923'de Büyük Tiyatro Salonunda yaptığı konuşmada, halifelik için "Bu makama Türkiye'nin ulusal egemenliğini kayıt altına alacak nitelikte bir

[86] Aynı kitap, c.II, sh. 63-64.

Levent Şahverdi Arşivi

yetki verilemez. Esasen, Halifenin de aynı fikir ve kanaati isabetli bulduğunu sanıyorum" demiştir[87]. Mustafa Kemal, halifeliğin ulusal egemenlik hususlarının dışında tutulmasının; onun siyasal düşüncelerin dışında kalmasının gerektiği inancına sahip olup, her yerde bunu dile getirmektedir. Halifenin de bu düşünce olduğuna inandığını belirterek, halifenin ilerde yapabileceği yanlış ve kendisini zor duruma düşürecek hareketlere girişmesini önlemek istemektedir.

Bursa'dan hareketle, Afyon'u trenle durmadan geçip, Alaşehir'e geldikten sonra, Alaşehir'de yaptığı konuşmada, yeniden kendisini çok meşgul eden ve sonunda halifeliğin kaldırılmasına neden olacak kadar kızdıran Şükrü Hoca'nın broşürüne değinmek gereğini duymuştur. Gazi, vatandaşlarına "Vatandaşlarım, bir Şükrü Hoca çıkıp milli egemenliğimize elini sürmek isterse ne yaparsınız?" diye soru sorduğunda, onlardan- "Parçalarız paşamız" cevabını almıştır. Bu cevap da, Türk Halkının milli egemenlik düşüncesini ve Mustafa Kemal'in arkasında olduğunu gösteren önemli bir yanıt olarak yankı yapacaktır.

Halk görüldüğü üzere, irtica konusu üzerinde, büyük kurtarıcı tarafından sürekli uyarılmakta ve aydınlatılmaktadır. Bir çeşit nabız yoklaması olan bu temeslardan anlıyoruz ki, halk irticaın karşısındadır. Alaşehir'den, Turgutlu ve Manisa'ya geçen Gazi hazretlerini, halk Manisa'dan "Yaşasın Mustafa Kemal Paşa, Yaşasın Büyük Millet Meclisi" diye uğurlamış ve her zaman Ata'sının izinde olduğunu duyurmuştur.

İzmir'e gelen, Mustafa Kemal, Karşıyaka İstasyonu'nda inerek annesinin mezarının başına gitmişti. Burada yaptığı konuşmada, Mütarekede, Anadolu'ya geçtiği için annesini İstanbul'da bırakmak zorunda kaldığını, yanındaki adamı da Erzurum'dan İstanbul'a yolladığında, annesinin Halife ve padişah tarafından verilen idam kararının uygulandığını sandığını ve felc olduğunu anlatıp, "Ondan sonra bütün mücadele yılları onun hayatını elem ve ıztırap içinde geçirmişti" demiştir. Mustafa Kemal, annesinin mezarının önünde "Bu kadar kan dökerek milletin elde ettiği egemenliğin korunması ve savunulması için, gerekirse annemin yanına gitmekte asla tereddüt etmeyeceğim. Ulusal egemenlik uğrunda hayatımı vermek benim için vicdan ve namus borcu olsun" diyerek, ulusal egemenliği sonuna kadar koruyacağına dair yemin etmişti[88]. Artık, Onun için tek hedef

[87] Aynı kitap, c.II, sh. 82-83.

[88] Aynı kitap, c.II, sh. 66-70.

Levent Şahverdi Arşivi

vardır. Ulusal egemenliğin korunması. Bu konuda, karşısına halifelik de çıksa, onu da milletinin çıkarları için ortadan kaldıracak ve Türkiye'yi çağdaş devletler düzeyine çıkaracaktır.

Gazi hazretleri, batı gezisinde, İzmir'lilerle dört büyük toplantı yapmıştır. Şimdi yanmış olduğu için mevcut olmayan, o günkü Hükümet Konağında, halk temsilcilerine 27 Ocak 1923 günü, İzmir gazetelerinin başyazarları ile Uşaki-zâde'nin Villasında 30 Ocak 1923'de (Bu gazeteler Anadolu, Ahenk, Sedayihak, Şark, Yeni Turan'dır), 31 Ocak 1923 günü ise eski Gümrük Binasında hazırlanan büyük salonda, ticaret mensuplarına 17 Şubat 1923'de İktisat Kongresi'nin açılışı nedeni ile konuşmalar yapmıştır. Bütün bu konuşmalarında halifelik konusuna da değinmiştir[89].

Gazi hazretleri, 17 Şubat 1923 tarihli konuşmasında, Büyük Millet Meclisi ve bunun hükümetinin tam bağımsızlık ve kayıtsız şartsız milli egemenlik maddeleriyle memleketi kalkındırmak, milleti zengin etmek görevine sahip olduğunu, ayrıca, Kanûn-u Esâsiye özel bir madde konularak Meclisin görevi daha da netleştirilmiştir diyerek bu madde ile meclise verilen görevi şöyle izah eder: "O vezaif ki, doğrudan doğruya milletin hukûk ve selahiyeti iken asırlarca şunun ve bunun elinde kalmıştır. Artık, bu hukuk ve selâhiyetin hiçbir sebep ve suretle hiçbir makama ve şahsa terk ve tevdi olunamayacağını katiyetle ifade etmek için bir madde-i mahsûsa koymuştur..."[90].

Gazi Mustafa Kemal, daha önce de, 30 Ocak günü, İzmir'de yayınlanan Anadolu, Ahenk, Sedayıhak, Şark, Yeni Turan gazetelerinin sahiplerini ayrı ayrı kabul ederek, Şükrü Hocanın irtica içeren broşürünü etraflı bir şekilde anlatmış ve dikkatli olmalarını öğütlemişti.

31 Ocak 1923'de ise, İzmir'lilerle bir açık oturum yapan Gazi, kadın hak ve göreviyle, ulusal bağımsızlık savaşında kadının giyim ve örtünmesi ile ilgili bilgiler verdikten sonra "Fetva ile veyahut şu, bu gibi telkinatla milleti irticaa sevketmek isteyenlerin yeri zindan olacaktır. Katiyetle ve bilâ-perva söylerim ki, hakimiyet-i milliyemizin her zerresini şu veya bu surette takyid etmek isteyenler en koyu mürtecidir. Öylelere karşı milletin yapacağı şey onları parçalamıştır.."[91]. Mustafa Kemal din hakkında ise, İslam Dininin mükemmel bir din olduğunu, bir dinin doğal olma-

[89] Aynı kitap, c.II, sh. 75-76.

[90] Aynı kitap, c.II, sh. 76-4, 99-11.

[91] Aynı kitap, c.II, sh. 106-107.

Levent Şahverdi Arşivi

sı için ilme, fenne, mantığa uygun olmasının gerektiğini, din bakımından herkesin eşit olduğunu açıklamıştır: "Bizim dinimiz en makul ve en tabii bir dindir. Ve ancak bundan dolayıdır ki son din olmuştur. Bir dinin tabii olması için akla, fenne, ilme ve mantığa tetabuk etmesi lazımdır. Bizim dinimiz bunlara tamamen mutabıkdır. İslam hayatı ictimaiyesinde hiç kimsenin bir sınıf-ı mahsus halinde muhafaza-i mevcudiyete hakkı yoktur. Kendilerinde böyle bir hak görenler ahkâm-ı diniyyeye muvafık harekette bulunmuş olamazlar. Bizde ruhbanlık yoktur. Hepimiz müsaviyiz ve dinimizin ahkâmını mütesaviyen öğrenmeye mecburuz..." [92].

Mustafa Kemal, böylece, dinin insan hayatındaki önemini belirtirken, dinin hükümlerinden çıkılmaması, yani, din ile devlet işlerinin ayrı konular olduğunu da ortaya koymaktadır. Aynı konuşmasında ilerde tatbikata koyacağı öğretim birliği esası ile kız ve erkek öğrencilerin bir arada okumasını da burada dile getirmiş ve irticanın bu konulara karışmasını önlemek istemiştir.

Mustafa Kemal, İzmir'de yaptığı konuşmalar ile çoğulcu demokrasi ve Cumhuriyet rejimine olan hislerini dile getirirken, halka da bu sistemin dışında bir başka sisteme ve irticaa sapmamaları yolunda telkinlerde bulunmakta ve böylece kamuoyunu aydınlatmak istemekteydi. Batı gezisi sırasında aydın din adamları onu desteklemişler ve Akhisar'daki kadı İsmail Hakkı, son günlerde fesatcıların din perdesi arkasında halifelik meselesini ortaya atmalarının ve böylece fesat tohumları saçmalarının milletce hoş karşılanmadığını açıklamıştır. Mustafa Kemal, bundan çok duygulanmış, her yerde olduğu gibi, burada da milletin egemenliğini koruma kararında olmasından dolayı duyduğu memnunluğu dile getirmiştir. Mustafa Kemal, 5 Şubat 1923'te Belediyede, Hoca İsmail Hakkı Efendi'nin nutkuna verdiği cevapta, İslam Dünyasının uğradığı zulüm ve sefaletin hiç şüphesiz pekçok sebebinin olduğunu, çok çalışmanın, tam bağımsızlık ve kayıtsız şartsız egemenlikten asla ödün verilmemesi gerektiğini söylemişti [93].

Gazi hazretleri, karlı bir gün, 7 Şubat 1923'te, öğle namazını, Balıkesir Paşa Cami'sinde cemaatle birlikte kıldı. Namazdan sonra, minbere çıkarak, İslam Dininin en mükemmel din olduğunu belirterek ve "Milletin istek ve arzuları, yalnız bir şahsın düşüncesinden değil, bütün millet evlatlarının isteklerinin ve emellerinin bir araya gelmesinden doğar. Benden ne

[92] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c.II, sh. 87-8.

[93] Aynı kitap, c.II, sh. 90.

Levent Şahverdi Arşivi

öğrenmek, bana ne sormak istiyorsanız, çekinmeden sormanızı rica ederim..." diyerek, onlarla bütünleşmeyi bilmiştir[94].

Cumhuriyetin ilânından sonra, ne yazık ki, Vatan, Tanin, Tasvir-i Efkâr gazeteleri halifelik lehinde ve Cumhuriyet aleyhinde yazılar yazmaya başlamışlardı. Halife Abdülmecid'in beyanatları da siyasete çok yatkındı. Gerçi, Abdülmecid, 9 Kasım 1923'de Vatan Gazetesi'ne verdiği beyanatta, İslâm Dünyasının işleri ile uğraştığını, siyasetle ilişkisi ve ilgisi olmadığını ve İslâm Dünyasında şahsına karşı itiraz olursa, bu görevi bırakabileceğini belirtmiş ise de, daha sonra bu tutumunu devam ettirmemiştir. Abdülmecid, halife olduğu zaman 54 yaşındaydı. Halifeliği sırasında, göğsünde büyük Osmanlı kordonu, başında ise bir fes vardı.

Dünyevî iktidar nimetlerine alışık olan Osmanlı sülalesinin, halifeliği gene dünya imtiyazları için kullanacağı, saltanatın yeniden ihya edilmesi olanağı nedeni ile Türkiye Cumhuriyeti yönetimine karşı kuşku duyması ve fırsat beklemesi olağandı. Meclis de halife konusunda tedirgindi. Nitekim, Rauf Bey ve Kazım Karabekir Paşa gibi askerî liderlerin halifeye yaptıkları ziyaret Meclis tarafından hiç hoş karşılanmıyordu. Rauf Bey, daha önce belirttiğimiz gibi Mecliste Cumhuriyet taraftarı olduğunu belirtmiş ise de, samimi olarak buna taraftar değildi.

Halifenin şatafatlı hareketleri Meclis tarafından hoş karşılanmamaktaydı. Büyük Millet Meclisi, Ankara'dan yolladığı bir emirle, gösterişli selamlık törenini kaldırdı. Abdülmecid, Cuma Namazına sade bir saltanat arabası ile gitmeye mecbur kaldı. Ancak, İstanbul gazetelerinin bazıları halifeliğe dört elle sarılmış ve bunu siyâsî tartışma konusu yapmışlardı[95]. Sözde, Halife yazı masasına oturup, Vatan Gazetesi'ne demeç vermiş, kendisine İslâm Dünyasından binlerce mektup ve telgraf, heyet gelmiş, İslâm Dünyası istemedikce kendisi de istifa etmeyecektir. Aynı gazete, 9 Kasım 1923'de, Hükümetin, hilâfetin görevini tesbit etmesinin gerektiğini de öne sürüyordu. Şimdiye kadar, bunun yapılmamasının özür kabul edilemeyeceği yollu bir de tehdit savuruyordu. Tanin Gazetesi ise, 10 Kasım 1923'de, Lütfi Fikri Bey'in "Halifeye Açık Mektub" adlı yazısını yayınlıyordu. Bu yazıda, halifenin istifası ile ilgili haberlerin millette üzüntü uyandırdığı, halifeye saldıranların İslâm ülkeleri yerine Türklerin olmasının doğru olmayan bir hareket olduğu açıklıyordu. Mustafa Kemal, Mecliste nutku-

[94] Aynı kitap, c.II, sh. 91-92.

[95] Aynı kitap, c.II, sh. 95-97.

Levent Şahverdi Arşivi

nu okurken bunu şöyle cevaplamıştı: "Efendiler, yabancılar hilâfete saldırmıyorlardı. Fakat, Türk Milleti saldırıdan kurtulamıyordu. Hilâfete saldıranlar, Müslüman milletler içinde Türkü çekemeyenler değildi. Fakat, Çanakkalede, Suriye'de, Irak'ta, İngiliz ve Fransız bayrakları altında Türklerle vuruşan Müslüman milletlerdi". Görüldüğü üzere, Müslümanlar, Türkiye'de halife var diye, O'na saygı gösterip, Türkiye'ye yardımı düşünmemişlerdir[96].

Bahis konusu ettiğimiz halifelik ile ilgili yazılara, 11 Kasım 1923'te, Tanin'de "Şimdi de Hilâfet Meselesi" adlı yazı eklendi. Bu yazıda, hilâfet kalkarsa, Türkiye'nin İslâm Dünyası'nda önemi kalmayacağı, bunun milliyetçilik olmadığı savunulmaktaydı. Gazi hazretleri, buna verdiği cevapta, Cumhuriyetsiz olunamayacağını, halifelik ile Cumhuriyetin uzlaşamayacağını hatırlatmak zorunda kalmıştır.[97] Gazetelere beyanat veren Rauf Bey kendini savunarak, sözlerinin yanlış anlaşıldığını belirtmesine karşın, İsmet Paşa, Rauf Bey ve arkadaşlarının Helife'yi ziyaret konusunun, Halife sorunu olduğunu, hilâfetin Türkiye'yi sürüklediği felaketlerin büyüklüğüne değinip "Tarihin herhangibir devrinde, bir halife kafasından bu memleketin mukadderatına karışma isteği geçirirse, o kafayı mutlaka koparacağız" diyerek gerekli gözdağını vermişti[98].

1923 Aralığında, Tanin, Tevhid-i Efkâr, İkdam gazeteleri, Müslüman Dünyasının iki büyüğü olan Hintli Ağa Han ile Arap Emiri Ali'nin Başbakan İsmet Paşa'ya hitap eden mesajlarını yayınladılar. Bu mesaj, bir çeşit nümayiş belgesiydi.

Bu mesaj yayınlanınca, Mustafa Kemal, derhal Millet Meclisini toplantıya çağırdı. Daha önce kısaca değindiğimiz üzere, Meclis'ten bu konuya büyük tepki geldi. Gizli olarak yapılan toplantıda, Gazi, kendisine yollanan Ağa Han'ın mektubunun Londra'dan postaya verilmesine karşın, mektubun eline geçmeden muhalefet yayın organlarında yayınladığını, bunun ise genç Cumhuriyetin düşmanlarının komplo hazırlığı içinde bulunduklarını, sultan-halife koalisyonu havasına girip, eskiyi diriltmek istediklerini belirtti[99]. Bu yazılar gerçekten de, 1 Kasım 1922 tarihli karara, yani saltanatın kaldırılması karar ve inkılâbına aykırı idi.

[96] Paul Gentizon, Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu, Ankara, 1983, sh. 53-55.

[97] Mustafa Kemal; Nutuk, c.2, sh. 559-560 (Dil Kurumu Yayını, Haz. Zeynep Korkmaz).

[98] Mustafa Kemal; Nutuk. II, zh. 561-562 (Haz. Zeynep Korkmaz) Anıkara, basım tarihi yok.

[99] Mustafa Kemal; Nutuk, c.II, (Türk Dil Kurumu Yayını), sh. 569-570.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu sırada, Mustafa Kemal Paşa, 28 Kasım 1923'de Ankara'da bir rahatsızlık geçirmiş ve dinlenmek için İzmir'e gitmişti. 27 Aralık'tan itibaren de Hüseyin Cahit (Tanin Sahibi ve Yazı işleri Müdürü), Ahmed Cevdet (İkdam Gazetesi), Velid Bey (Tevhid-i Efkâr) ve Hayri Muhiddin mahkemede yargılanmakta idiler.

1 Ocak 1924'de yapılan duruşmalarda, Velid Bey şimdiye kadar Cumhuriyeti savunduğunu, niyetlerinin memlekette huzuru sağlamak olduğunu, Türkiye'de halk idaresinin egemen bulunduğunu, Cumhuriyetin yalnızca bir kelime değişikliğinden ibaret olduğunu ileri sürdü. Ayrıca, Ağa Han'ın mektubunun yayınlanmasında da en ufak bir kötü niyetin olmadığını, bu yayının ehemmiyetsiz bir olaydan ileri geçemeyeceğini, Cumhuriyet konusunda gazeteci olan Ahmed Ağaoğlu ve Celâl ile tartışmalarda bulunulduğunu, kendisinin 2 Aralık 1923'de Cumhuriyeti öven bir yazıyı yayınladığını belirtir.

Velit Bey'e göre, o tarihlerde bütün İstanbul Basını Cumhuriyeti tenkit etmişti ve kendisi bunu şu şekilde dile getirmekteydi: Cumhuriyetin ilânı günlerinde İstanbul'daki matbuatın kaffesinde (hepsinde) şekl-i ilân hakkında az çok tenkidât (tenkitler) görülmüştür". Gene, Velid'in ifadesine göre, Vatan Gazetesi'nde Ahmed Emin Yalman Cumhuriyetin zararlarından şöyle söz etmiştir: "Birincisi devletin şeklini değiştiren mühim kararların bir iki saat içinde, pek mahdud münakaşaları müteakib ittihaz edilmiş olmasıdır. Halk Fırkası tebdil (değiştirme) tekliflerine Pazartesi günü saat ikiden sonra muttali olmuştur". Akşam Gazetesi'nden Necmeddin Sadak ise, Velid'in ifadesine karşı, 31 Ekim tarihli makalesinde şöyle demektedir: "Türlü türlü projeleri yapılarak, aylardan beri müzakere edilen ve bir türlü tatbik edilemeyen bu esaslar nasıl oldu da bir gece içinde kabul edildi? Fırkada bu usule muhalif mebuslar vardı. Onlar niçin muhalif idiler. Ve bir iki saat içinde ictihatcılarını, nasıl değiştirdiler". Velid Bey, daha sonra, kendi yazılarından örnekler vererek, kendisinin hep Cumhuriyet savunduğunu, Onun için çalıştığını ifade etmiştir. Sonuçta, gazete sahipleri ve başyazılarının savunması dinlenmiş ve 2 Ocak 1924'de beraatlerine karar verilmiştir[100]. Bu arada, Tanin'de çıkan yazısından dolayı, yıkıcı emeller etrafında yasanın mutlak ve açık hükümleri ile yasaklamasına karşın yayın yaptığı için Lütfi Fikri Bey, beş yıl kürek cezasına çarptırılmış ise de[101], 23 Şubat 1924'de cezası af edilmiş ve tahliye olmuştur[102].

[100] Paul Gentizon, Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu, Ankara, 1983, sh. 53-57.

[101] Tanin Gazetesi, İstanbul, 2 Kânûn-u Sâni 1925 (Ocak), No. 440, ve 3 Kânûn-u Sâni, 1924, Sayı. 441.

[102] Tanin Gazetesi, İstanbul, 2 Kânûn-u Sâni 1924, sayı. 440.

Levent Şahverdi Arşivi

Burada bazı İstanbul gazetelerinin Cumhuriyet konusunu ele alarak, halk arasında tutmayan eleştiri yapmalarının sebebi ne içindi?. Saltanat kalktığına göre, yeniden padişahlık kurulması ve karışıklık çıkartılmasını önlemek için bu tip eleştirilerin yapılmaması gerekli idi. Bu eleştiriler, eskiye duyulan özlemin ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilerlemesine engel olan isteklerin yeniden hortlaması, yani, bu sistemin halifenin önderliğinde işleme korkusundan kaynaklanıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun her döneminde böyle özlemciler, anayasal sistemlere karşı çıkmışlardı. I. Meşrutiyet (1876), II.Meşrutiyet (1908) ilânı ve devamında da, eski sisteme özlem duyanlar, padişah ve halifenin etrafında toplanmışlar, ilkinde I.Meşrutiyetin Rus Savaşı nedeni ile kalkmasına, ikincisinde de 31 Mart Vakası'na neden olmuşlardı. Ancak, şimdi karşılarında sert ve çetin bir ceviz vardı: Mustafa Kemal. Mustafa Kemal ve arkadaşları ve halkın iradesine dayalı Meclis milletin isteklerini yansıtmakta ve geriye hiçbir şekilde özlem duymamaktaydı. Bu birlik ve beraberliğe karşı, birkaç çatlak ses çıkacak, ama, bunların halk üzerinde bir etkisi olmayacak, üstelik, bunların bu tip hareketleri halifeliğin bir an önce kalkmasını da kolaylaştıracaktır.

İzmir'de dinlenmekte olan Mustafa Kemal'e, Halife Abdülmecit Efendi'nin Ankara'ya başkatibini göndererek bazı isteklerde bulunması üzerine, İsmet Paşa 22 Ocak 1924'de bunu iletince, Gazi hazretleri bu hususa çok kızmıştı. Başkatip İsmet Paşa'ya bir süredir gazetelerde halifelik ve halifenin şahsı hakkında kötü yayınların olduğunu, bunların kırıcı olduğunu açıklamıştı. İstanbul'a gelen heyetlerin Halife'ye uzak kalmaları ise, Halife tarafından üzüntü ile karşılanıyordu. Daha sonra, tahsisat konusuna değiniliyor, hilâfet hazinesinin kaldırılamayacağı, giderler için Cumhuriyet Bütçesinden yardımda bulunulacağı hakkında 15 Nisan 1923 tarihli Hükümet yazısının incelenmesi isteniyordu. Mustafa Kemal, aynı gün, İsmet Paşa'ya verdiği cevapta, halifelik makamının ve halifenin şahsı hakkındaki kötü anlayışların ve kötü yorumların, Halife'nin kendi tutumundan kaynaklandığını, Halife'nin padişahların izinden yürüdüğünü, Türkiye Cumhuriyeti'nin safsatalarla varlığını, bağımsızlığını tehlikeye bırakamayacağını, Halifenin din ve siyaset bakımından gerçekte bir mana ifade etmediğini, hilafet makamının ancak bir anı olarak önemli olduğunu vurgulamıştır. Halife'nin, Türkiye Cumhuriyeti görevlileri ve resmî heyetlerin kendisini görmesini arzu etmesinin Cumhuriyetin bağımsızlığına karşı açık bir tecavüz olduğunu, Halifenin geçimi için Türkiye Cumhurbaşkanı'nınki kadar bir gelirin yeterli olduğunu, amaç, şaşaalı yaşamak değil, geçim kaynağının temininden ibarettir diyerek, hilafetin hazinesinin olmadığını, eğer

Levent Şahverdi Arşivi

böyle bir hazine ecdadından kalmış ise, bunun resmen ve açık olarak ifadesinin gerektiğini bildirmiştir. Bir süreden beri, Halife'nin Cuma günleri selamlık alayları yapması, temsilcilere emir göndererek ilişkilerde bulunması, yedeksubaylara kadar heyetleri kabul edip, yakınmaları dinlemesi Mustafa Kemal tarafından izlenmekte ve hoş karşılanmamaktaydı [103].

İzah olunduğu üzere, Halife, artık, din işlerinin dışında siyâsî işlerle de uğraşmaktadır. Bu hareketler ise, Mustafa Kemal'in hiç hoşuna gitmemektedir.

Gereksiz dış müdahaleler halifeliğin kaldırılması yolunda, Gazi'nin işini kolaylaştırdı. Önce bahsettiğimiz mektubun gazetelerde yayınlanması, Mecliste Halifeliğe karşı bir tepkinin uyanmasına neden olmuştu. Bu mektup, halifeliğin Türkiyeyi şeriata ve eskiye bağlayan bir zincir olduğunu ortaya koyuyordu. Halifeliğin kaldırılacağı haberi de, Cumhuriyetin tesis edilişinde olduğu gibi, yabancı bir dergide, Revue Des Deux Mondes'da daha önce yayınlanmıştı. Aslında, birkaç ay önce verilen demeçte, Gazi, Hükümet var iken Halifeliğe gerek olmadığını açık açık ortaya koymaktaydı.

Mustafa Kemal, bu düşüncelerinden sonra, Hükümete yeni direktifler vermişti. Halifenin oturacağı yerin, Hükümetin şimdiye kadar tesbit etmemesinin hata olduğunu, İstanbul'da milletin sırtından kazanılan paralarla yapılan saraylardaki eşyanın tesbiti yapılmadığından bu eşyaların yok olduğu, bu eşyaların çeşitli yerlere satıldığı yolunda söylentilerin duyulduğunu, Halife'nin saltanat hayalleri içinde uyutulduğunu ve Hükümetce ciddi tedbirler alınıp, kendisine bildirilmesini istemiştir.

Gazi hazretleri İzmir'de iyileşince, 15-20 Şubat 1924 arasında Harp Okullarını incelemek için askerî tatbikata gelmişti. Başbakan İsmet Paşa, Milli Savunma Bakanı Kâzım Özalp ve Mareşal Fevzi Çakmak da burada bulunuyorlardı. Gazi, burada dinî otoriteye dayanan Osmanlı ailesinin gücünün Halife'de kalmasının Cumhuriyet için sürekli bir tehlike olduğunu belirttikten sonra, Halifeliğin kaldırılmasını önerdi. Bu teklif hemen benimsendi.

Musafa Kemal, 21-22 Şubat 1924 gecesi, sessiz bir askerî törenle Ankara'ya hareket etti. İzmir'den ayrılacağı gece, Ali Fuat Cebesoy ile konuşmuş, O da "Halifeliğin kaldırılması ile Osmanlı Hanedanının Türki-

[103] Tanin Gazetesi, İstanbul, 21 Şubat 1924, Sayı. 493.

Levent Şahverdi Arşivi

ye'den ihracı lâzımdır" demişti[104]. Böylece, üç önemli şahıs İzmir'de Halifeliğin kaldırılması konusunda karara varmışlardı. Şimdi kararın tatbiki safhası kalıyordu.

Ankara'da, 27 Şubat 1924'ten itibaren bütçe konuşmaları başlamıştı. Mustafa Kemal, İzmir Milletvekili Şükrü Bey'in, Halife'ye verilecek tahsisat ile ilgili olarak "Halife hazretleri ve o sülalenin şerefli üyeleri" deyimlerine takılmış ve Cumhuriyet'te, yurttaşlar arasında fark olmadığına işaret etmişti. Yusuf Akçura ise "Bu bütçede, halifeliğe ödenek veren bölüm, bizim esaslarımıza, Cumhuriyeti'mizin temeline tamamen aykırıdır" demişti. Vasıf Çınar da, Halifeliğin kaldırılması gerektiğini savunmuştu. Ancak, bazı hocalar ve muhazakâr milletvekileri, Halk Fırkasından istifa edip, muhalefete başladılar. Rauf Bey gibi reforma karşı olanlar Ankara'yı terk etti[105]. Bazı milletvekilleri de Halifeliği, Mustafa Kemal'e teklif ettiler. Ama, O kabul etmedi. Kastamonu Milletvekili Halit Halifeliğin gene Meclisin manevi kişiliğinden kalmasını savundu.

Meclisteki konuşmalar, İstanbul'a aks etmekte gecikmedi. 29 Şubat tarihinde gazeteler, Halife'nin istifası yolunda rivayetleri yaymaya başlamışlardı. Tanin Gazetesi, hilâfetin kaldırılması ve buna benzer zorlayıcı islahatların uygulanması yolunda iki gündenberi Ankara'dan gelen telgraf haberlerine göre, Halife ve hilafet üyelerinin alacakları tedbirler hakkında hazırlıklar yaptığını öne sürmekteydi. Rivayete göre, Türkiye Cumhuriyeti hududları içinde artık yaşayamayacağını anlayan hilafetin erkek üyesi Avrupa'ya gitmek için gerekli tedbirleri almakla beraber, yol işleriyle ilgili pasaport edinme hazırlıklarına da başlamıştı. Ancak, yıkılan saltanatın kadın üyeleri Türkiye'yi terk etmek istememekteydiler. Bunlar, kocaları ya da babalarından kendilerine kalan malları ile Türkiye'de kalmayı düşünmekteydiler.

Hanedan üyelerinden bir kısmı Hükümetin kendilerine hudud dışına çıkmaları ile ilgili tebligde bulununcaya kadar beklemeyi, bir kısmı da hemen çıkmanın yerinde olacağını savunmaktaydılar. Halife ile başmabeyencisi iki buçuk saat bu konular üzerinde konuşmuşlar, ama, basına konuşulan konular hakkında bilgi vermemişlerdi[106].

[104] Mustafa Kemal, Nutuk, c.II, sh. 846-847, Naşit Hakkı Uluğ, Halifeliğin Sonu, İstanbul, 1973, sh. 153-154.

[105] Lord Kinross; Atatürk "Bir Milletin Yeniden Doğuşu", İstanbul, 1972, sh. 507.

[106] Naşit Hakkı Uluğ,Halifeliğin Sonu, sh. 158-159.

Levent Şahverdi Arşivi

Hiç şüphesiz, gazetelerde, Halife'nin yurt dışına çıkacağı, bu yolda hazırlıklar yaptığı, istifa edeceği gibi söylentiler yer alsa da, bunlar henüz gerçekleşmemiş gazete haberlerinden öteye geçemiyordu. Ancak, bu havadisler Ankara Hükümeti'nin bu konuda karar vermesini kolaylaştırıyor ve Halife'nin zaten yurt dışına çıkmaya hazır olduğu havasını yaratıyordu. Üstelik, Halife'nin istifası gibi havadislerin gazetelerde yer alması, kamu oyunda olumsuz etki yaratma olanağına da sebeb olacağından tedbir alınması şarttı. Bu yüzden Halk Fırkası ve Halifeliğin kaldırılmasını istiyerlerin çabuk hareket etmeleri, bir an önce karara varmaları gerekiyordu.

Bununla beraber, 29 Şubat günü, Halife'nin Başmabeyncisi Celâl Münif Efendi, Tanin Muhabirine istifa rivayetlerinin doğru olmadığını şöyle açıklıyordu. "—Halife hazretleri Büyük Millet Meclisi'nin mukarreratına (kararlarına) muntazırdır (hazırdır). Verilecek karara derhal mutavaat etmek (Boyun eğmek) fikrindedir. İstifa edecekleri hakkında devran eden şayiat (dolaşan söylentiler) asılsızdır. Katiyen böyle bir niyet ve tasavvurları yoktur". Merhum hanedan üyelerinden Süleyman Efendi'nin oğlu Abdülhalim ise son durum hakkında şunları söylemekteydi: "— Her milletin, her devletin kanunlarını mukaddes tanırım ve beni otuz senedenberi büyüten Türk Milleti'nin kanunlarını hürmet ve selamla karşılarım. Bu ana kadar gazetelerde okuduğum haberlerden başka birşey işitmedim. Hükümet-i Milliyenin ittihaz edeceği (alacağı) her türlü karara bila kayd ü şart itaatten başka cevabım yoktur. Yalnız, ümit ederim ki, hanedan hukuku temin edilecektir. Ailemiz zengin değildir. Avrupa'da temen-i mâişet hususunda (geçimini sağlama hususunda) birçok müşkilata maruz kalacakları muhakkakdır. Bunların medar-ı maişetlerinin temin edileceğini kuvvetle ümid ediyorum" [107].

Mustafa Kemal ve arkadaşlarının İstanbul Basınını anında izledikleri ne dair şüphe yoktur. Artık, Halifeliğin ve Halifelik üyelerinin düşünceleri açık ve net bir şekilde ortaya çıkmıştır. Halife, Büyük Millet Meclisi'nin kararını beklemektedir ve verilen karara uyacaktır. Ancak, bir olasılıkla, Halife'nin civarında konuşulan konu, Avrupa'da yaşantılarının zor olmaması noktasında toplanıp, birleşmektedir. Mustafa Kemal Paşa da bu konuda gerekli tedbirleri alacaktır.

Mustafa Kemal, 1 Mart 1920 günü, Meclis Kürsüsüne çıkarak, kısa bir nutukla, laikleşme alanında bir seri reform önerdi. Halifeliğin kaldı-

[107] Tanin Gazetesi, İstanbul, 29 Şubat 1924, No. 498.

Levent Şahverdi Arşivi

rılması da bunların içinde yer alıyordu. 3 Mart 1924 günü, Şeriye ve Evkaf ve Erkân-ı Harbiyeyi Umumiye vekaletleri kaldırıldı. Tevhid-i Tedrisat Kanunu kabul edildi. İsmet Paşa, Halifelik hakkında hükümetin görüşünü açıkladı. Kararın, millet için saadet vesilesi olacağını belirtti. Oylamadan sonra, halifelik kaldırıldı [108].

Mustafa Kemal, Ankara Garındaki Özel dairesinde, 4 Mart 1924'de İstanbul gazetelerinin başyazarlarına verdiği demeçte, Halifeliğin kaldırılması ile ilgili kararları, milletin son günlerde istediğini, gerçek bağımsızlığını elde etmiş olan bir milletten de başka birşey beklenemeyeceğini belirtti: "Son günlerde Meclisce ittihaz olunan mukarrerat milletce tabii ve hakikî bir surette zaten arzu edilmekte olan hususatdır.Bunları fevkalede olarak telakkiye mahal yoktur. Hakiki halâs ve selâmete karar vermiş olan bir milletten de başka türlü temayül intizar edilemezdi..." [109].

Bu hareketin hemen arkasından Darülfünun (Üniversite) Divanı, Gazi Paşa'ya demokrasi ve Cumhuriyet maddelerinin korunması için bir telgraf çekti [110]. Mustafa Kemal Paşa, hilâfetin kaldırılması nedeniyle İslamad Müslümanları adına çekilen bir tebrik telgrafını aldığı gibi, kendisine, Kadınhanı, Çankırı, Araklı, Kars, Zulkadriye, Babaeski, Çal gibi şehirlerden de bu konuda tebrik telgrafları gelmiştir [111].

4 Mart 1924 gecesi, Abdülmecid'in halifeliğinin alındığına ait emir Ankara'dan İstanbul'a ulaştı. Geceyarısından sonra polis memurları, Dolmabahçe'yi sardılar. Halife ve yardımcıları uyumakta idiler. Abdülmecid uyandırıldı ve polis müdürünün yanına getirildi. Dolmabahçe Sarayı'nın Kütüphanesi'nde, Hükümet temsilcisi, Halife'ye yasa hakkında bilgi verdi. Saat 5.00'de (Sabah) İsviçre'ye yola çıkması için hazırlıkta bulunmasını istedi. Abdülmecid durumun kendisine şok etkisi yapan sarsıntısından kurtulamamıştı. Ama, milletin iradesine boyun eğdi. Vali, O'na yol parası ve İsviçre'de yerleşmesi için onbeşin Türk Lirası verdi. Ayrıca, şahsî eşyalarını götürmek hakkına sahip olduğunu hatırlattı. Halife hizmetkârlarına veda etti. Askerî birlikler silahları ile Onu selamlarken, O, onlara "Allahaısmarladık asker! Sizi Allaha emanet ediyorum" dedi. Tophane, Haliç, Ye-

[108] Tanin Gazetesi, İstanbul, 4 Mart 1924.

[109] Tanin Gazetesi, 4 Mart 1924, Naşit Hakkı Uluğ, Halifeliğin Sonu, İstanbul, 1973, sh. 158-176.

[110] Tanin Gazetesi, İstanbul, 5 Mart 1924, No. 503, Söylev ve Demeçler, c.III, sh. 74.

[111] Tanin Gazetesi, İstanbul, 4 Mart 1924, No. 502.

Levent Şahverdi Arşivi

dikule, Yeşilköy güzergahından konvoy Çatalca'ya vardı. İlk arabada eski Halife, birinci kadın sultan ve iki çocuğu bulunuyordu [112].

4 Mart 1924'de, Çatalca'ya oğlu Ömer Faruk Bey, eşleri ve beraberindekiler ile otomobille gelen Abdülmecid Efendi, buradaki İstasyonda Doğu Ekspresini beklemeye başladı. İstanyon'da Çatalca Valisi Celâl Bey'e gösterdiği iyi kabulden dolayı teşekkür de eden Abdülmecid, kendisine sunulan tavukla karnını doyurmuş, onaltı parça eşyasını özel vagona yerleştirmiş ve Tanin Muhabirine şu beyanatı vermişti:

"— Ne yapalım millet ve memleket yaşasın." [113]

5 Mart 1924'de, Bulgar Hududuna gelmeden Cesir Mustafa İstasyonunda Abdülmecid Efendi Tanin Muharibirine şunları söylemiştir:

"— Bütün düşüncem milletin kararı karşısında ona mutavaat itmekle, talihin cilvelerine gögüs germekten ibarettir. Millete daima duacıyım ve şimdilik İsviçre'ye gidiyorum..." Yorgun olan Abdülmecid, sabahleyin Türkiye Hududunda uyanarak, asabiyeti geçmiş bir durumda yurt dışına çıkarıldı [114].

Bu arada, İstanbul'dan henüz ayrılmamış olan hanedan üyeleri de eşyalarını satarak, pasaportlarını almaya başlamışlardı. Bunlar da kısım kısım yurt dışında çıkarılmışlardır [115].

Halifeliğin kaldırılması ile Türkiye Cumhuriyeti, İnkılâplarından birini daha gerçekleştirmiş, egemenlik tamamen millette toplanmıştır.

Türkiye, şeriatı kaldırıp, yerine batı hukukunu koyabilen tek İslâm ülkesidir. Türkiye'den başka hiçbir İslâm ülkesi bunu başaramamıştır. Hukuk ile ilgili kanunların yapılış ve kabul edilişlerine ilerde değineceğiz.

Halifeliğin kaldırıldığı tarihte, İslâm Dünyası'ndaki koyu taassubun derecesi de düşünülürse, bu inkılâbın önemi kendiliğinden ortaya çıkar. Nitekim, Halifelik ile ilgili tartışmalar sırasında Üniversite öğretim üyelerinden İzmir Milletvekili ve Adalet Bakanı Seyyit Bey bunu şöyle açıklamıştı:

[112] Tanin Gazetesi, Istanbul, 9 Mart 1924.

[113] Paul Gentizon, Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu, Ankara, 1983, sh. 60-63.

[114] Tanin Gazetesi, İstanbul, 5 Mart 1924, No. 503.

[115] Tanin Gazetesi, İstanbul, 6 Mart 1924, No. 504.

Levent Şahverdi Arşivi

"İslâm Tarihi'nde çok büyük bir devrim yapıyoruz. Belki de dünyada bundan daha büyük bir devrim yoktur. Yürekler kuşku içindedirler. Hepimizin vicdanı ve aklı istiyor ki; sorun tam açıklığa kavuşşun. Dost ve düşman ne yaptığımızı görsün, bilinçli ya da bilinçsiz davranıp davranmadığımızı anlasın. Her şeyden önce şunu açıklayayım ki; Halifelik Sorunu bir din sorunu olmaktan çok bir dünya sorunudur. İnançla ilgili sorunlardan değildir, millete ait genel hukukla ilgili işlerdendir.." [116]. Görüldüğü üzere, Mecliste de Halifeliğin kaldırılmasının çok büyük bir olay olduğu, İslâm Tarihi'nde bunun benzeri bir olay olmadığı belirtilmiştir.

DİNİN DEVLET İŞLERİNDEN AYRILMASI:

Mustafa Kemal, 23 Şubat'ta İzmir'den Ankara'ya döndüğünde, derhal, ordunun politika ve dinden ayrılması yolundaki çalışmalarına başlamıştı. O İslâm Dininin yüzyıllardır politika aracı olarak kullanılmış olmasından dolayı tedirgindi. O, Cumhuriyet idaresinin tamamlanması için, askerlik işlerinin politikadan ayrılması gerekliliğine inanıyordu. 1 Mart 1924'te, meclisteki açış konuşmasında, Cumhuriyetin yurdun en ıssız köşesinde bile hararet ve heyecanla kabul edildiğini, basının Cumhuriyetin gelişmesinde önemli rol oynadığını, memleketin genel hayatında ordunun siyasetten uzaklaştırılması gerektiğini, Cumhuriyetin üzerinde durduğu noktalardan birinin de bu olduğuna değinmiştir[117]. Mustafa Kemal'in bu sözlerinin de etkisiyle, Siirt Milletvekili Halil Hulki ve elliyedi arkadaşı Şer'iye ve Evkâf Vekâleti ile Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekâletinin kaldırılması konusundaki önergeyi, din ve ordunun politik akımlar içerisinde bulunmasının doğuracağı zararlı hususları belirterek Meclis'e sundular. 3 Mart 1924'de, yapılan oylama sonucunda, Genel Kurmay Başkanlığı (Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekâleti) kaldırıldı ve Cumhurbaşkanı'nın vekili olarak sulhda ve savaşta Genelkurmay Başkanlığı'nın, Şeriye Vekâleti yerine de Diyânet İşleri Başkanlığının kurulması kararı alındı.

Bunun üzerine, din ve askerlik okulları Eğitim Bakanlığına bağlandı. Din işleri de kişilerin elinden alınıp topluma mal edildi. Bu arada, Ekonomi Bakanlığı kaldırılıp, Ticaret ve Tarım Bakanlıkları kurulduğundan yeni kabine kurulması gerekmişti. İsmet Paşa, kurduğu kabineyi 6 Mart günü, Mustafa Kemal'e sundu, O da bunu tezkere ile Meclise sundu ve aynı gün 145 milletvekilinin onayı ile kabine kabul edildi. Yeni Hükümete

[116] Tanin Gazetesi, İstanbul, 6 Mart 1924, No. 504 ve 7 Mart 1924, No. 505.

[117] Mahmut Goloğlu, Devrimler ve Tepkileri (1924-1930), Ankara, 1972, sh. 19.

Levent Şahverdi Arşivi

şer'i mahkemelerin kaldırılması ile ortaya çıkan durumu düzenlemek için, normal mahkeme kuruluşlarını yeniden düzenleyen iki yasa tasarısı hazırladı. Mersin Milletvekili Besim Bey, bununla ilgili olarak yaptığı konuşmada, şerriye mahkemelerinin kaldırılması ile görevin öteki mahkemelere aktarıldığını, ikiliğin kaldırılmasının iyi olduğunu, ancak medenî haklarla ilgili kanunların da bir an önce çıkarılmasının gerektiğini açıkladı. Daha sonra medenî kanun da çıkarılacak, böylece bir açık daha kapatılmış olacaktır. Ancak, laiklik ile ilgili en önemli adım 1928 de devletin dininin olmadığı kararının alınması ile gerçekleşecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK'TE ULUSAL VE EVRENSEL BOYUTLARIYLA "BARIŞ" KAVRAMI

Doç. Dr. ÜNSAL YAVUZ

İnsan varoluşu ile birlikte, kendisini savaş içinde bulmuştur. İlk kez doğaya sonra çevresine karşı verdiği bu savaş, özde yaşamını, özlemini duyduğu en ideal biçimde sürdürmeye yönelikti. Giderek boyut kazanarak, bireyin doğal ve yaşamsal hak ve özgürlüklerinin yanısıra bu değerlere saygılı olunmasını arzulayan niteliği ile belki toplum açısından verilen savaşların en mutluluk verici olanı idi. Çünkü, bireyin ve toplumun geleceğinin sağlıklı, huzurlu ve güvence altında olmasına süreklilik kazandırma ana temasını oluşturuyordu.

Acaba, özlemi duyulan, en ideal ölçülerde bir yaşam yaratma savaşı, başarısızlığa mahkûm mu idi? Veya "ideal" ne idi? Ne değildi? "İdeal" belki bir ütopya, ulaşılması güç bir kavram olarak algılanabilir. Ama, tüm güçlüklere karşın, hiç olmazsa "ideal" olanın en yakınlarına ulaşabilmek de olanaksız mıdır?

Aslında, kişinin böyle bir savaşı başlatması doğası gereğidir. Bilinmeyeni araştırma ve öğrenme içgüdüsü...Bu doğal olarak onu, araştırmaya, bulmaya, değerlendirmeye, öğrenmeye ve giderek "ideal"e ulaşmaya itecektir. Bu süreç içinde kişi kendini eğitirken aynı zamanda çevresini de eğitmekte ve bilinçlendirmektedir.

Çevrede ve dünyada özlenen "barış"ı bir ütopya olmaktan çıkarıp, gerçekleştirmek düşüncesi, kişiyi aynı yukardakine paralel bir süreci zorunlu kılan çalışmaya iterken, ona, aynı zamanda mutlu bir savaşı da başlatmış olmaktadır.

İnsanları mutluluğa ulaştırabilmenin, onları doğal ve yaşamsal hak ve özgürlüklerine sahip kılarak, insan olmanın onuruna yaraşır bir biçimde, uzun görünen ama gerçekte kısa olan yaşamlarını birlik ve beraberlik, huzur ve güven içinde geçirmelerinin ancak ve ancak "barış" ortamında olanaklı olduğuna inandırma ve buna sahip çıkma savaşıdır bu. Ve niteliği ile savaşların en mutlu olanıdır : Barış için Savaş...

"Savaş"ı da "barış"ı da başlatıp bitiren "insan"dır noktasından hareketle : "Savaş insanların fikirlerinde başlamaktadır. Bu nedenle "barış"ın

Levent Şahverdi Arşivi

savunması da insanların fikirlerinde inşa edilmelidir" yaklaşımıyla "barış"ın gerçekleşmesinde eğitimin kaçınılmazlığına yasasında yer veren UNESCO (Birleşmiş Milletler Eğitim-Bilim-Kültür Kurumu)'dan çok önceleri Atatürk 1937 yılında dünya barışının sağlanmasının temel öğelerini ve bunda "eğitim"in rolünü şöyle vurgulamaktaydı : *"...eğer devamlı barış isteniyorsa insanların, insan kütlelerinin durumlarını iyileştirecek uluslararası önlemler alınmalıdır. İnsanlığın bütününün refahı, açlık ve baskının yerine geçmelidir. Dünya vatandaşları haset, açgözlülük ve kinden uzaklaşacak biçimde eğitilmelidirler..."*[1]

İnsan varlığına sevgisi, O'nun yaşamsal hak ve özgürlüklerine olan saygısı, O'nda "dünya vatandaşlığı" kavramının doğması sonucunu beraberinde getirmiştir. Zaten O, tüm yaşamını, kendini adadığı bu idealin gerçekleşmesi yolunda verdiği savaşımla geçirmemiş midir?

Mustafa Kemal, savaş denen felâket değil, felâketler zincirinin içinde yetişmiştir. Savaşların tüm yıkıcılığını, sefaletini, insanları nasıl insanlıklarından uzaklaştırdığını görmüş, yaşamıştır. Sonuçta umutla bağlanılmış beklentilerin, geleceklerin yerine yıkıntılar ve yıkıntıların altında kaybolup giden umutsuz, mutsuz, karamsar tablolara şahit olmuştur. İçinde yaşadığı ortam ve geçirdiği deneyimler, O'nu sadece ülkesinde değil dünyada "barış"ı gerçekleştirmeyi ilke edinen uzun bir savaşın içine itecektir. Bu da savaşların yıkıcılığından, toplumunu ve toplumları uzak tutmayı amaçlayan ve "barış"ın özlemini duyan insanın doğal tepkisidir.

I. Dünya Savaşı'nın bitimini takiben Mustafa Kemal, bu kez ülkesini haksız işgallerden, ulusunu tutsak edilmişlikten kurtarmak için başlattığı Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın stratejisti ve yöneticisidir.

O'nda yeni bir devlet kurma ve bu devletin niteliklerinin ne olacağı fikri gençlik yıllarına uzanır. İmparatorluğun felâketli yıllarında, 1907'de "en iyi çözümün, dağılmakta olan imparatorluktan önce bir Türk Devleti çıkarmak"[2] olduğunu arkadaşlarına söylemektedir. Ve 1908'de Bulgar Türkoloğu Manolof'a, "hayal kabul edilebilecek şeylerin hepsini bir gün başaracağını söyleyerek" kurmayı plânladığı yeni Türk Devleti'nin niteliklerinin ne olacağını şöyle sıralamaktadır : *"Sultanlık kaldırılmalıdır. Devletin yapısı mütecanis bir temele dayanmalıdır. Din ve devlet birbirinden ayrılmalıdır. Doğu medeniyetinden ayrılıp Batı medeniyetine yönelmek zorundayız. Erkekle kadın*

[1] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.III., 3B., Ankara, 1981.s.99
[2] A. F. Cebesoy, Sınıf Arkadaşım Atatürk, İstanbul, 1967.s.108

Levent Şahverdi Arşivi

arasındaki farkı kaldırmalıyız. Böylece yeni bir toplum düzeni kurmalıyız. Batı uygarlığına girmemizi zorlaştıran yazıyı kaldırmalıyız. Latin alfabesini kabul etmeliyiz. Kıyafetimize kadar her noktada Batı'ya yönelmeliyiz. Emin olunuz ki bir gün bütün bu hedeflere ulaşacağız."[3]

O'nda daha gençlik yıllarında ideale dönüşmüş olan çağdaş ve uygar devlet kurma yolundaki düşüncelerini gerçekleştirebilmesi, başlangıçta "ulusal sınırlar içinde özgür ve bağımsız yaşamak"[4] koşulunun sağlanmasını zorunlu kılmaktadır. Bu amaçla başlattığı Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın en sıcak yıllarında, 1921'de izleyeceği dış politikanın temel çizgisini, *"Baylar, dış politikamızda dost bir devletin hukukuna saldırı yoktur. Ancak, hakkımızı, hayatımızı, memleketimizi, namusumuzu müdafaa ediyoruz, edeceğiz... Türkler bütün medenî milletlerin dostudur..."*[5] şeklinde belirtmektedir.

İtilâf devletlerin oyunlarıyla Anadolu'ya çıkan ve işgale cüret eden Yunan ordularını, 9 Eylül 1922 tarihinde, ilk ayak bastıkları yere doğru püskürtürken, İsmet Paşa'ya söylediği sözler, O'nun, izleyeceği dış politikanın temel esprisini ve "barış" kavramına olan özlemini yansıtmaktadır : *"Ta uzaklarda kılıç artığı perişan Yunan askerlerinin, silâhlarını alıp canlarını kurtarmak için Ege kıyılarına doğru koşuştuklarını görüyorum. İsmet şunu bil ki : Yunan ordusunu perişan etmek suretiyle onlarla hesaplaşmış olduk. Fakat bu iş burada bitecek, ben, yakında Yunan lideri Venizelos'u memleketimize davet ederek Türk-Yunan dostluğunun temellerini atacağım. Çünkü, Ege'nin ve bütün dünyanın selâmeti için Türk ve Yunan milletlerinin dostça ve yanyana yaşamaları gerekir..."*[6]

Açtığı savaşla batının yayılmacı emellerine set çeken Atatürk, bunun bir gün tüm dünyadan yok olacağının inancı içinde, *"Sömürgecilik yeryüzünden yok olacak ve yerlerine uluslar arasında hiçbir renk, din ve ırk ayrılığı gözetmeyen yeni bir uyum ve işbirliği çağı egemen olacaktır"*[7] derken, tüm insanları sevgi, dostluk ve kardeşlik ortamında biraraya getirecek olan evrensel boyutlara ulaşmış bir "barış" kavramının özlemini çekmektedir. Böylesine kaynaşmış bir dünyada insanlar, kendi sorunları olsun olmasın tüm so-

[3] Ord. Prof. Dr. Sadi Irmak, Atatürk-Bir Çağın Açılışı, İnkılâp Yayınevi, İstanbul, 1984.s.5

[4] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri. C.I.,3B. Ankara, 1981.s.184.

[5] A.g.e.,s.236.

[6] Sadi Irmak, Atatürk'ün Dünyadaki Yankıları. Harp Akademisi Atatürk Özel Bülteni, Ankara, 1981.

[7] Mehmet Gönlübol-Cem Sar, Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası. Meb. Yay. İstanbul, 1973.

Levent Şahverdi Arşivi

runlara sahip çıkacaklar ve tüm insanlığı tehdit edici boyutlara ulaşmadan çözümleyeceklerdir.

Sadece kendi ülkesi için değil, diğer ülkelerin de ekonomik kalkınmalarını gerçekleştirebilmeleri için "barış" kaçınılmazdır. Çünkü, köklü ıslahat ve gelişmeler içinde bulunan bir memleketin hem kendisinde, hem çevresinde barış ve huzuru arzu etmesinden daha kolay açıklanabilecek bir durum olamayacağına[8] kendisini inandırmıştır.

Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın bitimini takiben bu düşünceleri doğrultusunda, birkaç sene öncesine kadar ülkesini işgal ederek bağımsızlığına kasdetmiş olanlar da dahil olmak üzere uzak yakın bütün ülkelerle dostluk ilişkilerini başlatmıştır.

Lozan Barış Konferansı'nda çözümlenememiş sorunlar, izlediği dış politikanın temel esprisine uygun olarak, dünya siyasî konjonktüründeki gelişmeler yakından takip edilip değerlendirilerek, uluslararası plâtformlarda girişilen diplomatik taarruzlarla barışçıl yollardan çözüme ulaştırılmıştır. Yunanistan'la ekalliyetler sorunu, İngiltere ile Musul sorunu, boğazların yeni statüye kavuşturulması, diplomatik girişimleri O'nun sağlığında başlatılmış ama, çözümü ölümü sonrasına uzamış olan, Fransızlarla Hatay sorunu örneklerden sadece birkaçını oluşturmaktadır.

Dış politikasında hiçbir devletin hukukuna saldırı ve yayılmacılığın yer almadığını vurgulayan Atatürk, bu nitelikte olduğunu tarihsel örnekleriyle gördüğü İslâmcılık ve Turancılık siyasetlerini reddetmektedir : *"İslâmcılık ve Turancılık siyasasının başarı kazandığına ve dünyayı uygulama alanı yapabildiğine tarihte rastlanmamaktadır. Soy ayrımı gözetmeksizin, bütün insanlığı kapsayan tek bir dünya devleti kurma hırslarının sonuçları tarihte yazılıdır... İnsanlara her türlü özel duygularını ve bağlantılarını unutturup onları kardeşlik ve tam eşitlik içinde birleştirerek insancı bir devlet meydana getirme kuramının da kendine özgü koşulları vardır. Dünyanın bugünkü genel koşulları ve yüzyılların kafalarda ve karakterlerde yerleştirdiği gerçekler karşısında düşçü olmak kadar büyük yanılgı olamaz, tarihin dediği budur, bilimin, aklın, mantığın dediği böyledir"*[9] diyerek tüm dikkatini ülke içinde gerçekleştirilmesi gereken amaçlar üzerinde toplamaktadır : *"... Ulusal sınırlarımız içinde her şeyden önce kendi gücümüze dayanarak varlığımızı koruyup ulusun ve yurdun gerçek mutluluğuna ve bayındırlığına çalışmak ve gelişigüzel ulaşılamayacak istekler peşinde ulusu uğraştırmamak ve za-*

[8] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri. C.I., 3B.Ankara, 1981.s.356.

[9] Gazi Mustafa Kemal, Nutuk (Söylev).C.II (1920-1927). Ankara, 1984.s.586.

Levent Şahverdi Arşivi

rara sokmamak uygarlık dünyasının uygarca ve insanca davranışı ve karşılıklı dostluğunu beklemektedir..."[10]

Çevre ve dünya ülkeleriyle kurulacak iyi komşuluk ve dostluk ilişkilerinin belirlediği barışçı politika, ülkede toplumun yaşam düzeyini yükseltici, geleceğini güvence altına alıcı, huzurlu ve mutlu bir toplum yaratma yolunda sosyal, ekonomik ve kültürel kalkınma girişimlerinin de dinamiğini oluşturacaktır.

İşte bu noktada O, iç politikayı dış politikadan soyutlamamakta, tam tersine, birbiriyle devamlı etkileşimde olduklarını, birincinin ikinciye dayandığı ayrıca onunla uyumlu olması gerektiğini vurgulamıştır.[11]

Atatürk'ün iç politikada toplumsal barışın sağlanmasında temel gördüğü kavram "özgürlük"tür. Çünkü, ancak özgürlükçü bir ortamda, kişi üretebilecek, ülkenin düşün yaşamına, ekonomik yaşamına katkıda bulunabilecektir.

O'nda "özgürlük" kavramının ortaya çıkışı Harp Okulu'nu bitirip kıtaya çıktığı günlere uzanır. Baskıcı yönetime karşı olan tepkilerde yerini alırken ulaşmaya çalıştığı kavram "özgürlük"tür. 1906'da Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin Selanik şubesini kurarken söylediği şu sözler anlamlıdır: ..."Özgürlük olmayan ülkede ölüm, yıkılış vardır. Her ilerlemenin kurtuluşun anası özgürlüktür..."[12]

Aklı ve bilimi temel alan çağdaş uygarlıklara ulaşabilmenin ilk ve kaçınılmaz koşulu budur.

Osmanlı Devleti'nin parçalanması ve ulusun tutsak edilmesi karşısında "özgürlük" kavramına bu kez "bağımsızlık" kavramı eşlik etmeye başlayacaktır. Aslında bu iki kavram O'nda etkileşim halindedir, birbirinin tamamlayıcısıdır.

Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın bitmesini takiben her bakımdan özgür bir toplum yaratılması konusunda çalışmalar başlayacaktır. Burada temel hedef: Çağdaş olmanın gereği, kişinin vazgeçilmez doğal ve yaşamsal, hak ve özgürlüklerini tarif edip saptamaktır.

Ancak bu da, demokratik sistemin bilimsellik sınırları içinde özgür irade ve akılcı düşünüşün sentezinin ürünü olan yasaların, devlet, toplum

[10] A.g.e., s.587.
[11] A.g.e., s.585.
[12] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri. C.II., 3B. Ankara, 1981.s.I.

Levent Şahverdi Arşivi

ve kişi ilişkilerinin, karşılıklı hak ve görevlerinin uyumlu bir biçimde saptanması ve titizlikle uygulanması ile olanaklıdır.

Bu uyumu bilinçli bir şekilde kuran ve koruyan toplumlarda huzur, mutluluk ve ilerlemenin olduğunun[13] inancı içinde ulusal egemenliğin "özgürlüğün de, eşitliğin de, adaletin de dayanak noktası olduğunu"[14] vurgulamaktadır.

Yurtta barışı gerçekleştirmeye çalışırken ulusal egemenlik kavramından, başka deyişle kişiyi özgürleştirmekten yola çıkmaktadır. Çünkü, egemenliğin ulusta olduğu demokratik rejimlerde, kişi özgürce düşünecek, araştıracak, değerlendirecek sonunda gerçeğe ulaşacak ve eğitecektir.

O halde, ortaya bir soru çıkmaktadır : Özgürlük nedir?...

Atatürk, "başkalarınınkine tecavüz etmeden kişinin her türlü tasarrufta bulunmasıdır"[15] şeklinde tarif ettiği özgürlüğü ikiye ayırmaktadır : 1) Kişinin nesnel çıkarlarıyla ilgili özgürlükler. Örneğin : Kişisel, meskenin saldırıdan korunması, mal-mülk edinme, ticaret, çalışma, zanaat v.b.,2) Kişinin düşün yaşamındaki hakları. Örneğin : İnanç, toplanma, basın, cemiyet kurma, eğitim.[16] Burada özellikle üzerinde duracağımız inanç özgürlüğü, herkesin istediğini düşünmek, istediğine inanmak, kendisine mahsus siyasî bir fikre sahip olmak, mensup bulunduğu bir dinin icaplarını yapmak veya yapmamak hak ve özgürlüğüne sahiptir. Ancak, âyinlerin, kamu düzenine ve ahlâk kurallarına karşı olamayacağı gibi siyasî gösteri şekline dönüştürülemeyeceği de[17] vurgulanmıştır.

Eleştiri, toplanma ve basın özgürlükleri gibi demokratik sistemin temelini oluşturan özgürlüklerin tarifi titizlikle yapılmış ve sınırları belirlenmiştir.[18] Bu özgürlüklerden herhangi birinin sınırlanması, baskı altına alınması veya daha kötü bir ihtimalle ortadan kaldırılması toplumsal rahatsızlıkları davet ederek iç barışı tehdit edebilecektir.

İşte tüm bu özgürlüklerin ifadesini bulduğu Halkçılık İlkesi yeni Türk Devleti'nin niteliklerini oluşturan diğer beş ilkenin tamamlayıcısı, sosyal

[13] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri. C.I. 3B. Ankara, 1981.s.308

[14] A.g.e., s.308.

[15] Prof. Dr. Afetinan, Medenî Bilgiler ve M. K. Atatürk'ün El Yazıları. Ankara, 1969.s.50.

[16] A.g.e.,s.56.

[17] A.g.e., s.56.

[18] A.g.e., s.57. v.d.

Levent Şahverdi Arşivi

dayanışma ve toplumsal barışın vazgeçilmez bir koşulu olarak Anayasa'daki yerini almıştır.

Atatürk'ün ölümünü takiben, yeni Türk Devleti O'nun "Yurtta Barış, Dünyada Barış" prensibi doğrultusunda, iç ve dış politika ilkelerine titizlikle sadık olarak hem toplumsal barışa sahip çıkmakta, hem de bölgesel barışa katkılarını sürdürmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

TÜRK KADININ GEÇİRDİĞİ EVRİMİN TARİHÇESİ VE BUGÜNKÜ DURUMU

Dr. HÜNER TUNCER

Bir ulusun uygarlığının, bir toplumda kadının yerine verilen önemle ölçülebileceği tartışılamayacak bir gerçektir. Kadının sosyal değerinin yeterince anlaşılamadığı ya da değerlendirilmediği dönemlerde, toplumlar gelişememişler ve ilerleyememişlerdir.

Kadın nüfusunun dünya nüfusunun aşağı yukarı yarısını oluşturmasına karşın, kadınlar, erkeklere kıyasla sosyal haklar açısından daima geride kalmışlardır, çünkü genellikle köle ya da erkeğin malı olarak addedilmişlerdir.

Genel olarak kadın, gerçek kişiliğini sosyal yapının değişmesiyle bulmuştur. Başka bir deyişle, kadın feodal toplumdan endüstriyel topluma geçişten sonra, toplumda daha çok önem kazanmaya başlamıştır. 18. yüzyılın sonlarında gerçekleşen endüstriyel devrim ve bilimsel ve teknik alanlardaki yeni keşifler, toplumda kadının yerini radikal bir biçimde değiştirmiş ve kadınları, evlerin dışında yeni görevler ve sorumluluklar üstlenmeye zorlamıştır. Aile içindeki geleneksel görevleri dışında, ülkelerinin üretimine doğrudan katılma ve iş hayatında yeni sorumluluklar üstlenme zorunda kalmışlardır; işte bu durum, kadınların yeni sosyal haklar talep etmelerinin arkasında yatan başlıca nedenlerden birini oluşturmuştur. Ancak, kadının özgürleşme mücadelesinin ilk somut sonuçlarının, İkinci Dünya Savaşı ertesinde elde edilebildiği söylenebilir.

Kadın hakları alanında 18. yüzyılın sonlarında başlayan ve 20. yüzyılda yoğunlaşan mücadeleye karşın, kadınların aile ve toplum içindeki rolü, genellikle çocuk doğurma ve çocuklara bakma faktörlerine dayandırılmakta ve bu nedenle de, kadınlar daima hor görülmekteydi. Türk kadınları da, bu genel bakış açısından olumsuz bir biçimde etkilenmişlerdi.

Türkiye'de bugün kadınlar, dünyanın en gelişmiş ülkelerindeki kadınlarla aynı haklara sahiptir. Ancak, bugünkü duruma ulaşılmadan önce, kadın hakları alanında asırlar boyunca çeşitli aşamalardan geçirilmiştir. Bu aşamaları beşe ayırabiliriz: İslâmiyet-öncesi dönem; İslâmiyet'in etkisi

Levent Şahverdi Arşivi

altındaki dönem; Tanzimat dönemi (Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk batılılaşma dönemi); Meşrutiyet dönemi ve nihayet Cumhuriyet dönemi.

İslâmiyet-öncesi dönemde, Türk kadınları, bundan sonraki dönemde yani Türkiye'nin İslâm dinini kabulünden sonra, kendilerinden geri alınan birçok hakka sahipti. İslâmiyet'in kabulünden önce poligami yoktu ve kadınlar, miras ve mülkiyet alanlarında erkeklerle aynı haklara sahipti. Ticaret ve tarımla aktif olarak uğraşmakta ve siyasal, ekonomik ve sosyal alanlarda erkeklerle aynı sorumlulukları paylaşmaktaydı. Kral ve Kraliçe birlikte ülkeyi yönetmekte ve birlikte savaşmaktaydı. Kral ve Kraliçe Savaş Konseyi'nin ortak başkanıydı. Kadın ve erkek arasındaki eşitlik temel bir kuraldı. Kadın güçlü ve etkiliydi. Yeri kocasının yanındaydı.

Türk halkı tarafından İslâm dininin kabulüyle, Arap ve Fars gelenekleri Türk toplumuna girmeye başlamıştı. Bunlardan biri de, kadınların erkeklerle eşit yaratılmadığı ve yalnızca kadın olmaları nedeniyle, zekâdan yoksun oldukları inancıydı. İşte bu inanış, Türk kadınlarının daha önce sahip oldukları hakların tümünü yitirmelerine neden olmuştu. Kız çocukları gerçek çocuk olarak sayılmazdı ve bir babaya çocuklarının sayısı sorulduğunda, sadece erkek çocuklarının sayısını söylerdi.

Yanlış anlamalara neden olmaması için, dikkatinizi şu hususa çekmek isterim ki, bu tür davranışların altında yatan neden İslâm dini değil, İslâmiyet'in yanlış bir biçimde yorumlanmasıydı.

Gerçekte, Arap toplumunda hemen hemen bir eşya değerinde sayılan kadına, ilk insan haklarını tanıyan bizzat İslâm dini olmuştu. İslâmiyet'ten önce Arap toplumunda, kadın ailesi tarafından satılan bir eşya ve evlilikten sonra da kocanın malı sayılırdı. Kocanın ölümünde karıları mirasçılar arasında paylaştırılır ve oğulları üvey anneleri ile evlenebilirlerdi. Ayrıca, kocalar, kayıtsız şartsız tek taraflı olarak karılarından boşanabilirlerdi.

İslâm dininin kabulüyle, yeni doğan ve istenmeyen kız çocuklarının öldürülmesi ve kocanın ölümünden sonra oğullarının üvey anneleriyle evlenmeleri yasaklandı. Kadın kocasına itaat etmek zorundaydı; ancak, koca da karısına saygı gösterecekti. Erkek artık istediği sayıda kadınla evlenemeyecek ve en fazla dört kadınla evlenebilecekti. İlk defa olarak kadına, erkeklerle eşit ölçüde olmasa bile, miras ve mülk edinme hakkı tanındı. İslâmiyet'te, kadının aktif olarak ekonomi ve ticaret hayatına katılmasını önleyecek hiçbir kural bulunmamaktaydı.

Levent Şahverdi Arşivi

Ancak, dinî kurallar doğru bir biçimde yorumlanmamış ve bu yorumlar, İslâmiyet'in ruhuna ve amacına uygun bir şekilde yapılmamıştı. Bu nedenle de, kadın ikinci sınıf insan olarak addedilmişti.

İslâmiyet dönemi, Türk kadını açısından kritik bir zaman dilimidir; zira bu dönemde, kadının toplumdaki statüsünün gerilediği ve rolünün, yalnızca aile çerçevesi içinde sınırlandırıldığı görülür. Kadın, Ortaçağ Hıristiyan âleminde olduğu gibi, sadece anne olarak sayılacak ve saygı görecektir.

Köydeki kadının durumu biraz daha değişiktir; kadın burada erkek gibi tarlada çalışmak ve ayrıca, evi yönetmek, çocuklara bakmak ve halı ve kumaş dokumak zorundadır. Tüm bu görevlerine karşın, erkekle eşit haklara sahip değildir. Örneğin, mirasta erkeğe kıyasla payı daha azdır ve boşanma hakkı yalnızca erkeğe tanınmıştır.

Kentte ve köyde kadın yavaş yavaş istediği kocayı seçme hakkını yitirir. Mahkemede kadının tanıklığı, erkeğin tanıklığıyla aynı değere sahip değildir. Halk arasında kadın, "saçı uzun, aklı kısa" olarak tanımlanmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileyiş döneminde, kadının toplumdaki statüsü tamamıyla değişmiştir; evlilik ve boşanma konularındaki dinî kurallar kadının aleyhine dönüşmüş ve miras ve mahkemede tanıklık alanlarındaki geleneksel hakları ise hemen hemen ortadan kaldırılmıştır.

Kadınların refakatsiz olarak sokağa çıkmaları yasaklanmış; vücutlarını tamamıyla örten ve "çarşaf" denilen bir manto giymek ve yüzlerini örten "peçe" takmak zorunda bırakılmışlardı. Kadınlar nüfus sayımlarına da dahil edilmemekteydi ve erkeklerle birlikte sosyal hayata katılamazlardı. Tiyatrolarda ve toplu taşıma araçlarında kadınlar için ayrı yerler ayrılmıştı.

Genellikle kadınlar, sadece dua öğrenmek için yedi-sekiz yaşlarına kadar okula gidebilmekteydi; ondan sonra herhangi bir eğitime hakları olmadığı için, hemen hemen tüm meslekler onlara kapalıydı.

Bazı yazar ve düşünürler, Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal yapısının gerileme nedenlerinin başında, kadının toplumdan dışlanmasını saymaktadır.

18. yüzyılın sonlarında, Osmanlı İmparatorluğu devlet adamları, sosyal, ekonomik ve kültürel sistemi değiştirmek zorunluluğunu duymuşlar ve böylelikle "Batılılaşma" hareketini başlatmışlardı. Bu yenileşme dönemine "Tanzimat" adı verilmişti.

Levent Şahverdi Arşivi

Kadın haklarını savunan ilk reformcular "Genç Türkler" olmuştu ve bunlar, kadınların eğitimini engellemiş olan Osmanlı geleneklerini suçlayarak, bu hususun önemini vurgulamışlardı.

Bu hareketin en olumlu sonuçlarından biri de, Türk kadınlarının toplumdaki yerlerinin geliştirilmesi olmuştur. Kadınların eğitimi giderek artan bir önem kazanmış ve sağlıklı bir gençliğin ve ulusun, sadece iyi eğitilmiş annelerin yardımı ve rehberliğiyle yetiştirilebileceği hususunun bilincine varılmıştı. Böylece, kadınların eğitilmesine başlanılmış oldu; ancak, bu bazı büyük kentlerle sınırlıydı.

19. yüzyılın ikinci yarısında kızlar için ilkokullar ve ortaokullar açıldı; bunları kız sanat ve öğretmen okulları izledi. 19. yüzyılın sonlarında dokuz kız ilkokulu ve dokuz kız öğretmen okulu bulunmaktaydı.

Meşrutiyet döneminde, yani 19. yüzyılın sonlarında, bazı kadınlar üniversiteye kayıt olmaya ve haklarını savunmaya başlamıştı. Bunu yürüyüşler yaparak ya da gösteriler düzenleyerek değil, sorunlarını dile getiren makaleleri gazetelerde ve dergilerde yayınlayarak gerçekleştirmişlerdi. 1895 yılında "Kadınlar İçin Gazete", tamamıyla kadınlardan oluşan bir kadro tarafından yayınlanmıştı. İlk kadın yazarımız Fatma Aliye idi.

Bazı Türk yazar ve düşünürleri, kadının aile içindeki görevleri dışında, sosyal yaşamdaki hakkı olan yerini alması gerektiği görüşünü savunmaktaydı. Bu yazarlardan biri de ünlü Türk düşünürü Ziya Gökalp'ti. Gökalp, kadının eğitimini savunmakta ve kadının özgürlüğü gerçekleşmeden, bir ulusun kalkınmasının mümkün olamayacağını ileri sürmekteydi. Başka bir deyişle, ulusal toplumun temelini aile oluşturmakta ve kadın da aileyi ve ulusu oluşturmaktaydı.

Şinasi, Namık Kemal, Tevfik Fikret ve Hüseyin Rahmi gibi diğer bazı yazar ve ozanlar da, kadın ve erkek arasında eşitliği savunmakta ve poligamiye karşı gelmekteydi.

Ünlü bir kadın yazar olan Halide Edip, aynı zamanda siyasal bir liderdi ve Türk Bağımsızlık Savaşı'na aktif olarak katılan "İlk Kadın Onbaşı" lâkabını almıştı.

Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nun uğradığı yenilgi ve bunu izleyen büyük siyasal bunalımın sonucunda, Türk kadınları da ülkesinin siyasal yaşamına ve kamu sorunlarına ilgi duymaya

Levent Şahverdi Arşivi

başlamışlardı. Ülkenin içinde bulunduğu siyasal bunalım, Türk kadınlarında yeni bir "bilinç"in doğmasına neden olmuştu. Birinci Dünya Savaşı sırasında ve hemen ertesinde ortaya çıkan bu dramatik durum nedeniyle, kadınları evlerine bağlayan eski gelenek ve görenekler değerlerini ve geçerliliklerini yitirmeye başlamıştı. Artık kadınlar da, erkeklerin yanıbaşında, dünya kamuoyunun karşısında Türkiye'nin bağımsızlığını savunmaktaydı.

Bu dönemde Türk kadınları,erkeklerle mutlak bir dayanışma içerisinde siyasal gösterilere katılmakta ve kalabalık halk toplulukları karşısında ülkelerinin geleceğine ilişkin etkili konuşmalar yapmaktaydı. Böyle bir şeyin gerçekleşmesi daha önceki dönemlerde düşünülemezdi bile.

Bağımsızlık Savaşı sırasında Anadolu'nun çeşitli yörelerinde kadınlar gönüllü olarak savaşmaktaydı. Yine bu dönemde, Anadolu'da sadece kadınlardan oluşan ve amacı bağımsız bir Türkiye yaratmak ve bu devleti diğer Avrupa ülkelerine tanıtmak olan ilk cemiyetler de kurulmuştu.

Mustafa Kemal Atatürk, Bağımsızlık Savaşı sırasında kadınlarla işbirliğinde bulunmasının ve toplam nüfusun yarısını oluşturan kadınların da savaşa katılmasının gereğine inanmaktaydı.

Bağımsızlık Savaşı'ndan sonra geleneksel değerler yeniden ortaya çıkmaya başlamıştı, zira kadınların sosyal statüsünü değiştirecek ne ideolojiler ne de örgütler vardı. Ortada sadece bu sosyal gerçeği yıkabilecek olan Atatürk'ün karizmatik "liderliği" mevcuttu.

1923 yılında Cumhuriyet'in ilânından sonra, Atatürk, Türkiye'yi modernleştirmek ve çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırmak amacıyla bir dizi reform hareketine girişmişti. Türk Devrimi, ulusal, modern ve Batılı bir ulus yaratmaya çabalarken, karşısında teokratik ve ortaçağ zihniyetindeki bir imparatorluğun kültürünü bulmuş ve bununla çatışmak zorunda kalmıştı.

Kadın haklarının tanınması, Atatürk tarafından gerçekleştirilen en önemli inkılâplardan biriydi. Diğer tüm inkılâpların başarısı, büyük ölçüde bunun başarısına bağlıydı. Böylece bu inkılâpla, Türk kadınlarının toplumdaki yeri tümden ve kökten bir değişikliğe uğramış oldu.

Atatürk büyük bir komutan ve yetkin bir siyasal lider olmasının yanısıra, aynı zamanda, kadın hakları alanında da bir inkılâpçı ve ilerici olarak tanınır. Şunu kabul etmek gerekir ki, başka hiçbir ülkede hiçbir siyasal lider, kadınlara erkeklerle eşit ekonomik, sosyal ve siyasal haklar sağlamak için bu denli bir uğraş vermemiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk tüm devrimlerini devletin lâikliği ilkesine dayandırmıştı, çünkü aksi takdirde, devletin koruyuculuğu altında din, toplumun modernleştirilmesini önleyici büyük bir etken olabilirdi. Atatürk, Türklerin, kadın ve erkekleri yaşamda aynı hak ve sorumluluklara sahip iki cins olarak kabul etmelerini istemekteydi.

Kadın ve erkek arasındaki eşitlik konusunda şöyle düşünmekteydi: "Eğer bir ulus bir amaca doğru tüm erkek ve kadınlarıyla birlikte yürümezse, o zaman uygarlık yolunda herhangi bir ilerlemeyi beklemek gereksiz olur. Eğer bir sosyal yapının bir üyesi pasif iken yalnızca diğer üyesi faaliyette bulunursa, bu sosyal yapının felçli olması anlamına gelir. Eğer bizim sosyal yapımız yeterince başarıya ulaşamamışsa, bunun nedeni şimdiye değin kadınlarımızı ihmal etmiş olmamız ve onları toplum dışında bırakmış olmamızdır. İçinde yaşadığımız çağda kadın her alanda daha yüksek düzeylere çıkartılmalıdır ve bu nedenle de, kadınlarımız erkekler gibi her türlü öğrenim ve eğitim olanaklarından yararlanacak ve her türlü mesleği yapabilecektir. Sosyal yaşamda erkek ve kadın, karşılıklı olarak birbirlerine yardım ederek ve birbirlerini destekleyerek, birlikte ilerleyecektir. Dünyada var olan her şeyin kadının eseri olduğu gerçeğini kabul etmeliyiz."

Atatürk, Bağımsızlık Savaşı sırasında, kadınlara erkeklerin yanı başında savaşma olanağını tanıyan dünyadaki ilk general olmuştur. Kadınların bu savaşta oynadığı rolü hiçbir zaman unutmamış ve onlara daima minnettarlığını ifade etmiştir. Belki de bu nedenledir ki, inkılâpları arasında kadın haklarına öncelik tanımıştır.

O zamana kadar kendilerini kapalı pencereler arkasına saklayan ve yüzlerini peçe ile örten Türk kadınlarına ilk kez yasal, ekonomik ve sosyal haklar tanınmaktaydı. Böylece, kadınlar, herhangi bir işe girme olanağını ve seçme ve seçilme haklarını elde etmiş oldular.

Türkiye'de kadınların özgürleşmesi ile ilgili olarak, 1924 yılında, her iki cinsin eğitim olanaklarından eşit bir biçimde yararlanmasını sağlayacak bir Eğitim Yasası kabul edilmişti.

Atılan en güç ve cesurâne adım, kadınlara siyasal hakların tanınması değil, fakat yeni Medenî Kanun'un kabulü olmuştu. Medenî Kanun'da kadının statüsünü yeniden düzenlemek ve evlilik, boşanma ve miras yasalarını değiştirmek; ancak yasayı dinsel yerine, lâik bir temele oturtmakla mümkün olabilecekti.

Levent Şahverdi Arşivi

1926'da yeni Medenî Kanun'un kabul edilmesiyle, Türk kadınları, erkeklerle eşit miras hakkını, boşanma ve kocanın izni olmaksızın mal sahibi olma haklarını elde etmiş oldular. Ayrıca, tanıklık konusunda da kadın erkekle aynı hakka sahip kılındı.

Dinî evlilik yerini resmî evliliğe bıraktı. Başka bir deyişle, evlilik, reşit iki tanığın ve kamu görevlisinin huzurunda yapılacaktı. Resmî olmayan evliliğin hiçbir yasal geçerliliği yoktu.

Küçük yaşlarda evlilikleri önlemek için, evlilikte kadın ve erkeğe yaş sınırlaması getirildi.

Temsilci yoluyla evlenme yasaklandı.

Boşanmada kadının ve çocuğunun haklarını daha iyi koruyucu hükümler kabul edildi.

Medenî Kanun, cinsler arasında hiçbir ayırım gözetmemekteydi; erkek ve kadın yasa önünde eşit sayılmaktaydı. Medenî Kanun'un en önemli hükmü, erkeğe tek bir kadınla evlenme hakkını tanıyan hükmü olmuştur. Cumhuriyet'in ilânından önce yürürlükte olan şer'î hukuka göre, erkek dört kadınla evlenebilmekteydi.

Siyasal haklara gelince, Cumhuriyet'in ilânından önce, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kadınların da ulusal nüfus sayımına dahil edilmesi önerisi ileri sürüldüğü zaman, bu öneri tüm milletvekillerince reddedilmişti. İşte bu tutucu ve fanatik ortam içinde Atatürk, Türk kadınlarına siyasal haklarını sağlayabilmek için, hiç ürkmeden ve duraksamadan mücadelesini yürüttü.

5 Aralık 1934 tarihinde Parlâmento'da kabul edilen bir yasayla, Türk kadınları seçme ve seçilme hakkını elde ettiler; böylelikle, bu hakkı diğer birçok ülke kadınlarından çok daha önce elde etmiş oldular.

Atatürk Türk kadınlarına siyasal hakları tanımakla ve Türk Parlâmentosuna 15 kadın milletvekilinin seçimini sağlamakla, gerçek bir demokratik sisteme bağlılığını göstermek istiyordu. Böylelikle, Atatürk, Batı'ya ülkesinin çağdaş uygarlık düzeyine ulaştığını ve hatta bazı Batılı ülkeleri geçtiğini kanıtlamak istiyordu.

Almanya kadın hakları alanındaki savaşımını 1848'de başlatmış ve ancak 1918'de kadınlara seçim hakkını sağlamıştı. Fransa'da ilk kadın bakan 1936'da atanmıştı. İtalya'da Parlâmento'da kadınlar ilk kez 1948 yılında temsil edilmişti. Japonya'da kadınlar bu hakkı 1950'de, İsviçre'de ise ancak 1971'de elde ettiler.

Levent Şahverdi Arşivi

1937'de Türkiye'de Parlâmento'da 18 kadın milletvekili bulunmaktaydı. Bu rakam o zamanki tüm milletvekillerinin % 4.5'unu oluşturmaktaydı. İngiltere Parlâmentosu'nda 1918-1938 yılları arasında kadınlar, tüm milletvekillerinin % 0.1'i ile % 2.4'ünü temsil etmekteydi.

1935-1977 yılları arasında Türkiye Parlâmentosu'na 69 kadın milletvekili seçilmiş ve Hükûmet'e 1 kadın bakan atanmıştı. Amerika Birleşik Devletleri'nde 1917-1964 yılları arasında ise, sadece 75 kadın milletvekili Kongre'de ve iki kadın bakan da Hükûmet'te bulunmaktaydı. Avusturya'da kadınlar seçim hakkını 1918'de elde etmişlerdi ve 1953'de 398 milletvekilinden sadece 23'ü kadındı.

Atatürk tarafından gerçekleştirilen bir diğer önemli devrim de giyim konusundaydı. Erkeklere ve kadınlara daha modern bir dış görünüş sağlayabilmek amacıyla gerçekleştirilen bu devrimle, Batılı giyim tarzı benimsendi. Böylece fes, kalpak ve benzeri başlıklar yerini şapkaya bıraktı.

Atatürk 1925'de kadınların kıyafetleri konusunda şöyle demekteydi: "Kadınlarımızın yüzlerini dünyaya göstermelerine izin verelim ve dünyayı daha yakından görüp tanıyabilmeleri için, gözlerini açmalarını sağlayalım! Bunda korkulacak hiçbir şey yoktur. Bu önüne geçilemeyecek bir gelişmedir. Bu yolda atılacak olumlu adımlar, ulusumuz için daha tatmin edici ve başarılı sonuçlar almamızı sağlayacaktır."

Daha önceleri yalnızca Müslüman olmayan kadınlar sahneye çıkabilirken, ilk kez Müslüman kadınlar tiyatro sahnelerinde gözükmeye başladı. Atatürk'ün desteğiyle manevî kızlarından biri, Türkiye'nin ilk kadın pilotu oldu.

1932'de Türkiye'de ilk güzellik yarışması yapıldı ve Türkiye Güzeli 1933 yılında Dünya Güzeli seçildi.

Atatürk kadın haklarını yalnızca ulusal bir sorun olarak görmemekteydi; nitekim, Cumhuriyet'in ilânından sonra, Atatürk'ün girişimiyle 1935 yılında İstanbul'da kadın hakları konusunda ilk Uluslararası Kongre toplandı. Atatürk kongreye gönderdiği telgrafında şöyle demekteydi: "Kadına siyasal ve sosyal hakların tanınmasının, insanlığın itibarı ve mutluluğu için son derece gerekli olduğu görüşündeyim."

Tuhaftır ki, kadın hakları devrimine muhalefet çok fazla olmamıştı; çünkü kadınların değişik siyasal ve ekonomik alanlara profesyonel olarak

Levent Şahverdi Arşivi

katılmaları, erkekler tarafından bir rekabet unsuru olarak görülmemişti zira daha önceleri, bu alanlar genellikle azınlıkların uğraşı alanlarını oluşturmaktaydı. Kadın hakları hareketi, köylerde olumsuz bir tepkinin doğmasına yol açmamıştı.

Batı'da kadın haklarını elde edebilmek için uzun süreler savaşım verilmişken; Türkiye'de bu alanda zaten gecikilmiş olmanın bilinciyle, kadınların bu uğurda herhangi bir savaşımda bulunmasına gerek olmaksızın, Atatürk bizzat gerçekleştirdiği devrimlerle, bu hakları doğrudan kadınlara tanımıştı.

Günümüzde kentlerdeki Türk kadınlarının büyük çoğunluğu çalışmakta, erkeklerle eşit ücretler almakta ve ailelerinin gelirine ve refahına katkıda bulunmaktadır. Türk Anayasası, kadın ve erkek arasında hiçbir ayırım yapmamaktadır. Erkekler ve kadınlar aynı haklara ve aynı sorumluluklara sahiptir.

Bugünkü Türkiye'de kadının durumu, toplum içindeki rolü ve dış görünüşü, Batılı toplumlardaki kadınlardan farklı değildir. Günümüz Türkiyesi'nde hemen hemen her meslek kadına açıktır.Kadın parlâmenterlerin, diplomatların, yargıçların, doktorların, öğretmenlerin, mühendislerin, mimarların ve üst düzey yöneticilerin sayısı oldukça yüksektir.

Kadınların opera, bale, tiyatro, edebiyat, resim ve heykeltraşlık gibi güzel sanatların değişik alanlarındaki olumlu katkısı gün geçtikçe artmaktadır.

Türk kadınlarının el sanatları, tamirat ve üretim sektörlerindeki sayısı oldukça kabarıktır; bu grubu oluşturanların yarısı tekstil üretiminde, % 30'u terzilik ve dericilik alanlarında, % 15'i de tütünün işlenmesinde çalışmaktadır. Ayrıca, halıların ve kumaşların dokunması, Türkiye'de hemen hemen tamamıyla kadınların elindedir.

Tarımın bazı alanlarında çalışanların % 80'i kadınlardır. Türkiye'de çalışan erkekler toplam nüfusun % 55'i oluştururken, bu oran kadınlar için % 30'dur. Tarım sektöründe çalışan kadın nüfus % 52 iken, bu oran erkekler için % 48'dir. Bu durumda, tarım sektöründe, üretimde bulunarak ülkenin ekonomisine daha ziyade katkıda bulunanların kadınlar olduğu söylenebilir.

Eğitim sorunu tamamıyla çözüldükten sonra, Türk kadınları Atatürk'ün çizmiş olduğu yoldan gitmek suretiyle, kendilerine tanınmış

Levent Şahverdi Arşivi

olan hakların değerlerini daha iyi kavrayacaklar ve bu haklarını ellerinden almaya kalkışacak olan hiçbir gücün müdahalesine izin vermeyeceklerdir. Artık hakların ve sorumluluklarının tam bilincine varmak ve bunları, henüz geleneksel değerlerle yaşayan ve yeterli bir eğitime sahip olmayan köylü kadınlara yaymaya çalışmak, kentlerdeki kültürlü kadınlara düşen bir görev olmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

LATİFE HANIM, ÜNLÜ GAZETECİ PRİCE'A HAYATINI VE ÖZELLİKLERİNİ ANLATIYOR

SADİ BORAK

Gazeteci Ward Price, Birinci Dünya Harbi sonunda harp muhabiri olarak İstanbul'a gelmiş, dönemin kalburüstü kişileriyle Daily Mail gazetesi adına röportajlar yapmıştır. Pera Palas Oteli'nde kalan Price, Mustafa Kemal ile de karşılaşmıştır. Paşa, Çanakkale'de Anzak Kolordusu'nun üstüste üç kez saldırısını durdurarak ve onları sahile mıhlayarak İstanbul'u kurtarmış, aynı zamanda Ruslarla Müttefiklerin bağlantısını keserek Müttefiklere önemli bir darbe vurmuştur. Savaş tarihinde yeri büyük olan bu olağanüstü başarı hakkında Çanakkale muharebeleri tarihini yazmış olan Aspinal Oglander *İngiltere'nin Çanakkale Seferi'nin Resmî Tarihi* adlı yapıtında M. Kemal hakkında şunları yazmıştır:

"... Bir Tümen Komutanının üç ayrı yerde tek başına giriştiği hareketlerle bir savaşın, hatta bir ulusun kaderini değiştirecek yücelikte bir zafer kazandığı tarihte pek nadirdir."(sf. 250-251)

Ama ne yazık ki Mustafa Kemal'in bu olağanüstü başarıları hakkında basına tek satır yansımış değildir. Çünkü, Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa, kendisine müthiş bir rakip saydığı Mustafa Kemal'i Saray'ın ve etkin çevrelerin dikkatinden uzak tutmak için O'nunla ilgili bütün haberlere ağır bir sansür koymuştur: Adının ve resminin basında yer alması kesinlikle yasak. Birinci Dünya Harbi'nin doğurduğu sorunlar üzerinde Türk politikacılarıyle röportajlar yapmak üzere Pera Palas'ta bulunan Ward Price ile görüşmek isteğinde bulunan Mustafa Kemal Paşa bu mülâkatta yurdun içinde bulunduğu bu felâketlerle ilgili olarak uzun uzun içini döker.

Ward Price yıllar sonra (1922) bu mülâkat hakkında şunları yazmıştır:

"İstanbul'a ilk kez 1918 yılında gelmiştim. Bir Türk generalinin benimle görüşmek istediğini söylediler. Adını sordum Mustafa Kemal dediler. O zamanlar Mustafa Kemal adını belirsiz bir şekilde işitmiştim. Daveti memnunlukla kabul ettim.

"Mustafa Kemal düşünceli ve karamsardı. Bana memleketin halinden söz etti. Her iki cümlede bir: "Bu böyle olmaz. Vatanı baştanbaşa değiştirmek lâzım, yeni-

Levent Şahverdi Arşivi

leştirmek lâzım" diyordu. O zamanlar doğrusu bu lâflara pek dikkat etmemiştim. Mesleğimin her zaman hatırlayacağım büyük hatası, bu emsalsiz dehayı o zaman keşfedememiş olmaklığımdır." (Cumhuriyet gazetesi, 10 Aralık 1939).

Hayatının en önemli fırsatını kaçırmış olan Ward Price, Zafer'den sonra doğruca İzmir'e koşmuş, Mustafa Kemal'le röportaj yapmak şerefine kavuşmuştur (Röportaj tarihi, 12 Eylül 1922).

Ward Price artık hep Atatürk'ün peşindedir. Atatürk İzmir'de Latife Hanım'la 29 Ocak 1923 tarihinde evlenmiştir. Price için bu kaçırılmaz bir gazetecilik olayıdır. Artık hep Mustafa Kemal'in ardındadır ve bir röportaj randevusu gayretindedir.

Atatürk, 20 Şubat 1923 tarihinde Latife Hanım'la Ankara'ya dönmüştür. Price, Latife Hanım'la da bir röportaj müsaadesi koparabilmek için Atatürk'ün çevresinde dolanmaktadır. Bu yaman ve acar gazeteci nihayet arzusuna kavuşur. 1923 yılının 26. günü için randevu almayı başarır.

Price'ın bu röportajı Tevhidiefkâr gazetesinin 6 Mart 1923 tarihli sayısında çıkmıştır. Röportajı aynen, fakat dilini sadeleştirerek aşağıya alıyoruz:

"Daily Mail gazetesinin Ankara muhabiri Mister Ward Price, gazetesine gönderdiği yazıda Mustafa Kemal Paşa'nın Köşkü'nde bir çay ziyafetinden aşağıda şöyle bahsetmektedir:

"Mustafa Kemal Paşa'nın genç eşi, memleketinde Birinci Hanım olacağı dikkate şayan bir şahsiyettir. Türkiye'nin asker Başkanı, İzmir'in başlıca tacirlerinden Uşakizade Muammer Beyin kızı Latife Hanım'ı seçmekle başarılı hayatına bir başarı daha ilave etmiştir. Ekselans, Türkiye'yi aramış olsaydı Türkiye Hükümet Reisi'nin ('devlet' olacak) hayat ortağı olmak üzere Latife Hanım'dan daha layık kadın bulamazdı.

Latife Hanım, 'Fransa'da birkaç sene ve Londra'da da bir sene oturduğunu' bana söyledi. Bundan başka bir İngiliz mürebbiyesi tarafından yetiştirilmiş olması dolayısiyle Latife Hanım İngilizce ve Fransızcayı ana dili gibi konuşmaktadır.

Latife Hanım'la Mustafa Kemal Paşa'yı birleştiren, harbin garip tesadüflerinden biridir. Bu tesadüfün nasıl olduğunu Latife Hanım bugün bana Türk Milleti tarafından Paşa'ya hediye olunan Köşk'te verilen çay ziyafeti esnasında anlattı. Köşk bir dağın kenarında bir bahçenin içinde ve Ankara'dan 5 mil mesafede bulunmaktadır. Mustafa Kemal Paşa genç eşini buraya getirmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

1921 yılının sonbaharında Latife Hanım Avrupa'dan İzmir'e dönmüştür. İzmir o zaman Yunanlıların elindeydi. Yunanlılar Latife Hanım'ın babasını tutuklamış, Latife Hanım'ı da casusluk suçuyla tevkif etmişlerdi. Latife Hanım kendi evinde oturmaya mahkûm edilmiş ve evinin kapısına iki Yunan nöbetçisi dikilmişti. Latife Hanım, can sıkıcı bir biteviyelik içinde üç ayını böylece geçirmiştir. Geçen yıl eylülünün bir sabahında Yunan askerleri birden silahlarını atarak ortadan kaybolmuşlardır. Türkler geliyordu.

Latife Hanım diyor ki:

— 'Birkaç gün sonra Mustafa Kemal Paşa muzafferen İzmir'e dahil olduğu zaman kendisini evimizde ikamete davet ettim. Paşa'yı daha evvel hiç görmemiştim. Yunan idaresi altında çok ıstırap çekmiş, çok zayiat vermiştik. Bütün milletçe Paşa'ya karşı pek çok minnet ve şükran borçlu idik. Bu şükran borcumuzun ifadesi için davetimi kabul etmek alçakgönüllülüğünü göstererek kendilerini ağırlamak şerefini bana verdiler. Kendisiyle görüştüğüm zaman anladım ki memleket sorunları hakkında aynı görüşü taşıyoruz.

'Paşa ile beraber çalıştım, elimden geldiğince kendisine yardımcı oldum. O sıralarda aramızda evlenmek henüz söz konusu değildi. Birbirimizi daha iyi tanıyınca ülkü arkadaşlığımızın bir beraberlik halinde devam etmesi gerçeğine inandık. Bunun üzerine bir gün elli altmış kadar dostumuzdan bir çay partisi için bize gelmelerini rica ettik. Müftüyü de çağırdık ama bunun bir evlenme ile ilgili olduğunu açıklamadık.

Davetliler geldikten sonra (bir sürpriz yaparak) sade ve resmî olmayan bir törenle babamın misafir odasında evlendik.'

Mustafa Kemal Paşa'nın eşi bir Fransız kadını gibi canlıdır. Fakat anlamlı kara gözleriyle soluk beyaz yüzü tamamen Türk'tür. Vatandaşlarının çoğu gibi Latife Hanım'ın yüzü küçük fakat topludur. Millî şekilde siyah, sade bir elbise giymişti. Kara kestane renginde olan saçları siyah bir örtü ile örtülmüş bulunuyordu.

Çay içerken İsmet Paşa geldi; Mustafa Kemal Paşa'nın İsviçre'ye ısmarlamış olduğu yüzüğünü getirmişti. Yüzük, ince küçük bir platin halkadır ki içinde Türkçe "Mustafa Kemal" yazılıdır.

Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa ve benden başka Heyet-i Vekile Reisi Rauf Bey de geldi. İngiltere'de okumuş olan Rauf Bey de iyi İngilizce konuşuyordu.

Latife Hanım'ın Avrupa usulünde verdiği çay ziyafetinden önce Mustafa Kemal Paşa ile kahve içmiş ve gümüş tabaklar içinde reçel yemiştik. Bunun için

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ve birkaç kâtiple birlikte çalıştığı masadan ayrılmıştı. Oda, birçok kıymeli şark eşyası ile doluydu. Bunların hepsi İslam dünyasının muhtelif yerlerinden Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen hediyelerdi. Duvarlara asılan nadir antika halıların üzerinde altın ve gümüş kıymetli kılıçlar parlıyordu. Bu murassa kılıçlardan biri Latife Hanım'ın oturduğu kanapenin arkasında asılıydı. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'den bir sureyi kapsayan levha vardı.

"Mustafa Kemal Paşa'ya: "Türk kadınlarını kurtarmak, peçelerini kaldırmak ve onları siyasete karıştırmak meselesinde Türk toplumunun tepkisinden ve muhalefetinden endişe edip etmediğini" sordum. Mustafa Kemal Paşa dedi ki:

— 'Türk kadınlarının toplum hayatında bir köşeye çekilip kabuğu içine girdiğini zannediyorsanız onları yanlış anlamış olursunuz. Halkımızın yüzde sekseni köylüdür. Bunların arasında kadınlar, erkeklerle beraber yanyana çalışırlar ve erkeğin hayatına tamamen katılırlar. Halkın geri kalanı kasabalarda, İzmir veya İstanbul gibi büyük şehirlerde yaşarlar. Buralarda kadınların erkeklerden ayrı yaşamaları, bir kötü âdet olan erkeklerin bencilliği yüzündendir. Bütün kadınların hemen hepsi bunun aleyhindedir. Bütün Türk kadınları, erkeklerle tam bir eşitlik ve menfaat ortaklığı dairesinde bulunacakları günü bekliyorlar.

Latife Hanım, eşinin yapacağı bütün resmî seyahatlerde kendisine katılmak niyetindedir..."

Levent Şahverdi Arşivi

MAREŞAL FEVZİ ÇAKMAK

E. Kur. Alb. NUSRET BAYCAN

GİRİŞ

Mareşal Fevzi Çakmak büyük bir asker, Türk ahlâk ve karakterinin seçkin bir siması, sevgi ve şefkatine güvenilen bir komutandı.

Kararlarındaki isabet ve yanılmazlık, görüş ve düşünüşlerindeki mantık ve doğruluğa dayanırdı. İnandığı konuların gerekçeleri çok kuvvetliydi.

Her türlü koşullar içinde hiçbir zaman karamsar olmamış, iyimserliğini davranış ve görünüşü ile çevresine de aşılamıştı.

Konuşmaları sade fakat çok güçlü, pürüzsüz ve sürükleyici idi. Eleştirilerini özdeyişleriyle süslerdi.

Çevresiyle ilişkilerinde içtenlik, dürüstlük vardı. Kin tutmazdı.

Genç subayların özellikle kurmay subayların yetişmelerine, kişilik kazanmalarına önem verir, bu alanda çeşitli çalışmalar düzenlerdi. Onların bağımsız fikirler kazanmalarını, sorumluluk duygularının yükselmesini sağlamak için çabalardı.

Yurt savunması ile ilgili konularda fazla titizlik göstermesi, bazı çevrelerce yadırganmıştır. Ama, Balkan ve Birinci Dünya Harplerinde önemli yurt topraklarının elden çıkmasına tanık olmuş, İstiklâl Harbi'nde yurdun dört yanından saldıran düşmanlarla savaşmış bir milletin Genelkurmay Başkanı için bu titizliği fazla görmemek gerekir.

Yaşamı çok sade, yurt sevgisi sonsuzdu. Okumaya çok meraklı olduğundan bürosunda da bu alışkanlığını sürdürürdü. Hastalandığı zamanlarda bile bürosunu terketmez yandaki odada tedavi görür ve görevini sürdürürdü.

Düşünceleri, önlemleri ve uygulamaları karmaşık değildi. Her problemi en basit yoldan, en doğru bir şekilde çözümler ve açıklardı. Otoriterdi; otoritesi korkuya değil, sevgiye dayanırdı.

Atatürk ile karşılıklı sevgi ve saygıları sonsuz ve benzersizdir. Atatürk'ün inkılâp ve ilkelerini yaşamı boyunca bütün gücüyle desteklemiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Büyük insan ve büyük asker niteliklerini tam olarak temsil eden ve bu aziz yurda büyük hizmetler veren Mareşal Fevzi Çakmak'ın yarım asrı bulan fiilî hizmetinin büyük savaşlar bölümü, Balkan Harbi'nde, kolordu ve ordu düzeyindeki birliklerin kurmay başkanlıklarıyla başlayıp, Birinci Dünya Harbi ve bunu takip eden İstiklâl Harbi'nin sonuna kadar on yıl çeşitli cephelerin muharebe meydanlarında sürmüş, bu sürede tümen, kolordu ve ordulara komuta etmiştir.

Bu büyük birlik komutanlıklarında kazandığı tecrübeler onu, İstiklâl Harbi'nin çetin ve çok önemli görevlerine hazırlamış, bu mücadelede Atatürk'ün en yakın ve değerli yardımcıları arasında yer alarak millî ordunun yeniden tensik ve teşkilinde, sevk ve idaresinde iç ve dış olayların karanlık günlerinde feragat ve başarı ile çalışmıştır.

Özellikle, Sakarya Meydan Muharebesi, Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Muharebesi'nin hazırlanması, sevk ve idaresinde Başkomutan Atatürk'ün Genelkurmay Başkanı olarak çok değerli hizmetler görmüş ve mesleğinin en yüksek rütbesine erişmiştir.

Cumhuriyet idaresinin Genelkurmay Başkanı olarak da Türk ordusu'nun modern silâhlarla donatılması ve güçlenmesi için yirmi küsur yıl derin bir inanç ve şuurla çalışmıştır.

Bu sayede, İkinci Dünya Harbi'nde sınırlarımıza dayanan müstevli ordular Türkiye Cumhuriyeti'ne taarruz etmek cesaretini gösteremediler.

Bu harpten sonraki kötü emelli siyasî tehditlere de devlet, kahraman ordusuna güvenerek tek başına ve bir an tereddüt etmeden büyük bir dayanma gücü ile karşı koydu.

O dönemin Devlet Başkanı İsmet İnönü'nün Türkiye'yi bu harbin dışında bırakma gayretleri ve kararlı tutumuna "Türk Büyükleri İsmet İnönü" adlı kitapta yeteri kadar değinilmiştir. Burada da Mareşal Fevzi Çakmak'ın O'nun Genelkurmay Başkanı olarak sağladığı olanaklar belirtilmeye çalışılmıştır.

A - FEVZİ ÇAKMAK'IN YAŞAMI

1 - Doğumu ve Orta Öğretimi:

Büyük asker, büyük komutan, faziletli insan, Fevzi Çakmak ülkenin bunalımlı bir döneminde, 12 Ocak 1876'da İstanbul'da dünyaya gelmiştir.

Babası Topçu Albayı, Çakmakoğullarından Ali Sırrı Bey'dir.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Fevzi ilk öğretimine Rumelikavağı Mahalle Mektebi'nde başlamış, oradan Sarıyer'deki Hayriye Okulu'na geçmiştir.

On yaşında; Selânik Rüştiyesi'ne (ortaokuluna) gitmiş, buradan İstanbul'a (Soğukçeşme Askerî Rüştiyesi'ne) gelmiş, 1890'da Kuleli Askerî Lisesi'ne, 29 Nisan 1893'de Kara Harp Okulu'na geçmiştir.

2 - Fevzi Çakmak'ın Askerî Yaşamı:

28 Ocak 1896'da Piyade subayı olarak Harp Okulu'ndan mezun olan Fevzi Efendi (1311-c-P.7) başarı derecesi nedeniyle kurmay sınıflarına devam hakkını kazanmış, 16 Mart 1897'de üsteğmenliğe yükselmiş, 25 Aralık 1898'de de kurmay yüzbaşı olarak Harp Akademisi'ni bitirmiş ve Genelkurmay 4'üncü Şube'ye atanmıştır.

O'nun başarılı öğrencilik yılları, Osmanlı İmparatorluğu'nda yönetimin en bozuk olduğu döneme rastlar. Birbirini takip eden harpler, iç ayaklanmalar, ekonomik ve sosyal durumun her gün biraz daha kötüye gitmesine neden olmuş, güçsüz ve yeteneksiz bir idare elinde işlemez hale gelen sistem içerisinde millet perişan olmuştu.

11 Nisan 1899'da 3'ncü Ordu Metroviçe Tümeni Kurmay Başkanlığı'na atanan bu değerli kurmay subay 6 Şubat 1901'de Kolağası (Kıdemli Yüzbaşı) olmuş ve başarılı hizmetleri nedeniyle 23 Ocak 1900'de Gümüş İmtiyaz Nişanı, 22 Ağustos 1900'de de Beşinci Rütbeden Mecidi Nişanı ile ödüllendirilmiştir.

1902'de Binbaşı olan Fevzi Bey, Taşlıca Mutasarrıflığı ve Komutanlığı'na atanmış ve burada da başarılı çalışmalar yapmıştır.

1906'da Yarbaylığa yükseltilmiş ve 17 Temmuz 1906'da Dördüncü Rütbeden Osmanî Nişanı ile ödüllendirilmiştir.

1907'de Albaylığa yükseltilen Fevzi Bey, 29 Aralık 1908'de, Taşlıca Mutasarrıf ve Komutanlığı uhdesinde bırakılarak, 35'nci Nizamiye Tugayı Komutanlığı'na atanmıştır.

7 Ağustos 1909'da çıkartılan Tasfiye-i Rüteb Kanunu gereğince ve emsaline göre erken terfi ettiği gerekçesiyle rütbesi Binbaşılığa indirilmiş; 27 Temmuz 1910'da da Mürettep Kosova Kolordusu Kurmay Başkanlığı'na atanmıştır.

29 Eylül 1910'da tekrar Yarbaylığa yükselmiş, 15 Ocak 1911'de Genelkurmay 5'nci Şube Müdürlüğü'ne atanmış, İşkodra Kolordusu ve çe-

Levent Şahverdi Arşivi

şitli birliklerin kurmay başkanlıklarında bulunan Fevzi Bey, 3 Temmuz 1912'de Yakova Tümeni Komutanlığı'na, 6 Ağustos 1912'de Kosova Kuva-yi Umumiyesi Kurmay Başkanlığı'na, 29 Eylül 1912'de Vardar Ordusu Komutanlığı Hareket Şube Müdürlüğü'ne 6 Kasım 1913'de de 2'inci Nizamiye Tümeni Komutanlığı'na atanmış ve 24 Kasım 1913'de ikinci defa Albay olmuştur.

22 Aralık 1914'de 5'nci Kolordu Komutanlığı'na getirilmiş ve 2 Mart 1915'te Mirliva (Tümgeneral) olmuştur.

Fevzi Paşa tümen ve kolordu komutanlıklarındaki başarılı çalışmaları nedeniyle 2 Ekim 1915'de Harp Madalyası, 18 Kasım 1915'de de Muharebe Gümüş İmtiyaz Madalyası ile ödüllendirilmiş, 26 Aralık 1915'te kendisine Almanya'nın 2'nci Demir Salip Nişanı verilmiştir.

6 Aralık 1915'de, Albay Mustafa Kemal Bey'in rahatsızlığı nedeniyle ayrıldığı Anafartalar Grubu Komutanlığı Vekâleti'ne getirilmiş.

17 Ocak 1916'da Muharebe Altın Liyakat Madalyası ile ödüllendirilmiştir.

7 Eylül 1916'da 2'nci Kafkas Kolordu Komutanlığı'na atanmış, bu güne kadarki başarılı hizmetleri nedeniyle, 21 Ekim 1916'da Alman Harp Madalyası verilmiş, 11 Kasım 1916'da Muharebe Altın İmtiyaz Madalyası ile ödüllendirilmiş, 3 Nisan 1917'de de Avusturya-Macaristan Devleti'nin İkinci Rütbeden Harp Alâmetli Askerî Liyakat Madalyası verilmiştir.

5 Temmuz 1917'de Diyarbakır'daki 2'nci Ordu Komutanlığı'na, 9 Ekim 1917'de de Filistin'deki 7'nci Ordu Komutanlığı'na atanmıştır.

Ordu Komutanlığı'ndaki başarılı hizmetleri nedeniyle, 23 Eylül 1917'de İkinci Rütbeden Kılıçlı Osmanî Nişanı, 8 Ocak 1918'de Birinci Rütbeden Kılıçlı Mecidi Nişanı ile ödüllendirilmiş, 19 Haziran 1918'de de kendisine Almanya'nın Birinci Rütbeden Kron dö Prus Nişanı verilmiştir.

28 Temmuz 1918'de Ferik (Korgeneral) olmuş 24 Aralık 1918'de Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne (Genelkurmay Başkanlığı'na) atanmıştır.

14 Mayıs 1919'da 1'nci Ordu Müfettişliği'ne verilmiş, 3 Kasım 1919'da da Anadolu'ya gönderilecek Nasihat Heyeti'nde görevlendirilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

3 Şubat 1920'de Harbiye Nazırlığı'na (Milli Savunma Bakanlığı'na) atanmış bu görevinde ve Gnkur. Başkanlığı'nda halef, selef olduğu Cevat Paşa (Orgeneral Çobanlı) ile Anadolu'daki harekâtı bütün olanaklarıyla destekledikleri nden Cevat Paşa 16 Mart 1920'de Malta'ya sürülmüş, Fevzi Paşa'yı da makam odasına kadar gelen İngiliz subayları tehdit etmişlerdi. Bu durumda İstanbul'da daha fazla kalamayacağını anlayan Fevzi Paşa 27 Nisan 1920'de Ankara'ya geldi ve 3 Mayıs 1920'de Kozan Milletvekili sıfatıyla Millî Savunma Bakanlığı'na ve Bakanlar Kurulu Başkan Vekilliği'ne seçildi.

27 Mayıs 1920'de Kuva-yi Milliye'ye katıldığı için, İstanbul 1'nci İdare-i Örfiye Divan-ı Harbi tarafından gıyaben askerlikten tardına, nişan ve madalyalarının geri alınmasına ve idamına karar verildi.

9 Kasım 1920'de Genelkurmay Başkanı Albay İsmet Bey'in Batı Cephesi Kuzey Kesimi Komutanlığı'na atanarak ayrılması nedeniyle Genelkurmay Başkan Vekilliği'ni de üstlendi.

3 Nisan 1921'de Birinci Ferik (Orgeneral) liğe yükselen Fevzi Paşa, 5 Ağustos 1921'de Millî Savunma Bakanlığı'ndan ayrıldı ve asaleten Genelkurmay Başkanı oldu. 12 Temmuz 1922'de de Bakanlar Kurulu Başkanlığı'ndan ayrılarak Büyük Taarruz hazırlıklarıyla ilgilenmek üzere cepheye gitti.

31 Ağustos 1922'de Büyük Taarruz'un hazırlanması ve icrasındaki hizmetleri nedeniyle rütbesi Mareşalliğe yükseltildi.

27 Mart 1923'te Afganistan Emiri Ala Hazret Gazi Amanullah Han tarafından İtrıâli Nişanı ile ödüllendirildi.

Türkiye Büyük Millet Meclisince 14 Ağustos 1923'te 188 oyla tekrar Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti'ne (Genelkurmay Başkanlığı'na) seçildi.

21 Kasım 1923'te İstiklâl Harbi'ndeki üstün hizmetleri İstiklâl Madalyası ile ödüllendirildi ve kendisine bir de takdirname verildi.

31 Ekim 1924'te milletvekilliğinden ayrıldı. 1944 yılına kadar Genelkurmay Başkanı olarak hizmet etti. Şerefle sürdürdüğü bu görevden, 12 Ocak 1944'te (yaş haddini tamamlayarak) emekliye ayrıldı.

Mareşal Fevzi Çakmak, Atatürk'ün sevdiği, saydığı ve güvendiği askerlerdendi. Arkadaşlıkları Çanakkale'de başlamış ve Atatürk'ün ölümüne kadar karşılıklı sevgi, saygı ve içten gelen bağlılıkla sürmüştür.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk, Fevzi Paşa'yı, ordu yönetim ve komutasının rastgele bir kimseye verilmeyeceğini söyleyerek, Genelkurmay Başkanlığı'na getirmişti. O da Silâhlı Kuvvetlerin en yüce katında, büyük hizmetlerde bulunmuş, özellikle orduyu daima politikadan uzak tutmuş, Atatürk İnkılâp ve İlkelerine bağlı genç askerler yetiştirerek Büyük Önder'in güvenine lâyık olduğunu kanıtlamıştır.

Fevzi Çakmak, Fransızca, İngilizce, Almanca, Rusça, Farsça, Arapça, Arnavutça ve Sırpça bilirdi.

Yazdığı Eserler:

Garbî Rumeli'nin Suret-i Ziyaı ve Balkan Harbi'nde Garp Cephesi Hakkındaki Konferanslar,

Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri [1]

B - FEVZİ ÇAKMAK'IN KURMAYLIK VE KOMUTANLIK NİTELİKLERİ

Askerlerin tarihî kişilikleri, onların meslekî yetenekleri ve askerlik sanatındaki becerileriyle orantılıdır.

1 - Fevzı Çakmak'ın Kurmaylık Niteliği:

Fevzi Çakmak, ciddi, çalışkan, doğru ve ileri görüşlü, bilgili, cesur, kesin karar sahibi, dürüst ve üstün ahlâklı, sekiz lisan bilen, eser vermiş bir kurmay subaydı.

Tümen, kolordu, ordu ve genelkurmay karargâhlarındaki kurmay görevlerinde çok başarılı olmuştur. O'nun kişilik ve karakteri astları üzerinde olumlu bir izlenim bırakmış onlara her zaman yardımcı olmuştur.

Fevzi Çakmak, küçüklerinin sevgi ve saygılarını, büyüklerinin güvenini kazanmış örnek bir kişiydi.

Gününün büyük kısmını çalışmakla geçiren, binbir mesele ile durmadan ve yılmadan uğraşan yetenekli bir karargâh subayı idi. Hazırladığı

[1] Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri; Gnkur. Harp Tarihi Başkanlığı Yayını, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1989.

—Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar; Harp Akademileri Komutanlığı, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1983, s. 265-275.

—Mareşal Fevzi ÇAKMAK'ın 24 Ocak 1987-18 Ocak 1944 Tarihlerini Kapsayan Biyografileri Dosyası, Gnkur, ATASE Başkanlığı Arşivi 1-228, Dolap No. 59, Göz 10, Dos.3 F. 1-4, 1-5.

Levent Şahverdi Arşivi

mükemmel plân ve emirlerle birliklerin hedeflerini süratle ele geçirmelerini sağlar, onların morallerini yükseltir, genç subaylara bu nitelikleriyle örnek olur, onların bilgi ve görgülerini artırıcı eğitim programları düzenlerdi.

2 - Fevzi Çakmak'ın Komutanlık Nitelikleri:

Fevzi Paşa, Osmanlı - İtalyan Harbi'nde, Balkan Harbi'nde, Birinci Dünya Harbi'nde ve İstiklâl Harbi'nde büyük birliklerin kurmay başkanlıklarını yapmış, tugay, tümen, kolordu ve ordulara komuta etmiş, her iki dönemde de Genelkurmay Başkanlığı ve Millî Savunma Bakanlığı yapmış çok tecrübeli ve bilgili, kesin karar sahibi, cesur bir komutandı.

Stratejik ve taktik kuralları, bilim ve tekniği yol gösterici olarak almış, bunları kişisel deneyimleriyle birleştirip, durum ve koşullara göre uygulamış ve uygulatmıştır.

Komuta ettiği ve sorumluluğunu taşıdığı birlik ve karargâhlarda her zaman, her durumda astları üzerinde etkili olmuş, görevini en iyi bir şekilde yaparak amacın gerçekleşmesini sağlamıştır.

Millî Mücadele'nin lider kadrosunda, zekâsı, çalışkanlığı, soğukkanlı oluşu, muhakeme kabiliyeti, ihtiyatlı, sabırlı ve gayretli oluşu ile çok başarılı görevler yapmış, Başkomutanın daima takdirlerini kazanmış ve mesleğinin en yüksek rütbe ve makamına erişmiştir.

3 - Fevzi Çakmak'ın Askerî Niteliklerini ve Kişiliğini Yansıtan Bir Kaç Anı:

a - Yunanlıların İzmir'e çıkmalarını önleme çabaları:

1919 yılı Mayıs ayı başlarında Yunanlıların İzmir'e çıkarma yapma hazırlıkları sürerken Harbiye Nazırı Şakir Paşa, Yunanlıların bu tutum ve davranışlarını mütareke şartlarına uygun görüyor ve ilgililere bu yolda emirler veriyordu. Harbiye Nazırı'nın makamında bulunmadığı kısa bir süreden yararlanan Fevzi Paşa İzmir'deki Kolordu Komutan Vekili (sonradan şehit edilen) Alb. Süleyman Fethi Bey'e şu telgrafı çektirmişti.

"Çıkarılan devriyelerin peyderpey miktarlarının artırılarak Yunanlıların İzmir'i işgal etmeleri ve bir oldu bitti yaratmaları muhtemeldir. Bunun için derhal Averof zırhlısı komutanına, badema devriye çıkarılırsa, bunları Türk birliklerinin silâh ile karşılayacağını tebliğ ediniz. "Süleyman Fethi Bey'in" Dinlemeyip çıktıkları takdirde bu emir yerine getirilecek midir?" sorusuna da "Evet! Tereddüt edilmeden ateş edilecektir!" diyordu. Bu

Levent Şahverdi Arşivi

tebliğ etkisini göstermiş işgal gününe kadar bir daha Yunan devriyeleri İzmir'e ayak basmamışlardı.

İtilâf devletlerinin baskısı ile Fevzi Paşa Genelkurmay Başkanlığı'ndan uzaklaştırılmış, Yunanlılar da 15 Mayıs 1919 günü İzmir'e çıkmışlardı.

Sonraları bir süre Harbiye Nazırlığı'nda da bulunan Fevzi Paşa ile Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa (Org. Çobanlı) çok miktarda silâh ve cephanenin Anadolu'da toplanmasını sağladılar ve millî kuvvetleri her yönden desteklediler.

İngilizlerin İstanbul'u resmen işgalleri ve tutukladıkları Kuva-yı Milliyecileri Malta'ya sürmeleri üzerine Fevzi Paşa da Anadolu'ya geçti.

b - O'nun soğukkanlılığını, vefakârlığını ve inançlı kişiliğini yansıtan olaylar:

Asi Ethem olayından sonra Meclis'te sakin ve kendinden gayet emin bir tavırla "İşte, millî müdafaa vekili olarak söz veriyorum. Bir hafta sonra size yine bu kürsüden zafer müjdesini de kendim vereceğim" şeklindeki konuşması ve bu süre zarfında zaferin kazanılması, Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa'yı huzura kavuşturmuş ve İkinci İnönü Muharebesi'nde memleketin makûs talihi yenilmişti.

Kütahya-Eskişehir Muharebesi'nden sonra da Büyük Millet Meclisi'ndeki konuşmalarda Cephe Komutanına saldıranları "Kararı kendisinin de tasvip ettiğini" söyleyerek susturmuştur.

c - Kendisini Mustafa Kemal Paşa'nın yerine geçirmek isteyenlere karşı tepkisi:

Büyük Millet Meclisi'ndeki muhalefet grubu içerisinde, Mustafa Kemal Paşa'nın yakın silâh arkadaşları da vardı. Bunlar onun yavaş yavaş diktatörlük idaresi kuracağı endişesi içindeydiler ve yerine Fevzi Paşa'yı geçirmeyi düşünüyorlardı. Bu konuyu kendisine açtıklarında Fevzi Paşa onlara:

"Bana böyle bir mevkii lâyık gördüğünüz için teşekkür ederim. Fakat bu teklifinizi kabul edemeyeceğim. Bu dediğiniz şey hiçbir zaman olamaz. Sizin de bu yolda çalışmaktan vazgeçmenizi tavsiye ederim. Hepimiz bulunduğumuz mevkilere rıza gösterecek ve elbirliği ile memleketin yükselmesi için çalışacağız; yapılacak o kadar çok işimiz var ki hepimize bol bol yeter. Eğer bu yolu bırakarak birtakım siyasî entrikalara kapılacak olursak

Levent Şahverdi Arşivi

bu memleketi batırırız. Buna da hakkımız yoktur. Hele ordunun politikaya karışmasına hiçbir şekilde razı olamam. Ben bugün ordunun en sorumlu bir yerinde bulunuyorum. Teklifinizi kabul edecek olursam yarın benim yerime geçecek olan bir paşa da ordunun kendisine bağlı olduğuna güvenerek beni devirir ve yerime geçer. Onu da çok geçmeden bir üçüncü paşa taklit eder. Memleket asıl o zaman askerî diktatörlüğe doğru kayar ve memleketin bizden beklediği hizmetlerin hiçbirisi yapılamaz." demiştir. Fakat muhalifler bu büyük insanın sözünü dinlememişler ve Terakki- Perver Cumhuriyet Partisi'ni kurarak muhalefet dozunu, Mustafa Kemal Paşa'ya İzmir suikastini düzenlemeye kadar götürmüşler. O da bunlara karşı sert bir tavır takınmış suikastle hiçbir ilgisi bulunmayan Kâzım Karabekir Paşa bile İstiklâl Mahkemesi'ne verilmişti. Kâzım Karabekir Paşa ile bazılarının kurtulmasında Fevzi Paşa'nın da rolü vardır.

Mustafa Kemal Paşa, yapılan yukarıdaki teklifi her nasılsa öğrenmiş ama hiç renk vermemiş, fakat bu büyük insana saygısı ve güveni bir kat daha artmıştır.

d - Atatürk'ün vefatından sonra da Fevzi Çakmak'a Cumhurbaşkanlığı teklif edilmişti:

Ali Sait Paşa, Meclis'te ve orduda çoğunluk sizi Cumhurbaşkanı görmek istiyor deyince, O, "Arkadaşlarımızın bu duygularına teşekkür ederim. Fakat ben sadece Genelkurmay Başkanıyım. Anayasaya göre Cumhurbaşkanı ancak Meclis'in içinden seçilebilir" demiş. "Peki bize aday gösterebilir misiniz?" sorusuna da "Sadece kendi düşüncemi söyleyebilirim. Bana kalırsa bugünkü durumda Atatürk'ün yerine geçmeye en lâyık olan şahıs İsmet İnönü'dür" cevabını vermiş, "Bu benim sadece kendi düşüncemdir. Fakat Büyük Millet Meclisi kimi lâyık görür de seçerse o benim de Cumhurbaşkanım olur. Yeter ki bu seçilme kanuna ve anayasaya uygun olsun!" sözlerini ilâve etmiş, nedenlerini de açıklamıştır.

e - Türkiye'yi İkinci Dünya Harbi dışında tutma gayretleri:

İkinci Dünya Harbi başlayınca, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye her fırsatta: "Savaş şu anda sınırlarımızın uzağındadır. Ama ne şekilde gelişeceği belli olmaz. Ordumuz bugünkü modern ordularla savaşacak güçte değildir. Zaten bir toprak isteğimiz de yoktur. Biz Atatürk'ün "Yurtta sulh cihanda sulh" prensibine sıkı sıkı sarılmalıyız. Savaşın ondan galip çıkan devletleri de ne derece perişan ettiğini bilirsiniz. O nedenle ne yapıp yapacak, ordumuzu kuvvetlendirecek fakat, savaşın dışında kalmak için çalışacağız."

Levent Şahverdi Arşivi

İsmet İnönü de her zaman bu siyaseti yürütmeye çalışacağını söylemiş ve bu sözünü tutmuştur. (Türk Büyükleri İsmet İnönü adlı cep kitabında bu konuya geniş yer verilmiştir.)[2]

C - FEVZİ ÇAKMAK'IN KATILDIĞI HARPLER VE MUHAREBELER

1911-1912 Osmanlı - İtalyan Harbi sırasında kolordu kurmay başkanlıklarında bulunmuş, fakat harekât bölgesi dışında görev yapmıştır.

1 - 1912-1913 Balkan Harbi:

Balkan devletleri yıllarca yaşattıkları ülkülerini dış kışkırtmalarla geliştirmiş, yer yer kanlı kaynaşmalar olmuş ve 1908 Meşrutiyeti'nden sonraki gelişmeler nedeniyle aralarındaki anlaşmazlıkları ve toprak davalarını bir yana bırakıp Osmanlı Devleti'ni parçalamak ve mirasını paylaşmak üzere birleşmişlerdi.

14 Ekim 1912'de bir nota verilmiş, Sırp ve Bulgar birlikleri sınırlarımızı tecavüze başlamış, 16 Ekim 1912'de de Türk orduları harekete geçmişti.

Karadağ, Sırbistan ve Yunanistan büyüme amacıyla, Bulgaristan ise Balkanlarda yaşayan bütün milletlerin özünü Bulgarların teşkil ettiği inancı ile Osmanlı İmparatorluğu aleyhinde birleşmişler ve Balkanlarda dinsel ve siyasal bir birlik kurmak çabası göstermişlerdi. Bu amaç ve inançlarını gerçekleştirmek için başlattıkları Balkan Harbi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı Rumeli'yi boşaltmalarına neden oldu.

Fevzi Bey'in Harekât Şubesi Müdürlüğü'nü ve Kurmay Başkan Vekilliği'ni yaptığı Vardar Ordusu da Batı Rumeli'yi boşaltan birliklerdendi ve çok kötü koşullarda bu boşaltma harekâtını gerçekleştirmişti. Fakat görevini aksatmamış, 19 Haziran 1913'te Seman iskelesinden hareket ederek İstanbul'a gelmişti. Fevzi Çakmak şöyle diyordu: "Batı Rumeli'de 500 yıllık

[2] ATATÜRK Kemal; NUTUK, c.II, Ankara Başbakanlık Basımevi, 1984, s.302, 343, 397, 398, 416, 418, 454, 504, 540.

— NUTUK'ta Anılan Komutanların Biyografileri, Gnkur. ATASE Başkanlığı, Ankara Gnkur. Basımevi, 1981, s.8.

— Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar; s.263-275.

— Mareşal Fevzi ÇAKMAK'ın Biyografileri, Gnkur. ATASE Başkanlığı Arşivi: 1-228, Dolap No.59, Göz.10, Dos.3, F.12, 13.

— Mareşal ÇAKMAK'ın Hatıraları; Hürriyet Gazetesi'nin 10 Nisan 1975 gün 9691 sayılı nüshası ve devamı, Anlatan: Adnan ÇAKMAK, Yazan: Murat SERTOĞLU

Levent Şahverdi Arşivi

Türk egemenliğine veda ettik. Atalarımızın asırlarca kanlarıyla suladığı ve eski yeni bir çok şehitlerimizin gömüldüğü vatan parçasının bırakılması gönüllerimizde giderilmesi imkânsız acılar ve hasretler yaratıyordu. Cehalet ve politika kurbanı olan Batı Rumeli hâlâ pek elim buhranlar içinde çırpınıp duruyor."

Türk Şark (Doğu) Ordusu, Pınarhisar-Lüleburgaz genel hattına çekilmişti. Bu hattı başarıyla savunurken birçok nedenlere dayanan Başkomutanlığın emirleriyle 2 Kasım 1912'de Çatalca mevzii gerisine alındı. Burada başarılı muharebeler verdi.

Garp (Batı) Ordusu, Komanova'da yapılan muharebeyi kaybetmişti.

29 Eylül 1913'te yapılan İstanbul Antlaşmasıyla Balkan Harbi sona erdi.

2 - 1914-1918 Birinci Dünya Harbi.

Balkan Harbi, iki dönemliydi. Birinci dönem, Osmanlı İmparatorluğu ile, bağlaşık devletler (Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ) arasında, ikinci dönem ise Bulgaristan'la diğer devletler arasında cereyan etmişti. Türk ordusu bu savaştan büyük kayıplarla çıkmış, ordunun elindeki silâh, araç ve gereçlerin büyük bir kısmı yok olmuştu. Kazancımız, Edirne'nin geri alınmasından ibaretti. Elden çıkan silâh, araç ve gereç, Birinci Dünya Harbi'ne kadar yerine konulamamıştı. Dolayısıyle Türk ordusu, seferberliğini tamamlamadan % 20 noksan silâh ve cephane, çok eksik araç ve gereçle Birinci Dünya Harbi'ne girme durumuna düşmüştü.

Avrupa'nın büyük devletlerinin oluşturduğu siyasî grupların güçlülüğü karşısında Osmanlı devletinin durumu son derece kritik ve karanlıktı.

3 Ağustos 1914'te harp bütün Avrupa'yı sarmıştı. 29 Ekim 1914'te Karadeniz Olayı adıyla tarihe geçen trajik oyunla biz de harbe katıldık. İlkin Ruslar Kafkas sınırına tecavüz ettiler. 3 Kasım 1914'te bütün Üçlü Anlaşma Devletleriyle harbe tutuştuk ve sırayla cepheler açılmaya başladı.

a - Çanakkale Muharebeleri (3 Şubat 1915 - 9 Ocak 1916)

Anlaşma devletlerinin Çanakkale Boğazı'nı deniz yoluyla aşarak Rusya'ya yardım plânları hedefine ulaşamayınca boğazları kara harekâtıyla düşürmek maksadıyla 25 Nisan 1915'te Gelibolu yarımadasına çıkarma yaptılar.

Levent Şahverdi Arşivi

Seddülbahir'e çıkanlar kuzey istikametine (Alçıtepe-Maydos), Arıburnu bölgesine çıkanlar doğu istikametine (Conkbayırı-Maydos) ilerlemeye başladılar. Yarımadayı bir iki gün içinde ele geçirmeyi plânlamışlardı. Fakat kuzeydeki başarısızlıklarına Kirte'de özellikle 6 Mayıs 1915 günü 2'nci Kirte Muharebesi'nde verdikleri ağır zayiat da eklenince 300-500 metre ilerleyerek varabildikleri yerde toprağı kazıp gömüldüler. Akıtılan İngiliz kanı elde edilen kazançla orantılı değildi. Kıyı başlarında tutunup tutunamayacakları da şüpheliydi.

Amiral De Robeck'in yeni takviye kuvvetleri gelinceye kadar, donanmanın bir kez daha boğazı zorlama önerisi kabul edilmeyip, ordunun Kilitbahir plâtosunu ele geçirmesine kadar, boğazı geçme girişiminin durdurulmasından sonra yapılacak şey, orduyu yeterince takviye etmek ve Çanakkale Boğazı'nın açılmasını bu yolla sağlamaktı. Bu takdirde, Çanakkale sorunu başarı ile sonuçlanır, Türklerin yenilmesi, Rus Kafkas Ordusu'nun serbest kalması ve bu kuvvetleri başka alanlarda kullanma olanağı elde edilebilirdi. Fakat Lord Kitchener, Batı Cephesi'nin ısrarla takviye ve cephane istekleri, İngiltere'ye yöneltilecek bir Alman çıkarması endişesiyle, Çanakkale Cephesi için vadettiği birliklerden ancak 52'nci tümeni yola çıkarabilmişti.[3].

Anlaşma devletleri üç hafta boyunca Çanakkale sorununa çözüm yolu ararken, 5'nci Ordu da bu zamanı değerlendirmiş ve savunma düzenini pekiştirmişti.

2'nci Kirte Muharebesi'nin başarıyla sonuçlanması, 5'nci Ordu Komutanının birliklerine güvenini arttırmış, alacağı takviyelerle özellikle Arıburun kesiminde bir taarruz yaparak düşmanı denize dökmeyi tasarlamasını sağlamıştı. Yalnız Başkomutan Vekili Enver Paşa'nın 11 Mayıs 1915 günü yaptığı denetlemede "Kuzey Grubu iki adımlık yerdeki düşmanı tepeleyemedi" gibi sözlerle kınaması, 15 gündür gece gündüz durmadan çarpışan, düşmanla kıyasıya boğuşan birliklerin ve komutanların moralleri bozmuştu. Bu meyanda Güney Grubu Komutanlığı'na Weber Paşa atanmış ve 5 Mayıs 1915'te göreve başlamıştı. 9 Mayıs'ta İngiliz ve Fransızların 7'nci Tümen bölgesine yaptıkları taarruz püskürtülmüş, 10 Mayıs'ta Akbaş'a ulaşan 12'nci Tümen de bu grubun emrine verilmişti.

İngiltere Kralı'nın doğum günü olan 4 Haziran'da başlayan 3'ncü Kirte Muharebesi üç gün sürdü. Bu sırada Arıburnu'nda da gösteriş taar-

[3] Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi; C.V. 3'ncü kitap, Çanakkale Cephesi Harekâtı, Gnkur. ATASE Bşk. Ankara, Gnkur. Basımevi, 1980, s.10-12.

Levent Şahverdi Arşivi

ruzları yapıldı. 9 ve 12'nci Tümenler Kirte mevzilerini kahramanca savundular ve zaman zaman yaptıkları karşı taarruzlarla düşmanı yıprattılar. Fakat iki taraf da ağır zayiat vermişti. 21'nci Alay Komutanı Yarbay Halil'in cephedeki birlikleri başarıyla değiştirmesi düşmanı şaşırtmıştı.[4]

21 Haziran - 6 Ağustos tarihleri arasında yapılan Zığındere ve Kerevizdere muharebeleri de tarafları bir hayli yıpratmıştı. Bu arada Güney Grubu Komutanı Weber Paşa ayrılmış yerine 2'nci Ordu Komutanı Vehip Paşa atanmıştı. 2'nci Kerevizdere Muharebeleri sırasında (13 Temmuz 1915'te) Fevzi Paşa 5'nci Kolordu Komutanı olarak göreve başlamış, Yarbay Kazım Karabekir de 14'ncü Tümeniyle, 4'ncü Tümeni değiştirmişti. 8, 10 ve 13'ncü Tümenlerin de bu bölgeye gelmesiyle Türk savaş gücü artmış ve güven sağlanmıştı.[5]

5'nci Kolordu'nun Kerevizdere'deki 4'ncü Tümeni, Albay Celal'in; 6'ncı Tümeni, Kurmay Yarbay Şakir'in; 7'nci Tümeni, Kurmay Albay Halil'in komutasındaydı.

Batı'daki 14'ncü Kolordu'nun Komutanı da Mirliva Trommer Paşa idi.

İkinci Kerevizdere Muharebeleri sırasında Seddülbahir kesimindeki İngiliz ve Fransız birlikleri:

Başkomutan: Sir Jan Hamilton

8'nci İngiliz Kolordusu, Komutanı: General Hunter Westen
29,42 ve 52'nci İngiliz Tümenleri, Kraliyet Deniz Tümeni ve Seddülbahir'e çıkmakta olan 13'ncü Tümen.

Fransız Kuvvetleri Komutanı General Bailland

1 ve 2'nci Fransız Tümenleri

Bu muharebede yukarıdaki birlikleri, 4 ve 7'nci Türk Tümenlerini karadan ve denizden, 14 uçak da havadan bombardıman ederken piyadeleri de taarruzlarını geliştiriyorlardı. Türk birliklerinin boğaz boğaza yaptıkları muharebe karşısında İngilizler eski siperlerine kaçmaktan başka çare bulamadılar. Fransızlar da şaşkınlaşmıştı. 5'nci Kolordu birliklerinin emir beklemeden süngü takıp Allah Allah ...sesleriyle kükremeleri gözleri yaşartan bir manzara oluşturuyordu. Bununla da yetinmeyip gece taarruzlarıyla bir

[4] a.g.e.; s.43.
[5] a.g.e.; s.142.

Levent Şahverdi Arşivi

kısım siperleri de geri aldılar. Bu muharebede 5'nci Kolordu'dan 29 subay, 984 er şehit düştü.[6]

Fevzi Paşa daha sonra Albay Mustafa Kemal'in rahatsızlığı nedeniyle Anafartalar Grubu Komutanlığı'ndan ayrılması üzerine bu göreve getirilmiş ve düşmanın tahliyesi sonuçlanıncaya kadar bu görevde kalmıştır. (6 Aralık 1915 - 9 Ocak 1916)

b - Doğu Cephesindeki Muharebeler:

5'nci Kolordu, 3'ncü Ordu'nun emrine verildikten sonra Fevzi Paşa, 16 Mart 1916'da kolordusu ile Doğu Cephesi'ne katıldı. Ordu Komutanı Vehip Paşa, Fevzi Paşa'yı Çoruh ve Lazistan Cephesi Komutanı olarak görevlendirdi. Fevzi Paşa 20 Mart'ta Bayburt'a geldiğinde, Rus birlikleri Çoruh Vadisi'nden Bayburt'a doğru ilerlemekteydi. Fevzi Paşa komutasındaki birlikler, Çoruh'ta Kaledere'de ve Kop'taki muharebelerde birer kahramanlık destanı yarattılar.

Fevzi Paşa, 19 Nisan 1916'da 3'ncü Bölge Komutanlığı'na, 7 Eylül 1916'da yapılan kuruluş değişikliğiyle de 2'nci Kafkas Kolordusu Komutanlığı'na getirildi ve kolordusu ile Murat Nehri kuzeyinde verdiği başarılı savunma muharebesiyle kuvvetli Rus birliklerini durdurdu.

Fevzi Paşa, 5 Temmuz 1917'den itibaren Doğu Cephesi'nde cereyan eden muharebelerde 2'nci Ordu'ya komuta etti. 9 Ekim 1917'de 7'nci Ordu Komutanlığı'na atanarak Suriye Cephesi'ne gitti.

Bu Cephe'de, İngilizlerin 8 Aralık 1917'de Kudüs'ü ele geçirmeleri sırasında, düşmana angaje olmuş, birliklerini zamanında çekerek, imha edilmekten kurtarmıştı.

1918 yılı başında 7'nci Ordu kuzeye çekilmişti. Allenby, sağ kanadının emniyetini sağlamak maksadıyla 19 Şubat'ta kuzey istikametinde taarruza geçti ve Eriha Muharebesi Türk birliklerinin Şeria Nehri kuzeyine çekilmesiyle sonuçlandı. Fevzi Paşa, buradaki hizmetlerinden dolayı 28 Temmuz 1918'de Ferik (Korgeneral) liğe terfi ettirildi. 1 Eylül 1918'de rahatsızlığı nedeniyle 7'nci Ordu Komutanlığı görevini Mustafa Kemal Paşa'ya bırakarak İstanbul'a döndü.

[6] a.g.e.; s. 230-250.

Levent Şahverdi Arşivi

3 - 1919-1922 İstiklâl Harbi:

Birinci Dünya Harbi'nin galip devletleri Mondros Ateşkes Anlaşması'na dayanarak, Hasta Adam dedikleri Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan Anadolu'yu parçalayıp, bölüşmeye ve stratejik yollara hâkim olmaya başlamışlardı. Yabancı devletlerce, kışkırtılan ve desteklenen azınlıklar da şiddet eylemlerine giriştiler.

Devletin ve vatanın düşmekte olduğu felâketi gören halk umutsuzluğa düşmüştü. Kurtuluş yolunu arayan bir kısım Türk toplumu, Müdafaa-yı Hukuk Cemiyetlerini oluşturuyor fakat bu kuruluşlar bölgesel kalıyordu.

Osmanlı Hükûmeti, işgalci devletleri gücendirmemeye çalışıyor ve kendi çıkarlarını düşünüyordu. Padişah ise, taç ve tahtını korumaya çalışıyordu.

Bazı sözde aydınlar İngiliz Muhipler Cemiyeti kuruyor, bazıları Amerikan mandası istiyordu.

Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya gönderilmesini sağlamaya çalışıyor. Padişahın büyük güvenini kazanmış olan Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya gönderilmesi, Damat Ferit Paşa'nın da yerini koruması bakımından işine geldi ve 9'ncu Ordu Müfettişliği'ne atanan Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'dan ayrılmadan bir gün önce 15 Mayıs 1919'da Yunanlılar İtilâf Devletlerinin isteği ve desteğiyle İzmir'e çıktılar.

Mustafa Kemal Paşa İstanbul'da iken yakın arkadaşlarıyla görüşmüş ve onların kendisini desteklemelerini sağlamıştı.

19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkan Paşa gerek ordusunun başında iken ve gerekse görevinden ve askerlikten ayrıldıktan sonra yakın arkadaşları tarafından samimî bir şekilde desteklenmişti. Bu meyanda Genelkurmay Başkanlığı ve Harbiye Nazırlığında (Millî Savunma Bakanlığı) halef, selef olan Fevzi ve Cevat Paşalar da bütün olanaklarıyla kendisini desteklemişlerdi.

Yaşamı bölümünde belirtildiği gibi 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali sırasında Cevat Paşa Malta'ya sürülmüş, Fevzi Paşa da kendi makam odasında İngiliz subayları tarafından tehdit edilmişti.

Fevzi Paşa bu durumda İstanbul'da kalmasının yarardan çok zarar getireceği düşüncesiyle 27 Nisan 1920'de Ankara'ya gelmiş, önce Kozan

Levent Şahverdi Arşivi

Milletvekilliği'ne, sonra Millî Savunma Bakanlığı'na ve Bakanlar Kurulu Başkan Vekilliği'ne seçilmiştir. 9 Kasım 1920'de de, Genelkurmay Başkanı Albay İsmet Bey'in Batı Cephesi'nde görevlendirilmesi üzerine bir süre Genelkurmay Başkanlığı'na da vekâlet etmiş; 5 Ağustos 1921'de de Millî Savunma Bakanlığı'ndan ayrılarak asaleten Genelkurmay Başkanı olmuştur.

a - İnönü Muharebeleri:

Fevzi Paşa bu muharebelerde önce Türk Ordusu'nun düzenli bir ordu haline getirilmesi için büyük çaba harcamış, haber alma faaliyetini hızlandırarak düşmanın kuvveti, taarruz istikametleri hakkında kısa sürede önemli bilgiler elde etmiş, Batı Cephesinin cephane ihtiyacını kısmen sağlamış ve moral takviyesi yapmıştır.

b - Sakarya Meydan Muharebesi:

Fevzi Paşa, Başkomutanın yanında bir Genelkurmay Başkanından beklenenin çok üstünde çaba harcamış, siperden sipere koşarak Türk askerinin zafere inancı ve direnme gücünü arttırmıştır. 23 Ağustos 1921'de başlayan, 22 gün, 22 gece süren Yunan taarruzları bu sayede kırılmış ve 12 Eylül'de Sakarya batısına çekilmek zorunda bırakılmışlardı.

Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra Başkomutan Mustafa Kemal Meclis'te yaptıkları konuşmada Fevzi Paşa için: "Bu parlak muzafferiyetin âmili olan zevatı huzur-u âlinizde ve bu kürsüden büyük hürmet ve takdirat ile yadetmeyi bir vecibe-i vicdaniye addederim. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisimiz Fevzi Paşa Hazretlerinin bu meydan muharebesinde ifa ettiği hizmet pek büyük sitayişlerle yadedilmeye sezâdır. Pek muhterem, faziletli ve kıymetli olan bu zatıâli muharebe meydanlarının hemen her noktasında gece ve gündüz hazır bulunmuş ve musib (isabetli) ve kıymetli tedbirleri mahallinde icap edenlere bildirmiş ve daima ferahlık verecek ve kuvve-i maneviyeyi yükseltecek öğütler vermiştir. Onun bu fevkalâde hizmetleri şayan-ı takdir ve tahsindir" diyordu.

c - Büyük Taarruz (Afyon-Dumlupınar Meydan Muharebesi) ve Takip Harekâtı (26 Ağustos - 9 Eylül 1922)

Taarruz plânının hazırlanmasında ve taarruzun icraasında Başkomutan'a yardımları; gelişen durumlara göre cepheden cepheye koşması, 4

Levent Şahverdi Arşivi

Ekim 1922 günü yapılan Büyük Millet Meclisi toplantısında, Mustafa Kemal Paşa tarafından şöyle değerlendiriliyordu:

"Ordumuzun kudreti, kabiliyeti ve hazırlık derecesi hakkında güvenimiz tamdı. Fakat bir defa daha Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa Hazretleri ile cepheye gittik ve baştan sona kadar ordumuzu tekrar gözden geçirdik. Düşman mevzileri ve düşman ordusu da tetkik edildi. Bu son teftişimizin neticesi mevcut olan kanaat ve imanımızı kuvvetlendirdi. O, zaman kesin olarak taarruz hazırlığı için emir verdim.

Efendiler! Taarruz ötedenberi Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa Hazretlerinin pek derin ilme vukufa, pek derin feyz ve tecrübelere dayanarak hazırladığı plân dahilinde vukubulacaktı. Bu plân dahilinde hazırlık emri verildikten sonra tabiatıyla maksatlarımızı gizlemekte fayda buluyorduk. Buna uygun olarak da Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi ile cepheden Ankara'ya ayrı ayrı döndük."[7]

d - Mareşal Fevzi Çakmak'ın Eserlerinden Alınan Dersler

Mareşal Fevzi Çakmak'ın Harp Akademilerinde verdiği konferanslar o dönemin genç kurmayları için yararlı olduğu kadar bugün de elden ele dolaşmakta, Harp Tarihi değeri yanında, "Ordunun Politikaya Karışmasının Sevk ve İdare Üzerindeki Etkileri"; "Stratejinin Politikayla İlişkisi, Harp Yönetiminin Ana Kuralları ve Stratejide Amaç'ın Önemi" gibi dersler ve Vardar Ordusu Kurmay Başkan Vekili olarak verdiği bilgiler çok değerlidir.

1 - 1927 yılında Harp Akademilerinde Verdiği "Garbî Rumeli'nin Suret-i Ziyaı ve Balkan Harbi'nde Garp Cephesi" Konulu Konferanslarından Çıkartılan Dersler:

Bu konferanslarda beş ilin (Selânik, Kosova, Manastır, İşkodra, Yanya) elden çıkmasından söz edilmekte ve bir iki meydan muharebesiyle kalınmayarak bir memleketin savunması ele alınmaktadır. Büyük asker, "Bulgaristan Birinci Dünya Harbi'ne girmiş ve bir çok yenilgiye uğramış fakat mevcudiyetini korumuş, halbuki bizim Rumeli'deki yenilgimiz doğrudan doğruya Avrupa'daki varlığımıza yönelmiş kesin bir çöküştü.

[7] Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar; Harp Akademileri Komutanlığı İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1983, s.263, 275.

Mareşal Fevzi Çakmak'ın Hatıraları; Hürriyet Gazetesi'nin 10 Nisan 1975 gün 9691 sayılı nüshası ve devamı. Anlatan Adnan ÇAKMAK, yazan Murat SERTOĞLU.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu çöküş nedenlerini iç, dış ilişkiler ve harekât olmak üzere üç bölümde arayabiliriz" diyor ve şöyle açıklıyor:

İç İlişkiler: Barışta milleti belli hedeflere yöneltecek bir programa ihtiyaç vardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun düşüncesi ve politikası "Anane-i İslâmiye" idi.

1908 inkılâbıyla gelen Meşrutiyet idaresinin de bir hedefi yoktu. Halbuki İstiklâl Harbi'nde gaye, erden başkomutanına kadar herkes tarafından pek derin hissedilmiş ve idrak olunmuştu. Mondros Mütarekesi bütün milletin gönlünde istiklâl ateşini alevlendirmişti. Balkan Harbi'nde bunlar yoktu. Türklük düşüncesi gelişmemişti. Birlik yoktu.

Bir millette birlik olmazsa teşkil edeceği ordunun manevi gücü de zayıf olur.

Dış İlişkiler: Avrupa dengesi için Fransızlar bir İtilâf-ı Müselles yapmışlardı. Büyük Millet Meclisi Hükûmeti de ülküsünü yürütmek için bir doğu politikası izledi. Ruslarla, Afganlılarla antlaşmalar yapıldı. İranlılarla iyi ilişkiler kuruldu. Halbuki Osmanlı Devleti'nin, Meşrutiyet döneminde dahi esaslı bir politikası yoktu. Biri Başbakan olur Alman siyaseti izler, diğeri gelir İngiliz siyaseti güderdi. Alman siyaseti izlediği sırada da İttifak Devletleri bize zarar verdi. Avusturya; Bosna-Hersek'i ilhak, İtalya Trablusgarb'ı işgal etti.

Hükûmetin Balkanların aleyhimizdeki birleşmelerinden bile haberi yoktu.

Ruslar harp olmayacağını garanti ederek hükûmeti kandırıyor ve askerin terhisini sağlıyorlardı. Bunu Anadolu harekâtı sırasında "Lloyd George" da yaptı. Londra'da Bekir Sami Bey heyetiyle Barış Antlaşması yapılırken Yunanlılar taarruza hazırlanıyorlardı. Fakat inanmadık, aldanmadık. İkinci İnönü Zaferiyle onlara gerekli cevabı verdik.

Harekât: Ordu teşkilinde, savunma veya taarruz amacından hangisinin uygulanacağı önceden açık olarak belirtilmelidir. Almanlar taarruzî, Fransızlar tedafüî bir plânla amaçlarına ulaşacaklarını düşünüyorlardı. İstilâ siyaseti gütmediğimiz aksine haris hükûmetlerin saldırgan tutumlarıyla karşı karşıya bulunduğumuz için askerî teşkilâtımız savunma amacına uygun bir şekilde düzenleniyordu. Rumeli'nin hemen her tarafı şüphesiz savunulacaktı. Cephenin bu durumuna göre irtibatların yapılması ve korunması ve kuvvet çoğunluğunun doğuda mı, merkezdi mi toplanacağının esaslı bir surette incelenmesi ve kararlaştırılması önemliydi.

Levent Şahverdi Arşivi

Batı Rumeli'de üç kolordu ile müstakil üç tümen vardı. Seferberlikten önce Trakya ve Makedonya'daki askerî gücümüz düşmanlarımızın iki katı idi. Seferberlikte de tabii ki üstünlüğümüzü koruyacaktık. Halbuki Rusların harp olmayacak sözlerine kanarak 70.000 er terhis edilmişti. Bulgaristan ise bu sırada manevra bahanesiyle ordusunu takviye ediyordu.

Ordunun bir de manevî cephesi vardır. Avrupa, maneviyatı sarsılmış milyonlarca Türk'ün 1-2 milyon Ermeni veya Rum tarafından idare edilebileceği kanısına varmış ve bizim imhamızı kararlaştırmıştı.

Balkan Harbi öncesi ve harp süresince Batı Ordusu'nda hizmet etmiş olan Mareşal Fevzi Çakmak'ın görüşlerini yansıtan bu eserinden genç subaylara ışık tutacak ve ders alınacak konular aşağıya çıkartılmıştır.

a - Orduya Politikanın Sokulmasının Sevk ve İdare Üzerindeki Etkileri:

"1912 yılında İstanbul'dan Arnavutluğa gelen 1'nci Tümen'in eğitimi ve bütün hizmetleri çok düzenliydi. Ne yazık ki, her bakımdan örnek olan bu tümen de kendini partizanlığa kaptırdı ve birkaç subayın kışkırtması ile her türlü niteliğini ve yeteneğini kaybetti. Öyle ki erler subaylarını, subaylar komutanlarını tanımaz oldular. ...Günden güne artan keşmekeş içinde devletin nüfuz ve itibarı zedelendi ...panik başladı. Doğu ve Batı Ordularımız hemen aynı zamanda çöktü. Bozguna uğrayan bu birliklerden bazı subaylar çekilirken bile siyaset kavgası yapıyor, muhalifler birbirlerini kurşunlayabiliyordu. Çok gariptir; esir olanlar da aralarında bu tür kavgaları sürdürüyorlardı."

Mareşal Fevzi Çakmak; bu günleri hiç unutmamış ve Gnkur. Başkanlığı süresince orduyu daima politikanın dışında tutmuştur.[8]

b - Strateji - Politika İlişkisi; Harp Yönetiminin Ana Kuralları ve Stratejide Amaç:

Balkan Harbi'nde Osmanlı Başkomutanlığı'nın uygulayacağı stratejinin amacı düşmanı, güttüğü maksadı bırakmaya sürüklemek suretiyle tehdidi ortadan kaldırmak, müttefiklerin en güçlüsü olan Bulgarların karşısında, eldeki gücü yoğunlaştırarak, kuvvet çoğunluğu sağlamak olmalıydı. Başkomutanlık böyle bir amaç gütmediği gibi Batı Ordusu'nun verdiği emirlerde de stratejik bir amaç güdülmüyordu.

[8] Garbî Rumeli'nin Suret-i Ziyaı ve Balkan Harbinde Garp Cephesi Hakkındaki Konferanslar; İstanbul, Harp Akademileri Matbaası 1927, s.15, 16.

Levent Şahverdi Arşivi

Batı Ordusu'nun 25 Ekim 1912'deki verdiği emre göre üç kolordu Manastır'da, iki kolordu Selânik'te, bir kolordu İpek-Manastır arasında, birer kolordu da İşkodra ve Yanya'da savunmada bulunacaktı. Bu düzende hiçbir stratejik amaç olmadıktan başka âdeta kuvvetlerin parça parça yenilmesi için düşmanlara fırsat verilmiş oluyordu. Hele Selânik'deki kuvvetin iki düşman arasında bırakılması büyük bir hatadır. Özellikle, sefer plânına da aykırıdır. Bu yüzden 40.000 kişilik bir kuvvet, oldukça çok mühimmat ve gereç Selânik'le Serez arasında dökülüp kalmıştı. Bu amaçsız tertiplenme ile son başarı umudu da yitirilmişti. Altı kolorduyu bütün araç ve gereçleriyle Manastır'da toplamak bize 100.000 kişilik bir Türk Ordusu kazandırırdı ki bununla, düşmanın yapacağı hatalardan da yararlanarak başarı sağlanabilirdi.

Batı Ordusu Komutanı'nın orduyu Vardar hattında toplamak istemesi yerindeydi. Ancak birliklerin perişan bir durumda bulunuşları, özellikle redif ve ikmal erlerinin tümünün memleketlerine savuşmuş bulunmaları, Üsküp'te, subayların bile savunmayı kabul etmeyecek kadar disiplinden yoksun oluşları çok feci bir durum yaratmıştır.

Batı Ordusu'nun bu amaçsız ve kararsız tutum ve durumu, askerin davranışı Koçan ve Pirlepe'de de sürdü. Pirlepe'de toplandıktan sonra düşmanın Kalkandelen yönünde belirmesi üzerine Kırçova'ya tekrar kuvvet göndermek zorunda kalınması Batı Ordusu komutanının ileri görüşten de yoksun olduğunu kanıtlar. Nitekim 6'ncı Kolordu, zamanında Soroviç'e gönderilseydi 18'nci Tümen bozulmamış belki de Selânik kurtarılmış olurdu. Kısacası, Batı Ordusu bir amaç doğrultusunda atılganlık ve cesaretle sevk ve idare edilmiş olsaydı başarı sağlanabilirdi. Şu halde durumu önceden görüp olaylara yön vermenin, durum üstünlüğü sağlayıcı önlemleri zamanında almanın; aracı amaca göre geliştirmenin bir strateji ilkesi olduğu hatırdan çıkarılmamalıdır.

Batı Ordusu Yunanlıların güneyden Kayalar istikametinde ilerlediğini dikkate alarak Manastır Muharebelerinin alacağı duruma göre Soroviç bölgesine kuvvet ayrılmasını Rahmanlı dolaylarındaki eşkıyanın tenkilini, 1150 rakımlı tepenin geri alınmasını; Resne yolunun açık bulundurulmasını emretti ve karargâhıyla 16/17 Kasım gecesi Manastır'dan Filorina'ya geldi.[9]

[9] a.g.e.; s.180, 181, 188.

Levent Şahverdi Arşivi

c - 18 Kasım 1912 Sırp Harekâtı:

General N. Meyer "Türkler sol yanlarındaki bütün kuvvetleri ve genel ihtiyatının bir kısmını (25.000 - 30.000 kişi) ile batıya doğru Ohri yolunu tekrar açmak üzere 2'nci Ban Morova Tümeni üzerine bir karşı taarruz yaptılar, bu tümen çok zor duruma girdi. 1'nci Ban Morova ve hatta 1'nci Ban Drina Tümenleri tarafından desteklendi" diyor.

Aynı yazar, 6'ncı Cavit Paşa Kolordusunun açılan Resne yolundan geçerek geldiğini Sırpların orada gerilediklerini, yukarda adı geçen Sırp tümenlerinin 18 Kasım'da Manastır'a giremediklerini de yazıyor.

Bukay da, Vardar Ordusu'nun iki yanından kuşatılarak imha edilecek duruma geldiğini, bununla beraber Sırpların da 8.000 kadar zayiat verdiklerini söylüyor. Sırp askeri çok yorgun ve bitkindi.

Bizim kaybımız da 1.000'i şehit olmak üzere 3.000'e yaklaşıyordu, diyor. Bu belgelerden zaferin Türklerde olduğu, ama farkında olamadıkları anlaşılıyor.[10]

d - Vardar Ordusu Kurmay Başkan Vekili Yarbay Fevzi (Mareşal Çakmak) Bey'e Göre Tarafların Gücü:

Vardar Ordusu'nun mevcudu 38.768 olup muharip er toplamı 33.000 idi. (78 tabur) kısmen Hıristiyan olan yerli erler Manastır çekilmesinden sonra dağılmışlardı.

Sırpların, 5 Tümeni ve bir bağımsız tugayları (80 tabur), Yunanlıların, 4 tümenleri vardı (36 tabur) tüfek mevcutları Türklerin iki katı kadardı.

Manastır Bölgesi'ndeki Genel Kaybımız: Yunanlılarla yapılan muharebedeki zayiat dahil 3.500 er idi. Manastır ve Florina'da bir hayli piyade cephanesi düşman eline geçmişti. Esir sayısı hasta ve yaralılar dahil 3.000 kadar olup 50 top düşmana terk edilmişti.

Vardar Ordusu Kurmay Başkanı Albay Halil'in hava değişimini geçirmek üzere İstanbul'a gitmesiyle 10 Mayıs 1913'ten beri Kurmay Başkanlığına vekâlet etmekte olan Yarbay Fevzi (Mareşal Çakmak) Nisan 1913 olaylarını da şöyle anlatıyor.

[10] a.g.e.; s.282, 285.

Levent Şahverdi Arşivi

"Altı aydan beri devam eden Balkan Harbi Çatalca, İşkodra ve Fiyer dolaylarında birbirinden habersiz muharebe eden üç grupta da artık harbe son vermek lüzum ve ihtiyacını aynı zamanda hissettirmişti. Nisan ortalarında Çatalca'da ikinci mütarekenin yapıldığından Batı Ordusu habersizdi. Arnavutların Resneli Niyazi Bey'i iki arkadaşıyla birlikte şehit etmelerine benzer suikast, hırsızlık ve tecavüz hareketleri devam ettiği için yeni bir bindirme yeri yapılmasına teşebbüs edilmişti. İşkodra müdafilerinin Karadağlılarla anlaşarak silâhlarıyla kaleden çıkmalarına dair İstanbul'un ve Avrupa devletlerinin bilgisi olmadığı için, Batı ordusunun Draç üzerine yürüdüğünü sanarak mütarekeye aykırı bir durum çıkaracak bu hareketin acele durdurulması Başkomutanlık Vekâleti'nden emrediliyordu. Avrupa büyük devletleri de Batı Ordusu'nun o bölgeden (Bulgarların barış suretiyle çıkarılmasına itirazına rağmen) bir an önce ve barış suretiyle çıkarılmasını istiyorlardı. Mayıs'tan itibaren İstanbul'a nakliyat başladı. [11]

Haziran 1913'ün ilk yarısında Batı Ordusu'nun genel kuvvesi şöyle idi. [12]

	Subay	Er	Hayvan	Top	Makinalı Tüfek
Vardar Ordusu	1.252	20.201	2.500	18	28
İşkodra'dan Çıkanlar	348	7.953	1.100	26	15
Toplam	1.600	28.154	3.600	44	43

2 - 1936 Yılında Yine Harp Akademilerinde Verdiği "Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri" Başlıklı Konferansından Çıkarılan Dersler:

Büyük Harp'te Türkiye altı büyük cephe açmıştı.

1 — Doğu Cephesi

2 — Çanakkale Cephesi

3 — Suriye Cephesi

4 — Irak Cephesi

[11] a.g.e.; s.470, 471.

[12] a.g.e.; s.306.

Levent Şahverdi Arşivi

5 — Yemen-Asir-Hicaz Cephesi

6 — Avrupa'daki Cepheler

Bunlardan, Çanakkale Cephesi Gelibolu Yarımadası burnuna tıkanmış, Suriye Cephesi Akdeniz'de Şeria Nehri doğusuna kadar dayanmış, Irak Cephesi Dicle'nin iki tarafında kalmıştı. Yemen-Asir-Hicaz tali bir cephe olup, Avrupa'daki cepheler millî yararlar düşünülmeden Enver Paşa tarafından Almanlar'ın yükünü hafifletmek için açılmış cephelerdi.

Doğu Cephesi ise, takriben Karadeniz'den Hemadan'a kadar 1.000 kilometrelik cephe üzerinde gerçek bir stratejik harekât olarak cereyan etmiş ve her iki taraf da bu cephede büyük birlikler görevlendirmiştir (16 kolordu, 10 süvari tümeni gibi). [13]

3'ncü Ordu: 161.762 er, 168 top (92.094'ü muharip idi. Top ve Mt. olmayan ve talim terbiyeden yoksun birlikler düşülünce gerçek muharip 66.000).

Rus 3'ncü Kafkas Ordusu 120.000 piyade, 12.000 süvari, 432 toptan oluşuyordu (Avrupa cephesine gönderdikleri iki kolordu yerine yeni birlikler kurmuşlardı)

Alman Amirali Şoson'un idaresindeki Osmanlı donanmasının 29 Ekim 1914'te Sivastapol ve Odesa'ya yaptığı baskın sonucu 1 Kasım 1914'te Ruslar Doğu sınırlarımızı geçerek muharebeyi başlattılar. Biz de 11 Kasım 1914'te resmen harp ilân ettik. [14]

a - Birinci Dünya Harbi'ne Girmemizin Doğurduğu Sonuçlar:

Harbe girmemiz şu sonucu doğurdu:

Muharebeyi iki yıl uzatmakla her iki taraf da bitap düştü ve Almanya'yı ezmek hırsı yerine milletlerden sulh isteği belirdi.

Doğu'da Bolşeviklik çıktı ve sosyal düzeni sarstı. Harp sürseydi Fransa, İngiltere ve Almanya'da da aynı şey olacaktı.

Avrupa emperyalizmine karşı Amerikalılar, Wilson'un 14 maddelik prensipleri ile karşı çıktılar. İstilâ politikasını manda düşünceleriyle örtme-

[13] Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri; İstanbul, Harp Akademileri Matbaası, 1936, s.1.

[14] a.g.e.; s.11, 17.

Levent Şahverdi Arşivi

ye zorunluluk görüldü ve bu suretle Alman toprakları büyük bir istilâ görmeksizin harbe son verildi.

Biz bu harbe girmeseydik boğazları açınca Rusya daha önce güçlenecekti. Bize ayrılan Rus ve İngiliz kara kuvvetleri ve donanması Almanlara gönderilecekti. Bulgaristan belki bu harbe katılmayacak ve Avusturya ise Sırbistan ve müttefikleri tarafından bir yılda yıkılacaktı.

Bütün bunlara karşın dökülen Türk kanları Almanları kurtardığı kadar Türkleri de kurtarmış yeni bir Türkiye kurulmuştur. [15]

b - Doğu Cephesindeki Harekât ve Muharebeler Hakkında O Cephede 2'nci Ordu Komutanı Olarak Çarpışmış Fevzi Paşa (Mareşal Çakmak)'ın Görüşleri:

Köprüköy muharebesi dediğimiz tesadüf muharebesinde 9 ve 11'nci Kolordular arasında cepheyi mailen kesen bir yola paralel arahattı verilmesinden dolayı eğri şeritler oluşturmuş ve yan ateşlerine ve yorgunluklara ve birliklerin ileri geri dalgalanmalarına neden olmuştur. Savunma ve çekilmede birliklere bu şekilde arahattı verilebilir. Fakat taarruz ve takipte düşmanın çekilme yollarına dikey şeritler verilmelidir ki kesin sonuç alınabilsin. Görülüyor ki 3'ncü Ordu'nun sevk ve idaresinde ana fikir yoktur. Bir tesadüfi muharebe, keşif taarruzu ve büyük karargâhın baskısı sonucu ilerleme vardır. Sırf komutanların ve askerlerin kahramanlığı ile bu hareket gelişmiştir.

Azap muharebesine gelince, Maslofski'nin eserinden anlaşılıyor ki Azap muharebesini biz kazanmışız. Ruslar panik yapmışlar. 20, 21 Kasım' da Rus cephesi sıkışık bir durumdadır. Düşmanın kol ve katarları 21 Kasım'da panik yaptığından 1'nci Kolordu Komutanı Berhman ve kurmay başkanı Sarıkamış'a kaçmış ve muharebeyi Türkler'in kazandığını Tiflis'e bildirmiştir. Tiflis'ten durumu incelemek için Ordu Kurmay Başkanı Yüdeniç geliyor. O, birlikleri durdurmaya çalışırken garip bir tesadüf eseri olarak 3'ncü Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa da o gece çekilme kararı veriyor. (Nedeni çok mermi sarfolunması, İd ve Narman'da Rus Tugayı'nın ufak bir başarısının büyütülmesidir. Halbuki bu 30'ncu Tümen'le önlenebilirdi) Çekilme fırtınalı bir gecede yapıldı. Bazı kolordu komutanları üzüldü. Askerin güveni sarsıldı. Gnkur. 2'nci Başkanı Albay Hafız Hakkı cepheye gönderildi. 2 Aralık'ta Köprüköy'e gelerek durumu inceledi. Bir kolorduyla cepheden taarruz ederken iki kolorduyla düşmanın ku-

[15] a.g.e.; s.21.

Levent Şahverdi Arşivi

şatılmasını, Başkomutanlık Vekâleti'ne önerdi. Enver Paşa da Aralık ortasında Doğu Cephesi'ne geldi. Bu sırada Başkomutanlık karargâhında beraberinde getirdiği Poselt Paşa; Kars'ı kuşatmak için Erzurum'da hazırlık yapıyordu. [16]

c - Enver Paşa'nın Doğu Cephesi'nde Komutayı Alması ve Sarıkamış Felâketi:

Enver Paşa Doğu Cephesi'ne geldikten sonra, Kafkas hareketini yapan 3'ncü Ordu'nun uzağında 500, 600 ve hatta 1.000 kilometre yarı çapıyla hareket yapacak tümenlere Rusları Dağıstan'da ve Türkistan'da tespit etmek görevini vermişti.

İran'ı, Afganistan'ı Rus ve İngiliz nüfuzundan kurtarmak için buralara tümenler yerine, para ile bazı yetenekli kimseleri göndermek ve bu insanları yavaş yavaş kendi tarafına çekmek daha akıllıca bir davranış olurdu.

Albay Hafız Hakkı Bey'in plânına gelince: "Düşman arkasında adam görünce kaçar, Rusların tabiatı budur. Almanlar Tamenberg'de böyle yapmıştır" diyerek büyük çevirme hareketleri düşünülüyordu. Almanlar bu görüşü destekliyorlardı. Albay Hafız Hakkı, Ruslar kaçmadan onları ters cepheli bir muharebeye mecbur ve esir etmek ve Kars'ı baskın ile almak istiyor, "İlkbaharda barış olunca bizim elimize bir şey geçmiş bulunmalı" diyordu. O da Enver Paşa'nın İran'daki kavislerinden daha küçük olmak üzere Ştanke Bey müfrezesini (2 tabur) bir kaç hudut taburu ve çetelerle takviye ederek Ardahan üzerinden Kars'a, 10'ncu Kolordu'yu Oltu üzerinden Novoselim'e, 9'ncu Kolordu'yu da Bardız üzerinden Sarıkamış'a gönderecekti ki, bu olanaksızdı. Çünkü aralarındaki mesafe uzaktı. Tam zamanında muharebe meydanında birleşemezdi. Bu süre zarfında cepheden ilerleyecek 11'nci Kolordu'yu kendi haline bırakıyorlardı. Top cinsleri harekâta uygun değildi.

Gerçeği gören ve bu plâna karşı çıkan 3'ncü Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa, görevden alındı. Enver Paşa komutayı aldı.

Hasan İzzet Paşa pasif, Hafız Hakkı ve Enver Paşa çok aktif idiler. İş başında ikisinin ortası normal bir komutan bulunamadığından Sarıkamış felâketi olmuştur.

27-31 Aralık 1915 tarihleri arasında Novoselim hattı kesilmiş, telsizler bozulmuş, Rusya Sarıkamış'tan haber alamıyor. Mişlayevski Tiflis'e git-

[16] a.g.e.; s.39, 40.

Levent Şahverdi Arşivi

miş, bu sırada Rus ordularına komuta eden Grandük Nikola 2 Ocak 1915'te İngiltere'den Türk kuvvetlerinin tespitini istiyordu. Bunun üzerine İngilizler Çanakkale harekâtı için görüşmelere başladılar. İşte bu sırada Sarıkamış felâketi yaşanmış ve Rusların bu başarısı İngilizleri kuşkulandırmıştır. Bu nedenle 19 Şubat 1915'te Çanakkale Cephesi'nin açılmasına karar verdiler. [17]

d - Sarıkamış Harekâtı Nasıl Yapılmalıydı?

İlk gün, 22 Aralık 1914'te kuzeyde Oltu taarruzu ve güneyde süvari tümenimizin harekâtı başlatılarak düşmanın iki yanı tehdit olunmalıydı.

23 Aralık'ta 9'ncu Kolordu, Kızılkilise - Mihkâr hattına, 10'ncu Kolordu Oltu'dan Çitak-Çardaklı hattına, Mürettep Tümen Tuzla'dan Kop'a ilerlemeli ve 24 Aralık'ta bütün ordu erkenden düşmana her taraftan taarruz ederek kesin sonuç alınmalıydı.

e - Sarıkamış Harekâtı'na Katılan Türk ve Rus Kuvvetleri ve Her İki Tarafın Zayiatı:

Sarıkamış harekâtına katılan Türk kuvveti 118.000 kişi, 75.000 tüfek, 170 toptur. Rusların kuvveti de buna yakındır.

Ruslar 7.000 esir almışlardı. Bunlar da yaralı ve hastalardı. Zayiatın 40.000 olduğu kabul ediliyor. 78.000 kişi ne oldu? 3'ncü Ordu Kurmay Başkanı Alman Albay Goze bile bunun hesabını veremiyor. Sonradan 38.000 kişinin hastanelere geldiği tespit edilmiş bunlardan da her ay 10.000 kişinin öldüğü kayıtlara geçmiş. Böylece ölü sayısı 60.000'i bulmuş, tifüs (humma-yı racia), dizanteri, tifo... vb. de askeri kırıp geçirmişti.

Rus yazarları, Rusların zayiatını, 32.000 olarak ifade ediyorlar.

Bu felâketi hazırlayan, Paşalığa yükselen ve 3'ncü Ordu Komutanı olan Hafız Hakkı da tifüsten ölmüştür. [18]

f - 2'nci Ordu'nun Doğu Cephesi'ne Gelişi:

1915 yılı sonuna kadar bu cephede çeşitli muharebeler verdik. Çanakkale'den düşman çekildikten sonra Başkomutan Vekili Enver Paşa, iaşe güçlüğü nedeniyle Suriye çöllerine birlik göndermeyi düşünmüyordu.

[17] a.g.e.; s.47, 48, 67, 68.
[18] a.g.e.; s. 69, 78, 79, 80.

Levent Şahverdi Arşivi

Irak'ta Tavshend kuşatılmış yeni gelen İngiliz kuvvetleri de durdurulmuştu. İran'da Kirmanşah elimizdeydi.

Doğu Cephesi için kuvvet isteniyordu. Enver Paşa "Rus baskısı karşısında Sivas'a kadar çekilebilirsiniz" diyerek bütün gayesini Avrupa'daki kesin sonuç yerinde kuvvet toplamaya hasretmişti. Falkenhayn'a bu kuvvetin o yerde kullanılmasını teklif ediyordu. Falkenhayn ise, sizin kuvvetleriniz dinlenmeye muhtaçtır. Sınırlarınızı savununuz diyordu. Buna rağmen, Galiçya, Makedonya ve Romanya'ya birer kolordu gönderildi ve birçok memleket evlâdı bu ülkelerde toprağa verildi. Nihayet Erzurum çekilmesinden sonra Başkomutan Vekili, memleketi düşmandan tahliye için 2'nci Ordu'nun Diyarbakır ve daha doğusundan Erzurum ve kuzeyindeki Rusların yan ve gerilerine taarruz etmek üzere 14 Nisan 1916'da yola çıkarılmasına karar verdi. Birinci Ferik (Orgeneral) Ahmet İzzet Paşa'nın komutasındaki 2'nci Ordu, 2'nci, 3'ncü, 4'ncü ve 16'ncı Kolordulardan oluşuyordu. Doğu Cephesi'nde 2'nci Ordu başarılı muharebeler verdi. Özellikle Mustafa Kemal Paşa komutasındaki 16'ncı Kolordu 7 Ağustos 1916'da Bitlis ve Muş'u Ruslardan geri aldı.

Doğu Cephesi komutanlığını da üstlenmiş olan Ahmet İzzet Paşa ile 3'ncü Ordu Komutanı Vehip Paşa arasında harekâtın sevk ve idaresi bakımından bazı anlaşmazlıklar çıktı ve Ahmet İzzet Paşa, 25 Kasım 1916'da görevinden ayrılarak İstanbul'a gitti.

Bir süre 2'nci Ordu Komutanlığı'na vekâlet eden Mustafa Kemal Paşa, 7 Mart 1917'de 2'nci Ordu Komutanlığı'na asaleten atandı. 5 Temmuz 1917'de Mustafa Kemal Paşa'nın 7'nci Ordu Komutanlığı'na atanması üzerine, bu sırada 3'ncü Ordu Komutanlığı'nda bulunan Fevzi Paşa 2'nci Ordu Komutanlığı'na verildi ve 27 Temmuz'da da yeni görevine başladı.

Temmuz sonlarına doğru Almanlar Galiçya'da Rus cephesini yararak Kerenski hükûmetini zayıf düşürdüler.

Fevzi Paşa 9 Ekim 1917'de 7'nci Ordu Komutanı oldu ve 13 Ekim de Halep'e geldi. İngilizlerin Irak ve Suriye'deki gayretlerine rağmen Rusların genel durumlarının bozulması nedeniyle 2 Kasım 1917'de Lenin taraftarlarının Kerenski'yi devirmesiyle Rusya'ya Bolşevikler hâkim oldu ve barış istediler. 7 Aralık'ta, Rusya, Almanya ve Avusturya arasında bir ateşkes anlaşması yapıldı. 16 Aralık'ta da Kafkas Orduları Grubu lağvedildi. 18 Aralık 1917'de Erzincan'da Ruslarla aramızda bir ateşkes anlaşması imzalandı.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu sırada beş Ermeni taburu Van'da toplanıp teşkilâtlandı ve her tarafta Müslümanlara zulüm yapmaya başladılar. Bolşevikler de barış görüşmelerini uzatarak propagandaya hız vermişlerdi. Bunun üzerine Almanlar anlaşmayı bozarak taarruza geçtiler.

Ermeni zulmünden Türkleri kurtarmak için 2'nci, 3'ncü Ordulara da ilerlemeleri için emir verildi. 7 Şubat'ta Kelkit işgal edildi. 3'ncü Ordu Erzincan'a, 2'nci Ordu Halep'e gitti. Bunun üzerine Bolşevikler tekrar barış istediler. 3 Mart 1918'de Brestlitovsk Antlaşması yapıldı. [19]

g - 3'ncü Ordunun İleri Harekâtı:

12 Şubat 1918'de 3'ncü Ordu, Erzincan-Bayburt istikametinde ileri harekete geçti. Rus Ordusu ile aramızda bir çatışma yoktu artık. Karşımıza çıkan kuvvetler Ermenilerden ibaretti. Bunlar da Erzurum-Van genel istikametinde çekiliyorlardı. Sansa boğazında Dersimlilerin taarruzuna uğrayarak Erzincan'da Türklere yaptıkları zulmün cezasını çektiler.

3 Nisan'da Ardahan işgal olundu. 8 Nisan'da 4'ncü Kolordu Van'ı Ermenilerden aldı. Bu sırada 3'ncü Ordu'da 25.000 muharip bulunuyordu.

14 Nisan'da Batum, 25 Nisan'da Kars zaptedildi ve 589 top, 2.525 tüfek, birkaç uçak, iki bin ton erzak ele geçirildi.

15 Mayıs'ta Yakup Şevki Paşa grubu (Org. Subaşı) Gümrü'yü aldı. Ermeniler çekilmeye devam ediyorlardı.

1'nci Kafkas Kolordusu, Erivan'a doğru harekete geçti. 26 Mayıs'ta Karakilise'yi aldı. 28 Mayıs'ta 15'nci Tümen Batum'a çıktı. 31 Mayıs 1918'de Ermenilerle antlaşma yapıldı ve harekât durduruldu.

4'ncü Kolordu'nun İran'daki harekâtı İngilizlerin ilerlemesini durdurmak için sürdü ve 8 Haziran'da Tebriz işgal edildi. Bu sırada Ermeni kuvvetleri Şahtahtı-Tebriz hattımızı yararak Antranik kuvvetleriyle birleşmek ve İngilizleri Azerbaycan'a hâkim kılmak istiyorlardı. Başaramadılar. 31 Temmuz'da Rumiye'yi 15 Eylül'de Bakü'yü aldık.

h - Kafkasya'daki Türk Ordularının Çekilmesi:

Kafkasya, Azerbaycan ve Bakü'yü ele geçirmek Enver Paşa'nın ötedenberi takip ettiği istilâ düşüncesinin sonucu idi. Elviye-i selâse hakkı-

[19] a.g.e.; s. 121, 149.

Levent Şahverdi Arşivi

mızdı. Azerbaycan'da İslâm Ordusu kurulması bir sergüzeşt idi. Bir yüzyıl kadar Rus tazyiki altında ezilmiş askerlikten hoşlanmayan bir kavimden arzu edilen ordu yapılamazdı.

Kafkasya'da istilâ peşinde koşar ve İran üzerinden Bağdat'ın alınması için plânlar yapılırken ihmale uğrayan Filistin cephesi zayıf kaldı ve oradaki ordularımız yenildi. Enver Paşa'nın hulyalarına da son darbeyi Ateşkes Anlaşması vurdu. Kan dökerek aldığımız yerleri de geri vermek zorunda kaldık.[20]

E - FEVZİ ÇAKMAK'IN POLİTİK YAŞAMI:

1 - Fevzi Çakmak, Demokratik Parti Listesinde Bağımsız Aday:

Demokratik Parti'nin kuruluşundan kısa bir süre geçtiği halde bu parti memleketin hemen her tarafında halk kitlelerince benimsenmişti. Bu nedenle, Demokrat Parti'nin bir muvaza partisi olduğu hatta komünistler tarafından idare edildiği dedikoduları yayılmaktaydı. Eğer Fevzi Paşa bu partiye girerse Demokrat Parti bu ağır suçlamalardan kurtulacaktı. Bunu sağlamak için bizzat Celâl Bayar kendisiyle görüşerek, partilerine şeref vermesini rica etti.

Fevzi Çakmak hiçbir siyasî partiye girmeyeceğini bildirince bu defa Tevfik Rüştü Aras'la birlikte Demokrat Parti listesinde bağımsız aday olması ricasında bulundular. O da eski arkadaşlarını kıramayarak bu teklifi kabul etmiş ve 21 Temmuz 1946 seçimlerinde İstanbul ve Kastamonu'dan büyük oy farkıyla milletvekilliğine seçilmişti. İstanbul Milletvekilliğini kabul etti ve bu şekilde politik yaşamı da başlamış oldu.

Yapılan Cumhurbaşkanlığı seçiminde de Demokratlar tüm oylarını Fevzi Çakmak'a verdiler. O dönemde Halk Partisi çoğunlukta olduğu için Cumhurbaşkanlığı'na İsmet İnönü seçildi.

2 - Fevzi Çakmak, Millet Partisi Fahrî Genel Başkanı:

Demokrat Parti içinde anlaşmazlıklar çıkmış beş milletvekili partiden çıkartılmış altı milletvekili de kendiliğinden ayrılmıştı. Bunlar yeni bir parti kurmak ve başkanlığına da Fevzi Paşa'yı getirmek istiyorlardı.

Demokrat Partililer gelecek seçimleri kazanmayı ve Cumhurbaşkanlığına Celal Bayar'ı, Başkanlığa da Adnan Menderes'i getirmeyi düşünüyor-

[20] a.g.e.; s. 267, 273, 281.

Levent Şahverdi Arşivi

lardı. Bu durumda Fevzi Paşa ne olacaktı. İşte bu nedenle kendisine eski ilgiyi göstermiyorlardı. Son İzmir seyahatinde Mareşal'a yapılan büyük sevgi gösterisi de iktidarı kızdırmış, muhalefeti ürkütmüştü. Demokrat Parti kurucuları tarafından tenkit ediliyordu.

Fevzi Çakmak, bu durumda daha samimî bulduğu Millet Partisi kurucularının teklifini kabul ederek bu partinin fahrî başkanı oldu ve halka bir beyanname neşretti. Millet Partisi'nin kuruluş nedenlerini ve programını açıkladı. Bu beyanname ve Millet Partisi'nin kuruluşu memlekette akisler yarattı. Diğer partiler tarafından sürekli sataşılıyor, hatta Meclis'te yaptığı bir konuşma nedeniyle Millet Partisi Kütahya Milletvekili Ahmet Tahtakılıç, üç Halk Partili Milletvekilinin saldırısına uğrayarak dövülüyordu.

Mareşal Fevzi Çakmak 10 Nisan 1950 Pazartesi sabahı saat 07.30'da vefat etmiş ve Eyüp Mezarlığı'na defnedilmişti.

14 Mayıs 1950 günü yapılan seçimlerde muhalefetin oyları ile Demokrat Parti de iktidara gelmişti. [21]

SONUÇ :

Fevzi Çakmak yaşamının büyük kısmını asker olarak geçirmiş politik yaşamı pek kısa sürmüştü.

Asker olarak en elverişsiz koşullarda savaşmış, politikacı olarak iktidar ve muhalefetin saldırılarına gögüs germiş, ülkesinin İkinci Dünya Harbi'ne katılmamasında önemli rol oynamıştır.

O, dürüstlüğü, önsezisi, bilgisi, muhakeme gücü, kesin kararlılığı, cesareti ve adaletiyle kitleleri peşinden sürüklemiş, fizikî güçlüklere katlanmış, nefsinden daima fedakârlıkta bulunmuş, çok çalışmış, birçok değerli subay ve komutan yetiştirmiş, eserlerinden bugün hâlâ yararlanılan, Atatürk inkılâp ve ilkelerine bağlı büyük bir asker ve çok saygın bir kişiydi.

[21] E. bölümü için dipnotlar

1 - Mareşal ÇAKMAK'ın hatıraları Hürriyet Gazetesi'nin 10 Nisan 1975 gün 9691 sayılı nüshası ve devamı. Anlatan: Adnan ÇAKMAK Yazan Murat SERTOĞLU

2 - Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları.

Levent Şahverdi Arşivi

MİLLÎ MÜCADELE KAHRAMANLARINDAN: BAHÂ SAİD BEY (Biga 1882 - İstanbul 16 Ekim 1939)

Dr. FETHÎ TEVETOĞLU

Kâzım Karabekir'in İstiklâl Harbi adlı kitabı başta olmak üzere, Millî Mücadele tarihimizle ilgili yerli ve yabancı birçok eserde adına sık rastlanılan kahramanlarımızdan biri Bahâ Said Bey'dir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı Ressamlar Cemiyeti, Türkocağı, Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti, Millî Kongre ve Karakol Cemiyeti gibi ünlü politika, sanat ve kültür kuruluşlarının kurucu ve yönetici kadrolarında bulunmuş Bahâ Said Bey, en ön saflarda çetin ve tehlikeli birçok hizmetler görmüş, fakat sonunda asla şahsı için bir çıkar ve mevki aramamıştır. Seçkin kişiliğinde varlığını vatan ve milletine adamış gerçek bir milliyetçi ve ülkücü örneği veren Bahâ Said Bey, hayatı boyunca tarihimizin "feragat faslının meşhur, menfaat faslının meçhul" simalarından biri olmuştur. Millî Mücadele tarihimizin diğer adsız kahramanları gibi, Bahâ Said Bey'in de hayatı, kişiliği, faaliyet ve hizmetleriyle eserleri hakkında çok az bilgi vardır.

Bu unutulmuş vatanseverin biyografisi üzerinde ilk kez 1967'de yayınlanmış bir kitabımızda küçük bir dipnot hâlinde kısa bir bilgi vermiştik[1].

1930'larda Merzifon'da enistemin misafiri bulunduğu, Samsun'da Ahali Matbaası'na geldiği ve sonra İstanbul'da evine ziyarete gittiğimiz sıralarda şahsen tanımak mutluluğuna erdiğim Bahâ Said Bey'in hayat hikâyesini tespit için çok çaba harcadım. Samsun'daki un tüccarlarından rahmetli Numanzâde Mustafa Tınal'ın, enistem Elbistanlı Avukat Sâdık Ceyhan'la birlikte O'nun samimî dostu olduklarını biliyordum. Yıllar sonra kendisine başvurduğum Mustafa Tınal, 28 Kasım 1961 tarihli İstanbul'dan yazdığı bir mektupla isteğimi yerine getirmiş ve Bahâ Said Bey hakkında bildiklerini, duyduklarını yazarak bir güzel fotoğraflarıyla birlikte bana lütfetmişlerdi. Ayrıca aynı yıl, Bahâ Said'in dayısının oğlu Feyzi Er-

[1] Dr. Fethî Tevetoğlu: Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910 - 1960), Ankara 1967, s. 282.

Levent Sahverdi Arşivi

gin'le, dayısının kızı Saadet Hanım'dan da bazı bilgiler sağlamıştım. Bahâ Said Bey'in vefatı üzerine İstanbul gazetelerinde ve birlikte yazı ailesinden bulunduğumuz Samsun'daki Ahali gazetesinde çıkan yazıları toplamış;[2] rahmetlinin 27 Haziran 1329 (1911) gece yarısı Bakırköy'de şehit edilen Düyûn-u Umûmiye Kontrol Kalemi Müdürü Zeki Bey hakkında çıkardığı kitabın 1. kısmını[3] ve Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti Mecmuası[4] ile Türk Yurdu[5]'nda çıkmış bazı ilmî araştırmalarını ve bir şiirini[6] bulmuştuk. Bu bilgiler ışığında Bahâ Said Bey'in yine de tamamlanmaya muhtaç bu hayat hikâyesini kaleme aldık.

Bahâ Said, aslen Kafkasya'dan Anadolu'ya göç etmiş Dağıstanlı bir Türk ailenin evlâdıdır. Babası âlim bir zat olan Bahâ Said, 1882'de Biga'da dünyaya gelmiştir. Numanzâde Mustafa Tınal'ın verdiği bilgiye göre ise, Dağıstan'da doğmuş olan Bahâ Said, Türkiye'ye 16 yaşında gelmiş ve askerî okula girmiştir.

İlk öğrenimini evde babasından gören ve Biga'daki okullarda tamamlayan Bahâ Said, yüksek öğrenimini Harp Okulu ve Harp Akademisi'nde yapmıştır. 1324 (1906) yılında Kurmay Yüzbaşı olarak ordu saflarına katıldığı ve kısa bir süre sonra da askerlikten emekliye çıkarılarak ayrıldığı anlaşılan Bahâ Said'in bu dönemine ilişkin ayrıntılı bilgiden yoksunuz.

Bahâ Said'in, doğum tarihleri 1880'li yıllara rastlayan Mustafa Kemal (Atatürk), Kâzım Karabekir, Kemâleddin Sâmi, Enver, Nâdir, İsmet (İnönü), İzzettin (Çalışlar), Abdurrahman Nâfiz (Gürman), Kâzım (Orbay) paşalar ve Ali Fethî (Okyar), Rauf (Orbay), Kara Vâsıf (Karakol), Galatalı Şevket, Cevat Abbas (Gürer) ve Fuat (Bulca) beylerle gençlik arkadaşı olduğu anlaşılmaktadır. Mustafa Tınal, Feyzi Ergin beylerle Adâlet Ha-

[2] *Cumhuriyet,* 18 Ekim 1939 Çarşamba, 16. Yıl, Sayı: 5545, s. 4.
Vakit, 18 Ekim 1939 Çarşamba, 22. Yıl, Sayı: 7821, s. 3.
İkdam, 18 Ekim 1939 Çarşamba, I. Yıl, Nu. 66-212, s. 4.
Yeni Sabah, 18 Ekim 1939 Çarşamba, 2. Yıl, Sayı: 526, s. 4.
Ahali (Samsun), 29 Ekim 1939 Pazar, Yıl: 22, Sayı: 847, s. 3.

[3] Bahâ Said: Şehîd-ül-hak Zeki Bey, 1. Kısım, İstanbul 1329, Hikmet Matbaa-i İslâmiyesi (Millî Kütüphane, 1971 A 571).

[4] Bahâ Said: Anadolu'da İçtimaî Zümreler ve Anadolu İctimaiyatı, *Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti Mecmuası,* Ağustos 1334, Adet: 5, ss. 18-32 v.d.

[5] Bahâ Said: Türkiye'de Alevî Zümreleri, *Türk Yurdu,* Eylül-Aralık 1926, Nu. 21-24, ss. 193-210, 325-360, 404-421, 481-492. Ayrıca Bk. *Türk Yurdu,* Ocak 1927, C.V, Nu. 25, ss. 6-27 v.d.

[6] Temüçin (Bahâ Said'in takma adı): Sözün Doğrusu (Şiir), *Türk Yurdu,* 14 Haziran 1328, Yıl: 1, Sayı: 16, ss. 473-474 (1-2).

Levent Şahverdi Arşivi

nım'ın yazılı notları da bu hususdaki bilgileri kısmen doğrulamaktadır. Mezun olduğu yılın 58. - 59. sınıflara denk gelişi ve askerlikten çıkarılışı, O'nun disipline uymayan haşarı bir öğrenci olduğu izlenimini vermektedir. Nitekim Numanzâde Mustafa Tınal'ın mektubunda, Bahâ Said'in askerî öğrencilik yılları ile ilgili şu bilgiler vardır: "Bahâ Said, askerî okulda öğrenci bulunduğu sırada, en başarılı öğrencilere Padişah Abdülhamit Han'ın gönderdiği mükâfat ve hediyelerin dağıtılması için bir tören düzenlenir. Padişah'ın armağanını alan her öğrencinin üç defa öpüp başına götürerek Hakan'a şükretmesi gelenek gereğiymiş. En başarılı öğrencilerden olduğu hâlde Bahâ Said, aldığı hediyeyi öpüp başına götürmediği ve asla 'Padişahım çok yaşa!' diye bağırmadığı için sorguya çekilmiş, tutuklanmış ve hapis cezasına çarptırılarak mimlenmiştir."

"Subay çıktıktan kısa bir süre sonra komutanlarıyla uyuşamayıp onlara karşı gelişi, emekliye sevki ve ordudan ayrılması ile sonuçlanmıştır. Bahâ Said subaylıktan ayrılınca babası onun bir süre İstanbul'dan uzaklaşmasını ve yurt dışına çıkmasını uygun görür. Baba öğüdünü tutan Bahâ Said, Kahire'ye, aile dostlarının yanına gider. Harp Okulu'nda Ressam Ali Rıza Bey'in başarılı öğrencilerinden olan Bahâ Said, Mısır'da da ünlü hattat ve ressamlardan süsleme sanatı üzerine dersler alır ve bir süre bazı Kahire camilerinin tezyin işlerinde çalışır. Meşrutiyet ilân edilince yurda döner. Para ve mevkide katiyen gözü yoktur. İstanbul'da Vali Konağı karşısında Resne Fotoğrafhanesi binasında bir yazıhane açıp ticaretle, komisyoncululukla meşgul olmaya başlar.

Talat Paşa, 1914-1915 yıllarında Bahâ Said'i Tiflis'deki Ahund'dan yardım sağlamak üzere İran'a gönderir. Ayrıca Ziya Gökalp'in tavsiyesine uyarak Talat Paşa, Anadolu'da tarikatların, Alevî zümrelerinin, Tahtacı, Çetmi, Hardal Türkmenlerinin incelenmesi ile de Bahâ Said'i vazifelendirir. Türk Yurdu'nda kendi imzasıyla Bektaşîliğe ait tetkikleri, "Temüçin" takma adıyla şiirleri çıkmıştır. Sebilürreşad dergisine de Rusya Türkleriyle ilgili haberler ve Türkçülük üzerinde imzasız yazılar yazmıştır.

Samsun'a Tayyare Cemiyeti Müfettişi olarak geldiğinde her un çuvalı başına bir küçük tayyare bağışı koymak usulünü başlattığı sırada benimle -Numanzâde Mustafa Tınal ile- tanışmıştı. Bu yakın dostluğumuz ölümüne kadar sürmüştür. Son yıllarda Samatya'da kendi evinde oturuyordu. Kroner yetmezliğinden rahatsızdı. Yağlı boya resimler yapmak, okumak ve yazmakla vakit geçiriyordu. Bir erkek kardeşi de vardı. Hiç evlenmemiştir. Dayısının kızı Adâlet Hanım da Samatya'da oturuyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

Halkalı Ziraat Mektebi eski müdürlerinden Reşat Bey'in eşi bulunan Adâlet Hanım'ın evi Samatya Caddesi Yokuş Çeşme durağındadır. Bahâ Said'in dayısının oğlu Feyzi Ergin felç geçirdiği için konuşamıyor.

Samsun'da Ahali gazetesi sahibi İsmail Cenâni, Muhânî biraderler Abdullah ve Sâdık beyler, Trabzon'da Hacı Ahmet Barutçu, İstanbul'da Mustafa Şekip ve Hilmi Ziya beyler Bahâ Said'in bildiğim yakın dostları idiler. Bahâ Said'in Mevlâna'dan kemeri varmış. Son derece kıymetli yağlı boya tablolar yapan bir ressamdı. 16 Ekim 1939 Pazartesi günü saat 15.00'de kalp sektesi ile fanî dünyaya gözlerini yumarken de tamamlamadığı bir tablo ile meşguldü. Merkezefendi'deki aile kabristanında gömülüdür."

Dayızâdesi Feyzi Ergin'le kızkardeşi Adâlet Hanım'ın verdikleri notta ise şu bilgiler bulunmaktadır: "Bahâ Said Bey'in rütbesi alındıktan sonra Mısır'a gitmiştir. Sonra da Konya ve Kırşehir'de bulunmuştur. Mevlevîlik ve Bektaşîlik üzerinde ilmî araştırma ve incelemeler yapmıştır. Mevlâna ve Hacı Bektaş Velî hakkında neşredilmemiş bir kitap yazmıştır. Bahâ Said Bey, Rauf Orbay'la Hindistan'a gitmiştir. Adâlet Hanım'da Rauf Bey'le Hindistan'da çekilmiş sakallı resimleri vardır. Yine Enver Paşa'nın kayınbiraderi Nâdir Paşa ile Bahâ Said Bey'in Dağıstanlı kıyafetinde çekilmiş fotoğrafları vardır. Bahâ Said Bey, Dağıstan'da hükûmet kurmaya çalışmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Talat, Enver, Cemal paşalar İstanbul'dan ayrılırken, Kara Kemal ve Kara Vâsıf'ın Bahâ Said Bey'le kurdukları Karakol Cemiyeti, Millî Mücadele'nin güçlenmesine büyük yardımda bulunmuştur. İstanbul'dan Anadolu'ya silâh, cephane, subay ve mebuslar kaçırarak ve haber alma - haber verme suretiyle büyük hizmetler görmüştür. Bahâ Said, Mustafa Kemal Paşa'ya haber vermeden, kendi başına Karakol Cemiyeti adına Bolşeviklerle anlaşma imzalamaya kalkınca, Atatürk'ü gücendirmiş, kızdırmışsa da, bunları iyi niyetle yaptığı anlaşılınca araları tekrar düzelmiştir. Nitekim, Polatlı'ya yaklaşan Yunan saldırısına karşı halkın paniğe kapılmasını önlemek ve direnişini sağlamak üzere Mustafa Kemal Paşa tarafından vazifelendirilen Bahâ Said Bey, Anadolu'da dolaşarak halka öğütler vermiş ve Millî Mücadele'ye desteğin artmasına yardımcı olmuştur. Gördüğü değerli hizmetlere karşılık yüksek bir mevki ve ücret istememiş, İstiklâl Madalyası ve Tayyare Müfettişliği ile yetinerek Anadolu'yu karış karış dolaşmış, Türk kabilelerinin, özellikle Doğu illerimizdeki dağlık bölgelerde yaşayan ahali ve aşiretlerin soy, dil, mezhep

Levent Şahverdi Arşivi

ve geleneklerini incelemeyi kendisine iş edinmiştir.Bahâ Said Bey, bu çalışmaları sonucundaki yazılarının bir bölümünü yayınladığını, önemli bir bölümünün ise Profesör Hilmi Ziya Ülken'de kaldığını söylemişti. Dahiliye Vekâleti'ndeki dosyalarının aşırılıp kitap hâline getirildiğinden yakınırdı."

Ölümü üzerine İstanbul gazetelerinde yazılanlardan "Kahraman Bahâ Said Öldü" başlığını taşıyan imzasız makale şöyledir:[7] "Memleket, pek değerli ve çok faziletli bir evlâdını daha kaybetti. Feragatın, fedakârlığın, tevazuun bir timsali olan zavallı Bahâ Said de dün (18 Ekim 1939 Çarşamba) kara toprağa gömüldü.

Bahâ Said, bugünkü neslin, gençliğin tanıyamadığı millî kahramanlardan biriydi. İsmi, Meşrutiyet İnkılâbı'na da karışan Bahâ Said, Cihan Harbi'ndeki fedakârca faaliyetleri, Türkistan, Afganistan ve Kafkaslardaki hayrete şayan maceraları ile tarihin öz malı olmuş bir şahsiyetti.

O, bütün enerjisini, zekâsını memleketine hasretmiş, varlığını ve hayatını milletine adamıştı. Şöhret bulmaktan, yükselmekten daima çekinmiş, feragat ve tevazuu kendine şiar edinmişti. Çok sevdiği ve bağlı bulunduğu milletinin selâmeti, çıkarı söz konusu oldu mu Bahâ Said, hiçbir tehlikeden sakınmamış, hiçbir fedakârlıktan kaçınmamıştı. Her millî teşebbüste daima ileri atılmış ve herkesten çok çalışmıştı.

Mütareke'nin ilk ve acıklı günleri idi. Herkes, namert mukadderatın o makûs tecellisi karşısında karamsarlığa ve ümitsizliğe kapılmış, her şeyi Allah'a bırakıp el ve bel bağlamış için için ağlıyordu. Fakat Bahâ Said, dayanıklılık ve soğukkanlılığını muhafaza etmiş; cihanın bitkin ve bezgin sandığı milletine, Türk'e taze bir can ve kan, yepyeni bir azim ve iman vermeye uğraşıyordu. Kendi gibi üç-beş fedakâr, millet ve yurtsever arkadaşıyla elele vererek Karakol Cemiyeti'ni kurmuş, İstanbul'un işgal ve baskı altında bulunmasına, başta Vahdettin olmak üzere Saray'ın, Hürriyet ve İtilâf'ın, Nigehbancıların alçakca faaliyetlerine rağmen, Millî Mücadele ve mukavemet teşebbüslerine girmişti ki, Bahâ Said ve arkadaşlarının bu hizmet ve fedakârlıkları İnkılâp Tarihimizin kıymetli sahifelerinde, hiç şüphesiz ki, yer alacak kadar şerefli ve mühim bulunmaktadır[8].

[7] *Yeni Sabah,* 19 Ekim 1939 Perşembe, Yıl: 2, Sayı: 527, ss. 5-7.

[8] Karakol Cemiyeti'nin kuruluşu, faaliyet ve hizmetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. a) Dr. Fethî Tevetoğlu: Millî Mücâdele'nin Gizli Kuruluşlarından Karakol Cemiyeti, *Türk Kültürü,* Ağustos-Eylül 1970, Yıl: VIII, Sayı: 94-95, ss. 725-732 ve 737-763. b) Dr. Fethî Tevetoğlu: Karakol Cemiyeti veya Karakol Grubu, *Türk Ansiklopedisi,* Cilt: XXI, ss. 293-294.

Levent Şahverdi Arşivi

Rahmetli Bahâ Said, Arapça, Farsça, Rusça, Almanca, Fransızca dillerine hakkıyla vâkıftı. Bilhassa Urdu ve Çağatay lisanlarında üstat sayılırdı. Eski Türk tarihi ve Anadolu'daki mezhepler hakkında derin araştırma ve incelemelerde bulunmuş; fakat ne yazık ki, uzun bir çalışmanın mahsulü olan bu değerli etütlerin bir kısmını yani Tahtacılara Alevîlere ait kısmını Türk Yurdu'nda neşretmiş, fakat diğer bölümlerini neşre imkân bulamamıştır. Son zamanlarda resme de merak etmiş ve bir hayli millî eserler meydana getirmişti. 1314 (1906) yılında Kurmay Yüzbaşı olarak ordu saflarına katılan Bahâ Said, kabına sığmayan bir hürriyet mücahidi idi. Onbeş yıldan beri Türk Hava Kurumu Müfettişi olarak çalışıyordu. Son günlerde rahatsızlığı sebebiyle vazifesini terk etmişti. Kaybı, ailesi için de,memleket için de cidden hazin ve büyük bir acıya sebep olmuştur. Bahâ Said'e rahmet diler ve ailesinin kederine iştirak ederiz."

Bahâ Said ve İttihat ve Terakki Cemiyeti

Yerli ve yabancı birçok kaynaklarda Bahâ Said'in, İttihat ve Terakki Komitesi üyeliği de yapmış, ünlü İttihatçılardan biri olduğu belirtilmektedir[9]. Fakat O'nun bu kuruluşa ne zaman, nerede ve nasıl girdiği hakkında bir bilgi yoktur. Bu siyasî cemiyetin iktidara geçtiği dönemde ise Bahâ Said'in hiçbir resmî makam ve vazifede bulunmayışı, ayrıca dikkat çekicidir. Anlaşılan şudur ki: Dil, edebiyat, tarih, felsefe alanlarındaki; şiir ve resim gibi sanat dallarındaki üstün yetenekleriyle Bahâ Said, İttihat ve Terakki'nin aydınlar kadrosunda bir milliyetçi, mefkûreci vatansever örneği vermiştir. Daha sonraları Türkocağı, Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti, Millî Kongre ve Karakol Cemiyeti kadrolarındaki faaliyetleri de O'nun bu vasıf ve özelliğini vurgulamaktadır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kötü yönetimi ve haksız tasarrufları karşısında köpürerek: "Âciz idare, savunma gücünü yitirince zulme başvurur. Zulüm, kanun yolu ile değil, sorumsuz ellerle ve kanun dışı cinayetlerle yürütülür" diyen Bahâ Said, İttihat ve Terakki'nin düzenlediği siyasî cinayetlerden şiddetle nefret eden bir idealistti. Bunun tipik bir örneği, O'nun, Zeki Bey'in öldürtülmesine karşı gösterdiği sert tepkidir.

İttihat ve Terakki'nin düzenlediği cinayetler serisinden olarak Hasan Fehmi ve Ahmet Samim beylerin öldürtülmesinden sonra, Bahâ Said'in çok sevdiği arkadaşı Düyûn-u Umûmiye Kontrol Kalemi Müdürü Zeki

[9] Erik Jan Zürcher: The Unionist Factor, The Role of the Committee of Union Progress in the Turkish National Movement 1905-1926, Leiden 1984, s. 81.

Levent Şahverdi Arşivi

Bey de 11 Temmuz 1911 Pazartesi gece yarısı Bakırköy'de misafirlikten evine dönerken, Ahmet ve Nâzım adlı iki kiralık katile vurdurulmuştur.

Bu olaya son derece kızan Bahâ Said, İttihat ve Terakki mensubu bulunmasına rağmen, bu cinayeti düzenletenlere korkusuz, pervasızca ateş püskürtmüş, lânet yağdırmıştır.

"Şehîd-ül-Hak Zeki Bey" adlı protesto yazısının birinci bölümünü 78 sahifelik bir broşür hâlinde yayınlayan Bahâ Said, bunun baş tarafına şu ateşli zehirzenberek ithafı koymuştur: [10]

Ey vatanın büyük Türk oğlu Zeki!

Seni öldürten kör ve cahil kuvvet pak ve şehit kanının zerrâtı (damlaları) kadar lânet-i bî pâyâna mustahaktır (sonsuz, tükenmez lanete mustahaktır). O kuvvet ve tâbi'leri gayya-yı azabda ebedî kalsınlar!

Bahâ Said, bu eserinin ikinci bölümünde: 1 - Muhterem şehitin resmî ve gayri resmî hâl tercümesi ile; 2 - Vatan evlâtlarından bu facia ve melun tasavvur hakkında yazılmış çok acıklı ağıtların; 3 - Muhakemenin ayrıntılı bilgi, belge ve tutanaklarının; 4 - Muhakeme sırasında vaka ve soruşturmada adı geçenlerin yeterince hâl tercümelerinin ve fotoğraflarının bulunacağını haber veriyordu. Ne yazık ki, eserin bu ikinci bölümünü bulmamız mümkün olmamıştır.

Bahâ Said, çoğunlukla İttihat ve Terakki'nin ilim, kültür ve sanat alanlarındaki faaliyetlerine ilgi duymuştur. O, siyasî ve askerî işlerle pek uğraşmamıştır. İran, Afganistan, Türkistan ve Kafkaslardaki Türklere ilişkin konularda görevler üstlenmesi de, O'nun dış Türklere olan mefkûre bağından ötürüdür. İttihat ve Terakki iktidarı döneminde yurt içinde hiçbir resmî makamda bulunmamış, ancak Sirkeci'de bir yazıhane açarak sigortacılıkla ve ticaretle uğraşmıştır.

Osmanlı Ressamlar Cemiyeti ve Ressam Bahâ Said

Resim ve şiir başta gelmek üzere güzel sanatlara çok düşkün olan Bahâ Said, daha Harp Okulu'nda öğrenci iken, asker ressamların ünlü öğretmeni Üsküdarlı Ali Rıza Hoca (1864 - 1935)'dan çok yararlanmıştı. 1909'da kurulan Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'ne bir süre başkanlık eden öğretmeni Ali Rıza Bey'in bu kuruluştaki faaliyetlerine Bahâ Said yardımcı olmuştur.

[10] Bahâ Said: Şehîd-ül-Hak Zeki Bey, 1. Kısım, İstanbul 1329 (1911), Hikmet Matbaa-i İslâmiyesi (Millî Kütüphane, 1971 A 571).

Levent Şahverdi Arşivi

Birinci Dünya Savaşı sırasında Kafkasyalı hemşehrisi ressam Hüseyin Avni Lifij (Samsun 1886 - İstanbul 1927)'le birlikte, Enver Paşa'nın yardımıyla Şişli'de kurulan resim atölyesinde kahramanlık konularındaki resim çalışmalarına Bahâ Said de katılmıştır. Bahâ Said, bir ara ünlü ressam Feyhaman Duran (1886 - 1970)'dan ders almış ve yararlanmıştır.

Millî Mücadele son bulduktan sonra Atatürk'ün 10 Şubat 1925'de kurdurduğu Türk Tayyare Cemiyeti'nde Cevat Abbas ve Fuat Bulca gibi yakın arkadaşlarının başkan bulundukları ilk günlerden ömrünün sonuna kadar müfettişlik görevi yapan Bahâ Said, fırsat buldukça kendisini resme vermiştir.

Guaş ve yağlı boya ile çok sayıda tabloları değişik yerlerde ve kimselerde bulunan Bahâ Said'in toplanabilen eserleri büyük bir kadirbilirlikle, ölümünden 47 yıl sonra, 1986'da Galeri Vepa'da sergilenmiştir.

Türkocağı ve Bahâ Said

Samimî bir Türkçü olan Bahâ Said, Türkocağı'nın çeşitli kültür ve sanat faaliyetlerine katılmıştır. Tablolarıyla Türkocağı'nın zaman zaman düzenlediği resim sergilerine katkıda bulunduğu gibi; ocağın yayın organı Türk Yurdu'nun ilk sayılarından birinde yer alan, "Temüçin" takma adıyla "Türk Kardaşlarıma" ithafını taşıyan "Sözün Doğrusu" şiiri ile de millî duygu ve düşüncelerini açıklamıştır[11].

Sekiz yıl sonra (11 Ocak 1920) O'nun "Türkiye İhtilâl Hareketi'ni temsil eden Karakol Cemiyeti ve Uşak Kongre-i İcrâiyesi namına Kafkasya'daki Murahhas" sıfatıyla kalkıştığı Bolşeviklerle anlaşma imzalamak işinin hata olduğu kendisine Atatürk tarafından ihtar edilince, Bahâ Said doğru yolu seçmesini bilmiştir. İttihat Terakki'nin macera peşindeki ünlü lideri Enver Paşa'ya asla yanaşmadan yurda dönmüş ve yine Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer almıştır.

Bahâ Said'in daha sonraki 1926-27 yıllarında Türk Yurdu'nun IV. ve V. ciltlerinde yer alan ve toplamı 150 sahifeyi bulan değerli yazıları ise, O'nun Türkiye'de Alevî zümreleri arasında yapılmış en ilmî esaslara ve ciddî metotlara dayanan araştırmalarıdır[12]. Bu yazılar, şu başlıkları taşımaktadır: Türkiye'de Alevî Zümreleri, Tekke Alevîliği, İçtimaî Alevîlik (Cilt: IV, ss. 193-210, 325-360, 404-421, 481-492), Anadolu'da Gizli Ma-

[11] *Türk Yurdu,* 14 Haziran 1328 (1912), Yıl: 1, Sayı: 16, ss. 1-2 (473-74).

[12] Dr. Fethî Tevetoğlu: Türkçü Dergiler III, *Türk Kültürü,* Mart 1988, Yıl: XXVI, Sayı: 299, ss. 146-155.

Levent Şahverdi Arşivi

betler: Nuseyrîler ve Esrâr-ı Mezhebiyeleri, Bektaşîler (Cilt: V, ss. 6-27, 128-140, 196 - 216, 305-341).

Bahâ Said Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti'nde ve Millî Kongre'de

Millî Mücadele'nin başlamasından önce İstanbul'da görülen direnme ve dayanışma kuruluş ve faaliyetlerine, bir Türk vatanseveri ve milliyetçisi olarak daima Bahâ Said Bey de katılmıştır.

1916 yılında, eğitim sisteminde milliyetçi ve halkçı fikirlerin yayılmasını teşvik etmek amacıyla kurulmuş[13] Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti'nin 84 kişiden oluşan kurucu üyeleri arasında (Tüccardan) Bahâ Said Bey de bulunmaktadır[14].

İstanbul'un işgalinden önce, 17 Ekim 1918 Perşembe günü Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti Merkezi'nde yapılan son toplantı sonucu, millî hukukumuzun korunması amacıyla bir komite kurulmuştur. Başkan Profesör Dr. Esat Paşa (Işık), hazırlanacak program için vazifelendirdiği dört kişilik heyete bilgi, fikir ve görüşlerine değer verdiği yakın dostu Bahâ Said'i seçmiştir. Komitenin diğer üç üyesi ise şunlardır: Ali Kâmi (Akyüz), Haydar Rifat (Yorulmaz), Mehmet Emin (Erişirgil).

Bu kuruluşun ilim, kültür ve mefkûre faaliyetlerine daima yararlı katkıda bulunan Bahâ Said, Anadolu'nun sosyal yapısı üzerinde yaptığı ciddî incelemeleri ile de bir önemli ilmî çığırın ilk öncülerinden, bayraktarlarından olmuştur.

Yaptığı bu son derece değerli incelemenin raporunu, "Hotantoların ülkesi bile görülmüş ve anlaşılmıştır da, zavallı ve sevgili Anadolumuz, ne kendi evlâtlarının vicdanî ilgisine, ne de yabancıların tarafsız, ihtirassız dikkat nazarına ulaşabilmiştir" diye üzülerek, hayıflanarak sunan Bahâ Said, daha ilk cümlesinde: "Türkiye'de Anadolu tetkikatı,Türkiye'yi bilmek demektir. Bunu biz, Türkiyeli Türkler yaparsak nefsimizi bilmiş oluruz" demektedir[15].

Anadolu'daki sosyal hayatın o tarihe kadar bir ilmî tasnifle belirlenmemiş bulunmasına ve bu yüzden de araştırmaya başlamanın güçlüğüne değinen Bahâ Said, "Anadolu halkının çoğu ve hatta en çoğu Türk nesli olduğu için biz de Türk milliyet ve hayatiyatı üzerinde söz söylemeye

[13] Erik Jan Zürcher: a.g.e., s. 77.

[14] *Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti Mecmuası,* Nisan 1334 (1918), Adet: 4, s. 52.

[15] *Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti Mecmuası,* Ağustos 1334, Adet: 5, s. 18 v.d.

Levent Şahverdi Arşivi

mecbur olacağız; bundan başka hükûmeti temsil eden kuvvet de Türk'tür," görüşünü açıkladıktan sonra yapılacak işi şöyle özetlemektedir:

"Bizim Anadolumuz yeni baştan köy köy görülmeli, memleketin topografyası gibi, etnografyası da yapılmalıdır. Ondan sonra Anadolu içtimaiyatı ve Anadolu'daki Türk zümreleri hakkında pek katî ve ilmî neticeler alınabilir."

Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti'nin öncülüğünde yapılan hazırlıklardan sonra 14 Kasım 1918 Perşembe günü İstanbul'da sayıları elliyi aşkın politika, spor, sanat, kültür, yardımlaşma, üniversite v.b. kökenli çeşitli kuruluş ve derneklerin katılmasıyla oluşturulan Millî Kongre'nin başarılı faaliyetlerinde Bahâ Said, daima Dr. Esat Paşa'nın yanında bulunmuştur.

Bütün millî güçleri birleştirerek millî hukukumuzun savunulmasını amaç bilen Millî Kongre'nin daha önce kapatılmış Le Courrier de Turquie gazetesini yeniden çıkarmasında; "İzmir Fâcia-i İşgali", "Türk - Ermeni Meselesi" ve "Irak'da Türkler" gibi çeşitli eserlerin İngiliz ve Fransızca hazırlanıp Avrupa'da propaganda aracı olarak parasız dağıtılmalarında, kalem gücü ve dil bilgisi kadar, teşkilâtçılıktaki ustalığı ile de Bahâ Said'in büyük hizmetleri geçmiştir.

Karakol Cemiyeti ve Bahâ Said

Önce İttihat ve Terakki'nin başsız kalan mensupları arasında 1918 yılı Ekim ayı sonlarında İstanbul'da bir korunma ve direnme grubu hâlinde oluşan; fakat çok kısa bir sürede Millî Mücadele'yi destekleyen bir gizli millî kuruluşa dönüşen Karakol Cemiyeti'nin başta gelen üç kurucusundan biri Bahâ Said Bey'dir[16] Diğer iki kurucusu ise, Kurmay Albay Kara Vâsıf ve Dava Vekili Refik İsmail beylerdir.

Cemiyetin kuruluş merkezi, İstanbul'da Bâb-ı-âlî Caddesi'nde şimdiki Vilâyet Konağı'nın karşısında, Operatör M.Kemal Bey'in muayehanesinin bulunduğu Resne Fotoğrafhanesi binası üstünde Bahâ Said Bey'e ait yazıhanedir[17].

Düşman işgali altındaki İstanbul'dan Anadolu'ya çok miktarda silâh, cephane ve askerî malzeme ile çok sayıda Millî Mücadelecinin kaçırılmasını; düşmanların Millî Mücadele aleyhindeki tuzak, plân ve yazışmalarının

[16] Karakol Cemiyeti hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Dr. Fethî Tevetoğlu: Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, ss. 3-50.

[17] M. Sıfır (Râzi Yalçın): Vahîdeddin, Tefrika Nu. 82, Yeni Sabah, 21 Ekim 1939 Cumartesi, Yıl: 2, Nu. 529, s.2.

Levent Şahverdi Arşivi

öğrenilip Ankara'ya bildirilmesini sağlayan Karakol Cemiyeti'nin en cesur ve fedakâr yöneticilerinden biri Bahâ Said Bey olmuştur.

Karakol Cemiyeti'nin kuruluş tüzüğü, genel görev yönetmeliği ve programı gibi gizli belgelerinin kaleme alınıp hazırlanmasında ve kuruluşun sekiz bölümde toplanan faaliyetlerinin yürütülme ve denetiminde, Başkan Kara Vâsıf Bey'den sonra emeği geçen en yetkili yönetici Bahâ Said Bey'dir. Karakol Cemiyeti şubelerinin kurulması, genel politika, dış ilişkiler, propaganda, haber toplama ve değerlendirme; Millî Ordu'ya gereken personel, silâh, cephane ve malzemenin sağlanması ve gönderilmesi gibi çeşitli faaliyet bölümlerinde Bahâ Said Bey'in pek büyük hizmet ve yararlılıkları görülmüştür[18].

Yalnız, bu hizmet bölümlerinden biri, çok dikkat ve titizlik istiyordu. Bu da dış politika ve özellikle Bolşeviklerle ilişki ve Anadolu'ya yapılacak yardım konusu idi. Dış ilişkilerin, Bolşeviklerden sağlanacak yardım konusundaki görüşme ve anlaşmaların, Mustafa Kemal Paşa'nın bilgi ve direktifi çerçevesinde yürütülmesi zorunlu idi.

Anadolu'da Millî Mücadele'ye başlayan Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, büyük ölçüde bir askerî ve ekonomik yardıma muhtaç bulunuyorlardı. Ogünkü şartlar içinde bu dış yardım ancak Doğu'da sağlanabilirdi.

Bolşevik İhtilâli yapılalı daha iki yıl olmamıştı ki, İngilizlerin baş çektiği Avrupa sömürgecilerinin Çanakkale'den sonra bu kez de Anadolu'da yeniden başlattıkları insafsız saldırılara karşı bir Türk Millî Mücadelesi başlamıştı. Bu mücadele, aynı zamanda sırtını İngilizlere dayamış iç düşmanlara ve talihsiz son Türk padişahının temsil ettiği rejime karşıydı. Mustafa Kemal Paşa başbuğluğundaki millî ayaklanma, her bakımdan tam bir halk hareketiydi. Bu vasıflarıyladır ki Bolşevikler, Türk Millî Mücadelesi'ne başından beri çok yakın bir ilgi duymuşlardır. Kuşkusuz bu ilgi, yapılacak yardım karşılığı fırsattan yararlanıp, Türkiye'yi komünist yapmak plân ve hülyalarından da gelmekteydi.

Lenin başta, komünist liderlerin Türklere ve Millî Mücadele'nin başbuğu Mustafa Kemal Paşa'ya karşı duydukları sempati, aslında tâ Çanakkale Zaferimizden kaynaklanmaktadır. Bolşevik liderler, - yine Anafartalar Kahramanı başta - Mehmetçik'in Çanakkale'de İngiliz ve Fransızlara karşı yarattığı destanla sömürgecilerin Boğazlardan girmelerine engel oluşu so-

[18] Hasene Ilgaz: Millî Mücadele'de Varlığı Gizli Kalan Bir Cemiyet: Karakol Cemiyeti, *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, 1 Ocak 1981, Yıl: XVII, Sayı: 193, ss. 10-20.

Levent Şahverdi Arşivi

nucudur ki, Rusya'da yaptıkları ihtilâli başarıya ulaştırmak fırsatını bulmuşlardır. Bu yüzden Sovyetler Türklere şükran borçludurlar.

Türkler, Bolşeviklerle müşterek düşmaları olan İngiliz ve Fransızları Çanakkale'de ağır kayıplarla yenmeselerdi, Çarlık rejiminin imdadına yetişecek sömürgeci devletler, Bolşevik İhtilâli'ni tamamlatmayabilirlerdi.

Çanakkale'den kısa bir süre sonra aynı düşmana ikinci dersi verecek olan dünkü Anafartalar Kahramanı başbuğluğundaki Millî Mücadelecileri desteklemek, her açıdan Bolşeviklerin prensiplerine uygun ve yararına idi.

Yalnız, bu yardımın yapılması bahane edilerek değişik kundaklar düzenleniyordu.

Büyük bir yanlışlıkla Türkiye'yi Almanlar safında savaşa sokmuş harp suçlusu Enver Paşa, Anafartalar'da kazanılan zaferin kahramanı olmadığı hâlde, Bolşeviklerin Anadolu'ya yapacakları yardımın kendi eliyle, kendi plânına yarayacak yolda yapılması çabasındaydı. Türkiye'yi yeniden ele geçirmek ihtirası ile yanıyordu.

Yurt içindeki Kızıl ağını da kurduğuna inanan ve Bolşevikleri de buna inandıran Rusya'daki Türk komünist lider Mustafa Subhî de bu yardımı bahane ederek, ekibi ile Türkiye'ye gelmek ve Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarını bertaraf edip Türkiye'de komünist rejimi kurmak çabasındaydı.

Şimdi bir üçüncü tehlike, yetkisini kimden ve nereden aldığı bilinmeyen bir eski İttihatçı asker Bahâ Said, Türk İhtilâl Hareketi'ni temsil ettiğini ileri sürerek "Karakol Cemiyeti ve Uşak Kongresi Heyet-i İcraiyesi adına" Bolşeviklerle anlaşma imzalamaya kalkmıştı. O da buna karşılık Bolşeviklerden silâh ve para yardımı getirecekti.

Anadolu'daki Millî Mücadele'nin tek yetkili kadrosu Heyet-i Temsiliye ve onun adına resmî temsilcilerini Moskova ve Bakû'ya gönderen Mustafa Kemal Paşa ise haklı olarak, bütün müzakere, anlaşma ve yardımın kendi kanalından yapılmasını istiyordu.

İşte, Kara Vâsıf ve Bahâ Said beylerle, Mustafa Kemal ve Kâzım Karabekir paşalar arasındaki anlaşmazlık, Karakolcuların bu ölçüsüz durum ve davranışlarından ileri gelmiştir.

Karakol Cemiyeti ve Uşak Kongresi adları geçiyorsa da, Bahâ Said Bey'in kimin hesabına iş gördüğü açıkca belli değildi. Arkasında Enver Paşa'nın, faaliyetlerini yurt içinde olduğundan çok yurt dışında sürdüren eski İttihatçı liderlerin bulunması ihtimali de düşünülebilirdi.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu konuda, Mustafa Kemal Paşa başta, Heyet-i Temsiliye mensuplarında doğan haklı kuşkuların değerlendirilmesini yapan Hikmet Bayur, "Uşak Kongresi" hakkında da şunları yazmaktadır:[19] "Uşak'da yurdun kurtuluşu için çalışan iki takım vardı. Biri, her yerde olduğu gibi, bilinen Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti olup onun başkanı İbrahim Tahtakılıç'tı. Bunun yanında 'Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Milliyesi' adında başka gizli kalmış bir takım vardı ki sonraları onun Karakol Cemiyeti ile çalıştığı anlaşılacaktır."

Bahâ Said Bey, Bolşeviklerden sağlanacak yardım konusunu, Mustafa Kemal Paşa'nın bilgisi ve izni olmadan, önce İstanbul'da Sovyet Albayı İlyaçev'le görüşmüş; sonra Kafkasya'ya giderek bir yazılı anlaşma şekline getirmişti. O ana kadar Millî Mücadele'ye, Heyet-i Temsiliye'ye büyük hizmet ve yararlıkları dokunmuş, hayatının sonuna kadar da Türklüğe hizmetleri sürecek Bahâ Said Bey, aslında samimî bir mücahit, iyi niyet sahibi bir Kuvay-ı Milliyeci idi. Fakat bu hayatî Bolşevik yardımı konusunda kendi başına buyruk atılımı, son derece sakıncalı idi. Nitekim, 11 Ocak 1920 Pazar günü Bakû'da, "Komünist Partisi Kafkas Yöresi Merkez Komitesi"nden adı anılmayan bir temsilci ile, Türkiye İhtilâl Hareketi'ni temsil ettiği iddiasıyla kendisini "Karakol Cemiyeti ve Uşak Kongresi Heyet-i İcraiyesi adına hareket eden Kafkasya'daki murahhas" diye takdim eden Bahâ Said Bey'in imzaladığı 15 maddelik anlaşma metni, Mustafa Kemal Paşa'nın onayına gönderilince bu işlem reddolunmuştur.

Karakol Cemiyeti'nin o tarihe kadarki olumlu hizmetlerini sıfıra indiren bu anlaşmanın maddeleri şöyle özetlenebilir:[20]

Her iki ülkede iç ayaklanmalara ve emperyalistlerin müdahalelerine karşı işbirliği ve savaş.

İslâm ülkelerinin sömürgelikten kurtarılmasına çalışılacaktır.

Rusya'da kurtarılacak ülkeler için Sovyet yönetim biçimi uygulanacak.

Sovyetler, Karakol Cemiyeti'ne para, silâh, cephane verecekler; bu cemiyet de onlara Denikin, Kolçak ve Sovyetlerin öteki düşmanlarına karşı savaşmak üzere istedikleri sayıda silâhlı kuvvet sağlayacaktır.

Karakol Cemiyeti Batum, İran, Afganistan ve Hindistan'da İngiltere'ye karşı ayaklanmalar düzenlemek için hemen işe koyulacak ve Sovyet-

[19] Hikmet Bayur: Türkiye - Rusya Münasebetleri, Tefrika Nu. IV, *Adalet,* 8 Ocak 1965 Cuma, Üçüncü Yıl, Sayı: 864, s. 4.

[20] Anlaşmanın tam metni için bk. Dr. Fethî Tevetoğlu: Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, ss. 46-48.

Levent Şahverdi Arşivi

ler de gereken para, silâh vesaireyi sağlayacaklardır. Rus Hükûmeti, kurtarılacak olan bu ülkelerin iç işlerine hiç karışmayıp onları kendi müttefiki sayacaktır.

Türkiye, Türkistan'da kurulmuş olan Sovyetler yönetimini sağlamlaştırmaya çalışacaktır.

Dağıstanlılar, Sovyet yönetimine karşı eğilim gösterdiklerinden Türkiye ona göre davranacaktır.

Kafkas hükûmetleri, Avrupa emperyalistlerine uyduklarından onların devrilmelerine birlikte çalışılacaktır. Türkiye, Azerbaycan'daki Türk halkının kendisine olan eğiliminden bu yolda faydalanacaktır. Azerbaycan İhtilâl Hükûmeti'nin kurulması, oradaki işçi ve köylü kongresinin vereceği serbest karara göre olacaktır.

Üç Kafkas devleti, ister ayrı ayrı devletler, ister bir birlik hâlinde yaşayabilecekler; isterlerse de bir büyük devletle federasyon kurabileceklerdir.

Bu anlaşmayı her iki taraf onaylayacaktır. Ancak bu onay işlemini beklemeden anlaşma hemen yürürlüğe girecektir.

Türk ve Müslümanlar hakkındaki bölümleri de hayalden ileri gitmeyecek bu sakıncalar dolu garip anlaşma, Kara Vâsıf Bey tarafından Mustafa Kemal Paşa'nın onayına gönderilince, Millî Mücadele'yi temsile yetkili tek kuruluş ve kuvvet olan Heyet-i Temsiliye'nin başı, bu işe girişenleri azarlayacak ve Karakol Cemiyeti'nin bütün faaliyetlerini yasaklayacaktır.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu olaya gösterdiği haklı tepki, Bahâ Said'e yerini ve yönünü seçtiren bir uyarı, bir ders olmuştur. Bu tarihlerde ilk kez, vatanı bırakıp kaçmış Enver Paşa ile karşılaşan Bahâ Said, onun yanında yer almamış; anlaşma imzaladığı Bolşeviklere göz boyamak için geçici olarak katıldığı Türk Komünist Gruppası'na ve Mustafa Subhî'ye de iltifat etmeden derhal Ankara'ya dönmüştür. Yunan kuvvetlerinin Polatlı'ya doğru ilerleyişleri sırasında halkın paniğe kapılmamaları için teşkil edilen İrşad Heyetlerinde vazifelendirilen Bahâ Said Bey, başka resmî bir devlet vazifesine girmemiştir. 1925'de Cevat Abbas Gürer ve Fuat Bulca gibi arkadaşlarının başkanlığında kurulan Türk Tayyare Cemiyeti'nde Müfettiş olmakla yetinen Bahâ Said, bu kuruluşta yurt çapında büyük hizmetler görmüştür.

Türk Cumhuriyeti'ne ve milliyetçilik mefkûresine gönülden bağlı bulunan Bahâ Said Bey, 29 Ekim 1933'de benim de yazarlarından bulundu-

Levent Şahverdi Arşivi

ğum Samsun'daki Ahali gazetesine yazdığı bir makalede, Türk çocuklarına şunları öğüt vermiştir[21].

A — Türk çocuğu her türlü hasis evsafdan uzak bulunacak.

B — Sefaletten içtinâp edecek (sakınacak, uzak kalacak).

C — İlme, fenne, sanayie bütün gençliğini feda edecek.

Ç — Sözüne sadık olacak, katiyyen yalan söylemeyecek ve riyayı (iki yüzlülüğü) vatan hıyaneti kadar ağır görecek.

D — Benliğine, kuvvetine, iradesine hâkim olacak.

E — İntizamı hayat kanunu bilecek.

F — Kendi çıkarı için başkasının menfaatına göz dikmeyecek.

G — Kayıtsız şartsız vazifeyi mukaddes bilecek. Vazifesini kötüye kullanan her vatandaş millet haini bilinmek şartıyla!

H — Yükselmek için himayeyi (kayırılmayı) yasak bilecek. Yükselmeyi kifayet (yetenek) ve çalışma - çabalamasında bulacak. Koruma ve destekle yaşayan bir kimsenin er geç düşeceğini bilecek.

Cumhuriyet, Türk milletinin ebedî ve ezelî varlığının son bir saadetidir. Bu saadetin koruyucusu muhakkak öz Türk çocuğudur. Türk Cumhuriyeti'ni Türk olmayan çocuk koruyamayacaktır.

Mesul nesil, emanet alan nesle son sözünü söylemiştir: Tercrübenin yanında ilim ve irfan cihazı olmazsa emanet alan nesil bir gün azap ve ıstırap içinde kıvranacaktır. İstikbal (gelecek) Türkündür, mazide (geçmişte) olduğu gibi.

Ömrünün son yıllarını sessiz, sakin geçirmiş ressam, şair, filozof Bahâ Said, Millî Mücadele'nin bu feragat örneği kahramanı, 16 Ekim 1939'da ebedî âleme göçmüştür. Mekânı cennet olsun!..

[21] *Ahali* (Samsun), 29 Ekim 1939 Pazar, Yıl: 22, Sayı: 847, s. 3.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

YAYIN TANITMALARI :

HARP YÖNETİMİ VE ATATÜRK

Yugoslavya'da yayımlanan SESLER dergisinin 230'uncu sayısında Atatürk Araştırma Merkezi yayınlarından *"Harp Yönetimi ve Atatürk"* hakkında ilginç bir yazı çıkmıştır. Mustafa Karahasan imzasını taşıyan ve aşağıya çıkarılan tanıtma yazısından, yayınımızın ayrıntıları ile incelendiği anlaşılmaktadır.

"...Atatürk, klâsik askerî stratejinin ve klâsik harp yönetiminin en büyük ustasıdır..."

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı, Harp Yönetimi ve Atatürk adlı eseriyle, hem Türkiye'nin ulusal tarihine hem de dünyanın uluslararası tarih bilimi hazinesine yeni, yüksek değerli bir eser vermektedir. Bu eserin esas gaye ve anlamı, başlık altındaki alıntıya bağlıdır: Mustafa Kemal Atatürk klâsik askerî stratejinin ve klâsik harp yönetiminin büyük ustasıdır! Bu gerçeği ortaya koyup onu ispat etmek için yazar zengin bibliyografyaya başvurmuş, bunları tarayıp, inceleyerek yeni yeni sentezlere varmıştır. Tüm sentezlerinin en parlağı, en çarpıcı sonuçlusu da yukarıda ileri sürdüğümüz değerlendirmedir.

Bir tarih eserinin en sağlam, en sürekli ve parlak değeri onun kaynaklarına ve çeşitli eserlerin incelenmesine, yeni antitezlerle yeni sentezlere varılmasına bağlıdır; çeşitli gazete ve dergilerin incelenmesiyle yeni buluş ve keşiflere dayanan değerlendirmelere bağlıdır; sonunda da, arşivlerde aranan, bulunan, seçilen kaynak ve belgeleri inceleyip ayıran, ayırarak sıralayan, sıralayarak iç yapısını ahenkli bir surette kuran kişinin ustalığına bağlıdır. Bütün bunları başaran Suat İlhan geniş bir hazırlığın ürününü ortaya koymuştur. Bu eser üzerine, birçok ulusal ve uluslararası bilim adamları olumlu eleştiriler yazacaktır kuşkusuz, hele bunun yabancı dillere çevrilmesi genellikle dünya askerî teorisinin içeriğine bir katkıyı sunacaktır. Çünkü, böyle eserler, yalnız bir ulusal devletin ve toplumun kurumları ve kamuoyu sınırları içinde izlenmekle kalmaz, bunların çok boyutlu cazibeli değerleri, diğer ulus ve toplumların da (devletlerin ve orduların) dikkatlerini çeker, onlardan yararlanmağa çalışılır.

Zaten bu ilgiyi en derin esaslarıyla Atatürk'ün dehası yaratmaktadır; ama bu O'nun askerî ve harp dehasını bilimsel surette açıklayan kişinin ustalığına da bağlıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

İşte, yazara burada, ilk takdir, ancak böyle olabilir.

Suat İlhan'ın, bu kıymetli eseri on bir bölümden oluşmaktadır.Giriş bölümünde diğerleri arasında şunlar da yazılıdır : "Konferans hazırlık çalışmaları sırasında, askerî harekat yönetimi konusunun geniş şekilde incelenmiş, stratejisi, taktiği ve prensiplerinin uzun uzun tartışılarak düşünürlerinin yetişmiş olduğu, buna karşılık harp yönetimi konusunun askerlerle politikacılar arasında sahipsiz kaldığı görülmüştür. Harp yönetimi konusunda bilimsel araştırmalardan, hatta basit bir incelemeden kütüphanelerimiz yoksundur..."(sayfa VII)

Demek oluyor ki Suat İlhan'ın bu eserinin meydana gelmesiyle, önemli bir boşluk kapanmış olmaktadır. İşte, bundandır ki, bu kitabı ikinci defa okuduktan sonra, Sayın E.Korgeneral Suat İlhan'a gönderdiğim mektupta, diğerleri arasında şunları da yazdım:

"Bana hediye ettiğiniz eserinizi, ikinci defa okuyup inceliyorum... Araştırmanız, evraklarınızın bolluğu, sistemliği, yöntemlerinizin kullanış tarzı ve tarifi, anlamlar, mantıksal ve diyalektik yorumlarınız beni hayran etmiştir... Analizden senteze geçişiniz cidden harikulâde bir ustalık doğrusu. Eserinizde, tamamiyle bir sarsılmaz bütünlük vardır..."

1. Suat İlhan'ın eseri okurların, önüne şu gerçekleri serpmektedir: "Harplerde çarpışan güçlerin ekonomik ve sosyal güçlere bağlılığının artması, barış döneminde uluslararası rekabetin şiddetlenerek açık bir mücadele düzeyine ulaşması, konuya yeni bir şekil vermiş, askerî gücün barışta ağırlığı artmış, ayrıca sosyal, ekonomik ve politik güçler harp yönetimi içerisinde yeni değerler kazanmıştır. "Yazarın dolaysız ve pek açık değerlendirmesi şudur: "Bu kadar birbiri içine girerek eskiye göre büyük farklılık gösteren barış ve harp dönemi yönetimlerinde yeni düşünce ve uygulamaların ortaya çıkması doğaldır..."(sayfa, 1)

Suat İlhan eserinin girişinde, kendisinin askerî felsefeyi her yanıyla tanıyan bir bilim adamı olduğunu göstermektedir. Bu felsefe içerisinde Atatürk'ün yetkili ve sorumlu yönetmenliğini açıklamaktadır. Bu nitelik bu eserin sürekli değeridir.

Son derece duyarlığa sahip olan Suat İlhan'ın kalemi, Atatürk'ün yetiştiği ortamı büyük bir ustalıkla dile getirmekte, eşsiz tasvirler ortaya koymaktadır. Burada, Suat İlhan yazar olarak en derin fikri ve tasviri, sıkı bir sentez halinde yaratmakta ve bununla göz göze gelen okura, edineceği bilgilerle, hissedeceği duygularla bu alanda yeni ufuklar açmaktadır. Burada

Levent Şahverdi Arşivi

olduğu gibi, ortamla Atatürk arasındaki karşılıklı bağları, diyalektik surette olan karşılıklı etkileri ileri sürmek, her askerî bilim adamının elinde olmayan bir hünerdir. Böyle bir üstadlık, harp askerî felsefesi ve dünyanın askerî bilim kaynaklarından yararlanabilecek kişinin hem prestijine hem de yazarın kişisel iktidarına bağlıdır. Burada, böyle bir üstadlığı keşfettiğimden mutluluk duymaktayım.

Biz burada Suat İlhan'ın yazdıklarından kimi alıntılar yapmak suretiyle analizle bu bölümün özel değerine değineceğiz (okurlarsa, bu bölümü defalarca okumalı ve incelemelidirler).

A)"Atatürk'ün yetiştiği kültür çevresi ve sosyal ortam, sürekli mücadele içerisinde yaşamış, mücadelelerle yoğrulmuş Türk insanının ortamıdır. Atatürk'ün yetiştiği dönem, Türk milleti için bütün değerleri ile birlikte var olmakla yok olmanın (Şekspir'in bir metaforudur bu) sınırında yaşanılan bir tarih kesitidir. Atatürk, yok olmamak için direnen ve başlangıçtan beri büyük olarak yaşadığına inanan bir toplumun üyesi olarak dünyaya gelmiştir."

B) "Uzun mücadeleler sonucunda kurulan ve dünyanın büyük imparatorluklarından birisi olan Osmanlı İmparatorluğu, çağlar boyunca kendi hukukunu ve adaletini geniş bir alanda egemen kılmıştır. Atatürk, gelenekleri, kahramanları, zaferleri, şehitleri, gezginleri ve düşünürleri ile kök saldığı Balkanlar'daki topraklarından milletinin sökülerek koparılmasını önlemeye çalışan, bütün bu büyük ve ağır yıkıntıya omuz veren şansız fakat yüce bir kuşağın çocuğudur..."(sayfa 2)

Böyle bir ortamda ve anlarda, Atatürk'ün yaşamı, askerlik ve bunun sayesinde, Türk milletinin gelecekteki kurtuluşunun çıkış yollarını bulma girişimi sonucu başarılı bir yaşam olacaktı. Diğer çeşitli savaş meydanlarında tecrübe kazanan Atatürk, Balkanlar'da da en iyi ve en sürekli bilgiler edinmiştir; bundan dolayıdır ki, Suat İlhan, daha şunları diyecektir eserinde:

"Çölde muharebe, gerilla muharebesi, kıyı savunması, oyalama muharabesi, mevzi savunması, karşı taarruz, stratejik taarruz, başarıdan faydalanma, takip gibi genel ve özel muharebe türlerinin tamamı vardır" Atatürk'ün en derin askerî dehasında daha da ileri giden Atatürk Yüksek Kurumu Başkanı ve değerli tarihçi Suat İlhan'ın şu değerlendirmelerini burada zikretmek borcumuzdur:

Levent Şahverdi Arşivi

"Atatürk, politika-harp-askerî harekât ilişkisini usta bir harp yöneticisi, usta bir genel ve askerî stratej olarak açıklamış ve politikayı, stratejiyi, taktiği, birbiri ile ahenkli şekilde uygulamıştır. Millî güvenliği devlet ve millet varlığını ana amaç olarak görmüştür. Atatürk'te askerlik ve devlet adamlığı, bilgi ve tecrübenin üstün bir akıl ve üstün bir zekâda sentezi olarak görülür."(sayfa 4).

Mustafa Kemal Atatürk'ün, Suat İlhan'a göre, iki tür tarihsel ve stratejik değer taşıyan emirleri vardır:

Birisi, "Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça, terk olunamaz!.." (Söylevinden, sayfa 441);

İkincisi de "Size ben taaruz emretmiyorum, ölmeyi emrediyorum. Biz ölünceye kadar geçecek zaman içinde yerimize başka kuvvetler ve başka kumandanlar kaim olabilir..."(Çanakkale Savaşlarında).

2. Harp yönetimi bölümünde, Suat İlhan bazı esaslı prensipler üzerinde durarak, harp ve politika anlamlarını sistematik surette açıklamaktadır. Klauzevits ve Ludendorf gibi askerî bilginlerin tezlerini "Harbin politikanın başka vasıtalarla devamı" ve "Politikanın, harbin başka vasıtalarla devamı" olduğu hakkındaki görüşlerini ele almakta, daha sonra harp yönetimi ile askerî harekât yönetimi arasındaki ayrıntılara değinmekte ve bilhassa jeopolitik-politika kategorisi üzerinde durarak, buradaki askerî bilimin hazinelerine ışık tutarak Mustafa Kemal Atatürk'ün bu hususta General Mac Artur'a İkinci Dünya Harbinden evvel vermiş olduğu hükmü ileri sürmektedir. Burada Atatürk, tamamiyle gelecek harbin gelişmesini ve sonuçlanmasını tahmin etmişti, olaylar da onun tahmin ettiği gibi vuku buldu.

Atatürk'ün harp yönetimini açıkladıktan sonra Suat İlhan Türk Kurtuluş Harekâtının safhalarını anlatmaktadır: Egemenliğin millete devri, İstiklâl Harbi ve inkılâpların yapıldığı Türk Kurtuluş hareketindeki güçler ve bunlara dayanan askerî politikası, Kuva-yı Millîye'nin rolü, askerî güçlerin geliştirilmesinin şekil ve yolları (yöntemleriyle birlikte), silâh ve cephane temini, sosyal güçler, ekonomik güçler, politik güçler (bunun iç ve dış tarafları) ve siyasî kuruluşlar, kurtuluş harekâtının esaslı elamanları olarak ele alınmaktadır.

Derin bir bilgi, geniş ve çok yönlü bir açıklama kudretiyle yukarıda andığımız elemanları inceleyen Suuat İlhan karşımıza bütün parlaklığıyla

Levent Şahverdi Arşivi

çıkmaktadır. Onun bu eseri yol gösterici, aydınlatıcı ve faydalı bir kaynak olarak hem Türk hem de dünya askerî uzmanlarının dikkatini celbedecektir.

3. Eserin devamında, adı geçen yazar Türk Kurtuluş Harekâtının hedefleri; kurtuluş hareketlerinin ortak ve özel sebepleri; egemenliğin millete devri hedefleri; harbin hedefleri; hedeflerin niteliği, askerî harekâtın hedefleri (millî hedefler) konuları üzerinde etraflıca ve belgelerle aydınlatılmış bir surette durarak, Mustafa Kemal Atatürk'ün hedeflerle ilgili dört en esaslı prensibi üzerinde sonuçlara varmaktadır.

Birincisi, "Milletimizin hedefi, milletimizin mefkûresi bütün Cihanda tam manâsı ile nedeni bir heyet-i içtimaiye olmaktır";

İkincisi, "medeniyet yolunda muvaffakiyet yenilenmeye bağlıdır, içtimaî hayatta, ekonomik hayatta, ilim ve fen sahasında, muvaffak olmak için yegâne tekâmül ve terakki yolu budur";

Üçüncüsü, "Yurdumuzu dünyanın en mamur ve en medenî memleketleri seviyesine çıkaracağız. Milletimizi en geniş refah ve kaynaklarına sahip kılacağız; ve

Dördüncüsü, "Osmanlı devletinin siyaseti millî değil, fakat şahsî, gayri vazih ve gayri mustakar idi..."(sayfa 48)

4. Suat İlhan'ın eserinde bilhassa ilginç olan bölüm uygulanan askerî stratejik ve harp yönetimi için teşkilâtlanma bölümüdür. Çünkü burada "askerî strateji, politikanın gösterdiği hedeflerin ele geçirilmesi için askerî gücün geliştirilmesi ve kullanılması sanatıdır..." (sayfa 48) Eserin yazarı, bilhassa, bu noktada durarak, İstiklâl Harbinin stratejik manevralarına ışık tutmaktadır: Bu harpte üç cepheyi anlatmaktadır (Doğu, Batı ve Güney cepheleri). Bu hususta, Mustafa Kemal Atatürk'ün askerî bilgileri arasında Büyük Frederik'ten alınanlar da vardır. Örneğin, "Düşman grupları ne kadar çok olursa olsun, bütün kuvvetlerimizi, düşmanın en kuvvetli olan grubu karşısında toplayarak onu imhaya çalışmak lâzımdır. Bu maksatla, gerekirse, kendi memleketimizin bir kısmını düşman işgaline terk etmekte bir mahzur yoktur..." (sayfa 49).

Suat İlhan'ın gösterdiği bu Alman askerî bilim adamını akıllı düşüncesinde giderek zannımca, Rusya'nın tanınmış Kutuzov'u da buna benzer surette Napolyon'un ordularını imha etmeyi başarmıştı.

Levent Şahverdi Arşivi

Belki de bu stratejik ve taktik fikri İkinci Dünya Savaşında Sovyet Ordusunun Komutanlığından, bilhassa Mareşal Jukov'a ilham kaynağı olan bir fikirdi.

Suat İlhan, daha sonra da dikkatini askerî harekâtın toplu değerlendirmesi üzerinde tutmaktadır. Sırası gelmişken, elimizde bulunan eserin içerdiği bu yöndeki açıklamayla da yakından ilgilenmek yararlı olur kanısındayız.

Suat İlhan'a göre, bu konuda şu önemli elemanlara dikkat etmek gerekir:

a) Yazarımıza göre, harplerin tarihi gösteriyor ki, (örnekleri verdikten sonra), "askerî harekâtın temel özelliği harekettir. Hareket bütün askerî ilkelerin kaynağını oluşturur..." (sayfa 51).

b) "Önemli olan politika, strateji ve taktiğin birbirlerini zor durumda bırakmayarak karşılıklı ve ahenkli bir destek sağlamaları ve politik, stratejik ve taktik uygulamalar arasında denge olmasıdır." (sayfa 52).

c) "Gerçekte ise sürpriz, silâhlar, taktik ve strateji alanındaki uygulamalar gibi harbin sonucunu etkileyen önemli unsur olmuşlardır...(sayfa 52).

Yazara göre, İkinci Dünya Harbinde, bu sürpriz ve dehşetli hareket, askerî bilimin ve bu bilim dalıyla uğraşan kişilerin ve düşünürlerin en fazla meşgul oldukları konu olmuştur. Hitler Almanyası ordusu Batı Avrupa ile Balkanlar'ı, İskandinavya ile Doğu Rusya'yı bu suretle pek çabuk ele geçirdi. Sonradan Sovyet Ordusu Jukov'un askerî yönetiminde, aynı taktiği kullandığı, nitekim Rommer de Afrika'da geri kalmayıp, yine Montgomeri'den yenilgiye uğradı yine bu sayede.

Hep bu yenilikleri Atatürk önceden sezmişti ve onun için Suat İlhan'ın kitabında şunlar önemle vurgulanmaktadır:

"Türk İstiklâl Harbi, Birinci Dünya Harbinin askerî bilgi ve deney birikiminden sonra gerçekleştirildiği halde, hareket harbi şartlar yaratılmış ve uygulanmıştır. Yıllardır rastlanmayan ve harbin sonunu getiren büyük meydan muharebesi dahil, her tür askerî harekâtı içeren ender bir örnek verilmiştir. İstiklâl Harbi klâsik askerî harekât yönetiminin bütün unsurlarını taşıyan bir askerî eğitim lâboratuarıdır." (sayfa 53).

Mustafa Kemal Atatürk, Başkomutan olarak, tanklar ve hızlı motorize mekanizmalar yerine, süvari birliklerini (keşifte, ihtiyatta, taarruzda, kuşat-

Levent Şahverdi Arşivi

mada ve takipte) kullanmıştır. Buna bağlı olarak Suat İlhan: "İkinci Dünya Harbinde zırhlı birliklerin kullanılma düşüncesini ve şeklini İstiklâl Harbi sırasında süvarinin kullanılmasında buluyoruz..."(sayfa 53) demektedir.

Atatürk'ün kullandığı yöntem İkinci Dünya Harbinde kullanılan yöntemdir.

Suat İlhan'ın eserinde diğer ilginç meselelere de şahit oluyoruz (örneğin, orduların geri çekilmesinde paniğe kapılma tehlikesinden kurtulmak, oyalama manevraları ve zamanı gelince ansızın başarılı taarruza geçme keyfiyetleri) ve Atatürk'ün eşsiz dehasına da yakından, karşılaştırmalı bir surette, hayranlıkla tanık oluyoruz. Askerliğin sanat yönünü açıklayan yazar, tamamiyle Atatürk'ün dediklerini açıklamaktadır: "Ben askerliğin en fazla sanat yönünü severim..." diyor Mustafa Kemal Atatürk (sayfa 53.E. Z. Karal'dan alınmış sözler).

Suat İlhan'ın kitabının bu sayfaları parlak bir yenilikle ve orijinalliklerle dolu hazinelerdir. Bunlardan, sırasıyla, harp yönetiminin üst kuruluşları ve İstiklâl Harbindeki harp yönetiminin üst kuruluşlarının önemi üzerinde durarak, hareket tarzlarını açıklamaktadır.

5. Birinci Dünya Harbi sonunda jeopolitik durumun nasıl olduğunu açıklayan İlhan, konuya ayrıntılı bir surette temas etmektedir.

a) Birinci Dünya Harbinden önceki güç merkezleri büyük değişikliklere uğramış, bazıları tamamen silinmiş, bir kısmının gücü zayıflamış, bir kısmı ise daha fazla güçlenmiştir;"

b) "Dünya siyasî coğrafyasında değişiklikler olmuştur."

c) "Güçlerin gerçek değerlerine uygun bir siyasî coğrafya çizilinceye kadar çalkantıların devam etmesi kaçınılmazdır..." (sayfa 61)

Bu açıklama ne kadar ayan ve manalı!..

Daha sonra, her bakımdan vaziyeti bir ressam hüneriyle tasvir edip aydınlatan eserin yazarı şunları ileri sürmektedir:

"Birinci Dünya Harbi sonu mücadeleleri, mevcut jeopolitik teoriler dışında bir özellik taşır..." (sayfa 61).

Daha sonra, Suat İlhan, İstiklâl Harbi sırasında diğer devletlerin bölgedeki emellerini ve karşı tedbirlerin alınma durumunu açıklamaktadır

Levent Şahverdi Arşivi

maktadır. Bu açıklamada dürüstlük ve objektivite vardır ki bu keyfiyet tarih bilimlerinde en sürekli değerdir.

Eserde, İtalya ve dünya Müslümanları üzerinde de durulmakta, ama esas mesele şudur: "Atatürk, iç ve dış mücadelede tarafları oluştururken mümkün olduğu kadar az gücü karşı tarafa bırakmak zorunluluğunda idi..." (sayfa 76) "Çünkü taraf kazanmak, tarafları oluşturmak politikanın görevidir, taraflar genel olarak barış döneminde şekillenir.

Suat İlhan, eserinin son bölümlerinde, olayların değerlendirilmesi üzerinde durup, İstanbul'un işgalinden yararlanarak gerçekleştirilen başarıları kaydetmekte, Birinci İnönü Muharebesinin başarısından yaralanılarak elde edilen sonuçları ileri sürmekte, İkinci İnönü Muharebesi başarısından elde edilen sonuçları açıklayarak Sakarya Meydan Muharebesinin başarılarını, sonuç biçiminde değerlendirmektedir.

6. Eserinin son bölümünde, Suat İlhan, büyük bir incelik ve hassasiyetle, derin bilgi ve seziyle, Türk Kurtuluş Hareketinin daha sonraki kurtuluş hareketlerine etkisi üzerinde durmaktadır.

Yüksek değerli bu son bölümü de burada yorumlamak, cidden elimde değil. Fakat, Suat İlhan'ın kaleminden dökülen Mustafa Kemal Atatürk'ün sözleriyle, bütün bu kısmı anlatmış olacağız kanısındayız:

"Bugün, günün ağardığını nasıl görüyorsam (bu sözler 1933 yılında söylenmiştir)" uzaktan, bütün doğu milletlerinin de uyanışını öyle görüyorum. Bağımsızlık ve hürriyetine kavuşacak olan çok kardeş millet vardır. Onların yeniden doğuşları, şüphesiz ki ilerlemeye ve refaha yönelmiş olarak vuku bulacaktır. Bu milletler bütün güçlüklere ve bütün engellere rağmen, manileri yenecekler ve kendilerini bekleyen geleceğe ulaşacaklardır..." (sayfa 85-86; Utkan Kocatürk'ün Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri" eserinden alınmıştır, sayfa 325-326).

Sonuç olarak;

Suat İlhan'ın eserine bir defa daha tarih bilimi ve askerlik bilimi açısından değer vermeye yönelik en iyi yorum yine yazarın kendisinin şu sözleriyle olacaktır kanısındayız: "Atatürk'ün açtığı çığır, kurtuluş hareketlerini yönlendirmeye çalışan diğer düşünce sistemlerine göre çok daha insancıldır ve en önemlisi, insanın ve insanlığın gelişme yol ve sürecine uygun düşenidir..." (sayfa 89).

Levent Şahverdi Arşivi